

Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv 2016

Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv 2016

Szerkesztő:
Szécsi József

Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv

2016

Szerkesztő:
Szécsi József

Keresztény–Zsidó Társaság

Budapest

A Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 16. kötete
2001–2016
Sorozatszerkesztő: Szécsi József

Köszönetet mondunk támogatóinknak,
hogy lehetővé tették könyvünk megjelenését:
Magyarországi Zsidó Örökség Alapítvány
Keresztény–Zsidó Társaság

A könyv borítóján
egyiptomi muszlimok és keresztények

ISSN 1785-9581

Kiadó:
Keresztény–Zsidó Társaság

Nyomda:
Korrekt Nyomdaipari Kft.

Budapest, 2016

TARTALOM

I. TANULMÁNYOK

BENYIK György	
A szóbeli törzsi hagyománytól az írott vallási könyvig	11
Jaap DOEDENS	
Az „istenfiak” kifejezés jelentése 1Mózes 6,1-4-ben	37
FABINY Tamás	
Lessing példázata	44
FÉNYES Balázs	
Kárpótlások – Adalékok egy fogalom jelentésváltozásainak tipológiai vizsgálatához	47
FISCHL Vilmos	
Vallások együttélése, a mai aktuálpolitika tükrében	57
FRITZ BEKE Éva	
Pap Gábor (1827–1895) a Dunántúli Református Egyházkerület hajdani püspöke és a Rév-komáromi gyülekezet lelkésze a 19. századi keresztény-zsidó kapcsolatok előmozdítója	70
HARASZTI György	
„Magyar hősiességgel és zsidó hűséggel” Néhány ecsetvonás a Magyar hadviselt zsidók aranyalbumának háttéréhez Post-holokauszt trauma-feldolgozás Izraelben az Új Kelet tükrében	84
HÁBERMAN Zoltán	
A pusztulás és a feltámadás nemzedéke Post-holokauszt trauma-feldolgozás Izraelben az Új Kelet tükrében	94
HEISLER András	
„Hej, zsidó, neked még a neved is csúfság!	110
Máté HIDVÉGI	
Death by fault – Primo Levi’s chemically provoked suicide	112

KAMARÁS István OJD	
Vallásosság és előítéletesség	119
KARASSZON István	
Józsue könyvének történetei és az ókori beszámolók a győzelemről	127
KORMOS Erik	
Az alexandriai zsidó retorika nyomai Pál apostol Galata-levelének	
2. részében	135
MÁTÉ-TÓTH András	
Keresztény Európa – és ami mögötte van	155
Abdul Fattah MUNIF	
A dzsihád valódi fogalma az iszlám vallástudományban	162
OLÁH János	
Egy kicsi város (Liptószentmiklós) zsidó „nagyjai” a XIX. századból	178
ÖMER Almak	
Egy polgári mozgalomról	201
RÓNA Tamás	
A műszásezekolás, avagy a halott mosdatás törvényei	206
SCHÖNER Alfréd	
Zsinagóga-mozaik Ciporiban	209
SZENTPÉTERY Péter	
Vallási sokféleség, világethosz, valóság	212
SZÉCSI József	
A hellenisztikus zsidó éra és a „fősz”	229
SZIGETI Jenő	
Gondolatok a fény születéséről a Tánách alapján	235
Imre TOKICS	
Worship as a Mission in the Book of Daniel	242
TÖRÖK Csaba	
Józsue és Jézus	251
VÍZ Péter	
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2015	259

II. DOKUMENTUMOK

Beszélgetés az al-Azhar egyetem főimámjával	295
Darvas István rabbi Ferenc pápa és Kirill pátriárka találkozásáról.....	299
Keresztény–zsidó imaóra 2016	300
Ferenc pápa az örmény népiértéről	306
Ferenc pápa a római zsinagógában	308
Ferenc pápa egyházi vezetők eltávolításáról.....	312
Ferenc pápa: Capito!	314
Iványi Gábor a rendőri jelenlétről.....	315
A Magyar Iszlám Közösség közleménye.....	318
A Magyarországi Muszlimok Egyházának nyilatkozata.....	319
Szakály Sándor nyilatkozata	320
Várszegi Asztrik főapát interjúja	321

III. BIBLIOGRÁFIA

Szécsi József

Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2001–2016 Bibliográfia	325
Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv Dokumentummelléleteinek bibliográfiája 2012–2015	343

I.

TANULMÁNYOK

A szóbeli törzsi hagyománytól az írott vallási könyvig

BEVEZETÉS

Amikor erről a témáról beszélünk, elsősorban a Héber Bibliát megelőző szóbeli hagyományról és annak rögzítéséről, valamint a kisebb szövegegységek egymásra hatásáról beszélünk, valamint a későbbi könyvek a korábbiakban már közölt történeteinek vagy személyeinek az újraértelmezését kutatjuk, leginkább a „kánoni” szövegeken belül. Nem törekedhetünk a teljességre, hiszen a folyamat nagyon bonyolult és olyan sok szöveget kellene megvizsgálni, hogy az tanulmányunkat többkötetes monográfiává duzzasztaná. Alapvetően két periódussal foglalkozunk: a hagyományok őrzése az írásba foglalásig, illetve az írott szöveg története és fordítása a kereszténység kialakulásáig.

A Héber Biblia könyveinek szövegeit és azok újraértelmezését a későbbi könyvekben csak illusztratív példákon keresztül mutatjuk be. Az összes lehetséges szöveg részletes vizsgálatával nem foglalkozunk, mivel ezek mikro elemzése a legtöbb esetben megtalálhatók az egyes könyvekről írt 20. századi tudományos kommentárokbán.¹ Mivel a nagy mennyiségű szöveg aprólékos vizsgálata elte-

1 Elsősorban a következő kommentárokra gondolunk: Das Alte Testament Deutsch (ATD). HERNTRICH, V., WEISER, A. (szerk.), 25 kötet. – Biblischer Kommentar: Altes Testament (BKAT) NOTH, M., HERMANN, S., WOLFF, H. W. (szerk.), Neukirchen-Vluyn 1955-től. (A szerzők a legjobb protestáns egzegéták közül kerültek ki. Filológiai és teológiai érdeklődésű sorozat, sok hagyománytörténeti és formakritikai megjegyzéssel.) – Commentaire de l’Ancien Testament (CAT) MARTIN-ACHARD, R. (szerk.). 9 kötet. Neuchâtel 1963-tól. (Francia protestánsok [Belgium, Svájc, Olaszország, Franciaország] közös munkája, történetkritikai és teológiai érdeklődésű, számos utalással az Újszövetségre és a keresztény kánonra.) – Handbuch zum Alten Testament (HAT). EISSFELDT, O. (szerk.). Tübingen 1937-től. (Filológiai, történeti és régészeti szempontok figyelembe vételével készült. Számos kötetet többszörösen átdolgoztak.) – Die heilige Schrift des Alten Testamentes (HSAT). FELDMANN, F., HERKENNE, H. (szerk.), 31 kötet. Bonn 1923-től. (Nevezik Bonnerbibel-nek is. Ezdrás–Nehemiás (11. kötet) az egyetlen, meg nem jelent kötet. A német római katolikus biblikusok legnagyobb munkája a Divino Afflante Spiritu enciklikát [1943. szeptember 30.] megelőző évekből.) – Kommentar zum Alten Testament

reli a figyelmet az évszázadokon keresztül végbement teljes folyamatról – következőképp a nagy írástörténeti, nyelvi és történeti váltások és újra értelmezések korszakáról is – szükségessé vált egy tanulmányban felhívni a figyelmet ezekre a változásokra. Célunk tehát ennek az újraértelmezési folyamatnak jórészt csak a fordulópontjait bemutatni egészen a kanonizált szövegek kialakulásáig.

I. A HAGYOMÁNYOK RÖGZÍTÉSÉTŐL A STANDARD SZÖVEGIG

A Biblia, mint tankönyv

A Biblia az a könyv, amelyet már akkor tanítottak, amikor még el sem készült. Ez egyrészt azt jelenti, hogy nem egymás után következő könyvekből áll ez a gyűjtemény, hanem a később keletkezett könyvek utalnak a korábban keletkezett írásokra. Másrészt a benne szereplő történeteket különböző köröknek identitás-erősítésként mesélték tovább, illetve oktatták. Ez a továbbadási folyamat azt is jelentette, hogy a szóbeli források írásba foglalása közben nem csak a hagyomány értelmezése, hanem a hagyomány iránt érdeklődők köre és motívuma is változtak. Például Ábrahám története² (Ter 12. fejezet sköv.) először csak saját klánjának

(KAT). RUDOLPH, W., ELLIGER, K., HESSE, F. (szerk.), Gütersloh 1962-től. (Utódja a 24 kötetes, SELLIN, E. szerkesztette kommentárnak (Leipzig 1913-től). Az új sorozatból, amelynek a számozása jelentősen eltér a régitől, csak 4 kötet jelent meg 1990-ig.) – The New International Commentary on the Old Testament (NICOT). YOUNG, F. J., (ma) HARRISON, R. K. (szerk.), Grand Rapids 1965-től. (Igen részletes kommentár, amelyből 1990-ig 11 kötet jelent meg.) – Old Testament Library (OTL) Philadelphia 1962-től. (Az ószövetségi könyvek kommentárjai mellett történeti és teológiai érdeklődésű monográfiákat tartalmaz. Számos német kommentárt lefordítottak és besoroltak az eddig megjelent 30 kötet közé.) – Tyndale Old Testament Commentaries (TynOTC). WISEMANN, D. J. (szerk.), London 1964-től. (Számos rövid, újra kiadható kötetel egyetemi hallgatók számára, konzervatív evangélikus keresztény szellemű. 15 kötet jelent meg 1990-ig.)

2. Ábrahámot mindhárom monoteista vallás magáénak tekinti: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám is, de ezekre az értelmezésekre most nem térek ki.

Néhány mű az Ábrahám-értelmezéshez: Vermes Geza: *Scripture and tradition in Judaism. Haggadic studies.* Leiden: Brill, 1973. – Van Seters, John: *Abraham in history and tradition.* New Haven, CT: Yale University Press, 1975. – Andrews, Stephen J.: „Abraham” in Mills, Watson E.; Bullard, Roger A. *Mercer Dictionary of the Bible.* Mercer University Press. 1990. – Thompson, Thomas: *The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest for the Historical Abraham.* Valley Forge, Pa: Trinity Press International, 2002. – Ginzberg, Louis, *Harriet Szold tradition.* ed.: *Legends of the Jews, Volume 1.* Philadelphia: Jewish Publication Society. 2003. – Levenson, Jon D.: „The Conversion of Abraham to Judaism, Christianity and Islam,„ in Hindy Najman, Judith Newman (kiad). *The Idea of Biblical Interpretation: Essays in Honor of James L. Kugel.* Leiden: Brill, 2004 – Rosenberg, David M.: *Abraham: The First Historical Biography.* New York: Basic Books 2006.

volt érdekes, de mire írásba foglalták ezeket a hagyományokat, már Izrael mind a 12 törzse, sőt Salamon korában a Jahve hit minden követője számára meghatározó vallási példa lett Ábrahám élete, aki hitt Istennek és ez megigazulására szolgált.³ A nagy kérdés az, hogy vajon ezt a vallási magyarázatot mikor írták le Ábrahámról? Vagy mikor született meg Ábrahám életének ez az értékelése: „*mivel Ábrahám hallgatott szavamra és megtartotta parancsomat, rendelkezésemet és utasításomat*” (Ter 26,5). Biztosan nem Ábrahám idejében Kr. e. 2000–1700 között, amikor az életét és vándorlását feltételezik. A Tóra születése a szóbeli hagyományok lejegyzésével kezdődött, de az sem közvetlenül az események idején történt, hanem jóval később, és – ma már a redakció-kritikából tudjuk – az egyes epizódok összeállításánál a redaktor átrendezte és átértelmezte a korábbi szövegeket. Amilyen könnyű belátni a megváltozott értelmezési horizontot, annyira bonyolult igazolni azt, hogy egy későbbi szöveg idézi és magyarázza a korábbi szövegeket.

Michael Fishbane⁴ megkülönbözteti a hagyományt (traditum) az átadás folyamatától (traditio), az előbbi az anyag, az utóbbi az a folyamat, amely már szelektál a hagyományok között és át is értelmezi azokat. Ez esetben el kell különíteni a szöveg hagyományát az interpretációtól, a másolást a magyarázattól. Minden műfaj esetében más-más módszert kell alkalmaznunk a szövegtörzs és az értelmezés elkülönítésére. A Biblián belüli magyarázat témája bővebb tárgyalást igényelne, itt azonban csak a legfontosabb témákat és megközelítésüket foglaljuk össze röviden.

3 Ábrahám neve 241 alkalommal szerepel a Bibliában: Ter 12-50,24 az utolsó említés a Genezisben. A prófétai irodalomban ritkán beszélnek róla Iz 29,22; 41,8; 51,2; 63,16, Jer 33,26, Bár 2,34, Ez 33,24, Dán 3,35.

4 A kérdés egyik legismertebb szakértője Michael A. Fishbane. A *Biblical Interpretation in Ancient Israel* (Oxford: Clarendon, 1985) című könyve mellett számos tanulmányt szentelt a témának: "Revelation and Tradition: Aspects of Inner-biblical Exegesis" *JBL* 99 (1980): 343–61; "Inner Biblical Exegesis: Types and Strategies of Interpretation in Ancient Israel" in *Míar ashana Literature* (ed. Geoffrey H. Hartman and Sanford Budick; New Haven: Yale University Press, 1986), 19–37 old; "Inner-Biblical Exegesis., in *Hebrew Bible/Old Testament: The History of Its Interpretation*, vol. 1, *From the Beginnings to the Middle Ages (until 1300)*, part 1, *Antiquity* (ed. Magne Saebo, with Chris Brekelmans and Menahem Haran; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996), 33–48; "Types of Biblical Intertextuality., in *Congress Volume: Oslo 1998* (ed. André Lemaire and Magne Saebo; VTSup 80; Leiden: Brill, 2000), 39–44; "The Hebrew Bible and Exegetical Tradition., in *Intertextuality in Ugarit and Israel* (ed. Johannes C. De Moor; *OtSt* 40; Leiden: Brill, 1998), 15–30.

Írnokok a Bibliában

Az ősi izraelita értelmezési hagyomány valójában hasonlít a keleti írnok-hagyományhoz, bár ezt csak a királyság korára tudjuk igazolni, annak lexikális magyarázó technikájához, és igen sok periódust különböztethetünk meg benne. A szóbeli átadás fölé emelkedik az írkokok munkája, akik az évszázadok során. Szerintem, ez csak valójában csak különböző csoportokból tevődtek össze. Érdekes módon a legtöbb utalást az írkokokra a prófétai és papi körök szövegeiben találjuk: „*A városból egy tisztségviselőt ejtett foglyul, aki a harcosok élén állt, aztán öt embert a király közvetlen környezetéből, akiket megtaláltak a városban; továbbá elfogta a sereg parancsnokának írkokát, aki számba vette a föld népét, és azt a hatvan férfit a föld népéből, akik a városban találtak.*” (2Kírá 25,19) „*Jehonatan, Dávid nagybátyja megfontolt és írástudó ember, tanácsadó volt. Jechiellel, Hachmoni fiával a király fiait nevelte.*” (1Kírá 27,32). Az írkokok magyarázó megjegyzése néha a magyarázó mellékmondatokban érhető tetten: „*Ezután Dávid és egész Izrael Jeruzsálem (vagyis Jebuz) alá vonult. Azt a földet akkor még a jebuziták lakták.*” (1Kírá 11,4). Sokkal érdekesebbek a szöveghez fűzött glosszák, rövid magyarázatok. „*Sok idős pap, levita és családfő, aki még saját szemével látta az első házat, hangosan zokogott, mások pedig örömujjongásban törtek ki.*” (Ezd 3,12). „*Mert az Úr árasztott el benneteket az álomkór szellemével. Ő zárta be szemeteket: a prófétákat, Ő takarta be fejetekeket: a látnokokat.*” (Iz 9,10). A történeti hagyomány rögzítésénél már említenek forrásokat⁵, sőt a próféták közül pl. Jeremiás említi Bárúkot, aki titkár- és írkokszerepben szerepel a próféta mellett és azt általa rögzített prófétai szövegek megelőzik a könyv végleges szövegét. A történeti könyvek mellett az ún. írópróféták tovább értelmezik Izrael történetét, pl. Salamon és Dávid alakját.

Írásra használt jelek változása

Ha azonban csak az írkokokra korlátozzuk a Biblia szövegével kapcsolatos írás problémáját, nagyon félrevezető képet kapunk, ugyanis nem beszéltünk az írásról és az írásjelekről, amelyek a legrégebbi bibliai időkben használatosak voltak. Az egyiptomi hieroglifák Kr. e. 3000-re tehetők, a sumér írás Kr. e. 3600, a proto-kánaáni, Kr. e. 1400 körülire datálható. Lineáris betűírás az ó-palesztinai írás a Kr. e. 17–12., valamint a proto-sínai írás a Kr. e. 15. századból. A kánaáni ékírási szövegeket az ugariti írással rögzítették a Kr. e. 14–13. században. A palesztinai

5 Salamon cselekedetei (1Kírá 11,44) talán Iddó prófétától származik. Júda királyainak évkönyvei (1Kírá 14,21), Izrael királyainak krónikái vö.: Friedman, R. E.: The Hidden Book in the Bible Harper (San Francisco, 1999).

írás pedig Kr. e. 13–12. századra vezethető vissza⁶. A Sínai írást Kr. e. 1500-ból ismerjük, de inkább hasonlított piktogramokhoz, mint betűíráshoz. A föníciai írás Kr. e. 1300-ra tehető és inkább tekinthető betűírásnak. Az őshéber írás Kr. e. 600 körüli időre tehető és szótagírás volt. Ezekből adódnak ilyen kérdések, hogy pl. a Sínai hegyén kapott 10 ígét, a Pátriárka-történetet vagy a Salamon előtti bibliai történet írásos dokumentumait, mely írás használatával rögzítették. A nagy kérdésünk tehát, hogy az őshéber írás előtt, vagyis a Kr. e. 600 előtti időben, milyen írással rögzítették a történeteket és azok mennyire pontosan adták vissza a hagyományok keletkezésének idején használt nyelvet?⁷

Az írástörténet néhány archeológiai dokumentuma

A korai szövegek írásos rögzítésének archeológiai tanúi a feliratok⁸. Ezek kutatásában Flinders Petrie⁹ 1905-ben Serabit el-Khademben, a Sínai-félszigeten folytatott ásatai jelentették a döntő előrelépést. A jeruzsálemi Héber Egyetem régészei 2008-ban a Kr. e. 10. században virágzó Elah-erődben (mai arab nevén Khirbet Qeiyafa) találtak egy érdekes osztrakont, amely a héber írás keletkezését

-
- 6 GESENIUS, W.: Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift. Olms 1973. – CHAIM RABIN: Die Entwicklung der hebräischen Sprache. Wiesbaden 1988. – EDUARD YEchezkel KUTSCHER: A History of the Hebrew Language. Jerusalem 1982. – ANGEL SáENZ-BADILLOS: A History of the Hebrew Language. Cambridge 1996. – JOEL M. HOFFMAN: In the Beginning: A Short History of the Hebrew Language. New York/London 2004. – GeseNIUS' Hebrew Grammar (Kautzsch-Cowley kiadás), Oxford 1910, Clarendon Press (Hebräische Grammatik, 28. kiad Emil Kautzsch. 1813 – WALTKE, Bruce K.–O'CONNOR, M.: An Introduction to Biblical Hebrew Syntax. 1990, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana – DAVIDSON, Benjamin: Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 1995.
 - 7 SMITH, William Anton: The Reading Process. New York, Macmillan, 1922. – Clodd, Edward: The Story of the Alphabet. Library of useful stories. New York, D. Appleton és mások – Rawlings, Gertrude Burford: The Story of Books. London, 1910.
 - 8 Néhány fontos alapmű az írásk történetének kutatásához.: – MILLARD, A. R. „The Infancy of the Alphabet”, in World Archaeology (1986). 17 (3): 390–398. – POWELL, Barry B. Writing: Theory and History of the Technology of Civilization, Oxford: Blackwell. 2009. – Steven R. Fischer A History of Writing, Reaktion Books 2005. – HOFFMAN, Joel M. In the Beginning: A Short History of the Hebrew Language. New York University Press. 2004. főleg a 3. fejezet.
 - 9 William Matthew Flinders Petrie (1853–1942) angol egyiptológus, a régészet tudományos módszertanának egyik úttörője. 1927–1942 között Egyiptom és Kánaán határán ásott. Számos várost talált meg: Wadi GhazzeH, Tell Jemmeh, Tell Far'a, Tell Ajjul, Sheikh Zowayd. Vö. Tel el-Hesy (Lachish). London: Palestine Exploration Fund; Petrie W. M. F. „The Tomb-Cutter's Cubits at Jerusalem”. Palestine Exploration Fund Quarterly (1892.). 24, 24–35.

új fényben tünteti fel. A kapu padlózatán felfedezett 15×15 cm-es osztrakonon¹⁰ egy fekete vonalakkal egymástól elválasztott ötsoros proto-kánaáni írást találtak, amelyet a Gézeri kalendáriumnál (Kr. e. 10 század) is korábbiak vélnék¹¹. Bár az írást teljes egészében még nem olvasták el, annyi bizonyos, hogy a héber „király”, „rabszolga” és „bíró” szavak szerepelnek benne. A szakértők szerint a „cseréplevel” egy jól képzett, professzionális írnok munkájára vall.

2009-ben Jeruzsálemben a Gihon-forrásnál találtak egy feliratot, amely a Kr. e. 8. századból való. A jeruzsálemi Sion-hegyen, a Gan Sovev Homot Yerushalayim park területén, a Sion-kapu közelében folyó ásatások közben pedig egy tízsoros arámi feliratot találtak. A 2009 júliusában történt felfedezésről a Jerusalem Post számolt be, ám egyelőre csak a szöveg két sorának fotóját tették közzé. A feliratot egy mészkőből faragott pohár külsejére karcolták. Ilyen kőedényeket széles körben használtak a zsidók a Második Templom korában. Ha hinni lehet az első tudósításoknak, zsoltáridézetről van szó (Zsolt 26,8). „Uram, szeretem a te házádban való lakozást, és a te dicsőséged hajlékának helyét”. Az írás koráról vitatkoznak: egyesek a Kr. u. 1. századra datálják, és az edényt a templomrombolás idejéből (Kr. u. 70) származtatják. Ez azt jelenti, hogy ha meg akarjuk mondani, hogy pl. a Tízparancsolatot milyen jelekkel rögzítették, akkor zavarban leszünk, mert Mózes életében kb. 5 különböző ABC volt használatos¹². A Kr. e. 1050 előtti időben Kánaánban nem igen álltak rendelkezésre a szövegek rögzítésére megfelelő írásjelek és a nagyobb írások rögzítésére alkalmas intézmények, ezért Dávid és Salamon kora előtt nagyobb írásos gyűjtemények létrejöttéről nem sok értelme van beszélni. Sőt, az írásos rögzítés korában is jelentős szerepet játszottak a szó-

10 PARKINSON, R., DIFFIE, W., FISCHER, M., SIMPSON, R. S.: *Cracking Codes: The Rosetta Stone, and Decipherment*, Berkeley: University of California Press, 1999. – Reeves, Nicholas: *Ancient Egypt: The Great Discoveries: A Year-by-Year Chronicle*, London: Thames and Hudson, (2000). – Forsdyke, Sara: *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece* Princeton, PUP, 2005. – Litinas, Nikos: *Greek Ostraca from Chersonesos, Crete: Ostraca Cretica Chersonesi* Wien, Holzhausen, 2008.

11 A Gézeri parasztnaptár egy Kr. e. 10. századból való héber nyelvemlék, a héber irodalom egyik legkorábbi, Biblián kívüli emléke. Robert Alexander Stewart Macalister találta meg a 1902–1907 közötti Tell Dzsezer-i (a bibliai Gezer) ásatásai során. A kisméretű (11×7 cm) fehér mészkőlap óhéber írással egy rövid feliratot tartalmaz, mely az év hónapjait havi, illetve kéthavi bontásban, az aktuális legjellemzőbb mezőgazdasági munkákkal összekapcsolva sorolja fel. A szöveg ritmikusan tagolt, a végén található név valószínűleg a lejegyző neve. „Két hónap aratás, két hónap vetés, két hónap kései ültetés, egy hónap len-kapálás, egy hónap árpaaratás, egy hónap aratás és ünnep?, két hónap metszés, egy hónap nyár(i gyümölcs). ABIJA, L. – ALBRIGHT, W. F.: *“The Gezer Calendar”* in *Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)*. 1943. 92,16–26.

12 David DIRINGER: *The Alphabet: A Key to the History of Mankind* New York, 1965. vö. még in *The Cambridge History of the Bible* I.k. 11–30.

beli hagyományok, amelyek egyes ünnepi alkalmak keretében idézték fel a hagyományokat, és ez a „liturgikus” keret kihatott a hagyományok őrzésének formájára és a magyarázatra is.

Udvari és templomi történelemértelmezés

Izrael korai történetírását korábban néhányan a fikciós irodalomba sorolták¹³, de ebben az esetben a bibliai történelmet a modern kritikus történelemmel vetették össze és nem a hettita, valamint görög történetírás irodalmi formáival. Az Izraelben született történeti művek nem csupán a királyi udvarban íródtak, ahol rögzítették a király tetteit, hanem párhuzamosan a templom is a történelmi események valósi összefoglalásán dolgozott¹⁴. Itt azonban másként kezelték a forrásokat, mint a királyi udvarban. Már a Pentateuchus Jahvista forrása is teológiai érdeklődésű és epizódjaiban megjelenik az üdvtörténeti szempont¹⁵. A bibliai történetírásban – éppen mivel igen hosszú időszakot ölel fel – más szempontok szerint írták a pátriárkák történetét, a királyok (elsősorban Dávid és Salamon) történetét, és mások voltak a Makkabeusok története írójának céljai. Ennek következtében a történeti szövegek stílusa is koronként és könyvenként más lesz. Az udvari történetírás anyaga jórészt elveszett, bár néhánynak a címe fennmaradt. A Héber Biblia anyaga ezért a templomi történetírók munkája lesz, bár néhány korábbi mű címe is ismert. A bibliai történeti forrásokat viszonylag késői művekből ismerjük¹⁶: 1Kir 14,19 Izrael története, 1Kir 14,29 Júda története, Jasar könyve (Józs 10,13), Jahve háborúinak könyvei (Szám 21,14). Salamon Cselekedetei (1Kir 11,41), Ádám útjainak könyve (Ter 5,1). Mózes törvénye (Józs 8,31). A források műfajukat tekintve is eltérnek egymástól, ennek következtében a belőlük létrehozott bibliai szöveg is más és más: a pátriárka történetek legendái, a deuteronomisztikus forráshoz tartozó

13 HALLO, W. W.: *Biblical History in its Near Eastern setting: The Contextual Approach, in Scripture in Context New Heaven 1980.* 1–26. – VAN SETTERS, J.: *Abraham in History and Tradition New Heaven, 1975.* uő. in *Search of History New Heaven 1983.* uő.: *Der Jahvist als Historiker Theol. Stud. Zürich, 1987.* 134.

14 NADAV NAAMAN: *Ancient Israel's history and historiography: The First Temple period: collected essays.* Eisenbrauns, 2006. l. még Frank Moore Cross Jr. (1921–2012) munkái.

15 RAD, G. von: *Theologische Gesichtsschreibung in AT.* TZ 4 1948, 166–176. – RENDTORFF R.: *Das Überlieferungsgeschichte Problem des Pentateuchus BZAW Berlin (1977)* – SCHMIDT, H. H. *Der sogenannte Jahvist Zürich 1976* – BLUMM, E.: *Die Komposition der Vätergeschichte WMANT 57.* Neukirchen, 1984. – THOMPSON, T. L.: *The Historicity of the Patriarchal Narratives BZAW 133.* Berlin (1987) – VAN SEETERS, J.: *Der Jahvist als Historiker ThStud 134 Zürich (1987).*

16 Josephus Ant. 7.144–46. 9,283–85.

szövegek, az udvari történetírása darabjai vagy a Makkabeus történetírás szövegei igen különbözőek.

Úgy tűnik, hogy a jeruzsálemi templom, nem csak kultikus intézményként volt fontos, hanem mint a hagyományok őrzésének helye is megbízhatóbb volt, mint a királyi udvar. A templomi történészek pedig a királyok életét és Izrael történetét is vallásos szempontok szerint értelmezték, és az értelmezés az őrzési folyamat közben is változik. Érdemes egyetlen példát idézni Dávid királyságának vallási értékeléséről Dávid végrendeletének néhány mondatával: *1Amikor eljött a napja, hogy Dávid meghaljon, megparancsolta fiának, Salamonnak, s azt mondta: 2"Nos, most mindenképpen útjára lépek. Légy bátor és bizonyulj férfinak! 3Tartsd szemed előtt, amit az Úr, a te Istened parancsol, járj az ő útjain, tartsd meg parancsait, rendelkezéseit és törvényeit, és kövesd sugallatait, amint írva van Mózes törvényében, hogy minden sikerüljön, amit csak teszel, amibe csak belefogsz, 4s így az Úr beteljesítse ígését, amelyet nekem tett."* (1Kir 2,1-4). Világosan látszik az elbeszélésből, hogy a történetírásnak vallási célja van, Dávid tevékenységét nem politikai, hanem vallási szempontból értékeli. A történeti események egészen másként jelennek meg az ún. üdvtörténeti zsolttárakban, ahol Izrael történetét újabb vallási szempontok alapján interpretálják (l. 78., 105–106. és 135–136. zsolttárak).

Deuteronomisztikus átdolgozás

A Királyok 2. könyve 22. fejezete szerint Jozija, Júda királya uralkodása tizennyolcadik évében (Kr. e. 622-ben), miközben a templomot javították, megtalálták a törvénykönyvet (22,8), felolvasták a királynak, majd megvizsgáltatták Hulda prófétaasszonnyal. A király, miután meghallgatta a törvénykönyvet, megszárgatta ruháit, mert felismerte, hogy az idők folyamán eltértek a törvényben foglaltaktól. A 23. fejezet már arról számol be, hogy Jozija a törvénykönyv alapján kultuszreformot hajtott végre, s ennek sikereit említi. A Deuteronomisztikus Történeti Mű¹⁷

17 Az elmélet tudományos irodalma és története igen összetett, ezért csak néhány műre utalunk az alábbiakban. Dahmen, Ulrich: *Leviten und Priester im Deuteronomium: literarkritische und redaktionsgeschichtliche Studien* (Bonner Biblische Beiträge 110). Bodenheim: PHILO 1996. Gertz, Jan Christian: *Die Gerichtsorganisation Israels im deuteronomischen Gesetz* (Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 165). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1994. Otto, Eckart: *Gottes Recht als Menschenrecht. Rechts- und literaturhistorische Studien zum Deuteronomium* (Beihefte zur Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte 2). Harrassowitz, Wiesbaden 2002. Perlitt, Lothar: *Deuteronomium-Studien* (Forschungen zum Alten Testament 8). Mohr (Siebeck), Tübingen 1994. Hans Ulrich Steymans: *Deuteronomium 28 und die adē zur Thronfolgeregelung Asarhaddons: Segen und Fluch im Alten Orient und in Israel* (Orbis biblicus et orientalis 145). Vandenhoeck & Ruprecht, Fribourg: Göttingen 1995. Barn, Thomas: *The Date of Deuteronomy*. In: *The Clarendon Press* (Hrsg.): *Journal of Theological Studies*. VII, 1906, S. 481–500.

Izrael történetére, mint Jahve Izraellel kötött szövetsége történetére tekint¹⁸. Ez a szempont a babiloni fogság idejében fölmerült igényeknek felel meg, és a katasztrófa feldolgozását szolgálja, kifejezetten oktatási céllal. Olyan történeti koncepció, amely nemcsak a múlt feldolgozását foglalja magában, hanem a jövőre tekint, a kiválasztás további érvényességére, amelyet ugyan a nép megszegett, de Jahve ennek ellenére is megtartja szövetségét. Vagyis Izrael történetének átadása tanító jelleggel történik¹⁹. Nem úgy, ahogy az antik történészek elképzelték „*historia est magistra vitae*”, hanem úgy, hogy a történeten keresztül Jahve tanítja népét. Ezért központi témája az „istentisztelet” lesz, ezért nem azt mutatja be, hogy milyen lehetőségeik vannak a helytelen istentiszteletből való kilábalásra, hanem azt akarja igazolni, hogy a nép rossz úton járt. A Kr. e. 7-5 századig formálódó deuteronomisztikus iskola²⁰ anyagának vizsgálata az egyik legtöbbet tanulmányozott átdolgozás, amely nagy súlyt fektetett az emlékezet formálására.

Teológiai szempontból fontosnak tartják rögzíteni Jahve közvetlen beavatkozását a történelembé, történelemteológiája a szövetségre épül. Csak a zsidó történelemteológia igyekszik kapcsolatot teremteni Jahve és a történelmi események láncolata között. Izrael történelemírásának középpontjában nem a királyi ház és sorsa, hanem a nép és jövője áll.

Jahve a törvény áthágására figyelmeztetéssel és büntetéssel, majd a teljes megsemmisítéssel válaszolt (2Kir 17,7sköv). Ezzel igazolta, hogy Izrael eme megsemmisülésének bemutatása a Deuteronomista fő célja. Elegendő illusztrációként néhány szöveget idézni a Királyok könyvéből, hogy a történetíró célja, hogy a királyt és működését a szövetségi hűség és a vallás szempontjából értékelje. „¹⁹*De Júda sem tartotta meg az Úrnak, az ő Istenének parancsait, hanem az Izrael bevett szokásokhoz igazodtak.* ²⁰*Ezért az Úr Izrael egész népét elvetette, megalázta, és fosztogatóik kezére adta őket, míg végül el nem taszította őket színe elől.* (2Kir 17,19-20) Egy másik értékelés: „¹¹*Mivel Júda királya, Manassze ezeket a szörnyűségeket művelte: nagyobb gonoszságokat követett el, mint előtte az amoriták, és ráadásul bálványaival még Júdát is bűnbe vitte,* ¹²*azért azt mondja az Úr, Izrael Istene: Bizony, szerencsétlenséget hozok Jeruzsálemre és Júdára, úgyhogy akik*

18 WELLS, Roy D "Deuteronomist/Deuteronomistic Historian,," in Watson E. MILLS, Roger Aubrey Bullard. Mercer Dictionary of the Bible. Mercer University Press 1991.

19 A deuteronomisztikus iskola körüli tudományos vitáról I. Czigliányi Zs.: Szociológiai megfontolások a Deuteronomisztikus Történeti Mű megközelítéséhez in Rózsa H. (szerk.): Az Ige Szolgálatában. A 60 éves Tarjányi Béla köszöntése Bp., SZIT 2003. 23–45.

20 A Deuteronomium legjelentősebb kommentárjai a teljesség igénye nélkül: BULTMAN, Christoph (2001). CRAIGIE, Peter C. (1976). MILLER, Patrick D. (1990). MILLER, Patrick D. (1990). NIDITCH, Susan (2008). PHILLIPS, Anthony (1973). ROGERSON, John W (2003). SWEENEY, Marvin (2007). THOMPSON, John Arthur (1980). TSUMURA, David Toshio (2007).

hallanak felőle, zúgni fog tőle mindkét fülük. ¹³Olyan mérőszinórt vetek Jeruzsálemre, mint Szamariára, és olyan mérőónt, mint Acháb házára. Kitörölöm Jeruzsálemet, ahogy a tálat szokták kitörölni, aztán, amikor kitörülték, lefordítják. ¹⁴Eltaszítom örökségem maradékát, ellenségei kezére adom, hadd legyenek ellenségeik zsákmánya és prédája, ¹⁵mivel azt tették, ami gonosznak számít a szememben, és ingereltek attól a naptól kezdve, hogy atyáik kivonultak Egyiptomból, mind a mai napig.” (2Kir 21,11-15)

A redaktor értelmezése

A hagyományos nézet szerint a Tórát Isten Mózesnek diktálta, de a modern kutatás több réteget tárt fel a szövegben. Mivel a kutatás a kezünkben lévő szövegekből indult ki, nem nevezett meg konkrét személyeket, akik az egyes rétegek átdolgozását vezették, legfeljebb csak „iskolákat”, amelyek működési körülményeire és érdeklődéseire szintén csak a végleges szövegből következtünk vissza²¹. A 19. századtól főleg J. Wellhausen és Graf dolgozta ki²² a négy forrás elméletét, mely szerint a végső szöveg Kr. e. 450 körül születik meg, tehát Ezdrás-Nehemiás korában. Ez a szöveg magában foglalja a Kr. e. 900 körüli Jahvista forrást²³, a Kr. e.

21 A Pentateuchus-kutatás mindmáig legjobb magyar nyelvű összefoglalóját Rózsa Huba professzor készítette el. vö. Az Ószövetség keletkezése (2. átdolgozott kiadás) SZIT Bp, 1986. Különösen érdekes „A Pentateuchus-kritika története” im. 56–140., valamint a „Pentateuchus forrásai és hagyományai” c. fejezet im. 181–274.

22 Hermann Hupfeld (1853) három párhuzamos forrást határozott meg és ehhez kapcsolta a Deuteronomiumot. A sorrend: E alapirat (= a későbbi P) E2 Jahvista irat stb. Ezek önálló dokumentumok, amelyeket külön redakció szerkesztett egybe. Eduard Reuss már 1839-től sejtette, tanítványa, K. H. Graf bebizonyította, hogy az E1 (=P) törvényei a Deuteronomiumnál későbbiek. Abraham Kuenen (1869) azt bizonyította, hogy: az E1 = P, és ez a forrás a babiloni fogságban készült. Julius Wellhausen 1876-78 között adta közre elméletét: Die Komposition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments (1889, 3rd ed. 1899). Vö. Rudolf Smend: Julius Wellhausen, ein Bahnbrecher in drei Disziplinen. Siemens Stiftung, München 2006.

23 Néhány fontosabb írás a Jahvista forrás újabb irodalmából: BADEN, Joel S: J, E, and the redaction of the Pentateuch. Mohr Siebeck, 2009. Blenkinsopp, Joseph: Treasures old and new: essays in the theology of the Pentateuch. Eerdmans, 2004. Campbell, Antony F; O'Brien, Mark A.: Sources of the Pentateuch: texts, introductions, annotations. Fortress Press, 1993. COOGAN, Michael D.: A Brief Introduction to the Old Testament. Oxford University Press, 2009. DOZEMAN, Thomas B; SCHMID, Konrad: A Farewell to the Yahwist?. SBL., 2006. GILBERT, Christopher: A Complete Introduction to the Bible. Paulist Press, 2009. Gooder, Paula: The Pentateuch: a story of beginnings. T&T Clark, 2000. Kugler, Robert; Hartin, Patrick: An Introduction to the Bible. Eerdmans, 2009. Romer, Thomas: "The Elusive Yahwist: A Short History of Research,," In Thomas B. Dozeman, Konrad Schmid: A Farewell to the Yahwist? SBL., 2006. Van SETERS, John: "The Pentateuch,," in Steven L.

722 előtt az északi országrészben keletkezett az Elohista forrás, a Jozija király (Kr. e. 649-609) idejéből való Deuteronomista forrást és a Kr. e. 500 körüli Papi forrást, ezek végső redakciójának eredménye²⁴. Annak ellenére, hogy a négy forrás körüli vita soha nem zárult le teljesen, és az írott szövegek és a szóbeli hagyomány pontos vizsgálata máig sem fejeződött be, mégis gyakorlatilag ezzel az elmélettel szinte mindenki számol, bár ezeket a forrásokat leginkább az elbeszélő szövegekre lehet alkalmazni. A bibliai redaktor személye ismeretlen maradt, viszont munkájának következtében²⁵ a az egyes történeti epizódokat a sajátos tanítói céljának megfelelően állította sorrendbe, vagyis az epizódok mellett megjelenik a szerkesztett mű, amely újabb tanítási célt szolgál. A Tóra és a történeti szövegek rétegeinek kutatása a prófétai könyvek kutatásához is módszerül szolgált és a későbbi költői szövegekre is jól-rosszul, de alkalmazták ezt a módszert.

Néhány műfaji példa az átdolgozásra

Arra nem térünk ki részletesen, hogy a vallási interpretáció nem csak Izrael saját hagyományaira vonatkozik, hanem a más népektől átvett hagyományokra is. A Teremtés könyve 1-11. fejezeteiben található történetek nem sajátos zsidó fikciók, hanem babiloni, akkád, egyiptomi mítoszforrások átdolgozásai sajátos vallási oktatási céljaiknak megfelelően. Az áttemelés időpontjában az átvett mítosz szövegében létrehozott tudatos változtatásoknak vallási, polemikus célja van. Ennek a polémiának a jelentőségét ma már nem tudjuk pontosan megbecsülni. Elsősorban azért, mivel a nyugati kultúrában a bibliai elbeszélések segítségével először az átdolgozott szövegekkel találkoztunk és ezeket magyaráztuk anélkül, hogy ismertük volna a bibliai szerző forrásként használt mítoszait.²⁶ Sokak véleménye az, hogy a bibliai szerző, feltehetően a babiloni fogság idején, a régi babiloni mítoszokat értelmezte újra a zsidó vallási monoteizmusnak és istenképnek megfelelően, ezzel ezeket a történeteket nem csak beemelte a bibliai hagyományokba, hanem át is értelmezte azokat.

McKenzie, Matt Patrick Graham. *The Hebrew Bible today: an introduction to critical issues*. Westminster John Knox Press, 1998

24 Julius WELLHAUSEN: *Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments*. Berlin 1876. *Prolegomena zur Geschichte Israels*. Berlin 1878

25 ANDERSON, G. W. (szerk): *Tradition and Interpretation* Oxford, 1979. Különösen ajánlott fejezete Porter, J. *Old Testament Historiography Tradition and Interpretation* 125–162.

26 ANDERSON, B.W. (szerk): *Creation in the Old Testament IRT* Philadelphia 1984.

Jogi szövegek

Ennél sokkal bonyolultabb a jogi szövegek kommentárjainak vizsgálata (Kiv 15,25-26. 20-24, 25-40) és ezek a szövegek a pusztai vándorlás idejének elbeszélései közé vannak iktatva (Lev 1-6, 11-16, 18-25. Szám 5-6. 9-10. 18-19. 27-30)²⁷. A jogi szövegek sajátos esete a Sinai hagyomány a 10 igével.²⁸ Maguk a szövegek a Közel-Kelet sokkal régebbi jogi hagyományaival állnak kapcsolatban, és sok hasonlatosságot fedezhetünk fel pl. Hammurabi törvénykönyvével (ANET 163-80)²⁹ (Kr. e. 1772), Codex úr-Nammuval (ANET 523-25), Lipit-Istar törvénykönyvével (ANET 159-61), a hettiták jogi hagyományával (ANET 188-97), a közép-asszír jogi hagyományokkal (ANET 188-97) és más, nem bibliai jogi gyűjteményekkel³⁰. Ezekkel a korábbi szövegekkel a kapcsolatuk nagyon bonyolult, és a bibliai törvényhagyományok közé való felvételük és annak átdolgozásai is igen különböző időben történtek. Ezen szövegek vizsgálatára külön teória is született, mely szerint azok a Szövetség Könyve (Kiv 21,2-24,18) részei voltak³¹. Ilyen címek nem viselnek a bibliai könyvek, a kutatás adta, feltételezván, hogy a szövetség kultikus és jogi, morális követelményeinek gyűjteményét tartalmazta. A Szövetség könyvét négy részre szokás osztani: Kiv 21,2-22,16: civil jog és büntető jogi rendelkezések, nem elvont elvek szerint; Kiv 22,17-23,19 változó rendelkezések, amelyek a szentség ellen hatnak, formája nem a büntető kódexnek felel meg; Kiv 23,20-33 Jahve isteni ígéretei azoknak, akik megtartják a szövetségi törvényt; Kiv 24,1-18: rituális jogi rendelkezések, melyek Mózes beszédével zárulnak.

A MTörv 13,5-ben található a Deuteronomista vallási céljának megfogalmazása: „*Az Urat, a ti Isteneteket kövessétek, őt féljétek, parancsait tartsátok meg, az ő szavára hallgassatok, őt imádjátok és őhöz ragaszkodjatok!*” A másik jelen-

27 Vö. Biblical and Ane Law in Anchor Bible Dictionary. Doubleday, 1992. 4. kötet 242–262. Samuel Greengus, Rifat Sonsino, Sandeers, E. P. cikkei.

28 Beyerlin, W.: *Herkunft und Meaning in the Sinai-Horeb Narrative (Exod 19–34)* Tübingen 1961.

29 ANET ld PRITCHARD, J. B. (szerk.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, New York 1950. (ANET2: 2. revideált és kiegészített kiadás: 1955)

30 Falkenstein, A. *Die neusumerischen Gerichtsurkunden I–III*. München, 1956–57. DRIVER, G. R. – MILES J. C.: *The Babylonian Laws*. Eugene: Wipf and Stock, 2007. THOMAS, D. Winton (ed.): *Documents from Old Testament Times*. London and New York, 1958. BECK, Roger B.; Linda BLACK; Larry S. KRIEGER; Phillip C. NAYLOR; Dahia Ibo Shabaka, *World History: Patterns of Interaction*. Evanston, IL: McDougal Littell, 1999.

31 Fontosabb irodalom: Cornelis HOUTMAN: *Das Bundesbuch. Ein Kommentar*. Documenta et monumenta orientis antiqui 24. Leiden 1993. Schwienhorst-Schönberger, Ludger: *Das Bundesbuch (Ex 20,22-23,33)*. Studien zu seiner Entstehung und Theologie. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 188. Berlin 1990. Dieter Lüthmann: *Bundesbuch*, in: JSRZ.NF 2/12. Gütersloh 2006.

tős feladata a Deuteronomista teológiának a MTörv 24,9-ben fogalmazódik meg: „Emlékezz rá, mit tett az Úr; a te Istened Mirjammal az úton, amikor Egyiptomból kivonultatok.” Többféle történeti környezetbe ágyazott tematikus gyűjteményt találhatunk, amelyek inkább az egyes jogi gyűjtemények oktatását célozzák, mint a konkrét jogi rendelkezés keletkezéséről árulnak el adatokat.

Költői szövegek

Bár költői szövegek, imák és himnuszok számos helyen szerepelnek a Bibliában, mégis leginkább a Zsoltárok könyvében találkozhatunk ilyenekkel. A leghíresebbek imák és himnuszok a Zsoltárok könyvén kívül (a teljesség igénye nélkül)³²: Mózes éneke (Kiv 15,1-19), Mirjam éneke (Kiv 15,21). Debora éneke (Bír 5,2-31), Dávid válasza Isten ígéretére (2Sám 7,18-29). Salamon templomszentelési imádsága (1Kir 8,22-53). Jehosafát győzelemért imádkozik (2Krón 20,5-12), Ezdrás bűnbánati imája (Ezd 9,6-15), Nehemiás imádsága (Neh 1,5-11), Dániel bűnbánati imája (Dán 9,4-19), Habakuk próféta imája (Hab 3), az Úr szőlőjéről szóló ének (Iz 5,1-7), a messiási országról szóló ima (Iz 11,1-16.), hálaadó imádság (Iz 25,1-5; 9-12), az Úr Szolgájáról szóló énekek (Iz 42,1-9; 49,1-9; 50,4-9; 52,13-53,12), a szívbe írt szövetségről (Jer 31,31-34) a Lélek kiáradása (Joel 3,1-5) Jónás imája (Jón 4,2-4) stb. Értelmezésük azért bonyolult, mert az ősi keleti lírai és vallási költészethez tartoznak, és azok himnuszainak hagyományához nyúlik vissza. Számos olyan költői műfajt rögzítettek, amelyeknek nincs igazi megfelelője a nyugati költészetben. Csak néhány szerzőt és műfaji csoportosítást említek: Dávid zsoltárok (Zsolt 3–41; 51–70; 138–145), Ászáf zsoltárok (Zsolt 50; 73–83), Korach fiai zsoltárai (Zsolt 42; Zsolt 44–49; Zsolt 84–85; Zsolt 87–88), Zarándok-énekek (Zsolt 120–134), egyiptomi Hallél zsoltárok vagy Pászka imák (Zsolt 113–118). Nagy Hallél zsoltár (Zsolt 136), kisebb Hallél zsoltárok és a zárlat (Zsolt 146–150), alfabetikus zsoltárok vagy didaktikus énekek (Zsolt 9/10; 25; 34; 37; 111; 112; 119; 145), bűnbánati zsoltárok (Zsolt 6; 32; 38; 51; 102; 130; 143), Jahve királyságát hirdető zsoltárok (Zsolt 93–99), Elohista zsoltárok (Zsolt 42–83). Annyi bizonyos, hogy a jelenlegi zsoltárszövegek többszörös, bonyolult átdolgozás eredményeként jöttek létre³³. Ez annyira összetett folyamat, hogy minden egyes zsoltár

32 BENYIK, Gy. (szerk): Bibliai imádságok in Zsoltárok, Himnuszok, Imádságok Szeged, JATEPress, 2009. 11–14.

33 Az átdolgozásokkal legtöbbet a felvilágosodás után foglalkoznak. A korai kritikusok: W. Gesenius, Ewald F. C. Rosemüller, H. Ewald, F. Delitzsch, A. F. Kilpatrik, B. Duham, R. Kittel. A választóvonal H. Gunkel munkássága, amely igen termékeny talajra hullott. Csak néhány nevet említünk meg az igen gazdag zsoltárkutatás irodalmából: J. Cales, H. Erkenne, M. Buttenweiser, Eerdman, M. Dahood, H.J. Kraus, S. Mowinckel.

esetében külön-külön szokták megvizsgálni az átdolgozás fázisait, és definiálni a műfajt, esetleg a zsoltár eredeti „Sitz im Leben”-jét vagy annak változásait³⁴. De azok a szövegek, amelyek egyéni ihlet hatására keletkeztek és csak szűk körben voltak ismertek, a zsoltárok gyűjteményébe és a templomi liturgiába kerülve más éneklő közegbe kerültek, és a liturgia szerkezete minden szövegváltoztatás nélkül is segített átértelmezni a megőrzött szöveget. Az Izrael történetét interpretáló zsoltárok pedig a történeti könyvektől eltérő történelemértelmezést adnak, felerősítve az isteni vezetés és gondoskodás vallási témáját. De nem csak izraeli hagyományokat, hanem ókori keleti hagyományokat is átdolgoznak. Példaként említjük, hogy a 23. zsoltár pásztorképe, az ókori keleti királykoncepciónak Jahvéra való alkalmazása³⁵. De a hagyományozás és átdolgozás pontos folyamatát szinte lehetetlen feltérképezni. Tanulságos megvizsgálni ezeket a gyűjtemény csoportokat, amelyek már a kifejlett jogszolgáltatásokról nyújtanak képet, és nem a törzsi jogi szokásokat tükrözik, bár erre is lehet következtetni az eltérő rendelkezésekből.

A próféták és magyarzatai

Az Ószövetségben szereplő prófétai mozgalom nem egyedülállóan bibliai jelenség, hanem a közel-keleti prófétai hagyományok³⁶ folytatója és továbbfejlesztője. Az ószövetségi próféták különböző műveltségű és szociális helyzetű vallási tanítók voltak. Orákulumaikat alkalmi hallgatóság és egy szűkebb tanítványi kör előtt mondták el, oly hatásosan, hogy azokat vagy viszonylag korán lejegyezték vagy egy ideig szóban adták tovább. A próféciai írásba foglalásának körülményei igen különbözőek. Például Illés-Elizeus prófétai tevékenységének írásba foglalását egy folklorisztikus hagyomány előzte meg (1Kir 21 / 1Kir 17 / 1Kir 18 / 1Kir 19 /

34 Néhány jelentősebb tanulmányra hívnám fel a figyelmet. Hartmut Gese: Die Entstehung der Büchereinteilung des Psalters, in: Vom Sinai zum Zion. Alttestamentliche Beiträge zur biblischen Theologie. München 1974, 159–167. Erich Zenger: Ein Gott der Rache. Feindpsalmen verstehen. Herder, Freiburg/Basel/Wien 1994. Matthias Millard: Die Komposition des Psalters. Ein formgeschichtlicher Ansatz Tübingen 1994. Klaus Berger: Psalmen aus Qumran. Frankfurt 1997. Dahmen, Ulrich: Psalmen- und Psaltereption im Frühjudentum. Rekonstruktion, Textbestand, Struktur und Pragmatik der Psalmengruppe 11QPs aus Qumran, Leiden/Boston 2003. Markus

35 Vö. RAVASI J.: Il Libro dei Salmi Bologna, EDB, 1985. l.k. 425–446, bőséges bibliográfiával. A zsoltár keresztény olvasata azért olyan gazdag, mert Jn 10,11-ben Jézus is utal rá.

36 L. Ebla szövegek Kr. e. 3. évezred, Ugarit prófétai szövegek, föníciai Baál próféták (ANET 25-29), arám prófétai szövegek Zakkurból (Kr. e. 800k.) Ammonból, a Tell Deir Alla-i szövegek (1976-ban fedezték fel és Balam prófécijával áll kapcsolatban), II. Mursilis király idejéből való szövegek Anatóliából (vö. 1Sám 28,6), Mezopotámiából akkád próféciai, Uruk városából származó prófétai szövegek Kr.e 1850 k., mari szövegek (ANET 623–32), melyeket a 18. században fedeztek fel.

2Kir 2,1-17) a Kr. e. 9. században. Nagyon különös, hogy ez egyben a bibliai és a Biblián kívüli prófétai intézmény összecsapása is.³⁷ Bálám prófétai szövegeinek hagyományozása (Szám 24,2-7.15-17a) és szóbeli őrzése még bonyolultabb folyamat. Hiszen itt egy nem bibliai próféta víziójának bibliai felhasználásáról van szó. Ez a probléma az 1976-ban Tell Deir Alla-i szövegek fedezésével vált igazán érdekessé.³⁸

Az ún. írópróféták esetében már némi hasonlóságot fedezhetünk fel. Itt is néhányan titkárt alkalmaznak, vagy eleve leírják az orákulumot (vö.: Jeremiás), majd a tanítványi kör őrzi a számukra fontos vallási üzenetet. Fokozatosan a hivatalos vallás számára is fontosak lesznek ezek a szövegek és írásba foglalják és könyvvé rendezik az anyagot. De ezek a szövegek már az elhangzás korától és szituációjától függetlenek és az egész zsinagógai közösség számára tartalmaznak megszívlelendő tanítást, és vallási általános jelleget vesznek fel. A szövegek hagyományozása többfázisú folyamat. Az ún. írópróféták ugyanis a Tóra szövegének létezése idején működtek, de nem világos, hogy ki olvasta ezeket a szövegeket és ki az, aki csak szóbeli hagyományból ismerte, mégis számos útmutatást adtak a népnek. Ezekből a szövegekből kell visszakövetkeztetnünk a próféta vallási műveltségére. Ez esetben érdekes, ahogyan az írópróféták utalnak a Tórában szereplő vallási vezetőkre, például Mózesre. Az külön részletes tanulmány tárgya lehetne, hogy miként idézik a Tóra szövegét, magyarázzák a parancsait és vallási tanítását, vagy Jahve teremtésének művét. A zsinagógai liturgiába már a csaknem végleges prófétai tekercek kerültek használatba és úgy tekintettek rájuk, mint a Tóra prófétai magyarázataira (haftóra). Sok esetben az aktuális tanítást a prófétai interpretáció segítségével igyekeztek kihámozni, vagyis úgy tűnik, a zsinagógában a Tórát a prófétákon keresztül értelmezték. Ez azt jelentette, hogy Izajás próféta személyes mondandóját és a neve alatt megjelent könyvet azonosították egymással. Csak évszázadokkal később, vagy a középkorban vetődik fel a próféta és szöveghagyományának szétválasztása. Tehát az egyes próféta neve alatt megjelent könyv már nem csak a próféták orákulumait tartalmazza, hanem az iskolájuk megjegyzéseit és a redaktor kiegészítéseit is. Mivel ezeket a szövegbe integrálták, tekintélyük azonossá vált az időközben vallási tekintéllyé vált Izajás vagy Jeremiás személyével. Ez a folyamat esetenként a próféta életében is lejátszódott, ezért a később élt próféták szívesen idézték elődjeiket vallási tekintélyük fokozására. Egyben arról is tanúskodik ez az idézési lánc, hogy a prófétai szövegeket aktív és inspiráló tanításként használták a később élt próféták. A teljesség igénye nélkül érdemes megvizsgálni példaként néhány próféta esetében ezt a szövegyarapodást, esetenként szöveghatást.

37 De VRIES, S. Prophet against Prophet Grand Rapids 1978.

38 Alapvető tanulmány ALBRIGHT, W. F.: The Oracle of Balaam JBL 1944. (63,3) 207–33. L. még Vermes G.: Scripture and Tradition in Judaism Haggadic Studies Leiden 1973 2 kiad.

A próféta magyaráz prófétát

A próféta szövegek egyetlen próféta könyvében belül is változnak, a későbbi korok és szerkesztők hozzáírnak az őket inspiráló szöveghez. Ez azt jelenti, hogy ebben az időben, vagyis a babiloni fogság idején, már nagy figyelmet fordítanak a próféta órákulumok rögzítésére és gondozására, de ez még nem jelenti azt, hogy az egyszerű leírt szöveg annyira szent lett volna számukra, hogy már nem szabadott benne egyetlen betűt sem megváltoztatni. Sőt a próféták maguk, valamint iskoláik is igen szabadon használják a korábbi hagyományokat, mely jól dokumentálható a próféta szövegek egymásra hatásában vagy újraértelmezésében. Had említsek csak néhány prófétát és próféta szöveget, amelyben a próféták egymást idézik. Ámosz próféta, hatással volt Joelre (Ám 1,2 – Joel 4,16) és Jeremiás szövegére. De nem csak szövegszerű idézetekről beszélhetünk, hanem egy-egy prófétánál felvetett téma továbbgondolásáról. Példaként említem, hogy az „Úr napja” téma először Ámosznál jelenik meg, de képeit Szofonias (1,18; 2,2-3) és Joel (2,28-31; 2,2) is átveszi. De a legtöbb hasonlóságot mégis Ózeás könyvével mutatja, a hamis mérleg (Ám 4,5 – Óz 12,7), Jákob büszkesége (Óz 5,5) megfelel Izrael büszkeségének (Ám 6,8). A Bétel és Gilgál elleni polémia is megtalálható mindkét könyvben (Óz 4,15; 5,8; 6,10; Ám 4,4; 5,5). Bétel háza (Óz 4,5; Ám 5,5). Még Tóbiás könyve is idézi 2,6 – Ámosz 8,10.

Izajás orákulumok folytatása

Izajás könyvének több rétegéről Abraham Ibn Ezra (1089–1164)³⁹ a 12. században írt először, aki a könyv 40. fejezetétől már nem Izajást tartotta szerzőnek. Az újabb kori próféta redakciókutatás leginkább az Izajás-irodalmat szedte izekre. Izajás könyve 66 fejezetből áll⁴⁰. Bernhard Duhm (1892) eredetileg 6 önálló részre

39 Deborah ABECASSIS: *Reconstructing Rashi's Commentary on Genesis from Citations in the Torah Commentaries of the Tosafot*. Montreal 1999. (online (PDF; 19,8 MB); Dissertation über den Genesis-Kommentar) Főműve a Tóra-kommentár, *Sefer ha-Yashar* (amely csak Rashi, művével vethető egybe), 1153-ban jelent meg Franciaországban, röviddel halála előtt. Ezt követően a Biblia rabbinikus kiadásai az ő kommentárjaival jelennek meg: Izajás, a 12 kisp próféta, Zsoltárok, Jób és a hét tekercs, valamint Dániel könyve kommentárja. A Példabeszédek és Ezdrás-Nehemiás kommentárja már Moses Kimhi neve alatt jelent meg. Másik Példabeszédek kommentárját 1881-ben adta ki a Driver kiadó, és 1884-ben Horowitz javította ki a számtalan nyomtatásban megjelent hibákat, összevetve a nyomtatott anyagot Ibn Ezra kéziratával. Michael Friedländer, *The commentary of Ibn Ezra on Isaiah: edited from manuscripts and translated, with notes, introduction and indexes*, Society of Hebrew Literature, London 1874, 3 Bde.; utányomás Feldheim, New York 1964

40 Az Izajásra vonatkozó irodalom igen gazdag, csak néhány fontosabb kötetet idézünk. Ulrich BERGES: *Das Buch Jesaja. Komposition und Endgestalt*. Herders biblische Studien, Band

osztotta⁴¹ (1-12; 13-23; 24-27; 28-33; 34-36; (36-39 vö. // 2Kir 18-21), szerinte a könyv csak a Kr. e. 2. században keletkezett. Otto Proksch (1874–1974)⁴², Karl Budde (1851–1938)⁴³ és Sigmund Mowinckel (1884–1965) azt vizsgálta, hogy⁴⁴ melyek az eredeti, a próféta idejéből származó szakaszok és melyek a későbbi átdolgozás nyomait viselő szövegek. J Barthel szerint a könyv jó része Jozija kora (Kr. e. 587–586) után keletkezett⁴⁵. Az 1–39. fejezeteket Proto-Izajásnak nevezik, több kisebb gyűjteményre osztják és a fogság előtt írott szövegekként értelmezik. A könyv második nagy egységét, a 40–55. fejezetet Deutero-Izajásnak nevezik és a fogság alatt keletkezett írásként definiálják. A harmadik részt, az 56–66. fejezeteket Trito-Izajásnak szokás nevezni és a fogság utáni szövegekről van szó. Izajás könyvének 40 kéziratát ismerjük, a legkorábbit a Kr. e. 2. századból, és az egész szöveget a LXX is egy kissé másként idézi. Izajás könyve inkább tekinthető a próféta által elindított vallási iskola végtermékének, amelynek igen nagy hatása volt. Leggyakrabban az esszénusok idézték, mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy Qumránban a könyv központi szerepet játszik és sok kézírata maradt fenn.

Megjegyezzük, hogy a keresztény írók Izajást csaknem evangélistának tartják, és nem csak sokat idézik a keresztény Bibliában, hanem tovább is magyarázzák. Csak néhány helyet említünk Mt 3,3; 4,14; 8,17; 12,17; Mk 12,2; 7,6; Lk 3,4; Jn 1,23; 12,38-39. Izajást idézik Jézus születésének meghirdetésénél (Mt 1,22-23), Mária meghirdetése (Lk 1,30-37), Magnificat rengeteg szöveget idéznek Izajástól (Lk 1,46-55). További idézések: Iz 40,3; 1,6; 9,1 Zakariás éneke (Lk 1,67-79) – Iz 9,1; 42,7 és 59,8.

26. Herder, Freiburg u.a. 1998. Ulrich Berges: Jesaja. Das Buch und der Prophet. Biblische Gestalten, Band 22. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2010. Peter Höffken: Jesaja. Der Stand der theologischen Diskussion. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2004. Claus-Dieter Stoll: Umstrittene Verfasserschaft am Beispiel des Jesaja-Buches. In: E. Hahn, R. Hille, H.-W. Neudorfer (Hrsg.): Dein Wort ist Wahrheit. Festschrift für Gerhard Maier. Beiträge zu einer schriftgemäßen Theologie, Wuppertal 1997. Wim Beuken: Jesaja 1–12. Herders theologischer Kommentar zum Alten Testament. Herder, Freiburg i. Br. u.a. 2003. Adrian Schenker: Knecht und Lamm Gottes (Jesaja 53). Übernahme von Schuld im Horizont der Gottesknechtlieder. Stuttgarter Bibelstudien 190. Verl. Kath. Bibelwerk, Stuttgart 2001. E. Young: Who Wrote Isaiah?, Grand Rapids 1958.

41 Legfontosabb publikációi a témában: Die Theologie der Propheten als Grundlage für die innere Entwicklungsgeschichte der israelitischen Religion, Bonn 1875. Das Buch Jesaja übersetzt und erklärt (1892): HK III/1, 5. Aufl. Göttingen 1968. Israels Propheten. 2. verb. Aufl., Tübingen 1922.

42 Geschichtsbetrachtung and geschichtliche Überlieferung bei den vorexilischen Propheten. Leipzig 1902.

43 Das prophetische Schriftum, Tübingen Mohr 1905.

44 Jesaja: Profetien fra Jesaja til Jeremia, Oslo 1926.

45 BARTHEL, J.: Prophetenwort und Geschichte (FAT 19)Tübingen 1997.

Keresztelő János (Mt 3,3 és párh.), Iz 42,1 Jézus megkeresztelkedésénél (Mt 3,17), Iz 8,23; 9,1 A galileai misszió kezdetén (Mt 4,15), Iz 6,9-10; Iz 22,22. A farizeusok képmutatása Mt 1,7-9. Iz 58, az Úr szőlőjéről szóló éneke. A szőlőművesek parabolája (Mt 21:33-45), Iz 53,4 Jézus gyógyít (Mt 8,17), Iz 61,1-2; 29,18; 58,6, a názáreti zsinagógában (Lk 4,18-19), a samáriai asszony (Jn 4,7-26), kafarnaumi zsinagógái beszéd (Jn 6,26-59). Deutero-Izajás többek között Pál kedvence. Az üdvösségtörténet koncepció bemutatásakor számos esetben idézi: Róm 11,32., Iz 53,11 Róm 5,19., Iz 59,20. Róm 9-11, a pogányok ideje, végső megtérés 11,26. Róm 10,20 utal Iz 65,1-re.

Izajás könyve Kr. e. 180 körül már kész szöveg lehetett, hiszen Ben Szíra utal rá, valamint Josephus⁴⁶ is ismeri a Kr.u. 1. században. Izajás nagy hatással volt kortársaira, a Kr. e. 7. századi prófétákra – ezt főleg a 40. fejezettől található szövegek idézésében követhető nyomon. (Iz 41,15 és Mik 4,13; Iz 47,2 és Mik 1,1; Iz 48,2 és Mik 3,11; Iz 26,21 és Mik 3,1; Iz 47 és Nah 3,4sköv; Iz 52,7 és Nah 2,1; Iz 47,8.10 és Szof 2,15; Szofonías egyéb szövegei is közel állnak Iz 13; 21,1-10 és 40-66; Iz 41,7 44,12-15 46,7 és Jer 10,1-16 szövegeihez). Mielőtt tehát Deutero-Izajás fellépett volna, Izajás szövegei már hatást gyakoroltak kortársaira.

Mikeás próféta szövege is igen összetett alkotás⁴⁷. Próféciáinak datálása azért nehéz, mert gyakran kezdi így a szöveget: „azokban a napokban” (Mik 4,6; 5,9; stb. vö. Iz 7,18-25; 22,8-25), „mostantól fogva mindörökké” (Mik 4,7; vö. Iz 9,6; 59,21), „Jahve szájával szól” (Mik 4,4; vö. Iz 1,20; 40,5; 58,14) kifejezésekkel, amelyeket kronológiailag nem lehet meghatározni. Mikeás is az újszövetségi írók kedvencei közé tartozik, ami azt is jelenti, hogy szövegeit más kontextusban idézik és magyarázzák tovább, mint amelyben keletkeztek. (Mt 2,6 – Mik 5,1-3: „*Te Betlehem, Júda földje, egyáltalán nem vagy oly kicsi Júda nemzetségei közt...*”; Mt 10,35-36; Mk 13,12; Lk 12,51-53 – Mik 7,6; Lk 1,46-55 Magnificat – Mik 7,20. De úgy tűnik szoros kapcsolat fedezhető fel Jeremiás üdvösség-hirdetése és Mikeás szövegek között is.

Ezekiel próféta könyve is többretegű alkotás⁴⁸. 1900-ig egységes szövegnek gondolták, azonban a 20. századi német biblikusok szövegkritikája részekre szedte. Igyekeztek datálni is az egyes szövegrészteteket⁴⁹ Először Alfred Bertholet

46 Josephus FLAVIUS: Antiquitates XI, 1.2, §§ 5–6

47 Vö. MCKANE, W.: The Book of Micah. Introduction and Commentary, Edinburgh, 1998.

48 Vö. GREENBERG, Moshe.: Ezechiel 1-20 Herder, 2001. 20–28.

49 Vö. GREENBERG, Moshe.: Ezechiel 1-20 Herder, 2001. 24–25 időrendi tábla a szövegek keletkezésének idejéről.

(1868–1951)⁵⁰, Richard Kraetzchmar és Johannes Hermann csak a szövegismétlésekre és betoldásokra figyeltek fel, mint a szerkesztés és az átdolgozás nyomaira. Gustav Hölscher (1877–1955) a 48 fejezet 1235 verséből csak 177-et tulajdonít a prófétának, a többit az iskola vagy a szerkesztő folyamatos továbbírásának tartja! Ez a hiperkritikus magatartás 1950-re kiegyensúlyozott eredményeket hozott és a könyv nagy részét visszavezették Ezekielre. Amit pedig nem sikerült kapcsolatba hozni a prófétával Walther Zimmerli szerint (1979, 1983) azt egy, a prófétához kapcsolódó iskola termékének tekintették, vagyis a szövegeket nem csak őrizték, hanem belőlük ihletet merítve tovább is írták. Természetesen Ezekiel szövegei az iskoláján kívül is továbbhatottak. Ben Szíra idézi (8,10) talán éppen Jeremiás nyomán, de ezen túl Ezekielre tett a műfaji hatása igen jelentős, hiszen az apokaliptikus irodalom bibliai és azon kívüli írásai képeket és eszméket kölcsönöznek tőle. Nem véletlen, hogy az esszéus közösség, amelyre nagy hatása volt az apokaliptikának, Qumránban 6 töredéket is megőrzött a könyvből. Sajnos azonban a ránk maradt szövegek rövidek, ezért a teljes könyvet nem lehet rekonstruálni ezekből a töredékekből. A könyv a keresztény szerzőkre is jelentős befolyást gyakorolt. Az evangéliumok nem idéznek közvetlenül Ezekieltől, de nyilvánvaló, hogy Jn 15,1-10 szőlőről szóló története Ez 15,1-8 visszhangja és továbbírása; Jn 10,11-18 pásztorképe Ez 34,11-16 és 11,4-17 elemeit dolgozza fel. Hasonlóság van Jn 7,37-39 és Ez 47,1-12 között, és Ez 34,1-14 lehet Mt 28,51-53 háttere. De talán a legtöbb idézetet a Jelenések könyvében találhatunk, már csak a műfaji hasonlóság okán is: 5,1; 10,1-11 vö. Ez 47,1-12. A Jelenések könyvében az új templom leírásánál számos Ezekieltől kölcsönzött elemet fedezhetünk fel. Kifejezett utalások Jel 4,2-11 vö. Ez 1,4-28; Jel 6,8 vö. Ez 14,21; Jel 11,1 vö. Ez 40,3. Ezekiel a korábbi történeteket is újraértelmezi, hogy csak néhány példát említsünk: Ez 18, vö. Kiv 20,5; Ez 20,25 vö. Lev 18,5; Ez 44,22 vö. Lev 21,14; Ez 46,13 vö. Szám 28,4.

A legkorábbi rabbinikus magyarázat R. Hananiah ben Hezekiah (b. Menah)⁵¹ írásaiban található meg. A rabbik kijelentették, hogy Ezekiel prófeta könyvét nehéz törvényiszöveggként olvasni, noha – ennek ellenére – megkísérelték kapcsolatot teremteni a Törvény és Ezekiel között. Ahol nem sikerült, ott azt mondták, várnak Illés visszajöveteléig, hogy pontos magyarázatot tudjanak adni a prófétai szövegről. Az ortodox rabbik messiási és eszkatológikus spekulációra használták, ahogy Qumrán is ezért idézte gyakran Ezekiel szövegeit. Ezekiel jelentős hatása mutatkozik meg a „merkaba-tan”-ban, az isteni dicsőség látomása tanának kidol-

50 Die Heilige Schrift des Alten Testaments / Bd. 1. 1 Mose bis Ezechiel 1971, Sonderausg., Unveränd. reprograf. Nachdr. d. von A. Bertholet hrsg. u. in Verbindung mit Fachgenossen umgearb. 4. Aufl. Tübingen 1922.

51 Hillél és Sammaj kortársa volt, a magyarázatot a Misna őrizte meg.

gozásában, amely eredetileg Ezekieltől származik, Ezekiel pompás látomást nézhetett, amit Isten mutatott neki a kerubok szekerén.” (Sir 49,8) A Kr.u. 4. század zsidó misztikus csoportjai az isteni dicsőség látomását színezték ki. Hasonlóan a kabbalisták is erre építettek, éppen ezért nem szerette Moses Maimonidész ezt a prófétai könyvet. Korai művészeti hatásához elég ha megnézzük a dura-europosi zsinagóga illusztrációit (Kr. e. 224) Ezek Ezekiel próféta könyvének 34. fejezete, illetve az Ez 37,1-14 ábrázolásai. A mozaikok Ezekiel látomásait akarják bemutatni, az utolsó két jelenet pedig mártíromságát festi le.

Jeremiás próféta könyvén belül is váltakoznak a prófétának tulajdonított szövegek, a titkárának, Baruknak az értelmezései és a későbbi átdolgozó szövegei. Ráadásul valószínűleg a könyvnek hosszú ideig nem volt véglegesített szövege, és a jelenlegi könyv az egyes próféciákat nem időbeli sorrendben közli. Ezt mutatják a TM és Lxx szövegek sorrendi és tartalmi eltérései. Ennek ellenére a későbbi próféták – pontosan nem megmondható, hogy milyen szöveg alapján, de – gyakorta idézik a szövegét. Ezekiel – Ez 23 vö. Jer 3,6-13; Ez 34,1-16 vö. Jer 23,1-4; Ez 18,1-10 vö. Jer 31,29-30. Deutero-Izajás – ...” (Iz 49:1) --- „Mielőtt megalkotlak anyád méhében, már ismertelek; mielőtt megszületté volna, fölszenteltelek, és prófétául rendeltelek a nemzetek javára.” (Jer 1:5); Iz 53,7-8-ban visszhangzik Jer 11,19.

Jeremiás szövegei – jórészt a Lxx verzió alapján – nagy hatást gyakoroltak az újszövetségi írókra is a prófétai szövegek nagy tekintélye miatt. Leggyakrabban Pál, a Zsidó levél és Máté idézi Jeremiást, sőt maga az „új szövetség” kifejezés is a „diatéké” Jer 31,31-ből származik. Pál 1Kor 11,25; 2Kor 3,4-5; Gal 1,15 hasonlósága Jeremiással. Az új szövetség, az új bor a jeremiási hagyományt ismétli: Lk 22,17-20; 1Kor 11,25; 2Kor 3,5-6; 1Kor 1,31; 2Kor 10,17. A Zsidó levél (8,8-12) idézi Jer 31,31-43-at – vö. még Zsid 10,16-17. Az evangéliumok: Mt 2,17-18 („Ráchel siratja fiait...” – Jer 31,15, a Templom megtisztítása (Mt 21,13; Mk 11,17; Lk 19,46 – vö. Jer 7,11 Iz 56,7.

Joel próféta önmagában is időtlen alakja a prófétai irodalomnak, hiszen könyvében nincs olyan történeti adat, amely segítené működési idejének meghatározását. Egyesek szerint Joel már Jónás (837-800) idején élt, de legtöbbször fogság utáni időre datálják a könyvet, mivel nem beszél a királyságról. A könyv keletkezésének idején a zsidók a Perzsa Birodalomhoz tartoznak (539-), de mivel a jeruzsálemi Templom már áll, 515 utánra kell tenni az orákulumok rögzítését. Mivel Tírusz és Szidon büntetésükre várnak (4,4), a 4. század második felében már létezni kellett a könyvnek. Tíruszt Nagy Sándor rombolta le 332-ben, Szidont III. Artaxerxész Okhosz 343-ban. A könyv tehát a Kr. e. 5. század második felében vagy a 4. szá-

zadban íródhatott. Igen érdekes, hogy a teológiai gondolatai milyen nagy hatással voltak a későbbi idők olvasóira. Jahve napja, a próféta szerint ítéletnap lesz minden nép számára, és Joel szerint az ítéletet a Jozafát völgyében fogják megtartani (4,1sköv). A végidő katasztrófájától az igazak megmenekülnek (3,5). Az üdvösség művét segíti elő Jahve Lelkének kiárasztása (3,1sköv). Mivel a könyvet és íróját nehéz datálni, ezért csak a párhuzamokra hívhatjuk fel a figyelmet más prófétákkal anélkül, hogy meg tudnánk mondani ki vett át kitől. (Joel 2,11 //Joel 3,2, Joel 3,4b // Mal 3,23b Joel 4,2-3//Abd 11 Joel 4,19 //Abd 10).

A könyv a rabbikra is nagy hatással volt, a babiloni Talmud a 12 próféta között említi Joelt, akinek könyvét előszeretettel használták a zsinagógában. A keresztény írókra a könyv leginkább az ApCsel 2,17-21-ben idézett Lélek-kiáradás tanával hat Joel (2,28-32), amely az újszövetségi pünkösdi Lélek hatására utal az idézetben. Róm 10,13 //Joel 32,5: „Mindenkinek, aki segítségül hívja az Úr nevét, üdvözülni.” univerzalizmusa Pál számára igen jó fogódzópont. A keresztény új teremtmény krisztusi vonatkozásának bemutatásánál is segítségül hívják Joel szövegét (vö. Gal 3,27-28; 6,15). Joel 1,6 és 2,4-5 sáskajárás képei erőteljesen hatottak Jel 9,7-9 képeire. Mk 4,29 parabola vége vö. Joel 4,13 a megvalósult eszkatológia illusztrálása. Jn 4,14 élő víz vö. Joel 4,18-ban található víz és Isten bölcsességének összekapcsolására épül.

A fentebb idézett próféták – Jeremiás, Ezekiel, Izajás, Mikeás és Joel – és könyveik előbb csak az egyes prófétaiskola keretében hatottak és lettek a folyamatos továbbírás és értelmezések keresztül a többségi vallásos zsidóság számára is ihletett szövegek. A könyv szövegének írásba foglalásakor a végső redaktor szemlélete nem mindig egyezett az eredeti próféta orákulumainak nézetével. Erről már érintőlegesen szövegtünk Izajás könyvének szerkesztése és továbbmagyarázása kapcsán, amely az egyik legbonyolultabb kérdés az Ószövetségben. Bernhard Duhm szerint a próféta könyvének szövegét csak a Kr. e. 2. században fejezték be. Az eredeti szakaszok a próféta idejéből valók⁵², tehát Izajás továbbírása és az ihletett továbbértelmezés a Kr. e. 7. századtól a 2. századig folyamatos volt. Többek között ez az oka, hogy Izajás tekerce Qumránban is nagy érdeklődésre tartott számot, ahol természetesen a hagyományoknak megfelelően továbbértelmezték a próféciáit saját korukra. Önmaguk számára akartak isteni üzenetet kiolvasni belőle, vagyis az őrzés és az értelmezés egyidejűleg történt.

52 Vö.: Otto Proksch, Karl Budde és Sigmund Mowinckel írásait.

Történelmi események átértelmezése

A bibliai történetírás nem fikciós történet, de a forrásokat másként kezeli, mint a modern kritikai történetírás. A nagy történelmi gyűjtemények nem csupán forrásokat idéznek, hanem értelmeznek is, sőt az eseményeket is sajátos értelmezésben adják vissza. Ráadásul a nagy történelmi szöveggyűjtemények – 1-2 Sámuel, 1-2 Királyok és 1-2 Krónikák könyvei – egyrészt feldolgozzák az etiológiai elbeszéléseket, a meséket (Bir 9,7-21) a hagyományokat, a parabolákat⁵³ és a legendákat (Ábrahám, Izsák és Jákob történeteiben), a mítoszokat (két teremtés és bűnbeesés történet) és a törzsi történeteket, családfákat (1Krón 1f.), a földrajzi meséket, az eredet-elbeszéléseket (pl. Lót felesége és a sóbálvány, Ter 13.f), és a korábbi történetírás, mint például az udvari krónika⁵⁴ adatait. A leglátványosabb átdolgozásokra a Királyok és a Krónikák szövegeinek összevetése alapján figyelhetünk fel.⁵⁵ Mindezek a műfajok szerkesztett sorrendben és már a keletkezési környezetükből kiemelve kerülnek bele a történelmi könyvekbe azzal a céllal, hogy egy-egy eseményt és kort bemutassanak és értelmezzenek. Mindegyik írás és műfaj arra szolgál, hogy megértse a történelmet és túllép a hagyományok kronologikus sorba rendezésén. Ebbe a rendezésbe egy sajátos fejlődési elvet illesztenek, amelynek illusztrálására szolgálnak az egyes történetek pl. Ábrahám esetében. Így születnek meg az Ádám, Kain, Noé vagy Ábrahám, Izsák, Jákob vagy József, Mózes, József, Bírák, Sámuel, Dávid, Salamon uralmát bemutató történelmi fejlődési folyamatok a korábbi epizódok láncolatából. Mindez a folyamat nem annyira az események rögzítésére szolgált, hanem inkább Izrael történetében az üdvösség történetének (Heilsgeschichte) és az isteni vezetésnek a feltárására. Ugyanakkor a kinyilatkoztatás történetét is szeretnék feltárni ezek a szövegek. Ez egyrészt azt jelenti, hogy nem feltétlenül a Közel-Kelet politika történetének legfőbb eseményeit mutatják be, hanem azokat az epizódokat tárják elénk, amelyben úgy érzik, Isten megmutatta hatalmát választott személye vagy népe megmentése érdekében. Mindez az értelmezési igény megmutatkozik már a Jahvista forrásokban is, de a

53 Csak néhány példát említek: 2Sám 12,1-4 Nátán próféta Dávidnak a szegény ember egyetlen bárányáról – Dávid és Batséba, Urija felesége. 2 Sám 14,6-8 a tekoai asszony fiai – Dávid és Absalom. 1Kir 20,39-40 Acháb és Benhadad. Izajás 5,1-6 szőlő, mint megromlott Izrael hasonlata. Izajás 28,24-28 szántóvető parabola. Ez 3,24-26 Úr lelke parabola, Ez 4,1-4 téglára rajzolja Jeruzsálem térképét.

54 Dávid királyságának szinte összes epizódja vö. 2 Sám 2 és 5; Nátán jóvendőlése Dávid házáról: 2 Sám 7

55 A legrészletesebb egybevetést l. Vanutelli, P.: *Libri Synoptici Veteris Testamenti Seu Librorum Regum et Chronicorum Loci Paralleli. Quos Hebraice Graece et Latine Critici Edidit Primus Vannutelli (Scripta Pontificii Instituti Biblici)*. Romae I. kötet 1931 II. kötet 1934. stb.

Deuteronomista szerkesztő a morális szempontot radikálisan érvényesíti. A mitológikus szövegek segítségével a jelenben mindig visszatérő múlt jelenségeit igyekeznek megértetni. A ciklikus történelemszemlélet azonban nem igazán a bibliai történelemszemlélet sajátja, amelyet Isten folyamatos ígéretei segítségével lineáris fejlődési vonalat bemutató történelemmé formálnak a bibliai szerzők. Isten és ígéretei ebben a történelemszemléletben aktív szerepet játszanak, fontosabbat, mint a történelem emberi szeplői. Éppen ezért az izraeli történetírás szövegei nem csak a múlt megőrzését és az emlékezet kiterjesztését szolgálják, hanem pedagógiai céllal emlékeztetik a jelenben az olvasókat Isten nagy tetteire. Érdekes, hogy a fogság előtti és a fogság utáni próféták számtalan költeményt gyűjtenek össze azzal a céllal, hogy megítéljék a monarchia korábbi szereplőit vagy a kultikus képmutatást, amelyet az igaz vallásosság legnagyobb ellenségének tartanak. A történelem szereplőinek isteni megértéséről szóló tan már a próféták előtt megjelenik, de a végítélet tanát a próféták dolgozzák ki. Ebben jelentős szerepet játszik, hogy a politikai közösséget és vezetőit abból a szempontból ítélik meg, hogy a szövetségi hűséget megtartva vagy attól eltérve, megőrizte, fejlesztette a vallási közösséget vagy alárendelte saját céljainak. Ebből érthető hogy miért történik meg az asszír és a babiloni uralom isteni elítélése: mert ezek Izrael vallási közösségét akarták megszüntetni. A prófétai irodalomból válik világossá, hogy csak a vallási közösség túlélését hirdetik, és pedig akkor, ha az a szövetségi parancsoknak megfelelően fejlődik a közösségben és az egyénben is, és szolgálja a nép és az egyén kapcsolatának elmélyülését Istennel.

Érdemes megfigyelni, hogy a Krónikák könyvében különböző értelemben használják a „drs” (magyarázat) szót, ami először csak Isten keresését jelenti. Sault azért ítéli el, mert nem keresi Istent (1Krón 10,13-14; 13,3), ellentétben Dáviddal, aki állandóan keresi őt (1Krón 15,13; 16,11; 21,30; 22,19; 28,8-9), Salamon is így kezdi hatalmát (2Krón 1,5). Később általánosabb értelemben használja a „drs” szót (Ezd 4,2; 6,21; 7,10), a Krónikák végén pedig a „drs” szó már dicsérendő tetteket jelent (pl. Aza esetében 14,3; 15,2.12-13). Ezt az ígét nem használják a királyság sötét periódusaiban, pl az Omri dinasztia korának leírásakor. Érdekes, hogy a Krónikák könyve a királyok megítélésében nem sokban különbözik a Királyok könyvétől, vagy a Deuteronomista történeti iskola szemléletétől, de hallgat Dávid és Salamon vétkeiről. Új elem a könyvben, hogy Dávid és Salamon mellett Hiszkija és Jozija lesz a másik két favorizált király. Szancherib hódítását megtalálhatjuk a Királyok könyvében is (2Kir 18-19), de a Krónikák sokkal nagyobb figyelmet fordít a templomi liturgia helyreállítására (2Krón 29-31). Általában Júda királyait pozitívabban értékeli a Krónikák, mint a Királyok könyve.

A Krónikák könyve és a próféták

A Krónikák könyvének egyik feltűnő sajátossága, hogy sokkal több utalást találhatunk a prófétákra, mint a Királyok könyvében. Semaja (2Krón 12,5.7), Azarja (2Krón 15,1.8), Hánáni (2Krón 16,7), Jahaziel (2Krón 20,14), Eliezer (2Krón 20,37), Illés levele (2Krón 21,12) Zekarja (2Krón 24,20) két ismeretlen próféta (2Krón 25,7.15) Obed (2Krón 28,9). Idézi Jeremiást (2Krón 36,12) és utal Nátán prófétára, (1Krón 29,29), Iddó próféta víziójára (2Krón 9,29) Semaja cselekedeteire (2Krón 20,34), Izajásra, Ámosz fiára (2Krón 26,22) Jeremiás siralmaira (2Krón 35,25). Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a Krónikák könyve tekinthető a Királyok könyve prófétai exegézisének (midrás), annak ellenére, hogy a „nabi” szót csak a próféták vezetőire használja, és a prófétákra a „hoze” és a „roe” – látóember fogalmakat alkalmazza.

A bibliai személyek átértelmezése

Amit most a legjelentősebb bibliai személyek Biblián belüli értelmezésének fejlődéséről állítunk, nagyjából majdnem minden személyre igaz.

Ábrahámot⁵⁶ sokat emlegetik az Ószövetség különböző könyveiben⁵⁷ (kb. 168 alkalommal), az Újszövetségben pedig kb. hetvenszer. A Teremtés könyvében közölt életrajzi epizódjaiból rekonstruálható a kor, amelyben élt, de a legendája már példaképként mutatja be saját klánja számára. Mint egy nemzet ősatya jelenik meg a következő helyeken: Kiv 2,24; Iz 29,22; Ez 33,24; Isten és Ábrahám kapcsolata fokozatosan az érdeklődés középpontjába kerül (Kiv 3,6.15; 4,1; Kir 18,36; Zsolt 47,9). Ábrahám Isten embere és kedveltje (Iz 41,8), a választott nép őse és az isteni ígéretet birtokosa (Iz 41,8; Jer 33,26).⁵⁸

Mózes⁵⁹ 800-szor említi az Ószövetség, igaz ebből kb. 600 alkalommal a Tórában olvashatunk a személyéről, mintegy 150 alkalommal a későbbi könyvek

56 Ábrahám hatástörténetéről szóló néhány mű. Böttrich, Christfried és mások (szerk.), Abraham. In Judentum, Christentum und Islam. Göttingen 2009. Brandscheid, Renate: Glaubenswanderschaft und Opfergang des von Gott Erwählten, Würzburg 2009. Finkelstein, Israel Neil A. Silbermann: Keine Posaunen vor Jericho. Beck, München 2002

57 Ter 11,31-25,1-11-ig különböző epizódokat közöl a Biblia róla.

58 Részletes összefoglaló tanulmányt I. Millard, A. R. tanulmánya in. The Anchor Bible Dictionary I. Doubleday 1992. I. vol. 35–41.

59 L. Devey E Beegle tanulmányát in The Anchor Bible Dictionary I. Doubleday 1992. IV. vol. 909–918.

utalnak rá⁶⁰. Kiv 1,15-2,22: folklorisztikus elbeszélés, de nem minden alap nélkül. Kiv 3,1-2: a történet kulcsa a meghívás, ennek jegyében küzd meg a fáraóval (Kiv 5,1-15,21). A pusztai vándorlás történetei közül, kiemelkedik a Sínai hagyomány (Kiv 19-24, 32-34). Ezek a szövegek a Jahvista és az Elohista hagyományok keverékei, a legfontosabb részek a szövetséget és a kiválasztást megalapozó szövegek (Kiv 19,4; 20,2), a Tíz ige kinyilatkoztatása (Kiv 20,1-17 // MTörv 5,6-21), amely Mózes közvetítő szerepének a csúcsa (20,18-20). Már alapvetően mást emel ki Mózes életéből a Deuteronomista, vagy a Papi hagyomány. Alex. Philon viszont már minden ismeretek birtokosának és a filozófusok ősatyjának tekinti Mózeset.

Dávid⁶¹ 964 alkalommal tűnik fel a zsidó és a keresztény Bibliában: 770 szöveg történeti jellegű utalást tartalmaz, a többi 145 utalás a próféták és zsoltárok szövegeiben található, ami azt jelenti, hogy – időben és műfajt tekintve is – a bibliai könyvek igen különböző módon közelítik meg Dávid személyét. De például a Kánaán elfoglalását vezető Józsue személyének bemutatása, (Bir 1,1-2,5, // Józs 1-12) is eltérő lesz a Bírák és Józsue könyvében. Saul és Dávid bemutatása még bonyolultabb (1Sám 16-2; 1Kir 2; Dávid 1-2; Sám // 1Kir 1-2// 1Kron), Illés próféta története pedig szintén több történeti könyvön vonul keresztül (1Kir 21 / 1Kir 17 / 1Kir 18 / 1Kir 19 / 2Kir 2,1-18).

Az írásbeli és szóbeli hagyományozás párhuzama

Ezen túl azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a szóbeli hagyományozás a Tóra rögzítése után sem szűnt meg a zsidóság keretében, hiszen nem létezett minden helységben Tóra-tekercs, csak a jeruzsálemi templomban volt néhány, ahol a király feladata volt életében egyszer lemásoltatni azt. Ezért a történeti Izrael lakosai közül nagyon kevesen olvasták magát a szöveget, legtöbben csak szóbeli hagyomá-

60 Mózes hatástörténetéről néhány jelentős munka: Ernst Sellin, *Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte*, A. Deichersche Verlagsbuchhandlung Dr. Werner Scholl, Leipzig: 1922. Assmann, Jan: *Moses der Ägypter* Hanser, München 2000, 2001. uő: *Die Mosaische Unterscheidung* Hanser, München 2003. Sigmund Freud, *Der Moses des Michelangelo* (1914). Insel, Frankfurt am Main 1964. John G. Gager, *Moses in Greco-Roman Paganism* (SBLMS 16), Abingdon, Nashville/New York: 1972. Friedrich Schiller, *Die Sendung Moses*, Leipzig: 1772–1801, 1934; Hamburger Kulturverlag, Hamburg: 1960.

61 Néhány mű Dávidról: Dietrich, Walter: *David. Der Herrscher mit der Harfe. Biblische Gestalten*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2006. Finkelstein, Israel és Neil A. Silberman: *David und Salomo Archäologen entschlüsseln einen Mythos*. C. H. Beck Verlag, München 2006. Steven L. McKenzie: *König David. Eine Biographie*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2001. Nitsche, Stefan Ark: *König David. Sein Leben, seine Zeit, seine Welt*. Walter de Gruyter, Gütersloh 2002.

nyok alapján értesültek a történetekről és az értelmezésükről. Például a kivonulás történetét a családfőnek kellett átadni a Pészah ünnep liturgiája kapcsán, ennek hagyományfejlődését jól mutatja a számos haggada, az eredeti történet arám nyelvű interpretációja. Számos más eseménynek, zsoltárnak és himnusznak a szóbeli továbbadására egy-egy ünnep liturgiája adott alkalmat. A leszámazásra épülő papság apáról fiúra adta tovább ezt a hagyományt, egészen a jeruzsálemi templom pusztulásáig.

Jaap DOEDENS

Sárospataki Református Teológiai Akadémia adjunktusa

Debrecen Egyetem Néderlandisztika Tanszékének tanára

AZ 'ISTENFIAK' KIFEJEZÉS JELENTÉSE 1MÓZES 6,1-4-BEN

2013 decemberében védtem doktori dolgozatomat, melynek címe volt: *The Sons of God in Genesis 6:1-4*.⁶² A tanulmány célja az, hogy megvizsgálja az 'istenfiak' kifejezés jelentését és funkcióját 1Mózes 6,1–4-ben. Az exegézis története során az írásmagyarázat négy fővonala jött létre, amely feleletet próbált találni arra, hogy mit jelent ez az 'istenek fiai': 1. az 'angyalok féle magyarázat', 2. a 'hatalmasok értelmezés', 3. a 'setita-magyarázat', illetve 4. az 'isteni lények magyarázat'. A következőben röviden összefoglalom a kutatásom eredményeit a dolgozat alapján.

A bevezetés után, amelyben megfogalmaztuk a kutatás kérdéseit, a második fejezet az 1Móz 6,1–4 lingvisztikai magyarázatát adja. Ennek a kutatásnak az alapján megállapítjuk, hogy az 'istenek fiai' kifejezés megengedhető úgy értenünk, mint az isteni szférához tartozó lényeket, sokkal inkább mint emberekre, azaz bírakra, vagy setitákra vonatkozó kifejezést.

Az 'emberek leányai' fogalom nagy valószínűséggel általánosságban vonatkozik asszonyokra, s nem kizárólag olyanokra, akik Kaintól származnak, ahogyan azt a setita-magyarázat kiindulópontnak veszi.

Jahve reakciójában szereplő utalás a százhusz évre, mint az emberi élettartam meghatározott idejére, nem úgy értendő mint a vízözönt megelőző haladék, amelyben a megtérés még lehetséges lett volna. Reakciójában Jahve hangsúlyozza, hogy életadó lelke nem marad mindig az emberben, annak elismerten magas aspirációja ellenére az ember bűnös és halandó marad.

A *nefilim* kifejezés valószínűleg átlagosnál magasabb termetű lényeket ír le, amely kifejezést az 'istenfiak' és az 'emberek leányai' leszármazottainak kifejezésére használnak. Speciálisan ennek a megjelölésnek a használata azt célozhatja, hogy az akkori olvasóban rémisztő hatást érjen el. Az 1Móz 6,4 ugyanezeket a lényeket *gibborim*-nak, a régi idő ismert hőseinek nevezi. Mindkét szót – *nefilim* és *gibborim* – úgy is olvashatjuk, mint egyazon kategóriára utalást, nevezetesen

62 Jaap Doedens, *The Sons of God in Genesis 6:1-4*. PhD disszertáció, Theologische Universiteit Kampen, Hollandia, 2013.

olyan leszármazottakat, akik az 1Móz 6,1–4-ben megnevezett szexuális kapcsolatból jöttek létre.

Az 1Móz 6,1–4 jelenlegi kontextusában irodalmi hidat képez az 1Móz 5 nemzetségi táblázata és az ezt követező özvív-elbeszélés között. Ez a rövid elbeszélés néhány vázlatos vonallal rajzolja meg az emberiség degenerációját.

A harmadik fejezet az 1Móz 6,1–4 exegézis történetének áttekintését adja. Ez az áttekintés mindenekelőtt a szakasz korai magyarázatra koncentrálna.

Az *angyalok féle magyarázat* az ‘istenek fiai’ kifejezés legrégebbi ismert magyarázatának tűnik, ahogy az az 1Móz 6,1–4-ben felbukkan. A magyarázatnak ez a módja hangsúlyosan domináns mindenekelőtt a zsidó írásmagyarázatban, a Kr.e. második századtól a Kr.u. második századig. Valószínűleg az Énok hagyomány ehhez az exegézishez alapvető elemeket nyújtott. Az Újszövetség szövegei, amelyek az 1Móz 6,1–4-re vonatkoznak ezt az Énok hagyományokon át teszik. Ez azt jelenti, hogy a szakaszokat mint (bukott) angyalok elbeszéléseként értelmezik. Az Újszövetség sokkal inkább visszafogottan az Énok hagyomány részleteinek visszaadásával. Az egyházatyák művei alapozott kutatás megmutatja, hogy az angyalok féle magyarázat az ógyház írásmagyarázatában a negyedik század végéig és az ötödik század elejéig általánosan elfogadott volt. Feltűnő az, hogy az Énok hagyomány mennyire befolyásolta az egyházatyák műveit az angyalok féle magyarázat formába öntésében és megfogalmazásában. Ez hangsúlyos lehet akkor, amikor a magyarázatban olyan részletek kerülnek elő, amelyek ugyan nem képezik az 1Móz 6,1–4 részét, de az Énok hagyományét igen. A Szeptuaginta kéziratokban szereplő szövegvariációk valószínűleg az angyalok féle magyarázatot erősítették, hiszen néhány kézirat az ‘istenfiai’ helyett az ‘isten angyalai’ olvasatot ad. Különböző egyházatyák az 1Móz 6,1–4-et az Énok hagyományon keresztül összekötik a bálványimádás és a gonosz lelkek létrejöttével. Némely egyházatyák, akik az angyalok féle magyarázatot követik, az 1Móz 6,1–4-et allegorikusan értelmezik és így megtakarítják a teológiai problémák módját, amelyek ebből az írásmagyarázatból származhatnak.

A Második Templom korában és azután a zsidó írásmagyarázatban a *hatalmasok magyarázat* kerül elő. Ez az értelmezés vitatott volt. Ez megállapítható a Targumok és későbbi zsidó iratok makacs angyalok féle magyarázat nyomaiban. A ‘hatalmasok magyarázat’ mindenesetre ismert volt néhány ógyházi értelmező számára. Összekombinálták a ‘bírák fiai’ vagy a ‘hatalmasok fiai’ fordítást a saját elképzelésükkel, amely szerint az ‘istenfiak’ a setitákat jelenti.

A *setita magyarázat* legkorábbi előkerülését a harmadik század első felére, Julius Africanus műveire tehetjük. Ő a setita magyarázatot mint lehetőséget nevezi meg az addig érvényes angyalok féle magyarázat mellett. A setita magyarázat a negyedik század elejétől kezdve egyre inkább elfogadottá vált, s az angyalok féle magyarázatot egyre inkább eretnenségnek tekintették. A negyedik század fo-

lyamán az angyalok- és a setita magyarázat egymás mellett létezőnek tűnik. Az exegézis irányának valódi megváltozását nem annyira a pszeudográf könyvekről való látás megváltozása befolyásolta, hiszen Origenész határozottan kimondja, hogy az Énok könyvét nem fogadja el kanonikusnak, mégis ő az angyalok féle magyarázatot követi. Mégis tény az, hogy az Énok hagyomány mindinkább a feledésbe süllyedt, s ez előmozdíthatta a setita magyarázat előretörését. A setita magyarázat valószínűleg a szír egyházatyák hagyományából származik és nem a gnoszticizmusból, bármennyire is szuggerálják ezt. A setita interpretáció szellemi háttere a szexualitásról alkotott nézett megváltozásában keresendő, összehasonlítva az Ószövetség szemlélettel. Ez a megváltozott látás az önmegtartóztatás és a szüzességet hangsúlyozta. Feltűnő, hogy az 1Móz 6,1–4 setita exegézise mindekelőtt hímnemű szemlélet alkalmaz: az 'istenfiai' a magyarázatban áldozatként szemléli. A setita interpretáció kulcsszövege az egyházatyák számára leginkább az 1Móz 4,26 általuk képviselt magyarázata volt. Ezt a szöveget úgy olvasták, hogy Énos Isten nevééről remélte neveztetni. Amennyiben Énos ilyen várakozást írhatott körül, mint Istenről / Istenként, akkor az ő leszármazottait ennek következtében 'isten fiai'-nak nevezhettek.

Érdekes különbség áll elő a setita magyarázat motivációinak tekintetében Kelet és Nyugat között. A keleti keresztyénségben a setitákat úgy szemlélik, mint akik az önmegtartóztatás ideáljának megfelelően éltek, és ezért nevezték őket 'isten fiai'-nak. A nyugati keresztyénség azonban fizikai magyarázatot adott: az angyalokat sokkal inkább úgy tekintették, mint olyan lényeket, akik nem bírnak testi szubsztanciával. Ezért következtették írásmagyarázók azt, hogy az angyalok és emberek közti szexuális érintkezés a testetlenség lehetetlenné teszi, ez volt az oka leginkább annak, hogy miért vették el az angyalok féle magyarázatot a setita magyarázat javára.

Bármennyire is a Reformáció bibliaértelmezői a setita magyarázatot képviselték, a tizenkilencedik században az angyalok féle magyarázat újra éledése látható. Ezután a huszadik század elején egyre inkább elfogadták az *isteni lények magyarázatot*.

Érdekes, hogy az 1Móz 6,1–4 különböző interpretációinak egy része visszavezethető a különböző magyarázók történeti kontextusára. Az írásmagyarázat történetének kutatása megmutatja, hogy a *Wirkungsgeschichte* ilyen rövid szakasza sokkal jelentősebb és változatosabb annál, mint azt első pillantásra várnánk.

A negyedik fejezet tartalmazza azoknak az érveléseknek a kiértékelését, amelyeket a különböző magyarázatok előtárnak. Az írásmagyarázati irodalom tanulmányozása elvezet addig a megállapításig, hogy mindeddig ezeknek az érveléseknek igazi kiértékelése nem történt meg. Az érveléseket csupán összegyűjtötték és vitatták, de sohasem szenteltek figyelmet a különböző előtárt érvelések *módjára*. E dolgozat új aspektusa megkísérli az érvelések értékét módjuk vizsgálatának

alapján mérlegre tenni. Így az érvelések hierarchiát állítjuk fel egy olyan skálán, ahol a lexikális érvelések, kontextuális, Biblián kívüli és konceptuális érvek felé közelítenek. Ezután az érvelések a teológiai érvek fejlődésének alapján méretnek le.

Az *angyalok féle magyarázat* előnye az, hogy ez a legrégebb ismert magyarázat. Ez az értelmezés megegyezik az ‘istenfiai’-nak Ószövetségén belüli értelmezésével, amely mindig az emberi szférán kívüli lényekre utal. Úgy tűnik, hogy az Ószövetségben annak korai szakaszában az ‘isten fiait’ nem angyalokként szemlélték, amint az a későbbi fogság utáni zsidó irodalomban történt. Bármennyire is az ‘istenfiai’ kifejezés a legtöbb olyan szövegben ahol ez előfordul, az angyalokra történő utalásként érthető, de nem minden esetben. Az angyalok féle magyarázatot ezért jobb nem úgy szemlélnünk mint az ‘isteni lények magyarázat’ ellentétét, hanem sokkal inkább mint annak továbbfejlesztett változatát.

Az a megoldás, amely az ‘istenfiai’ úgy szemléli mint *hatalmas embereket* kizárható azzal a lexikális érveléssel, hogy az Elóhím / szó nem használatos ‘bírák’ vagy ‘királyok’ értelemben. Az a Biblián kívüli érvelés, hogy a királyokat gyakran tekintették isteninek, ez sem szolgáltat elegendő bizonyító anyagot. A királyokat tudniillik soha nem jelölték csoportként vagy kollektívumként mint az ‘istenek fiait’, vagy ‘isten fiait’. Sőt, az ‘isteni királyság’ koncepciója nem szolgál a monarchia általános megjelölésére. Amikor az ‘istenfiai’ mint ‘hatalmasok’ jelölik, ez csak az 1Móz 6,1–4 elfogadható magyarázatára szolgál, de ez nem lehet megoldás azokra az egyéb szövegekre, amelyek ‘istenfiai’ említik.

A *setita magyarázat* is inkább egy valószínűtlen megoldás a lexikális és kontextuális ellenérvek miatt. A setita interpretáció sokkal inkább egy teológiai konstrukció, amelyet az 1Móz 4,26 hordozott az óegyházi írásmagyarázatban. Az 1Móz 6,1–4 szűkebb kontextusa nem nyújt utalásokat arra, hogy a setitákat ‘istenfiainak’ nevezték. Az érvelés arra a meggyőződésre alapul, hogy az Ószövetségben a egyes embereket néha Isten ‘fiainak’ nevezték, szöges ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy az Ószövetség az emberek ezen csoportjával kapcsolatban soha nem használja a ‘istenfiai’ elnevezés. Sőt, akkor, amikor embereket neveznek ‘Jahve fiainak’ azt nem annyira kegyességük, mint inkább ‘jogi’ helyzetük miatt teszik. Jahve gyermekeiként ‘adoptálta’ őket azért, hogy emlékeztesse őket arra, hogy helyzetüket és életüket egységben folytassák. Ebben az esetben is érvényes az, hogy a ‘setita magyarázat’ csak az 1Móz 6,1–4-re vonatkozik, de olyan egyéb szövegekre nem, amelyek ‘istenfiáról’ beszélnek.

A bizonyító anyag egymásra halmozásra arra utal, hogy az ‘isten fiait’ kifejezés nem a megnevezett *isteni lényekre* vonatkozik. Az a lexikális érv, amely szerint a ynEB. szó egy bizonyos csoport megjelölésre szolgálhat, azt a magyarázatot eredményezi, hogy a kifejezés azokra vonatkozik, akik az isteni kategóriában tartozik. Hozzáfűzhető ehhez, hogy a Biblián kívüli irodalomban az ‘istenek fiait’ állandó megfelelője az ‘isteneknek’. A konceptuális érvek alapján az is állítható, hogy

amikor az 'istenfiai' említettnek, ekkor ezek 'isteni / égi lények' ez a magyarázat az Ószövetségre egyéb szövegeire is vonatkozik, ahol ilyen kifejezések előfordulnak. A nehézségek, amelyek ennek az írásmagyarázat az alapján megmaradnak, teológiai jellegűek: ha az 'istenfiai' valóban 'isteni lényeket' jelent, hogyan illik ez az Ószövetség teológiájának feltételezett monoteisztikus főáramlatába? Ezen felül, az Ószövetségben sehol se található olyan, ehhez hasonló elbeszélés, amelyben 'isteni lények' asszonyaikkal kerülnek szexuális kapcsolatba. Effajta elbeszélések magában a régi közel-kelet mitológiájában is ritkán. Hasonló elbeszélések kizárólag a görög mitológiában találunk.

Azon kívül, hogy az 'istenfiai' alatt legvalószínűbben isteni lényekre való utalást kell érteni, a negyedik fejezetben a kutatásnak még egy eredménye kerül elő, nevezetesen, hogy a fent nevezett 'istenfiai' nem magától értetődően az 'istenek tanácsa' tagjainak kell tekinteni, ahogyan ez a koncepció a Biblián kívüli irodalom ismeretes. Az istenek tanácsa az Ószövetségben is előfordul, de a legtöbb esetben ez a koncepció más tartalmat nyer, mint a Biblián kívüli adatokban. Amikor az Ószövetség Jahve tanácsára utal, nem nevez meg egyéb isteneket, mint ennek a tanácsnak lehetséges tagjait és mindenesetben szignifikáns különbség van Jahve és más jelenlevők között.

Abban az esetben, amikor az 'istenfiai' az 1Móz 6,1–4-ben 'isteni lényekre' utal, szükséges figyelmet szentelnünk annak a kérdésnek, hogy ebben az esetben ez a rövid elbeszélés milyen funkciót tölthet be. Végül is egyedülálló az Ószövetség számára, hogy 'isteni lények' földi asszonyokkal lépnek szexuális kötelékbe.

Az ötödik fejezet világosságot kíván deríteni az 1Móz 6,1–4-ben szereplő 'istenfiai' kifejezés lehetséges funkciójára. A negyedik fejezet következtetésre alapján, nevezetesen, hogy a kifejezés valószínűleg nem szorosabban meghatározott 'isteni lényekre' vonatkozik, egy csomó kérdést vett fel. A következőkben ezekre a kérdésekre keresünk feleletet.

Az 'istenfiai' kifejezés használata az 1Móz 6,1–4-ben, úgy tűnik nem különbözik az Ószövetség egyéb szövegeiben előforduló azonos vagy effajta kifejezéstől. A különböző szakások összehasonlítása olyan iránymutatással szolgál, hogy a kifejezés állandó meghatározásként funkcionál, amely mindenesetben nem szorosabban meghatározott olyan lényekre utal, amelyek az égi valósághoz tartoznak.

Egy ilyen magyarázat nem jelenti azt, hogy az Ószövetség elismerné a politeizmust. Ebben a tekintetben a legfontosabb álláspont az Ószövetség számára nem az, hogy más Jahvén kívüli istenek létét tagadja, hanem a legfontosabb az, hogy ezek az istenek – akárkik legyenek is – nem szolgálnak rá az isten névre és Jahvéval nem hasonlíthatók össze. Ezt az Ószövetség különböző módon fejezi ki: annak a hangsúlyozásával, hogy Jahve semmivel és senkivel nem hasonlítható össze, vagy pedig azért, hogy az úgynevezett istenek nem valódi istenek, hanem csak emberi kéz művei. Az Ószövetségben belül megközelítési különbség

van abban, hogy a más isteneket egyes szövegek értéktelennek ítélik, vagy létüket tagadják. Mindenesetben az ‘isten fiai’-nak mint ‘isteni lények’ magyarázata nem áll ellentétben az ószövetségi anyag más istenekről szóló szövegek nagy részével.

Amennyiben az 1Móz 6,1–4-ben mitológiai motívumokra való utalás van, akkor ezek – amennyire mai ismeretünk engedi – a görög mitológiához állnak a legközelebb, amelyben az istenek rendszeresen emberekkel folytatnak szexuális kapcsolatot és ezen módon gyermekeket nemzenek.

A *speech-act* teória alapján állítható, hogy az 1Móz 6,1–4 illokucionáris célja talán nem is az, hogy az ‘istenfiai’ leszármazása és az emberek leányainak mitológikus motívumai megerősítse. Ebben az esetben az írásmagyarázó az elbeszélés számára más funkciót kereshet.

Az ‘istenfiai’ kifejezés az Ószövetségben, annak mind az elbeszélő, mind pedig költői részeiben egy olyan irodalmi konvencióként szolgálhat, amelyben az ‘istenek fiai’ úgy fordulnak elő és úgy ábrázoltatnak, hogy ezen a módon hangsúly kerüljön Jahve szuverenitására. Az is lehetséges, hogy az ‘istenfiai’ és az ‘emberek leányai’ elbeszélés szándéka az, hogy metaforikus nyelven mondjon el valamit a bálványimádás eredetéről, amelyet ebben az esetben egy, az isteni és az emberi lények közötti létrejött elegyedésként ír le, amely azt beszéli el, hogy az égi és földi valóság közti határok hogyan mosódnak el. Ugyanakkor az a megfigyelés, hogy az ‘istenfiai’ kifejezés gyakran olyan irodalmi eszközként szolgál, amely egy utalás ellentétéként szerepel olyan esetben, amikor ezeknek a lényeknek cselekedete már a kezdetén esélytelen. Az 1Móz 6,3 ezt Jahve ellenintézkedésével írja le és húzza alá, amelyből kitűnik, hogy ezek az égi lények soha sem lehetnek Jahve valódi riválisai.

A tanulmány egy epilógussal zárul, amely az 1Móz 1–11 két alapproblémáját jelzi és tárja elő: elsősorban az Istentől való elidegenedést, amint azt kitűnik az 1Móz 3-ból, másodsorban az emberi közösség meghasadását, ahogy az az 1Móz 11,1–9-ben olvasható. Ezt az utóbbi problémát, amely a földön történt szétszóródásban áll elő, az emberek város- és toronyépítéssel kívánják feloldani. Ezek az emberi megoldások az isteni szabályokkal ütköznek és ezeknek következménye csak rontja a helyzetet. Az elsőként említett probléma, az Istentől való elidegenedést, megoldásaként az isteni szférából származó lényekkel történő fizikai érintkezés szolgál. De ez a megoldás is megsemmisül Isten reakcióján, hiszen a helyzet rosszabbodik, mivel az emberi élettartam megrövidül és a társadalom a vízözön által teljesen megsemmisül. Amíg az 1Móz 6,1–2.4 és a 11,4 azt mutatja meg, hogy az elidegenedés és a meghasadás emberi megoldásai csak rontanak a helyzeten, addig Isten ezt a kettős problémát pozitív módon kezeli Ábrahámnak az 1Móz 12,2–3-ban lévő ígérete alapján: Isten meg fogja áldani őt és utódait, ami véget vett az Istentől való elidegenedésnek és ezen kívül “a földön minden népe” is megáldatik, amely véget vett az emberi közösség meghasadat voltának. Az

‘istenfiai’ és az ‘emberek leányi’ epizód üzenete s annak következményei ebből a perspektívából már világosabb. Az égi és emberi lények keveredése megmutatja azt, amelyet a bálványimádás minden formája kínál: az isteni világhoz való kapcsolódást és a hatalom ígérését; a torz ‘föld és ég házasságból’ származó hatalmas gyermekeket, akik nevet szerezhetnek maguknak. Az ember örök mítosza, a birodalom teremtés apró isteni segítséggel, bárhogy is nevezik ezt a történelem különböző szakaszaiban. Azonban ezt Prométheusz-szerű álmot az igazi Isten, az univerzum teremtője, figyelmen kívül hagyja. Az elmúló dolgok imádatából származó lét zsákutcába vezet. Ez az oka annak, amiért Jahve egy határt húz, amely valójában egy áldás is lehet: embernek maradni, ‘testnek’, halandónak, és az életnek ideje a földön legfeljebb százhusz év.

Aki az Ó- és az Újszövetséget tovább olvassa, felfedezi, hogy a probléma nem nem annyira az ég és föld házasság utáni vágy, amely egy el nem pusztuló teremtést hoz létre, hanem sokkal inkább, hogy ez milyen *módon* érhető el, nevezetesen: emberi hatalom és elképzelés nélkül.

LESSING PÉLDÁZATA¹

Igen Tisztelt Hallgatóság! Kedves Vendégeink!

Engedjék meg, hogy vallásközi konferenciánk elején Lessing Bölcs Náthán című művéből idézzem a jól ismer gyűrű-parabolát.

Náthán: *Én zsidó vagyok, szultán.*

Szaladin: *Én meg muzulmán. S köztünk van a keresztény. Ám e három Vallás közül igaz csak egy lehet. A magadfajta nem marad meg ott, hová a születés szeszélye dobta, s ha megmarad, jó okkal-érvvel és megfontolt választás szerint teszi. Tárd fel hát meggyőződésed, nosza! Mondj el miértet és okot, mivel magam nem értem rá töprengeni felőle, indokold meg – persze csak négy szemközt – a választásodat, hogy én is úgy tehessek.*

[...]

Náthán: *Élt hajdanán egy ember Keleten, Volt annak egy páratlanul becses, kedves kéz adta ritka gyűrűje. Száz színben tündökölt csodás opálja. A gyűrűnek varázshatalma volt, S ki bízott titkos erejében, Isten s ember előtt kedvéssé tette azt. Nem csoda hát, ha sose húzta le az ujjáról, és úgy rendelkezett, hogy mindörökre házában maradjon. Mégpedig így: mind közt legkedvesebb fiára hagyta a csodás gyűrűt, s meghagyta, hogy majd aztán annak is legkedvesebb fiára szálljon át. S a gyűrű jogán, bármilyen korú, mindig csak a legkedvesebb fiú legyen a ház feje és fejedelme. Figyelsz-e, szultán?*

Szaladin: *Figyelek! Tovább!*

Náthán: *Így szállt apáról fiúra a gyűrű, s került egy apához végül, kinek egyként kedves volt mindhárom fia, nem tudta hát nem egyformán szeretni mindhármukat. Csak olykor tűnt neki majd ez, majd az, majd megint amaz – ha egyikük volt éppen csak vele, s nem kellett hármuk közt megosztani túlaradó szívét – a gyűrűre méltóbbnak, s ő eléggé gyenge volt odaigérni mindnek*

1 Fabiny Tamás evangélikus püspöknek, a KZST ügyvezető elnökének beszéde a Keresztény–Zsidó Társaság 25. évi jubileumi konferenciáján (2016. máj. 30. Budapest – Gellért Szálló)

jámborul. Nem is volt semmi baj. Hanem mikor halála elközelgett, az apa szorult helyzetbe jutott. Megbánthat-e három fia közül kettőt, akik bíznak szavában? Most már mit tegyen? Izen titokban egy aranyművesnek, csinálná meg két mását gyűrűjének, költségét, fáradságot nem kímélve, csakhogy hajszálra éppolyan legyen, mint az a gyűrű. Íme, sikerül a mesternek. Mikor meghozza őket, a mintagyűrűt meg nem ismeri az apa maga sem. Szólítja vígan, örvendve fiait – mindet külön, mindet megáldja, mindnek odaad egy gyűrűt, s meghal.

(Részlet Gotthold Ephraim Lessing *A bölcs Náthán* című drámájából.
Fordította: Lator László.)

A másik szemelvény, amit ismertetek, egy ugyancsak tanulságos elbeszélés. Ezt az aggáda kitűnő zsidó kutatója, Heller Bernát jegyezte fel egy könyvében, *A legszebb mese* címen.

„Egy mohamedán, egy keresztény és egy zsidó utaznak együtt. Találnak egy dénárt, amelyen vesznek egy kalácsot. A zsidó tanácsára hármójuk közül az eheti azt meg, aki a legszebbet álmodja. Éjjel a zsidó elfogyasztja a kalácsot. Reggel a mohamedán elmeséli, hogy álmában Mohamed kézen fogta, és elvezette a paradicsomba. Krisztus azt meséli el, hogy őt pedig a pokolba vezette egy kéz. Erre így szól a zsidó: Engem Mózes, Amrám fia fogott kézen, és ezt mondta: A te mohamedán társad a paradicsomban van, a keresztény pedig a pokolban: nyugodtan megeheted a kalácsot. Erre aztán megettem.”

(Bernat Heller: *Über Judas Ischariotes in der jüdischen Legende*,
in: *MGWJ* 76 1932, 33-42, 39)

Marianne Moyaert, az amszterdami Szabad Egyetem vallástudósa, egyben –figyelemreméltó módon – a „Holokauszt utáni teológia / zsidóság és keresztényiség” tanára a Leuveni Katolikus Egyetemen, egy nemrég megjelent könyvében a „vallásközi párbeszéd” helyett a „*vallásközi vendégszeretet*” kifejezést használja (M. Moyaert, *Fragile Identities. Towards a Theology of Interreligious Hospitality*, Rodopi, Amsterdam, 2011). Megfogalmazása egybecseng az ökumenikus mozgalomban egyre inkább teret nyerő gondolatnak: a vallásközi dialógus nem végecéll, hanem kiindulópont. Korábban vallásközi párbeszéd alatt az eszmék cseréjét értettük:

- először azt tűztük ki célul, hogy a más vallás követője számára érthető módon fogalmazzuk meg saját vallásunk tanításait,
- majd a figyelmünk a másik vallás megértésére, az esetleges közös tanítások azonosítására irányult.

A kortárs antropológiai és valláslélektani kutatások azonban megértették velünk, hogy a vallási tanítások mindig a praxisban, sőt, végül is mindig az egyes ember, a személy vallásosságában aktualizálódnak és így válnak konkréttá. A vallásközi párbeszéd tehát mindig a interperszonális találkozás, nem eszmék dialógusa, hanem személyes ügy. A személyközi találkozás pedig – ha valódi – nem képzelhető el a befogadás mozzanata nélkül.

Számunkra ez létező tapasztalat: hiszen épp a zsidó-keresztény együttélésünk központi elemei voltak a befogadás mozzanatai: amikor a legvégletesebb vallásközi anti-dialógus, a soá idején embermentő testvéreink a befogadás cselekménye által hoztak létre autentikus – mert személyes – találkozásokat. Ezekben a pillanatokban a vallásközi vendégszeretet gyakorlásának voltak spontán és sokszor heroikus példái.

A vallásközi találkozások új szintje lehet tehát egymás kölcsönös befogadásának, a vallásközi vendégszeretnek a megélése: és egymásban a vallását gyakorló ember megismerése.

A vendégszeretet gyakorlása azonban összefügg az identitás kérdésével is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy aki nem tudja, hogy hol vannak a háza, birtoka határai, az az ajtaját sem tudja megnyitni a másik ember előtt. A vallásközi vendégszeretet gyakorlása nem jelent önfeladást: épp ellenkezőleg, önazonosságunkat erősíti, bár, ha őszinték vagyunk egymással, változtathatja is azt.

A vendégszeretet gyakorlása éppen keresztényen identitásunkból fakad: az evangélikus egyház 2015. évi vezéregyje ez volt: „*Fogadjátok be egymást, ahogyan Krisztus is befogadott titeket, az Isten dicsőségére*” (Róm 15,7). A befogadás magatartása számunkra nem opció, hanem a Krisztus-követés része. Nem kockázatmentes, ahogy az őszinte vallásközi találkozások sem azok, mert az ember esetleg azt találhatja, hogy sztereotípiái szétfoszlanak és maga is megváltozik.

De a Szentírás pozitív meglepetéseket is ígér, közös ősatyánk, Ábrahám történetére utalva „A vendégszeretetről meg ne feledkezzetek, mert ezáltal némelyek, tudtukon kívül, angyalokat vendégeltetek meg” (Zsid 13,2).

Ezért a Heller Bernát által leírt mese nyomán két kérésem van:

Az egyik:

Ne siessünk a másik előtt a paradicsomba; ne is reméljük azt, hogy a másik a pokolban marad (Jézus feljött onnan), hanem egyelőre éljünk itt a földön.

A másik:

Ha van egy kalácsunk – vagy akár csak egy darab barna kenyérünk – akkor azt ne együk el a másik elől, hanem osszuk meg egymással.

Közös ősatyánk, Ábrahám sorsa, a vele kapcsolatos történeke erre tanít: „*A vendégszeretetről meg ne feledkezzetek, mert ezáltal némelyek, tudtukon kívül, angyalokat vendégeltetek meg.*”

KÁRPÓTLÁSOK

Adalékok egy fogalom jelentésváltozásainak tipológiai vizsgálatához

Mit értünk kárpótlás alatt? „*A magyar nyelv értelmező szótára*” szerint „1. Teljes v. részleges kártérítés... 2. Vmely. elszenvedett hátrány, sérelem, veszteség helyrehozására, pótlására adott, ill. kapott elégtétel, jutalom, vizsgztatás...”¹

Közismert, hogy a második világháború után a szó egy speciális bár az általánossal szorosan összefüggő jelentéssel bővült: a náci Németország által a zsidók ellen elkövetett bűnökért a háború után (Nyugat)-Németország által fizetett kárpótlásról-„jóvátételről” (*Wiedergutmachung*) van szó. A szónak ez a jelentése sem teljesen új keletű, már az első világháborút követően is kellett a veszteseknek jóvátételt fizetni a győztes antant országok számára.

Az alábbiakban először a Tórából fogok néhány többé-kevésbé ismert példát idézni az (anyagi) jellegű kárpótlásokkal kapcsolatos törvényekből, ezt követően pedig a rabbinikus irodalomból néhány kevésbé ismert esetet bemutatni.

*

1. A *Szináj*-hegyi Kinyilatkoztatás során, közvetlenül a Tízparancsolat után elhangzik jó néhány – az emberek egymás közötti viszonyát szabályozó – törvény.²

„Ha más nőt vesz el magának: táplálékát, ruházatát és lakását ne vonja meg. Ha pedig ezt a hármat nem teszi meg neki, akkor menjen el ingyen, váltság nélkül.”³

„Midőn perlekednek férfiak és egyik veri a másikat kövel vagy ököllel, s nem hal meg, de ágyba esik: ha majd fölkel és jár az utcán mankóján,

1 Bárczi Géza-Országh László szerk. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai, 1986⁴, III, 768.

2 *Semosz rabbo* 30:8. A Talmud szerint, több törvény már korábban elhangzott *Moroh*-nál, a *sabboszi* munkatilalommal együtt; *bSzanhedrin* 56; vö. *Mechilta*.

3 *Semosz* 21:10-11.

akkor büntetlen legyen, a ki verte, csak mulasztását adja meg és gyógyíttassa."⁴

„Midőn tusakodnak férfiak és meglöknek egy viselős asszonyt, úgy hogy elmegy a magzatja, de veszély nincsen: bírságotassék meg, a mint kiveti reá az asszonymnak a férje és adja meg a bírák útján. Ha pedig veszély van, akkor adj lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kelevényt kelevényért.

Midőn megüti valaki szolgájának a szemét vagy szolgálójának a szemét, úgy hogy megrontja azt: szabadon bocsássa el szeméért. És ha szolgájának fogát vagy szolgálójának fogát üti ki, szabadon bocsássa el fogáért."⁵

Itt feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a Talmud szerint nem tényleges megölésről, kézlevágásról, szemkitolásról stb. van szó, hanem anyagi jellegű kártérítésről: kárpótlásul a kárt okozó annyit tartozik fizetni, amennyivel a kárvallott értéke csökkent a munkaerőpiacon, vagyis amennyivel kevesebbet lenne eladható szolgának, csökkent munkaképessége miatt.⁶

„Midőn lop valaki ökröt vagy bárányt és levágja vagy eladja: öt marhát fizessen az ökörért és négy juhót a bárányért."⁷

„Ha megtalálják kezében a lopott dolgot, akár ökröt akár szamarat vagy juhót élve, kétszereset fizessen.

Midőn lelegeltet valaki mezőt vagy szőlőt s elereszti marháját és legelteti másnak a mezején: mezejének legjavával és szőlőjének legjavával fizessen."⁸

Valakinek a megkárosítása valójában az Ö-valóval szemben elkövetett „hütlenség”. A kártérítés mértéke tehát ötszörös:

„...férfi vagy nő, midőn tesznek bármit az ember vétkei közül, hütlenséget követve el az Ö-való ellen, és így bűnbe esik azon személy: akkor vallják be vétküket, a melyet tettek, térítse meg büntette tárgyát az összegében, és ötödét toldja hozzá és adja annak, a ki ellen bünt követett el.”⁹

4 Semosz. 21:18-19.

5 Uo. 21:22-27.

6 RÁSI ad loc. vö. bBK 84a.

7 Semosz 21:37.

8 Uo. 22:3-4.

9 Bamidbor 5:6-7.

Abban az esetben, ha valaki az Ö-valót „károsítja meg”, vagyis véletlenül elvesz valamit (*moál*) a szent célra szánt dolgokból (*hekdes*), szintén kártérítést kell adnia – természetesen az okozott kár megtérítésén felül –: ebben az esetben is ötszörös mértékben.¹⁰

És végül még egy példa:

„Midőn valaki elcsábít egy hajadont, ki nincs eljegyezve, és hál vele: jegybérrel vegye el magának feleségül. Ha vonakodik az atyja, hogy neki adjja: mérjen le ezüstöt a hajadonok jegyére szerint”.¹¹

Az ezt sorrendben követő *halacha* pedig: „Varázslónőt ne hagyj életben.”¹²

*

2. A *Misna* szerint az Ö-való tíz mondással teremtette a világot.¹³ Ha összeszámoljuk csak kilenc „vájomert” találunk. A Talmud szerint azonban a Tóra kezdőszava, a „Berésisz”¹⁴ is egy önálló mondásnak számít, hiszen a Zsoltár szavai szerint „Az Ö-való igéje által készültek az egek...”¹⁵

Csak hogy, a *Midrás* szerint, az „N” betű 26 nemzedéken át panaszkodott, hogy miért nem „övele”, az *alef-bész* első betűjével kezdődik a Tóra. Végül, a Szináj-hegyi Tóraadás során, az Ö-való az „N”-fel kezdődő „כונה” szóval kárpótolta.¹⁶

*

3. A Teremtés második napján az Ö-való megalkotta

„...a boltozatot és így elválasztotta a vizeket, melyek a boltozaton alul voltak, a vizektől, melyek a boltozaton fölül voltak...”¹⁷

A mennybolt alatti vizek panaszkodtak, mert az égbolt „kifeszítése” miatt távolabb kerültek a Teremtőtől. A *Tenger Angyala* (*Szár sel Jom*) más okból kifolyólag is panaszkodott. Tudvalevő, hogy a világ egyharmada lakott terület, egyharma-

10 *Vájikró* 5:15-16; *RáSI ad loc.*; *bKriszosz* 26b.

11 *Semosz* 22:15-16.

12 *Uo.* 22:17.

13 *mAvosz* 5:1.

14 *Berésisz* 1:1.

15 *Tehilim* 33:6; *bMegila* 21b. Megjegyzendő, hogy egy másik rabbinikus vélemény szerint a tízedik mondás a következő: „Íme, adtam néktek...” [*Berésisz* 1:29; *Pirké deRabbi Eliézer* 3], minthogy ez a *poszuj* is a „vájomer Elokim” szavakkal kezdődik.

16 *Midrás Aszeresz haDibrosz*.

17 *Berésisz* 1:7. A *Midrás* ezt a *Jechezkél* látomásában [*Jechezkél* 1:22-23] említett, az Ö-való mennyei trónusa feletti, boltozattal azonosítja; *Pirké deRabbi Eliézer* 4.

da sivatag, egyharmada pedig víz. Márpedig, a Tórát a sivatagban fogja adni az Ö-való, a *Bész hamikdos* lakott területen fog állni, milyen megtiszteltetés (*kóved*) marad így a víz számára? Erre az Ö-való megígérte, hogy mindig lesz (tengeri) só a Szentély oltárán a zsidók által bemutatandó áldozatok kapcsán. Ezt nevezi a Tóra a „*só szövetségének*” (*Brisz melach*):

„*És minden lisztáldozatodat sózd meg sóval és ne enged elmaradni a sót, I-tened szövetségjelét, lisztáldozatodról; minden áldozatoddal sót áldozz*”.¹⁸

Egyúttal az Ö-való azt is megígérte, hogy minden évben *Szukkosz*kor, a zsidók a Szentélyben vizet fognak önteni az oltárra (*niszuch hamájim*).¹⁹ A Talmud pedig arról tudósít a *szukkoszi* vízmerítési ünnepséggel kapcsolatban, hogy aki ezt nem látta, nem látott soha örömmünnet életében.²⁰

*

4. A negyedik napon az Ö-való megteremtette az Égitesteket:

„*És alkotta I-ten a két nagy világító testet, a nagyobbik világítót a nappal uralmára és a kisebbik világítót az éjjel uralmára, meg a csillagokat*”.²¹

A Tóra szerint az Ö-való két nagy világítótestet alkotott, vagyis, eredetileg, a Nap és a Hold egyforma nagy volt. Am

„*a Hold így szólította meg az Ö-valót:*

– *Világ Ura, lehetséges-e, hogy két király hordjon egy koronát?*

– *Menj, és tedd magad kisebbé* – válaszolta az Ö-való.

– *Világ Ura – szólt erre a Hold – mert igazat mondtam Előtted, kisebbé kell tennem magam?*

– *Menj, és te fogsz uralkodni éjjel és nappal.*

– *Hát az mire jó – replikázott a Hold –, mi haszna a lámpásnak napvilágnál?*

– *Akkor menj, a zsidók szerinted fogják számítani a napokat és az éveket.*

– *De hát lehetetlen – válaszolt a Hold – szerintem számítani az évszakokat [ti. a Nap nélkül], ahogy a poszuqban áll: '...és hogy uralkodjanak nappal és éjjel és hogy elválasszák a világosságot a sötétségtől...'*²²

18 *Vájikró* 2:13.

19 *Jalkut Yitzchak*, *Széfér Rokeach*, *Midrás Aszeresz haDibrosz*.

20 *bSzukkosz* 51a.

21 *Berésisz* 1:16.

22 *Uo.* 1:18

– Menj, terólad fogják elnevezni az igazakat: Jákob a kicsi, Sámuel a kicsi, Dávid a kicsi.²³

Amikor látta, hogy a Hold erre sem nyugszik meg, az Ö-való így szólt:

– Hozzatok engesztelő áldozatot Értém, mert kisebbé tettem a Holdat.

Erre utalt R. Simon ben Lakis amikor a következőket mondta:

– Miért különleges az újholdkor [ros chodeskor] feláldozandó kecskebak, hogy az áll vele kapcsolatban a Tórában: 'az Ö-valónak'?²⁴

Mert az Ö-való, áldassék, azt mondta:

– Legyen ez a kecskebak engesztelés Értém, amiért kisebbé változtattam a Holdat.²⁵

*

5. Amikor az Ö-való Száráj nevéből elvette a *jod*-ot, Szárára változtatva az utóbbi nevét,²⁶ a *jod* panaszkodott az Ö-valónak, mondván,

„Világ Ura, Mert én vagyok a legkisebb az összes betű között, elvettél engem annak az igaz asszonynak a nevéből?” Mire az Ö-való azt válaszolta „Eddig egy asszony nevének voltál az utolsó betűje, most majd egy férfi nevéhez adlak hozzá, mégpedig az elejéhez, ahogy áll: 'És elnevezte Mózes Hoséat, Nún fiát, Je-hosuéának.’”²⁷

*

6. Amikor a *Bné Jiszroel* átkeltek az Ö-való által kettéválasztott *Sás tengeren*, a víz összezárult a mögöttük haladó egyiptomiak feje felett,²⁸ a zsidók azonban, partot érve, nem tudták mi történt üldözőikkel, és azt gondolták, ahogy mi kijöttünk ezen az oldalon, ők kijöttek a másikon.

„Ezért az Ö-való megparancsolta a *Tenger angyalának*, hogy vesse partra az egyiptomiak holttestét. Az azonban tiltakozott:

– Világ Ura, lehetséges-e, hogy gazdája ajándékot ad szolgáljának, majd visszaveszi tőle azt?” Mire a Szent, áldassék, azt válaszolta:

23 „A kicsi” lesz többüknek a mellékneve; sorrendben: *Ámosz* 7:2, a második századi *Tanna* alázatossága miatt kapta ezt a melléknevet, *ISmu-el* 17:14.

24 *Bamidbor* 28:15.

25 *bChulin* 60b. A *Pirké deRabbi Eliézer* 6 szerint az Ö-való nemcsak kisebbre változtatta a Holdat, hanem ugyanakkor megnagyobbította a Napot is.

26 *Berésisz* 17:15.

27 *Bamidbor* 13:16; *Berésisz rabbo* 47:1; *bSzanhedrin* 107a.

28 *Semosz* 14:28.

- Másfélszer annyit fogok neked adni helyette. Mire az így felelt Neki:
- Világ Ura, lehetséges-e, hogy egy szolga követeljen valamit Urán? Az Ö-VALÓ erre azt mondta:
- A *Kison*-patak lesz a biztosíték.²⁹
- Erre a *Tenger angyala* azonnal partra vetette a hullákat, ahogy a *poszuqban* áll: '...és látta Izraél Egyiptomot holtan a tenger partján'.³⁰

Csakhogy ekkor meg a Föld nem volt hajlandó befogadni a holttesteket. Amikor azonban az Ö-VALÓ megígérte a *Föld angyalának*, hogy nem kell büntetéstől tartania, ez utóbbi beleegyezett.³¹ Az egyiptomiak pedig azzal érdemelték ki, hogy el legyenek temetve, mert korábban elkísérték *Jaakov* koporsóját.³²

7. És végül néhány témánkba vágó gyöngyszem a Makedón Nagy Sándorral (*Alexander Mokdon*) kapcsolatos *aggádák*ból. Közismert, hogy keleti hadjárata során Nagy Sándor egymás után hódította meg a Perzsa Birodalom tartományait, köztük *Erec Jiszroelt* is. Ezzel kapcsolatosak a következő történetek.

Az „*Afrikaiak*” (a rabbinikus irodalomban többnyire az észak-afrikai [karthágói] partvidéket uraló főníciaiakat jelöli, akik *Kánaán* révén *Chom* leszármazottai voltak)³³ Nagy Sándor elé járultak, és visszakövetelték a *Jehosua* által meghódított országukat, mondván a Tóra szerint az az övék: „...*Kánaán országa határai szerint*”.³⁴ *Gebiha ben Peszisa* válaszolt nekik a *Bölcsek* nevében, ugyancsak a Tórából véve érveit: a Tóra szerint „...*Átkozott legyen Kánaán, szolgák szolgája legyen testvéreinek*”.³⁵ Márpedig ha egy szolga tulajdonra tesz szert, az ugyanúgy a gazdája tulajdona lesz, mint a szolga saját maga. Tehát ha övék is volt az a föld, az VALÓJÁBAN a *Sémtől* származó zsidók tulajdona. Ráadásul már sok-sok éve nem szolgáltatok nekünk, amiért még ti tartoztok nekünk kártérítéssel. Erre az afrikaiak elmenekültek.³⁶

Az egyiptomiak is Nagy Sándor elé járultak. Miután a Tóra szerint „...*az Ö-VALÓ adott kegyet a népnek az egyiptomiak szemeiben, hogy kölcsön adtak ne-*

29 *Softim* 4:3 szerint *Sziszrának* 900 harci szekere semmisült meg a *Kison* patakban, szemben Fáraó tengerbe vesző 600 szekerevel (*Semosz* 14:7), vagyis másfélszer annyi.

30 *Semosz* 14 30; *bArachin* 15a; R. Jonah *mAvoszhoz*.

31 *bPszochim* 118b; *Pirké deRabbi Eliézer* 42.

32 *Berésisz* 50:7; *Mechilta*; *PdRE* 17; S. *Rokeach*.

33 Vö. *Berésisz* 10:15.

34 *Bamidbor* 34:2.

35 *Berésisz* 9:25.

36 *bSanhedrin* 91a.

kik; így kiürítették Egyiptomot”,³⁷ visszakövetelték ezeket az arany és ezüst tárgyakat. Nekik is *Gebiha ben Peszisa* felelt meg a *Bölcsek* nevében, ugyancsak a Tórából véve érveit: a Tóra szerint „*Izraél fiainak lakozása ideje pedig, a mely alatt laktak Egyiptomban, négyszázharmincz év*”.³⁸ Tehát fizessétek meg nekünk a 600 000 férfi munkáját, akiket 430 évig rabszolgaként dolgoztattatok. Erre az egyiptomiak is elmenekültek.³⁹

Ezután *Jismoel*, valamint *Ketura* leszármazottai járultak Nagy Sándor elé.⁴⁰ Miután a Tóra szerint „*Ezek pedig nemzetségei Ismaélnek, Ábrahám fiának...*”,⁴¹ továbbá „*És ezek Izsáknak, Ábrahám fiának nemzetségei...*”,⁴² ezért *Erec Kanaán* a mi közös tulajdonunk, adjátok azt nekünk vissza. Nekik is *Gebiha ben Peszisa* felelt meg a *Bölcsek* nevében, ismét a Tórából véve érveit: a Tóra szerint „*És odaadta Ábrahám mindazt, a mije volt, Izsáknak. Azon ágyasok fiainak pedig, kik voltak Ábrahámnak, adott Ábrahám ajándékokat és elküldte őket Izsák fia mellől, a midőn még élt...*”.⁴³ Ha tehát egy apa kiadja gyermekei örökrészét még életében, és elküldi őket egymás mellől, egyikük sem léphet fel követeléssel a másikkal szemben.⁴⁴

Ezekből a történetekből jól érzékelhető, hogy a rabbinikus hagyományban pozitív kép őrződött meg Nagy Sándorról. Erre utal az alábbi talmudi *aggáda* is.

Amikor Nagy Sándor meghódította *Erec Jiszroelt*, a *kutim* [szamaritánusok] azt kérték tőle, hogy lerombolhassák a jeruzsálemi Szentélyt, amelyben, úgymond, a zsidók lázadásra készülnek. Erre hivatkozva meg is kapták az engedélyt. Amikor erről értesítették *Simon hacadikot* [a talmudi hagyomány szerint az újjáépült Szentély egyik első főpapja, az úgynevezett *Nagy Gyülekezet Férfiainak – Ansé kneszesz hagdolo* – egyike],⁴⁵ ő felöltötte a papi ruhákat, és Jeruzsálem kezükben fátylát tartó véneinek kíséretében kivonult a hódító elé. Amikor Antipatrisnál⁴⁶ találkoztak, Nagy Sándor leszállt harci szekereéről, és meghajolt *Simon hacadik*

37 *Semosz* 12:36.

38 *Uo.* 12:40.

39 *bSzanhedrin* 91a.

40 Vö. *Berésisz* 25.

41 *Uo.* 25:12.

42 *Uo.* 25:19.

43 *Uo.* 25:5-6.

44 *bSzanhedrin* 91a. A Talmud hozzáteszi még, hogy mi volt az *Avrohom* által *Jismoel* valamint *Ketura* gyerekeinek adott ajándék: egy tisztátalan nevet – vagyis a varázslás „tudományát” – hagyta rájuk.

45 *mAvosz* 1:3.

46 A Jeruzsálem és Cesarea között fekvő Antipatriszt nagy Heródes építtette apja, Antipater emlékére.

előtt. Kíséretének csodálkozására azt válaszolta, hogy „ennek az embernek a képe győz előttem csatáimban”.⁴⁷ A „világhódító” által hozzájuk intézett kérdésre a zsidók azzal vádolták a bálványimádókat, hogy félrevezették a királyt, mert csak így fordulhatott elő, hogy engedélyt adjon annak a Szentélynek a lerombolására, melyben azért imádkoznak, hogy királysága örökre fennálljon. Mire Nagy Sándor a zsidók kezére adta a *kutikat*. Aznap a zsidók lerombolták ez utóbbiak *Gerizim*-hegyi szentélyét, és felszántották ennek még a helyét is. Azt a napot – *tévész* hó 25-ét – pedig ünneppé nyilvánították, amikor nem tartanak gyászbeszédet. Ez a *Gerizim*-hegy napja.⁴⁸ A kontextus, amiben ez a történet szerepel, arról szól, hogy (elvben) tilos a Szentélyen kívül viselni a papi ruhákat (*bigdē kehuna*), a Szentélyben azonban akkor is viselhetik a *kohénok*, amikor nincsenek „szolgálatban”, mert valójában szabad ezeket magáncélra használni.⁴⁹ Arra a kérdésre pedig, hogyan viselhette *Simon hacadik* főpapként a papi ruhákat a Szentélyen kívül, a Talmud két választ is ad: a) valójában nem papi ruhák voltak, ám olyan szépek, hogy akár papi ruhák is lehettek volna; b) rendkívüli esetről volt szó, az Ő-való nevének megszenteléséről, amikor megszeghetők bizonyos szabályok: „*Ideje cselekedni az Ő-valóért: megbontották a te tanodat*” – áll a Zsoltárban.⁵⁰

A „*Széfer Joszippon*” elbeszélése szerint, Nagy Sándor jóindulata jeléül nemcsak tiszteletben tartotta a zsidók vallását, nemcsak nagy mennyiségű aranyat ajándékozott a jeruzsálemi Szentélynek, hanem – ugyancsak jóindulata jeléül, külön uralkodói kegyként – megengedte a zsidóknak, hogy felállítsák szobrát a Szentélyben. Ebbe természetesen a zsidók nem egyezhettek bele, de hosszas magyarázkodás és alkudozás után megígérték, hogy abban az évben minden, a *kohénok* között születendő, gyermeket *Alexandernak* fognak hívni.⁵¹

Az eddigiek alapján nem meglepő az sem, hogy az úgynevezett „*okmányok szerinti időszámításnak*” (*minján starot*) vagy „*görög időszámításnak*” (*minján jevani*) nevezett időszámítási rendszer kezdete a zsidó hagyomány szerint a világ Teremtésétől számított 3448. év (i. e. 312), amikor Nagy Sándor – útban Egyiptom felé – először jött Jeruzsálembe.⁵² Csakhogy a modern történetírás adatai szerint Nagy Sándor i. e. 332-ben hódította meg Egyiptomot. A hagyományos átszámítás szerinti i. e. 312-es évkezdet természetesen „*az okmányok szerinti időszámi-*

47 Vö. (Nagy) Konstantin megtérésének legendájával.

48 A „*Megilász tánisz*” szerint a *Gerizim*-hegyi szentélyt *kiszlév* hó 21-én rombolták le. Josephus szerint Hürkánosz rombolta le i. e. 128-ban. Vö. H. Lichtenstein, *HUCA*, VIII-IX, 288.

49 *bJoma* 69a. Iosephus (XI:8:4-5) is hozza a történetet, de a főpap neve nála Jojáda.

50 *Tehilim* 119:126. *bJoma* 69a.

51 Jozsef ben Gurion, *Széfer Joszippon*, V. Jerusolájim: Orájszo, 1999, 93-95. A velencei kézirat szerint a főpap neve Chananja.

52 *RáSi bAZ* 9-hez.

tásnak” az úgynevezett *szeleukida érával* való azonosságát jelzi; egyúttal azt is mutatja, hogy a zsidókkal később ellenségesen viselkedő *Szeleukidák* helyett,⁵³ a hagyomány ezt a – mintegy ezer éven át használt – datálási rendszert a zsidókkal szemben kedvező magatartást tanúsító Nagy Sándorhoz kapcsolta. A *szeleukida éra* kiindulópontja a Nagy Sándor (i. e. 336–323) halálát követő tizenkettedik év (i. e. 312/311) újév napja (Szíriában i. e. 312. december 17., Babilonban i. e. 311. április 3.), amikor a birodalomalapító I. Szeleukosz *Nikátor* (i. e. 312–281) győztesen tér vissza Babilonba, miután Egyiptom vele szövetséges uralkodójának, I. Ptolemaiosz *Szótérnak* (i. e. 323–281) a segítségével Gázánál megverte I. Demetriosz *Poliorketészt* (i. e. 294–287). A szír monofizita egyház naptárában a mai napig ezt az érat használják. A zsidóság a hatodik és a tizedik század között fokozatosan tér át a *szeleukida éra* használatáról a Teremtés szerinti időszámításra; a keleti zsidóságban azonban egészen a 16. századig kimutatható az előbbi használata.

*

7. A rabbinikus hagyományban megőrzött kifejezetten pozitív Nagy Sándor-képpel ellentétben, a keresztény középkorban alakja egyértelműen negatívvá vált, a kevélység egyik példája lett az erkölcsi tanításokban, hasonlóan a *Jesája* próféta által kevély szívűnek tartott asszír királyhoz, *Szanhéribhez*:⁵⁴

„...megbüntetem Assúr királya kevély szívének gyümölcsét és fennhéjázó szemének dicsekvését”.⁵⁵

Ennek okát talán nem annyira a hadi sikerei és kivívott hatalma következtében kevélyé (és erkölcstelenné) váló uralkodó erkölcsi meg- vagy még inkább elítélésében kell keresni, mint inkább a kereszténység számára elfogadhatatlan isteni származtatásában.

Ugyanakkor az alázatosság, az alázatos szelleműség rendkívül nagyra értékelt erény a rabbinikus hagyományban,⁵⁶ szemben a gőgösséggel, kevélységgel, mely utóbbit a Talmud egyenesen a bálványimádással, sőt az i-tentagadással tart egyenlően súlyosnak, a *poszakra* hivatkozva:

53 Vö. IV. Antiokhosz Epiphánész, i. e. 175–164, *Chanuka*.

54 L. ezzel kapcsolatban Borzsák István, *Az antikvitás XVI. századi képe (Bornemissza-tanulmányok)*. Budapest: Akadémiai, 1960, 430. skk, bőséges irodalmi tájékoztatással.

55 *Jesája* 10:12.

56 Vö. pl. *mAvosz* 4:4, 10.

„Az Ő-velő utálata minden büszke szívű...”⁵⁷

A Talmud a következőkkel jelzi az alázatosság értékét az Ő-velő szemében: bár Ő teremtette a Föld valamennyi hegyét és magaslatát, mégis a legalacsonyabb hegyen, a *Szinájon* jelent meg népének, a *Bné Jiszroel*nek, hogy Tórád adjon nekik.⁵⁸

57 *Mislé* 16:5; *bSzota* 4b.

58 *bSzukka* 5a.

VALLÁSOK EGYÜTTÉLÉSE A MAI AKTUÁLPOLITIKA TÜKRÉBEN¹

A vallások együttélése manapság egyre több kérdést vet fel napjainkban. Szeretnék átfogó jelleggel foglalkozni az iszlám és a kereszténység (Nyugat) történelmi és jelenkori kapcsolatainak és konfliktusainak a bemutatásával. Foglalkozom az iszlám fundamentalizmussal, szélsőségességgel, amely napjaink egyik legjelentősebb kihívása.

Arra próbálok feleletet adni, hogy hogyan és miért harapózhatott el a radikális iszlám világ Nyugat- és Amerika-gyűlölete, mennyiben ölt ez vallási köntöst, és mennyire vehető komolyan a missziójellege, tehát mennyiben irracionális, következképp milyen esélyei vannak a nyugati módszerekkel való megállításának. Az iszlám tényleg a béke vallása-e? Az arab hittudósok és tömegek szemében az az iszlám, amely a nem muszlim világot a »Háború Házának« nevezi, azt nem lehet igazi iszlámnak nevezni. S vajon hány Oszama bin Laden támad még, aki az általános szegénység és a többi társadalmi probléma orvoslását egyedül a Nyugat kíméletlen elpusztításában véli megtalálni?

Mi okozza a két vallás oly súlyos ellentéteit? Mindkét civilizáció (nyugati/keresztény és iszlám) az univerzalizmusra törekszik. A Nyugat-központú világrendszer kialakulása óta a nyugati ilyen, magát univerzálisnak tartó civilizáció, amely a tudományt, a technikát állítja a középpontba, szükségképpen nem is lehet másmilyen, mint univerzalizmusra törekvő, saját magát tartva „a civilizációnak”, olyan értelemben is, hogy a létező legmagasabb rendű kultúrának tekinti a magáét. Az iszlám organikus vallási jellegéből következik az is, hogy az iszlámban nem válik ketté a szakrális és a szekuláris, nem különül el egymástól a szorosan vett vallás és a politika. Jóllehet a keresztény Nyugaton is gyakran használták fel a vallást politikai célok érdekében, az iszlám esetében a vallás és a politika szoros összefonódása mintegy automatikusan következik az iszlám sajátosságaiából.

1 A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tudományos főmunkatársa, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitkára. Kültügyi szakértő, evangélikus lelkész, a hadtudományok PhD fokozatos.

Az iszlám és a kereszténység közötti feloldhatatlan konfliktust azonban a két vallás egyaránt univerzalisztikus jellege adja. Mindkét vallás az egész emberiséghez szólónak tekinti magát. Mint láttuk, az iszlám maga „a vallás”, s a kereszténység is mindenkire szól, amit jól mutat pl. a katolikus elnevezés is. Két, az emberiség egészéhez szóló vallás között természetüknél fogva csak kibékíthetetlen lehet az ellentét. Ráadásul mindkét vallás határozott küldetésstudattal rendelkezik. Mivel az igaz hitet képviselik, mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a nem igazhitűeket megtérítsék.

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozom előadásomban.

Az iszlám szélsőségeinek megjelenési formája

Az iszlám vallásban megjelenő szélsőségesség manapság egyre inkább megtapasztalható, aminek több oka is van. Az egyik okot abban látom, hogy több nyugat európai iszlám közösségben olyan imámokat (vallási vezetőket) alkalmaznak, akiknek nincs meg az előírt iskolai végzettségük, ezáltal tévtanításokat hirdetnek. A másik ok abban van, hogy az Európába bevándorlók harmadik generációjában többen nem érzik a kultúrájuk helyét az európai kultúrában. Itt nyilván gondolok például a helyi közösségekbe való alapvető beilleszkedésre is.

A vallási hit rendszerre építkezés része az iszlámnak, amit a maga valóságában kellene megélni. Az iszlámban csak úgy, ahogy a kereszténységben is, a célokat kell kitűzni, és e célokhoz törvényes eszközökkel kell közelíteni.

Az agresszivitás nem iszlám jelenség, azonban nem lehet elfelejteni, hogy az elmúlt néhány év legtöbb és legbrutálisabb terrorista támadását az iszlám nevében követték el². Emiatt alapvető vitákba kezdtek mind a nyugaton, mind a muszlim világban hogy mi a kapcsolat ezen cselekedetek és az iszlám tanításai között. A fő kérdés az, hogy ezek a terrortámadások és a világ egyik nagy vallásának a tanításai között bármiféle kapcsolat lenne-e? Meggyőződésem, hogy nincs kapcsolat az iszlám és a terrorizmus között, mert az iszlám alapjaiban egy alapvetően békeszerető és toleráns vallás.

A terrorizmus és iszlám viszonylatában politikai indokokat (az izraeli-arab konfliktus), kulturális indokokat (lázas a nyugati/keresztény kultúra ellen), és szociális okokat (elidegenedés, szegénység) lehet találni. Míközben nincs olyan nyugati közéleti szereplő, aki azt állítaná, hogy nem kell a terrorizmus ellen küzdeni, sokan ennek ellenére hozzátesszik: ahhoz, hogy megnyerjük ezt a háborút, az alapindokokra (root causes) kell megoldást találni. Vannak, akik úgy gondolják,

2 BAR, Shmuel: *Az iszlám terrorizmus vallási gyökerei*. 2004.

<http://cikkek.soti.ca/religious-sources-of-islamic-terrorism.html> Letöltve: 2015. november 9.

sok társadalom él hasonló körülmények között, mint az iszlám országok, és ennek ellenére nem létezik náluk a vallási alapú terrorizmus.

Az iszlám-dzsihád vezetők politikai szándékai felől nincs kétség. A terrorcselekmények nagy része ott történik ahol a különféle mozgalmak politikailag – vagy katonailag – találkoztak a nyugattal/kereszténységgel. Ez történt a XIX. században, Szudánban valamint Indiában, a XX. században pedig Egyiptomban és Palesztinában. Ezeknek a mozgalmaknak a politikai és morális mozgatórugóit viszont nem politikai kérdésekben kell keresni, hanem az iszlámra épülő tekintély és vallási alapelvekben. A szélsőséges vezetők jól kihasználták ezeket a mozgatóelemeket és a mély vallási érzelmeket az iszlamista terrorista motiválásban, és létrehoztak egy olyan szociális és vallási közeget ahol a tetteiket mind morálisan mind törvényileg jóváhagyják. Ez a jelenség nagyon mély ideológiai gyökerekkel rendelkezik, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a radikális muszlim szervezetek képesek toborozni, külföldre küldeni, és fenntartani a különféle alvó terroristákat (a szeptember 11-i terroristák nagyon jó példák erre) anélkül hogy megadnák magukat a nyugati kultúra csábításának.

Az Al Kaida, szó jelentése: hálózat. A világ minden részén találhatóak kis sejték, amelyeket köztünk élő emberek mozgatnak. Az internet korában, amely maga is egy globális hálózat, kapcsolat és információközvetítő, a szervezeten belüli kommunikáció, és annak állásfoglalási, a kifelé sugárzott elrettentő propaganda megjelenítése mellett mind-mind egyszerűvé váltak. Olyan nemzetközi hálózatról van szó, az Al Kaida esetében, amely rendszerben az alapegység adja a háttérrel, és hálózat helyi tagjainak csak működtetni kell azt. De mi célból hozhatnak létre egy ilyen kifinomult működő rendszert? A szervezet harcolni kíván a nyugati civilizáció ellen, amely véleményük szerint kizsákmányolja a harmadik világot, a fejlődő országokat.³

Ebből következik, hogy hiba lenne az iszlám agresszióknak csak a politikai és szociális gyökereit kezelni, mivel ezek figyelmen kívül hagyják a vallási és kulturális háttérrel. Ahhoz, hogy megértsük, mi hajtja ezeket a terroristákat, és hogy hatásosan fel tudjunk lépni ellenük, mindenképpen számításba kell venni a vallási és eszmei tényezőket.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a háború nem általában a Kelet ellen, nem az arab emberek, nem az arab kultúra, nem is az iszlám ellen folyik, hanem a terror intézményei (politikai csoportok, fegyverkereskedelem, felkészítő táborok, a

3 TOMOLYA János – PADÁNYI József: *A terrorizmus jelentette kihívások*. Hadtudomány, A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata 22. évfolyam 2012./3-4. szám Budapest, 41. p.
http://mhtt.eu/hadtudomany/2012/3_4/HT_2012_3-4_Tomolya_Padanyi.pdf
Letöltve: 2015. november 6.

penzmosásban érdekelt bankok valamint a terroristák) ellen folyik, akik a radikális iszlám, politikai iszlám vagy a militáns iszlám felfogása szerint politikai érdekeiket követve indítanak akciókat.⁴

A fundamentalizmus az iszlámban

A radikalizmus terjedése az iszlámban napjainkban hódít, mint ahogy a modernitás is terjed. Nyilván felvetődik a kérdés, hogy melyik irányzat az erősebb az iszlámon belül, a fundamentalista vagy a modern gondolkodás, ami egyben a valóság rugalmas kezelését is jelenti. A modernizációs folyamatok ugyanakkor visszavezethetők a globalizációs folyamatok felerősödésére, ami nem csak gazdaságilag, politikailag, ideológiailag hatott az iszlám társadalomra és civilizációra, hanem voltak és vannak olyan külső hatások, amelyek mind nagyobb mértékben befolyásolják a fejlődés belső feltételeit is. Mindkét fő irányzat radikalizmus és modernitás erős az iszlámon belül, azonban a radikális gondolkodás sokkal inkább látható formát ölt, amikor pl. látunk egy véres merényletet. 2001. szeptember 11-re reagálva több megfigyelő és politikus azon a véleményen volt, hogy az iszlám minden megjelenési formáját összevonja, és véleményét a radikális jelszóval látja el, az iszlámot pedig fenyegetésnek tartja.

A megközelítés alapjaiban téves, az iszlámnak nagyon sok árnyalata van, és csak kevés tartozik a veszélyesek közé. A modern iszlamista terrorizmus a XX. századi iszlám fundamentalizmus természetes következménye. Az iszlámon belül a radikális szárny azért alakult ki és erősödött meg az arab világban, mert a társadalom rettenetes állapotára: szociális igazságtalanság, a hagyományos értékek elutasítása, és a külföldi uralom és kultúra elfogadására kívántak reflektálni. Ez a mozgalom azt állítja, hogy a modern muszlim társadalmak azért nem funkcionálnak mivel letértek az „egyenes útról” (as-sirat al-mustaqim), és minden bajra a megoldás az eredeti iszlámra való visszatérés. A problémák mind társadalmi, mind politikai eredetűek: egyenlőtlenség, korrupció, és elnyomás. Az iszlám társadalom alapvető doktrínája ugyanis a „társadalmi igazságosság”. Ez a kategória szinte minden teoretikusnál központi helyet foglal el. Qutb szerint „Az igazságosság az iszlám felfogása szerint egyenlőség”.⁵ De ugyanakkor a tradicionális Iszlámban – és ez az iszlamista fundamentalisták világnézete – a politika és a vallás nincs szétválasztva. Alapvetően az iszlám mind vallás mind kormány (regime) (din wa-

4 HARAI Dénes: *Az erőszak kultusza és a civilizáció védelme*. (A terrorizmus elleni küzdelem társadalmi, társadalomtudományi kérdései) Kézirat. ZMNE, 2008. 4. p.

5 QUTB Szayyid: *Al adála al idzstimáyi fil – iszlám (A társadalmi igazságosság az iszlámban)*. Dár as – surúq, Kairó, Beirut, 1983. 28. p.

dawla), és minden emberi tevékenység felett uralkodik. Bármilyen legyen a probléma, mindig is az iszlám a megoldás.

A radikális iszlám világnézete szerint a tökéletességet a Próféta⁶ életvitelében valamint a korszakának az eseményeiben lehet megtalálni. Ebből következik, hogy mindenféle vallási újítás, filozófiai relativizmus, és intellektuális vagy politikai pluralizmus eretnokség. Egy ilyen világnézetben mindössze két tábor létezhet – a dár al-islám⁷ és a dár al-harb⁸ – akik egész addig ellenségeskednek, amíg az iszlám végső győzelmet nem arat. Ezeket az elveket a radikálisok a szélsőségekig űzik, de ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy mély gyökerekkel rendelkeznek a nagy többség által követett iszlámban is.⁹

Az iszlám radikális csoportjainak erőszakos megnyilvánulásait rendszerint a nyugattal való találkozások indították el, de ennek ellenére az iszlám által motivált gyarmatosítók elleni lázadásokban ritkán vettek részt más muszlim országok lakói. Az 1980-as évekig a muszlim fundamentalista mozgalmak mint pl. a Muszlim Testvériség (Muslim Brotherhood), (Al-Ikhwán al-Muszlimún)¹⁰ befelé fordultak. Három alapelvet hangsúlyoztak: a népképviselőt, a nemzeti egység és a nemzeti akarat elvét, s azt állították: minden kormánynak, amely törvényességre törekszik, eleget kell tennie a követelményeknek – a korlátlan hatalom végső soron istenén, de gyakorlását a nemzetre, az *ummára* bízta, ennél fogva az iszlám kormánynak népképviselőt jellegűnek kell lennie, s a nemzet előtt kell felelnie: ezért a hatalom képviselői nem a nép urai, hanem szolgálói, s a kormányt a tanácskozás elvének (as-sura) megfelelően az *ulemmának* kell vezetnie.¹¹ A nyugati fölényt annak tudták be hogy a muszlimok feladták a Próféta tanításait. Ebből következőleg a megoldás első lépése a lakosság újra iszlámosítása volt, és utána pedig iszlám

6 Mohamed Próféta megközelítőleg 570-ben született és 632-ben halt meg.

7 Az iszlám világa, az iszlám fennhatósága alá tartozó területek elnevezése. E kategória az iszlám jogrendszer kialakulásával, az iszlám és a külvilág közötti kapcsolatok jogi szabályozása során jött létre, elhatárolván az iszlám uralma alatti területeket az „ellenséges területektől” (dár el-harb).

8 A háború világa, nem az iszlám fennhatósága alatt állóterületek elnevezése

9 TOMOLYA János – PADÁNYI József: *Harc Tikritért. fordulópont az Iszlám Állam elleni harcban?* Hadtudomány (online), 10.17047/HADTUD.2015.25.E.173 Budapest, 177. oldal. http://mhht.eu/hadtudomany/2015/2015_elektronikus/16_TOMOLYA_PADANYI.pdf Letöltve: 2015. november 6.

10 Egyiptomban 1928-ban alapította a szervezetet Ahmad Hasszan al-Banná. Célja az iszlám eredeti értékeinek a helyreállítása, a társadalom iszlám alapokra helyezése. Széleskörű iszlám programokkal rendelkezett, iskolákat, egészségügyi és oktatási létesítményeket üzemeltetett. Szellemi vezetőjük Szayyid Qutb volt. Mára már lemondott az erőszakról és elfogadta a parlamenti rendszert. Az iszlám világ sok országában működnek szervezetei.

11 BENKE József: *Az arabok története*. Alexandra. Budapest, 1997. 383. p.

törvényen (sari'a) alapuló iszlám kormányok létrehozása. Ebben az értelemben a dzsihad¹² elsősorban a „hitüket feladó” (apostate) muszlim kormányok és társadalmak ellen irányult, miközben a történelmileg támadó dzsihad ami a hitetlenek ellen irányult üresben futott (legalábbis a kalifátus létrehozásáig). A dzsihad az iszlám világ egyik legtöbbször vitatott kategóriája, amelynek értelmezésével kapcsolatban egymással ellentétes álláspontok ismereteseek és amelynek önmagában is hatalmas irodalma van.¹³

Az iszlám katonai hagyományok szerint a muszlimok csak akkor hátrálhatnak meg ha az ellenség legalább kétszer annyi katonával rendelkezik mint a muszlim csapatok. Más hagyományok csak tízszeres túlerő esetén engedélyezik a meghátrálást. Ennek az az oka hogy a dzsihad, egyes definíciók szerint, nem más mint az Allahban való hit. Ha a muszlimok egy gyengébb vagy hasonlóan erős ellenséggel hadakoznak, akkor a saját erejükre támaszkodnak. De ha semmi esélyük sincs, akkor a mudzsáhidok¹⁴, azt bizonyítják hogy vakon bíznak Allahban, és eszerint kerül tettük elismerésre.

Az iszlamista politika sikeresen létrehozta a bello ergo sum (harcolok, tehát vagyok) mentalitást — és emiatt az iszlám vezetőknek állandóan szükségük van a népszerű dzsihadra hogy fenntartsák a vezetői hatalmukat. Ebből következik hogy az Egyesült Államok iraki szereplése alapvetően ki fog hatni a radikális iszlamista mozgalmakra. Az amerikai bukás csak megerősítené a dzsihad apokaliptikus ideológiáját.

Az „európai vezérkultúra” (europäische Leitkultur) és az „euro-izlám” fogalmait Bassam Tibi, a Németországban élő szíriai származású professzor hozta be a köztudatba. Rostoványi Zsolt Az európai muszlim közösségek differenciáltsága című munkájában a következőket írja a két fogalomról: „Európai vezérkultúra” alatt Tibi egy olyan konszenzuson alapuló érték- és normakatalógust ért, amely összhangban van a kulturális modern értékeivel: pluralizmus, tolerancia, szekularizmus, demokratikus civil társadalom és individuális emberi jogok. Egyértelműen emellett foglal állást, hogy az európai iszlámnak – az ‘euro-izlámnak’ – is ezen az „európai vezérkultúrán” kell alapulnia. Az euro-izlám Tibi értelmezésében az európai iszlám diaszpóra európai identitása, amely felvilágosult, racionalista és az európai értékeket elfogadó. Ellentétpárjának a ’gettó-izlámot’ tartja, vagyis a sok helyütt kialakulóban lévő ’párhuzamos társadalmakat’. Látható, hogy Tibi az ’identitás és közös értékek nélküli multikulturalizmussal’, a szeparációval

12 Küzdelem, erőfeszítés. „Allah útján történő küzdelem”, vagyis küzdelem a rossz ellen és a jó megvalósításáért Ennek egy – de nem a legjelentősebb – formája a külső ellenséggel vívott harc, „szent háború”.

13 ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula. Budapest, 1998. 208. p.

14 Aki küzd, erőfeszítést tesz valamiért, aki dzsihadot végez.

szemben az integrációt támogatja. Az európai muszlimok eszerint az európai modernitás és nem az ummakollektivitás részei.”¹⁵

Lehetséges-e vallások együttélése sérülések nélkül?

Nem kerülhetjük meg az iszlám és kereszténység szembenállásának okait. Nyugatot az iszlám a kereszténységgel azonosítja sok esetben. Foglalkoznunk kell ezzel a kényes témával. Gyakorlatilag az iszlám keletkezésétől kezdődően, tehát csaknem 14 évszázada állandó a konfliktus az iszlám és a Nyugat, az iszlám és a kereszténység között. E konfliktusok esetenként békés versengésben nyilvánultak meg, de gyakran inkább súlyos és hosszan tartó, nagy véráldozatokkal is járó fegyveres harcokhoz vezettek, amelyek háttérben olykor vallási, sokkal inkább azonban politikai, hatalmi, gazdasági és egyéb motivációk húzódtak. E konfliktusokért nem lehet egyértelműen bármelyik felet is hibáztatni. Mindkét fél szemében úgy jelenik meg a másik, mint lényegi pontokon különböző kultúrájú, ráadásul fenyegető idegen, aki egészen más, mint amilyenek mi vagyunk, és aki állandó veszélyforrást jelent, akinek a támadására állandóan számítani kell. Az iszlám kezdete Mohamed és az őt elutasító Mekka lakói közötti összetűzésekhez köthető. Mohamed 622-ben, a hidzsra évében alapítja meg Medinában a sária által irányított teokratikus társadalmat. A sária a Koránban és a Szunnában megmutatkozó isteni törvény, melyet később négy nagy jogtudományi iskola formált rendszerré.¹⁶ E jogalkotások mintegy háromnegyede az állam felépítésével foglalkozik, a fennmaradó rész pedig az egyén és a társadalom viszonyának minden részletére kiterjedő joggyakorlatot foglalja össze. A hidzsrától kezdve láthatjuk tehát, hogy az iszlám vallásból iszlám társadalom lett. Ettől fogva az iszlámban a politika és a vallás szerves egészet alkot.

Ez azt is jelenti elvben, hogy a pluralista és laikus társadalom nem fogadható el az iszlám számára. Ez csupán elv, ugyanis tudunk olyan iszlám országokról, akik pl. azon vannak, hogy az egyház és állam valamilyen módon szétváljon, vagyis szekuláris államban gondolkodnak. Ilyen állam pl. Törökország, aki azon van, hogy ezzel a cselekedetével is bizonyítsa, hogy alkalmas az EU tagságra. Gyakorlatilag azonban az iszlám társadalom számára nincs szekuláris állam. Európa számára egyház és vallás külön kell, hogy létezzen.

15 ROSTOVÁNYI, Zsolt: *Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Budapesti Corvinus Egyetem. 133. p.
<http://docplayer.hu/4842326-Az-europai-muszlim-kozossegek-differencialtsaga.html> Letöltve: 2016. május 23.

16 BOULAD, Henri SJ: *Islám, kereszténység és a nyugati világ*. Christian Solidarity International. CSI-Magyarország. 2008. 09. 27. 2. p. <http://www.csi-magyarorszag.hu/pdfs/bouladislam.pdf> Letöltve: 2015. november 6.

A muszlimok számára csak egy vallás van, az iszlám, ahogy a Korán tanítja. Ebben semmiben nem különbözik a kereszténységtől, amely természetesen egyetemes. Elkerülhetetlen volt, hogy ez a két egyetemes vallás összeütközzön egymással. A történelemben meg is mutatkozott ez a szembenállás. Meggyőződésem, ha az iszlám és kereszténység nem tud ma összefogni egy jobb világ érdekében, akkor megint szembe kerülnek. A nehézséget az okozza, hogy az iszlám nem csupán vallás, hanem vallást, társadalmat, politikát és kultúrát egyesítő rendszer. Olyan életforma, amely egész embert kíván, ebben megfelel a középkori kereszténységnek, amely a társadalom minden dimenzióját meghatározta: a vallást, a politikát, a kultúrát, a társadalmi és családi kapcsolatokat. Ez az oka annak, hogy ma nehéz tárgyilagosan szemlélni az iszlámot, különösen Európában.

Véleményem szerint nem kell feltétlenül a konfliktusok megszüntetésére törekedni, hanem kezelni kell tudni azokat, összpontosítani arra, hogy a lehető legkevesebb kár következzen be. Az iszlámra azonban nem csak mint mumusra kell tekinteni. Ha a muszlim hívek imádságára és áhítatosságára gondolunk, vagy arra, hogy az egyszerű emberek életében milyen fontos szerepet játszik az Istennel való viszonyuk, ezek feltétlenül elgondolkodásra intenek bennünket.

A fentiekből is láthatjuk, hogy a kereszténység és az iszlám között aligha beszélhetünk párbeszédről, inkább a konfrontáció lenne a helyes kifejezés. A közlekedést a kölcsönös előítéletek sokasága is gátolja. Mégis szükséges a véleményalkotás és az állásfoglalás. Fokozottan figyelniük kell arra, hogy terjedő vallással állunk szemben, és a történelmi tapasztalatok is intenek minket arra, hogy mi is komolyan vegyük ezt a tényt.

Az ezredfordulóig Európa nyitott, toleráns és elfogadó módon viszonyult az iszlámhoz. Az iszlám által képviselt értékek és az általa teremtett lenyűgöző kultúra miatt tiszteletet méltó vallásnak tartotta. Azonban vannak olyan események, amik már Európát is nyugtalanítják, gondolok itt a 2001. szeptember 11-eki eseményre. Ez az aszimmetrikus háború, eltér minden korábbi hasonló összecsapástól, és ezúttal még félrevezetőbb lehet a küzdelem logikájára az és kimenetelére az előző háborúk alapján alkotott elméletek felhasználásával következtetni.¹⁷ Azóta Európa másként kezeli az iszlámot. George Bush egy érdekes hasonlatot alkalmazott, amely szerint az iszlám a „Rossz birodalma”, amellyel szemben áll a „jó Birodalma”, – ami természetesen Amerika – egyáltalán nem járult hozzá a probléma megoldásához, sőt, megerősíti Samuel Huntington „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása” című könyvében kifejtett tézisét, mely szerint az iszlám és a nyugati világ közötti konfliktus elkerülhetetlen. A „Nyugat” (és

17 JUNGERT Béla: *Migráció és biztonság a globalizáció világában*. Theologiai Szemle. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának szakfolyóirata. Kálvin Kiadó. Budapest. 2015/3. 159. p. ISSN 0133 7599

e fogalom alatt jelen esetben Magyarország is értendő) iszlámellenessége vagy e vallással szemben mutatott érdektelensége, a rendkívül sokszínű muszlin kultúra jelenségeinek és értékeinek ignorálása vagy háttérbe szorítása illetve félreértelmezése nem új keletű probléma kontinensünkön, ám napjainkban jelentős mértékben felerősödött ez a tendencia. A tragikus amerikai merényletsorozat felkorbácsolta az indulatokat, és a médiában meglehetősen sok, az iszlám vallás alaptanításait félreértelmező, tévhitelen alapuló, olykor az egész iszlám világot bűnösnek kikiáltó megnyilatkozás hangzott el. A hosszabb távú béke azonban elképzelhetetlen a kultúrák, vallások közötti párbeszéd kiszélesítése nélkül.

Jelenleg az iszlám óriási előnyre tett szert Európában, mivel a keresztény hit visszaszorulóban van, a vallásukat gyakorlók száma pedig soha nem látott méretekben csökken. Így két dolog lehetséges. Vagy a kereszténység megújul és új erőre kap, vagy pedig az általa hagyott szellemi űrt betöltik az iszlám, a keleti vallások, az ezoterika.

Azt gondolom, hogy Európa nem gubózhat be, hogy saját határai mögött békében és biztonságban éljen, hanem „nagy célokra” van szüksége. Ha nincs megfelelő látásmódja és célja, akkor megszűnik önmaga lenni. Évszázadok alatt a hódítás és a nagyhatalmi törekvések szellemétől vezérelve szemet vetett az egész világra, ma azonban a szolgálat és a felelősség elvén meg kell nyílnia a világ előtt. Segítenie kell ma Európának más, nem európai országoknak, hogy ezáltal önmagára találjon.

Hogyan viszonyuljon Európa a muszlimokhoz? Ez nehéz kérdés. Egyfelől megértőnek és humánusnak kell lenni a bevándorlókhoz, akik elveszettek és tanácstalanok a számukra teljesen idegen kultúrában. Így tehát világos, hogy a bevándorlóknak szükségük van a beilleszkedéshez való segítségre. Másfelől azonban a befogadó és megértő hozzáállás nem jelenthet saját kultúrafeladást és kivétel nélkül minden esetben teljes nyitottságot. Az iszlámon belül van egy úgynevezett radikális-aktivista fundamentalista irányzat. Ennek az irányzatnak tanításai és cselekedetei „Nyugat-ellenessége” is rémisztőleg hatnak napjainkban is az amerikai és európai emberekre, jóllehet, óriási hiba a „radikális muszlim mozgalmakat az iszlám egészével azonosítani”.¹⁸ Továbbá ez az irányzat csakis az iszlám állam kereteiben gondolkozik és annak minden eszközével – akár erőszakkal is – történő megvalósításáért küzd.¹⁹ Európa nyitottságát vizsgálva biztonságpolitikai szempontból világosan kell látnunk, hogy pl. az iszlám fundamentalizmus ezen irányával szemben nem lehet kompromisszum. Korábban pont Európa teljes nyitottsága tette lehetővé, hogy szélsőségek kicsiny csoportjai európai nagyvárosokban terveljék ki a szeptember 11-i merényleteket. Ezekkel tisztában kell lennünk, amikor ezt a kérdéskört vizsgáljuk.

18 ARMSTRONG, Karen: *Az iszlám világ nyugati szemmel*. Európa, Budapest, 1998. 9. p.

19 ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula, Budapest, 1998. 348. p.

Bizonyosan ki lehet jelenteni, hogy a muszlimok nagy többségének semmi kedve csatlakozni a dzsihádroz, vagy ahhoz hogy politizálják a vallásukat.

Az európai gondolkodás rendszerint feltételezi, hogy minden terrorista támadásnak megvan a józan oka, és ha ezeket a politikai panaszokat megfelelően kezelik, akkor a probléma meg fog oldódni.²⁰ De ha a gyökerek nem politikai természetűek, akkor naivság feltételezni, hogy politikai gesztusok meg fogják változtatni a radikálisok gondolkodásmenetét. Minden olyan kísérlet, ami úgy kezeli a terrorizmust mintha az el lenne választva az intellektuális, kulturális, és vallási alapoktól, bukásra van ítélve. Egy hosszú távú stratégia érdekében a radikális iszlám kulturális és vallási gyökereire kell összpontosítani. Meg kell ismerni az iszlám gondolkodást és vallást, csak akkor tudjuk helyén kezelni a felmerülő problémákat. Sajnos ebben a kérdésben a Nyugat komoly hátrányban van.

Napjainkban állíthatjuk, hogy az iszlám egyáltalán nem ismert. A muszlimoknak ki kellene jelenteniük, „az igazi iszlámban nem létezik terrorizmus.” Az iszlám szerint egy embert megölni a hitetlenséggel ér fel. Senki nem ölhatja ki egy másik ember életét. Egy ártatlan embert még háború idején sem érhet bántódás.

Senki nem jogosult arra, hogy fatwát²¹ adjon ki ebben a kérdésben. Senki nem válhat öngyilkos merénylővé. Senki nem ronthat a tömegek közé testére kötözött robbanóanyagokkal. Teljesen mindegy, milyen vallású a tömeg, ez az iszlám törvények alapján egyszerűen nem megengedett. Még háború idején is – amikor pedig kimondottan nehéz az egyensúlyt megtalálni – szigorúan tilos az ilyesmi.²²

Csak az lehet a megoldás, ha a radikális és az ortodox iszlám tisztán el vannak választva egymástól. A muszlim világon belüli szolidaritás a radikálisokat segíti. Csak egy iszlám kultúrháború képes átrajzolni a határokat a radikálisok és a mérsékelték között, úgy hogy az utóbbiak kerekedjenek felül. Alapvető fontosságú hogy egy ilyen küzdelem tisztában legyen az iszlamista terrorizmus vallási alapjaival, és hogy létrehozson egy mérsékelt és a köz által elismert ellensúlyt. A Koránban nem bátorít senkit az erőszakra, ahogyan sokan ezt gondolják.²³ Egy ilyen alternatív magyarázatnak sziklaszilárd vallási alapokkal kell rendelkezni, és olyan emberek kell, hogy érveljenek mellette, akik elismert iszlám tudósok és vezetők. Fontos az is, hogy széles körben kerüljenek elfogadásra azok a vallási

20 BAR, Shmuel: *Az iszlám terrorizmus vallási gyökerei*. 2004. <http://cikkek.soti.ca/religious-sources-of-islamic-terrorism.html> Letöltve: 2015. november 9.

21 Mértékadó vallásjogi tudósok, mindenekelőtt muftik hivatalos jogi véleménye, lényegében „törvényerejű rendelet”

22 GÜLEN Fethullah: *Az igazi iszlámban nem létezik terrorizmus*, <http://hu.fgulen.com/content/view/48/45/> Letöltve: 2015. szeptember 25.

23 AMIR Ali: *Islam, Jihad and Terrorism*./Jihad: one of the most misunderstood concepts in Islam/-What Does Islam Say about Terrorism. Institute of Islamic Information and Education. <http://iiie.net/index.php?q=node/43> Letöltve: 2015. november 9.

vélemények, amelyek elhatárolódnak a szélsőséges iszlám nézeteitől. Meglátásom szerint ez az út az, amelyet követni kell a jövőben az erőszakos cselekmények elszaporodása miatt az iszlámnak szerte a világon, ahol megjelennek a terrorakciók és ártatlan emberek veszítik el életüket. Ez a harc nehéz, mert az aszimmetrikus hadviselés kiszámíthatatlan, azonban arra kell törekedni, hogy a legjobb felkészültségű szakértők kerüljenek alkalmazásra mind a Nyugat, mind az iszlám vallás részéről egy kialakult konfliktus helyzetének kezelésében.

Végül, amikor civilizációk összecsapásáról beszélünk, nem mehetünk el a migrációs események mellett becsukott szemmel. Teljességgel elítélek minden erőszakot, ami akár a Nyugat akár az iszlám oldaláról történik. A szélsőségesség Nyugaton belül is erősödik. Ennek számos oka van. Az egyik ilyen ok az, hogy az Európai Unió szabad vallásgyakorlásra hivatkozva szinte mindent megengedett eddig Európában. Épülhettek mecsetek, minaretek és iszlám iskolák, ami nem baj. De hol van ellentételezés a másik oldalon? Épülhettek-e pont annyi számban keresztény templomok és iskolák, hiszen nem csak muszlimok élnek Nyugaton, hanem keresztények is élnek iszlám országokban, nem is kevesen. Az arány korántsem ugyanaz. A Nyugat migrációs politikája sem tetszik mindenkinek. A skandináv országok a legnyitottabbak Európában a migrációt tekintve. Ez sem baj, de át kell gondolni és értékelni, hogy milyen módon tudunk iszlám és Nyugat (muszlimok és keresztények) úgy együtt élni, hogy az egymás szabadságát nem sérti.

A világgazdasági szférában olyannyira erőteljessé vált az elmúlt évtizedekben a globalizáció és interdependencia, hogy annak hatásai alól egyetlen ország sem képes kivonni magát. Az iszlám világ országai is részévé váltak a (tőkés) világgazdaság rendszerének, és gazdaságaik strukturális problémái következtében kénytelenek alkalmazkodni ahhoz. Az elmúlt két évtizedben akár a Nemzetközi Valuta Alap nyomására, akár önként, de valamennyi ország – tekintet nélkül a politikai vezetés nacionalista/szocialista vagy liberális, szekuláris vagy iszlám jellegére – olyan restriktív illetve szerkezetátalakítási intézkedések meghozatalára kényszerült, amelyek a Valutalap kívánalmainak megfelelnek.

A világ nem univerzalizálódik. Globalizálódik, de a globalizáció multikulturalizmussal, kulturális sokféleséggel és sokszínűséggel kell, hogy együtt járjon. A másság világunknak minden bizonnyal még sokáig velejárója lesz. A tudomány és a technika fejlődése nem szünteti meg a másságot. Ellenkezőleg: lehetővé teszi, hogy a különböző civilizációk megőrizhessék sajátosságaikat és hagyományaik alapján modernizálódhassanak. Az iszlám civilizációnak is ez lehet a jövője. Az iszlámnak úgy kell megőriznie – egyúttal megváltoztatnia – tradícióorientáltságát, hogy – miként az első századokban – rugalmasan reagáljon az újra, azt befogadja, rendszere részévé tegye, tradíciói közé beépítse.²⁴

24 ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula. Budapest, 1998. 374. p.

Felhasznált irodalom

- AMIR Ali: *Islam, Jihad and Terrorism./Jihad: one of the most misunderstood concepts in Islam/-What Does Islam Say about Terrorism.* Institute of Islamic Information and Education. <http://iie.net/index.php?q=node/43> Letöltve: 2015. november 9.
- ARMSTRONG Karen: *Az iszlám világ nyugati szemmel.* Európa, Budapest, 1998.
- ANWAR Musztafa: *Az iszlám.* In: *Kultúra és közösség – Vallás és közösség.* Szerk.: S. Szabó Péter. 2001/4–2002/1. sz. 89–97. p.
- BAR, Shmuel: *Az iszlám terrorizmus vallási gyökerei.* 2004.
<http://cikkek.soti.ca/religious-sources-of-islamic-terrorism.html>
Letöltve: 2015. november 9.
- BENKE József: *Az arabok története.* Alexandra. Budapest, 1997. 533. p. ISBN 963 367 302 X
- BOULAD, Henri SJ: *Islám, kereszténység és a nyugati világ.* Christian Solidarity International. CSI – Magyarország. 2008. 09. 27. 1–6. p. 89–97. p.
- GÜLEN Fethullah: *Az igazi iszlámban nem létezik terrorizmus,* <http://hu.fgulen.com/content/view/48/45/> Letöltve: 2015. szeptember 25.
- HARAI Dénes: *Az erőszak kultusza és a civilizáció védelme (A terrorizmus elleni küzdelem társadalmi, társadalomtudományi kérdései).* Kézirat. ZMNE, 2008.
- JUNGERT Béla: *Migráció és biztonság a globalizáció világában.* Theologiai Szemle. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának szakfolyóirata. Kálvin Kiadó. Budapest. 2015/3. 158–161. p. ISSN 0133 7599
- KÉRI Katalin: *Az iszlám neveléstörténet kutatásának és tanításának szükségességéről.* Acta Pedagogica 2., PTE Tanárképző Intézet, Pécs, 2001/2., 21–26. o.
<http://kerikata.hu/publikaciok/text/actaisz.htm> Letöltve: 2015. november 10.
- KIS-BENEDEK József: *Az Iszlám Kalifátus és a globális dzsihád új tendenciái.* Hadtudomány, A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata 24. évfolyam 2014./3-4. szám Budapest, 22–33. p. http://mhtt.eu/hadtudomany/2014/3_4/2014_3_4_2.pdf Letöltve: 2015. november 7.
- Korán magyar fordítása.
<https://docs.google.com/file/d/0B4l9LjgvXgvVOXozenBJODdyeHM/edit?pli=1>
Letöltve: 2015. november 9.
- Nyilatkozat a szíriai és iraki keresztényüldözéssel kapcsolatban. MEÖT-MKPK közös nyilatkozat Forrás: <http://meot.hu/>
- QUTB Szayyid: *Al adála al idzstimáiyi fil – iszlám (A társadalmi igazságosság az iszlámban).* Dár as – surúq, Kairó, Beirut, 1983.
- ROGERS Michael: *A hódító iszlám.* Helikon, Budapest, 1987.

ROSTOVÁNYI Zsolt: *Mit kell tudni az iszlámról?* Kossuth, Budapest, 1983.

ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén.* Aula. Budapest, 1998.

ROSTOVÁNYI Zsolt: Az európai muszlim közösségek differenciáltsága. Budapesti Corvinus Egyetem. 125–141. p.

<http://docplayer.hu/4842326-Az-europai-muszlim-kozossegek-differencialtsaga.html>
Letöltve: 2016. május 23.

SIMON Róbert: *Korán – A Korán világa.* Helikon, Budapest, 1994.

TOMOLYA János – PADÁNYI József: *A terrorizmus jelentette kihívások.* Hadtudomány, A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata. 22. évfolyam 2012./3-4. szám Budapest, 34–67. p. http://mhtt.eu/hadtudomany/2012/3_4/HT_2012_3-4_Tomolya_Padanyi.pdf

Letöltve: 2015. november 6.

TOMOLYA János – PADÁNYI József: *Harc Tikritért. Fordulópont az Iszlám Állam elleni harcban?* Hadtudomány (online), 10.17047/HADTUD.2015.25.E.173 Budapest, 173–193. p.

http://mhtt.eu/hadtudomany/2015/2015_elektronikus/16_TOMOLYA_PADANYI.pdf
Letöltve: 2015. november 6.

PAP GÁBOR (1827–1895)

a Dunántúli Református Egyházkerület hajdani püspöke és a Rév-komáromi gyülekezet lelkésze a 19. századi keresztény–zsidó kapcsolatok előmozdítója¹

2015. november 2-án emlékeztünk Pap Gábor, a Dunántúli Református Egyházkerület hajdani püspöke és a Rév-komáromi gyülekezet lelkésze, a 19. századi keresztény-zsidó kapcsolatok előmozdítója halálának 120. évfordulójára.

Az irodalomban, történelemben, egyházjogban jártas olvasó számára ismerten cseng Pap Gábor neve, aki élete során mindig az Isten, a haza, és a magyar nemzet szolgálatát tartotta szem előtt. Kora ifjúságától kezdve foglalkozott költészettel később újságírással is. Kivette részét az 1848/49-es harcokból, majd lelkészként, családot alapítva folytatta a már korábban megkezdett, közjóért és az emberi jogokért vívott harcát.

Pap Gábor gyermekkorától lelkésszé szenteléséig

Pap Gábor 1827. szeptember 10-én született a Veszprém-megyei Vilonyán. Gyermekéveit szülőfalujában és Nemesvámoson töltött, ahol édesapja Pap István 1829-től volt a református gyülekezet lekipásztora, akit az itteni szolgálati ideje alatt a Veszprém-megyei Helvét Hitvallású Egyházmegye esperesévé választottak meg. A 19. század '30-as éveinek végén és '40-es éveinek elején a vámosi parókia – Pap Gábor életrajzírói szerint – valóságos kis kollégium volt: a nagy tudású Pap István itt tanította a környékbeli módosabb családok gyermekeivel együtt saját fiát is, mégpedig oly mesteri módon, hogy a gyermekek a gimnázium első öt osztályának megfelelő tudásra tettek szert.

¹ A tanulmány a Pap Gábor halálának 120. évfordulója alkalmából 2015. november 13-án nyílt kiállítás kísérője alapján készült, melyet Mgr. Fritz Beke Éva, PhD. kutató állított össze, és Dr. Ács Anna muzeológus lektorált.

A vámosi diákévek után 1843 őszén Pap Gábor a Pápai Református Kollégiumban folytatta tanulmányait, elkezdve a gimnázium hatodik osztályát. Néhány évvel később Pap K. Gábor néven két ifjúsági lapnak – *Koszorú* (1845–47) és *Vándor* (1847) – volt a szerkesztője. A Pápai Ó-kollégium épülete mára műemlékké vált. Bejárata fölött emléktábla hívja fel a járókelők figyelmét az egykor ott tanuló hírességekre. Ott található Pap Gábor neve is, aki 1847-ben a fejezte be jogi tanulmányait a kor kiválóságainak – így Stettner György, Tarczy Lajos és Bocsró István – a tanítványaként.

Pap Gábor még abban az évben nevelői állást vállalt Bécsben, Huszár József báró családjánál, és hamarosan megkezdte bécsi tudósítói tevékenységét az akkor Jókai és Petőfi által szerkesztett *Életképek* című pesti, és a *Hazánk* című győri folyóiratoknál. Részt vett a bécsi forradalomban is, és a körözött személyek listájára került. Amikor Windischgrätz körülzárta Bécset, menekülni kényszerült. Hazaérve, Veszprém-megyében beállt a honvédek közé.² A győri 39. zászlóaljhoz került, ahol rövid idő elteltével – győnge testalkata miatt – irodai munkára helyezték át. A győri visszavonuláskor a hadparancsnok irodáját ő szállította a fővárosba, majd „megvált az irodai szolgálattól, s őrmesteri ranggal a 45-ik zászlóaljba osztatott be.”³ „Tiszafüredig Guyon, azután végig Kmetty hadtestében szolgált. Guyon alatt az iglói éji ütközetben, a branyiszközi, kápolnai, mezőkövesdi csatákban harcolt. Kmetty alatt Budavár visszavételében, a csornai, ihászi⁴, temesvári ütközetben”⁵ vett részt. Századosi rangban⁶ „Lugosnál vívta utolsó csatáját.”⁷ A szabadságharc

2 Pap Gábornak a magyar szabadságharc idején végzett tevékenységét Ács Anna muzeológus dolgozta fel tanulmányaiban: Kossuth bécsi fogadtatása Pap Gábor Életképekbeli tudósítása alapján (1995), „Az ős Bakony által megedzett volt mindegyik...” (1998), Pap Gábor az Életképek bécsi tudósítója (1998), A szabadságharc költője: Pap Gábor (1993).

3 Zsinati emlékkönyv, A Magyarországi Reformált Egyház 1881. október 31. – November 24-iki Debreczenben tartott országos zsinatán jelen voltak életrajzából összeállította és kiadta Dömény József, Székesfehérvár, 1882. 39. o. (a tanulmányban előforduló idézeteket az eredeti helyesírással közlöm: a szerző)

4 Pap Gábornak az ihászi csatában való részvétele kapcsán Kerecsényi Zoltán lokálpatrióta kezdeményezésére 2011-ben Iháson emlékkövet állították fel

5 Pap Gábor nekrológja in: Dunántúli Protestáns Lap, 1895. november 10. 1–2. p.
<https://docs.google.com/file/d/0B816yWFGpOQkMzFkZTlZyJAtOWIyOC00NmEyLWlXOWEtYTIzYzE2OWMwMTZj/edit?pli=1> letöltés ideje :2015. 03. 20

6 Pap Gábor életrajza, 1874, Pápa

7 <https://docs.google.com/file/d/0B816yWFGpOQkMzFkZTlZyJAtOWIyOC00NmEyLWlXOWEtYTIzYzE2OWMwMTZj/edit?pli=1>,

leverése után Erdélyben fogságba esett. Bár temesvári rabságából betegsége miatt hazaengedték, odahaza továbbra is csendőri felügyelet alatt állt.”⁸

Ekkor Pap István a fogságból hazatért fiát felkészítette a papi vizsgákra, melyeket 1850-ben a Pápai Teológiai Akadémián sikeresen le is tett. Üldöztetése az 1851-ben történő kibocsátásával „*a papi pályára készülteknek üldöztetését be-
szüntető rendelet*“ értelmében ért véget.

Pap Gábor szolgálati helyei Balatonudvaritól Ó-Szőnyig

Pap Gábor a Balatonudvari református gyülekezetben, először – 1851-ben – csak rövid ideig, időközi lelkészként szolgált. Később, az arácsi (1852-54) szolgálatát követően 1854-től a balatonudvari gyülekezet megválasztott lelkésze volt 1858-ig, amikor litérre kapott meghívást. Ott 1864-ig látta el a lelkési teendőket. 1859-ben aktívan bekapcsolódott a protestánsok jogait támadó pátens ellenei mozgalomba, és részt vett a Veszprém-megyei Honvédegylet megalapításában is, ahol először jegyzői, majd elnöki tisztséget töltött be.

Pap Gábor 1864-től 1867-ig szolgált a vörösberényi református gyülekezetben. A „*Vörösberényi presbyteri jegyzőkönyv*” bejegyzése szerint 1867. február 18-án jelentette be, hogy elfogadta szülőfaluja, Vilonya református gyülekezetének meghívását, ahol 1867-től 1875-ig töltötte be a református gyülekezet lelkési tisztségét. Ez idő alatt, 1868-ban a Veszprémi Református Egyházmegye esperesévé, 1873-ban a Dunántúli Helvét Hitvallású Egyházkerület főjegyzőjévé, majd 1874-ben püspökévé választották meg. Püspöki hivatalába 1874. szeptember 15-én iktatták be a komáromi református templomban. E nevezetes esemény alkalmából a Vasárnapi Újság 1874. szeptember 13-i, 37. száma a címdalalon közölte Pap Gábor életrajzát, és portréját. Püspöki teendői gördülékenyebb ellátása miatt¹⁸⁷⁵. tavaszán elvállalta az éppen akkor megüresedett Ó-szőnyi lelkési állást. Még Ó-Szőnyben szolgált, amikor szülőfaluja gyülekezetét megajándékozta azzal az úrasztali terítővel, mely még napjainkban is a vilonyai református templomot díszíti.

Pap Gábor 1875-től 1878-ig szolgált az Ó-szőnyi református gyülekezetben. Az itt eltöltött idő alatt nagyon megkedvelte a híveket, így érthető, hogy nagyon nehezen vált meg tőlük. Püspöki hivatala, és lelkési szolgálata azonban 1878-ban Rév-Komáromba szólította.

8 *Zsinati emlékkönyv*, A Magyarországi Reformált Egyház 1881. október 31. – November 24-iki Debreczenben tartott országos zsinatán jelenvoltak életrajzából összeállította és kiadta Dömény József, Székesfehérvár, 1882. 39. p.

Pap Gábor munkásságának néhány kiemelkedő eseménye a Komáromban eltöltött szolgálati évek idején 1878-tól 1895-ig

Pap Gábor megválasztása és meghívása a komáromi református gyülekezet élére

Komáromban 1878. tavaszán, a több héten át elhúzódó református lelkészválasztást a hívek legnagyobb öröme Pap Gábor nyerte meg.⁹ A Komárom c. hetilap tudósítása szerint a városban lévő minden felekezethez tartozó lakos részt kívánt venni az újonnan megválasztott lelkész ünnepélyes meghívásán, melyre 1878. június. 10-én, pünkösdhétfő délutánján került az Ó-szőnyi parókia udvarán. Az érdeklődők nagy száma miatt a református egyház előljárósága felkérésére több mint száz fogattulajdonos kölcsönözte fogatát a jeles alkalomra, mégsem fért fel rájuk az összes érdeklődő. A menet az előre meghatározott útvonalon haladt a városon, a szigeten és a hidakon át, Új Szőnyön¹⁰ keresztül Ó-Szőnybe. *„Mily óriási volt a menet, kitetszik abból, hogy az első fogatok már Ó-Szőnyre beértek, midőn az utolsók még csak Új-Szőnyből bontakoztak ki.“* Az ó-szőnyiek nagyon bánkódtak szeretett lelkészük elvesztése miatt, de szomorúságuk kissé enyhült, mikor azt tapasztalták, hogy a komáromiak milyen örömmel várják új lelkészüket, Pap Gábort.

1878. szeptember 15. nevezetes napként íródott be Komárom és a református gyülekezet történetébe, ugyanis ezen a napon költözött Pap Gábor és családja a komáromi református gyülekezet előljáróinak kíséretében Ó-Szőnyből Komáromba.¹¹ A Komárom c. hetilap tudósítása szerint Pap Gábor a szőnyi hívektől elköszönt, és *„...éljeneik közt szállt a küldöttséggel a fogatokra és távozott. Midőn a menet Új-Szőnyt, a komáromi ref. egyház filiáját érte el, megkondultak Komáromban az egyház harangjai – s ezek üdvözlő hangja közt vonult a menet a paplakra, hol – a presbiterium és az egybesereglett hívek szeretve tisztelt főgondnokukkal élükön – de sőt – más felekezetű polgáraink közül is számosan, lelkes éljenekkel fogadták a szeretett lelkészt.“*¹²

Pap Gábort lelkészi hivatalába 1878. szeptember 22-én iktatták be a zsúfolásig megtelt komáromi református templomban. A beiktatási ünnepségre a városi és megyei előljárókon kívül hivatalosak voltak a városban lévő összes vallási feleke-

9 A ref. papválasztás. In: Komárom, 1878. május 26. 1. p.

10 ma Dél-Komárom (a szerző megj.)

11 Paplak (1936) a Komáromi Református Gyülekezet könyvtárából

12 (Főtisztelendő Pap Gábor urnak., a dunántuli ref. egyházkerület superintendense, komáromi lelkészi hivatalába beiktatásának ünnepélye, in: Komárom, 1878. 09. 22. 1. p.)

zet, valamint a Benedek és Ferences rendház vezetői, ill. tagjai is. A Komárom c. hetilap tudósítója külön kiemelte Pap Gábor szónoki tehetségét, ugyanis a „*hét negyed órán át*” tartó, nagyszerű logikai felépítésű székfoglaló beszédét emlékezetből mondta el.¹³ A székfoglaló beszéd nyomtatott változata 1879-ben jelent meg. Beszéde az 1 Sám. 2,35 – „*Támasztok magamnak hűséges papot, ki az én kedvem és akaratom szerint cselekszik. És építetek neki állandó házat.*” – igeverszóra épült. Külön kiemelte az Isten iránti bizalom, és az Istenbe vetett hit fontosságát, mert csakis így győzhetik le az idővel felmerülő akadályokat. Az ünnepi igehirdetés alapigéje szerint a „*hűséges pap akkor cselekszik Isten kedve és akarata szerint, ha világosítja az értelmet, oszlatja a lelki sötétség éji homályát, ha mint vezérszövétnak áldón ható fényt árasztva jár gyülekezete előtt; ...ha nemesíti a szíveket, jobbítja az akaratot, szilárd alapot vet a tiszta erkölcsiségnek s saját életében mint tükkörben mutatja fel az erkölcsnek vonzó, hódító szépségét; ...ha lelkiismeretes öre a vallásosságnak, mely a szív nemes érzéseiben, a léleknek jóra irányzott erős akarataiban, közhasznu, jó és nemes tettekben dicsőül meg...*”¹⁴ Az alapige szerinti állandó ház „*az istenfélő gyülekezet, mely a szentírásban lelki háznak nevezetik. Élőkövekből, azaz oly egyháztagokból építi fel azt az Isten a kik » élnek többé nem ők, hanem él bennük a Krisztus ... a hűséges papnak is ez az állandó háza.*”¹⁵ A lelkipásztor és gyülekezet kölcsönös igyekezetén múlik, hogy az Úr Isten által megépüljön az igében említett lelki ház. Napjainkból visszatekintve a 19. század második felére elmondhatjuk, hogy Pap Gábor beváltotta székfoglaló beszédében tett ígését, a székfoglaló beszédében elmondottak szerint, jó paphoz méltón vezette az Isten által rábízott gyülekezetet.

Pap Gábor ünnepi beszédei az ács-harkályi honvédemlékműnél

Pap Gábort a komáromi városi vezetőség két alkalommal kérte fel, hogy mondjon ünnepi beszédet a 19. században ácsi, herkályi vagy ács-herkályi néven is ismert honvédemlékműnél. Ezt az emlékoszlopot Komárom vármegye állította fel 1870-ben, az 1848/49-es szabadságharc idején Komárom környékén vívott harcokban elesett hősök tiszteletére.

13 A komáromi ref. egyház lelkész beigtatási ünnepéye. In: Komárom, 1878. 09. 29. 1. p.

14 PAP, G. 1979: *Lelkeszi székfoglaló beszéd* – készítette s ünnepélyes beiktatása alkalmával elmondta a rév-komáromi helv.hítvallású egyház templomában 1878. évi szeptember hó 20-án Pap Gábor révkomáromi lelkész, Dunántúli Helv.hitv. ev, superintendens, Komárom 1879. 15–16. p.

15 PAP, G. 1979: *Lelkeszi székfoglaló beszéd* – készítette s ünnepélyes beiktatása alkalmával elmondta a rév-komáromi helv.hítvallású egyház templomában 1878. évi szeptember hó 20-án Pap Gábor révkomáromi lelkész, Dunántúli Helv.hitv. ev, superintendens, Komárom 1879. 19–20. p.

Pap Gábor mindkét ünnepi beszédében mint egykori honvédszázados szólt az egybegyűltekhez. Az 1878. november 1-én elhangzott beszéde költői képekből tevődik össze. A magyar honvéd neve a harcokban tanúsított kitartása, állhatatossága révén a bekerült „*a nemzetek dicsőségtemplomába.*”¹⁶ A herkályi harcmezőn elesett honvédek lezuhant levelekhez hasonlította, akik „*dicsőségünk lombos fájáról véres csaták viharai által sodortattak le.*” A csatákat túlélő, évenként összeseregülő, kegyeletüket lerovó egykori honvédek úgy hullnak le a dicsőség lombos fájáról, mint ősszel a falevelek. Ám hiába lesz egyre kevesebb levél ezen a fán, a töve még ép, és ki fog hajtani. Az új honvédség majd egy erősebb, nagyobb lombkoronát fog alkotni, melyen össze fognak törni „*az ostromló viharok.*”¹⁷ Az 1880-ban elhangzott emlékbeszédében Pap Gábor a magyar honvédet az ókori hősökkel teszi egyenrangúvá, akik hazájuk és az igaz ügy védelmében a többszörös túlerővel is bátran szálltak szembe. 1849. augusztus 3. a magyar szabadságharc nevezetes napja, mivel a magyar honvédség – Komárom, Herkálypuszta és Ács térségében – ezen a napon aratott diadalt a nagy túlerőben lévő császári hadsereg felett. A még élő, győri és komáromi honvédek koszorúi is díszítették az emlékoszlopot, melyhez évről évre több százan járulnak, hogy kegyeletüket leróják a hazáért elesett hősök sírjainál.¹⁸

A Protestáns Nőegylet megalakítása

Pap Gábor munkássága kapcsán feltétlen meg kell említeni a Komáromi Protestáns Nőegylet létrehozását, mely 1880 decemberében a Komáromi Lapokban megjelent felhívással vette kezdetét, és 1881 tavaszán sikeresen meg is alakult. A nőegylet további tevékenységéről a Komáromi Lapok rendszeresen beszámolt.¹⁹

16 PAP, G. 1978: Emlékbeszéd a Komárom körül hősileg vívott csatákban dicső halállal elesett 1848/9-iki honvédek porrései fölé emelt emlékszobor körül kegyeletes érzéssel összesereglett gyülekezet előtt tartotta Herkálypusztán 1878. november 1. Pap Gábor, 1848/9. honvédszázados, Komáromban, Ziegler nyomdájában 1878. 4. p.

17 PAP, G. 1978: Emlékbeszéd a Komárom körül hősileg vívott csatákban dicső halállal elesett 1848/9-iki honvédek porrései fölé emelt emlékszobor körül kegyeletes érzéssel összesereglett gyülekezet előtt tartotta Herkálypusztán 1878. november 1. Pap Gábor, 1848/9. honvédszázados, Komáromban, Ziegler nyomdájában 1878. 6. p.

18 PAP, G. 1880: Emlékbeszéd melyet az Ácsi Honvédemléknél 1880. augusztus 8-án tartott Pap Gábor 1848/9. honvédszázados, Komáromban, Ziegler Károly könyvnyomdájából 1880. 3–6. p.

19 PAP, G. – MOLNÁR, Á. *Felhívás Komárom város lelkes hölgyeihez jótékony célú Tabitha egylet megalakítására.* in: Komáromi Lapok, 1880. 11. 27. 2. o.

Emléktábla avatása a Jókai Mór szülőháza helyén álló épületen

1881. augusztus 20-án avatták fel Komáromban a Jókai Mór szülőháza helyén, álló épületen azt az emléktáblát, amely a neves írónak állít emléket. „*Az országra szóló ünnepségről*” a Komáromi Lapok Melléklete részletes tudósítást közölt. Ünnepe beszédében Pap Gábor méltatta a város híres szülőttét, akinek regényeit már abban a korban több nyelvre is lefordították. Majd rámutatott, hogy Jókai művei nemcsak szórakoztatva tanítanak, de a vészterhes időkben reményt adnak és bátorítják az olvasót. A beszéd végén az épületet – melyen az emléktábla napjainkban is látható – a telektulajdonos izraelita hitközség gondjaira bízta Pap Gábor, meg lévén győződve arról, hogy a komáromi zsidóság hűen őrzi a nagy író emlékét. Napjainkban a Pápai Református Gyűjtemények állandó kiállítását gazdagítja egy, a korabeli épületet ábrázoló képeslap.²⁰

A Pápai Református Gimnázium alapkövetétele

Pap Gábor 1894-ben, a ma is nevezetes Pápai Református Gimnázium alapkövének letételekor ismertette az előző, napjainkban ókollégium néven ismert híres intézmény történetét, annak megalakulásától az új épület alapkövetétele napjáig. Beszédében köszönetet mondott mindazoknak, akik hozzájárultak az új intézmény felépítéséhez, hangsúlyozva, hogy „...*valláskülönbség nélkül hozzák meg a haza hű fiait áldozataikat, mert tudták, érezték, hogy közkinccse leend ez iskola a magyar nemzetnek, nem a falaival, nem külszerkezetével, hanem azon szellem által, mely innen áldólag fog a magyar nemzetre kiáradni.*”²¹ Ez az idézet is jól ábrázolja Pap Gábor világnézetét, illetve a tudás iránti tiszteletét és alázatát.

Még ma is ezt a szellemiséget hirdeti az épület homlokzatán levő felirat: „**IS-TENNEK, HAZÁNAK, TUDOMÁNYNAK**”

Pap Gábor felhívása a régészeti társulat megalakítására

A 19. század végére a magyarországi településeken, így Komáromban is egymás után alakultak meg a régészeti társulatok, melyek arra voltak hivatva, hogy össze-gyűjtsék a környezetükben fellelt régészeti leleteket.

Pap Gábor – mint a régészet nagy pártolója – a Komáromi Lapokban megjelent felhívásában²² buzdította a város lakosságát, hogy minél többen támogassák e kez-

20 Képeslap, Pápai Református Gyűjtemények

21 Beszéd az egyházkerületi főiskola főgymnasiumi épületének alapkövetétele és felavatása alkalmával. Tartották: Pap Gábor püspök, Czike Lajos főiskolai gondnok. Kiadja: a Dunántúli ev. ref. Egyházkerület, Pápán 1896. 4. p.

22 PAP, G.: Felhívás Komárom vármegye és sz.kir. Komárom lelkes és hazafias közönségéhez, in: Komáromi Lapok, 1886. 12. 11. 1–2. p.

deményezést. Rámutatott a Komáromhoz közeli területekről, nagy mennyiségben előkerült, értékes, főként római kori leletre, majd kihangsúlyozta, hogy ha azok összegyűjtését korábban megkezdték volna, a 19. század végére már világhírű múzeummal rendelkezhetne a város.

Pap Gábor maga is gyűjtő volt. Az 1880. augusztus 20-i Komáromi Lapok Kiállítási melléklete alapján Pap Gábor egy szekrény római kori pénzt adott kölcsön a komáromi iparos ifjúság önképző köre által kezdeményezett termény-, és ipar kiállításra, melyet a Komáromi Református Kollégium termeiben rendeztek meg.²³ A nagy értékű érme gyűjteményt végrendeletileg a Pápai Református Gyűjteményekre hagyta. Bár az érmelek jegyzékének két kötete fennmaradt, a Pap gyűjteményhez tartozó példányok azonosítása nehézségekbe ütközne, mivel az, az évek során beolvadt a pápai érme gyűjteménybe.

Pap Gábornak a zsidósághoz fűződő kapcsolata

1882. emberséget megpróbáló év volt. A tiszaezlári vérvád kapcsán országszerte felbolydultak a kedélyek, és az antiszemitizmus egyre nagyobb méreteket öltött. Ez alól a közhangulat alól Komárom és környéke sem volt kivétel. A korabeli lapokban több beszámoló is található azokról a zaklatásokról, melyek a városban és a közeli falvakban élő zsidóságot érték.

Pap Gábor a zsidóságra a keresztyének testvéreként tekintett. Mint országgyűlési képviselő, sokat tett a zsidó vallás recepciója ügyében is, mely tevékenysége külön tanulmányt érdemelne. Szoros szálak fűzték őt a pápai és komáromi zsidósághoz is, és a nehéz időkben tanúsított példás magatartásáért két zsidó együletben – a pápai izraelita Iparosokat Gyámolító együletben és a komáromi Gemilud Chaszodimban – nyert dísztagságot.

Schnitzer Ármin a *Zsidó kulturképek (Életemből)*, c. művében megemlékezik a Pap Gábor által 1882-ben szétküldött püspöki felhívásról, mi szerint a lelkészek a szószékről csillapítsák a református lakosság körében is egyre terjedő zsidóellenességet. Ezt az eseményt a Gemilud Chaszodim által kiállított emléklap szerzője is megemlíti. Méltatja Pap Gábor emberségét, nemesszívűségét, aki az 1882-ben feltámadt antiszemitizmus idején egyedüli magyarországi lelkészként szállt síkra „a gyűlölet és vakbuzgóság amaz átkos szülöttye ellen, és körrendeletben figyelmeztette a dunántúli ev. ref. egyházkerült papságát, hogy hirdetve a szeretet igéjét, csillapítólag hassanak híveikre.”²⁴

23 Kiállítási Értesítő, Komáromi Lapok 1880. 08. 20 melléklete.

24 Emléklap, 4. p.

Életrajzi írásában Schnitzer még hozzát teszi, hogy ebben az időszakban Pap Gábor az Eszter könyvét magyarázta végig rámutatva, hogy mi történik az olyan emberrel, aki ok nélkül akar kezét emelni a zsidóságra.²⁵

Pap Gábor hivatalos levelezése tartalmaz egy 1883. február 10-én, Komáromban kelt köszönőlevelet, melyben, mint püspök, a Pápai Izraelita Hitközség elöljáróságának mond köszönetet a Bocsor-alap javára adományozott kétszáz forintért. E levélben kifejti, hogy bár maga a jótett önmagáért beszél, és ezért szükségtelen a külön köszönetnyilvánítás, de neki, mint a Dunántúli Egyházkerület püspökének hivatalbeli kötelessége megköszönni e nemes gesztust.²⁶

1891. május 16-án a pápai zsidóság Iparosokat Gyámolóító Egylete dísztagjául fogadta Pap Gábort. A Pápai Lapok 1891. augusztus 23-i száma arról tudósít, hogy a jeles eseményt megörökítő díszoklevelet Herz Dávid festőművész készítette, és külön bizottság hozta el Komáromba, melynek átadását kedélyes társalgás követte.²⁷

Közel tíz év telt el a tiszaezlári per óta, amikor az oroszországi zsidóüldözés következtében rengetegen váltak földönfutóvá. Pap Gábor az üldözöttek megsegítésére szólította fel a komáromiakat az 1891. június 13-án megjelenő Komáromi Lapok címlapján található „*Felhívás a Komárom város emberiesen érző polgáraihoz*”²⁸ című írásában. A bevezető szavakat „*Isten szeretet, és aki a szeretetben marad, az Istenben marad, és Isten is őbenne.*” (1Jn 4,16b) idézet követi, majd 3Móz 19,18 és Mt 22, 37,40 szakaszokban olvasható, az Isten és felebarát iránti szeretetre hivatkozva folytatódik. A keresztyének és izraeliták testvérek, mert egy atyának, Istennek a gyermekei, teremtményei. Ha a testvérek egymás ellen láznak és egymás vesztét akarják, akkor az isteni kijelentés ellen, mindkét vallás fő tanítása ellen láznak. Oroszországban lábbal tiporják az isteni tanokat, amikor „százezreket üldöznek csak azért, mert nem egy és ugyanazon templomban imádják azt az egy Istent, ki mindnyájunknak édes atyánk, ki nem azt nézi, hogy ki és milyen szertartások szerint imádják őt; hanem szívre és lélekre néz...”²⁹ A nemes emberies érzelmek fölláznak az oroszországi hírek hallatán: éjszaka rohanják le az izraeliták házait, sokakat elhurcolnak és bebörtönöznek. „*Ezer meg ezer bé-*

25 Dr. SCHNITZER Ármin: *Zsidó kultúrképek (Az életéből)*, Komáromi Zsidó Hitközség, Komárom, 2015.

26 124. Pápai izraelita hitközség Elöljáróságának, in. Pap Gábor püspöki levelezése, Pápai református Gyűjtemények, 1. kötet, 142. p.

27 A pápai izr. iparosok gyámolóító egyesület-választmány... in Pápai Lapok, 1891. 08. 23. 141. p.

28 Életrajzi írásában nagy valószínűséggel e felhívást datálja Schnitzer 1882-re, majd ennek kapcsán még azt is megemlíti, hogy emiatt számtalan támadás érte a nemes lelkű püspököt, nemcsak a külföldi sajtón keresztül, hanem még saját lelkészgyermekai részéről is. Tudomásunk szerint Pap Gábornak egy fia volt, Pap Kovách Elemér a komáromi táblabíró. (a szerző)

29 Komáromi Lapok, 1891, június 16. 1. p.

kés polgárt űznek ki a birodalomból a annyi időt sem engednek az üldözötteknek, hogy el nem vihető vagyomukat értékesíthessék, s a szerencsétleneknek éhen, szomjan, kezükben a koldusbottal kell vándorútra kelni, hogy új hazát keressenek ott, hol nemesebb, emberiesen érző szívek dobognak, hol a felvilágosodás napja áraszt áldó fényt, hol felebaráti szeretetnek szent törvénye uralkodik.”³⁰ A magukat keresztyénnek tartó honfitársaik kegyetlen bánásmódja miatt válnak földönfutóvá az oroszországi zsidók. Pap Gábornak, mint keresztyénnek arcán szégyenpír ég emiatt, a keresztyéninek egyáltalán nem nevezhető bánásmód miatt azon vallás követőivel „amely vallás kebelében ringott e keresztyénség bölcsője, s amely vallást mi is isteni kijelentésen alapulónak tartunk, melyre vonatkozólag az Úr Jézus is kijelentette, hogy nem jön annak törvényei eltörlésére, hanem inkább betöltésére.”³¹ A felhívás befejező szakaszában a komáromiakhoz, mint számtalan szenvedést, megpróbáltatást kiálló, nemes szívű segítőkész polgárokhoz szólt, akik „...tudnak együtt érezni a szenvedőkkel, nem zárják be füleiket a nyomornak jajkiáltásai, segélyért esdő szózata előtt.”³² 1Jn 3,17-18-ra hivatkozva – „Akinek van világi gazdagsága és látandja az ő atyafiát valami nélkül szűkölködni és bezárja az ő szívét az előtt, mi módin marad meg az Isten szerelme abban? Ne szeressük egymást csak beszéddel és nyelvvel, hanem cselekedettel és valósággal.” – szólítja fel a várost egy segélygyűjtő bizottság megalakítására, melynek lobogója tűzessen ki, melyhez csatlakozhat minden nemes szívű, ép lelkű ember.

Az 1891-es felhívásról a fentiekben már említett, a komáromi Gemilud Chaszodim által kiállított emléklap szerzője így ír: „Méltóságod a kontinensen egyedüli főpap vala, kiben annyi bátorság volt kifejezést adni nemes lelke felháborodásának és a szív ellenállhatatlan ékesszólásával felhívni a közjótékonytságot ama bujdosó hontalanokért, kik elől minden határ elzáródott – nem törődve avval, hogy ezáltal bizonyos körök heves támadásainak és aljas gunyolódásának teszi ki magát. Az igazi szeretet e kinyilatkoztatása – mintha az emberiség lelkiismerete felszólalt volna – visszhangot talált az egész polgáriasult világban – és milliók és milliók magasztalják és áldják Méltóságod dicsteljes nevét. E milliókhoz mi annál inkább tartozunk, minthogy oly szerencsések vagyunk szemtanúi lenni Méltóságod áldásos működésének.”³³

A fentiekben említett Emléklap eredetije a Komáromi Református Egyházközség tulajdonát képezi, és a 2015. november 13-án nyílt Pap Gábor halálának 120. évfordulója kapcsán nyílt emlékkiállításán is bemutatásra került. Az emléklap teljes szövegét a Dunántúli Protestáns Lap 1893. aug. 20-i száma az 566. oldalon

30 Komáromi Lapok, 1891, június 16. 1. p.

31 Komáromi Lapok, 1891, június 16. 1. p.

32 Komáromi Lapok, 1891, június 16. 1. p.

33 Emléklap, 5. o.

közli „*A szeretet jutalma*” címen, melyből az olvasó megtudja, hogy az emléklap szövegének szerzője maga Schnitzer Ármin főrabbi, és az 1893. február 26-án kelt emléklapot 1893. augusztus 9-én adta át Pap Gábornak otthonában a Dr. Szepesi Zsigmond által vezetett Gemilud Chaszodim egyesület küldöttsége. A köszöntőre az ünnepelt egy mindenkit könnyekig megható „*az összes vallásfelekezet tagjait összefoglaló szeretet eszméjét fejtegető remek beszédben felelt*”³⁴ melyet sajnos nem közölte le a Dunántúli Protestáns Lap.

Az esztergomi református templom felavatásakor Pap Gábor arra a Jézusi kijelentésre hívta fel hallgatósága figyelmét, hogy nem más, mint a szeretet az, ami a valódi keresztyént igazolja. A más vallású hívekkel együtt összefogva, kéz a kézben kell harcolni a vallástalanság, a hitetlenség, a szeretet nélküliség és az anyagiasság ellen. „*Különbön is ha az isteni bölcsesség s minden hatóság eltűri s létezni engedi a különböző vallásokat, miért ne tűrnék el azokat mi is, miért ne ölelnék szeretettel szívünkhöz azokat, kik más utakon bár, de azért velünk egy cél felé sietnek, kik más szertartásokkal bár, de egy és ugyanazon Istent imádják? [...] Nem a hitcikkekben, hanem a szeretetben lehet egyesülnünk.*”³⁵

A 19. század második feléből származó folyóiratokban fennmaradt tudósítások, Pap Gábor nyomtatásban megjelent ünnepi beszédei, ígéhirdetése is bizonyítják szerzőjüknek Istenbe vetett szilárd hitét, a magyar haza és nemzet iránti odaadását, az emberek iránti tiszteletét, és mindezt: felekezeti megkülönböztetés nélkül.

A napjainkban is időszerű keresztyény-zsidó kapcsolat kutatásával többek között Dr. L. Juhász Ilona is foglalkozott. E téma kapcsán jelent meg „A keresztyény-zsidó párbeszéd fontossága – Pap Gábor református püspök és Schnitzer Ármin komáromi főrabbi példamutató barátsága” című tanulmánya az Új Szó, Szalon című mellékletében. (2009. 11. 21.)

Pap Gábor költészete

Pap Gábornak több, kézzel írt verseskötete maradt fenn. Minden bizonnyal már gyermekkorában Vámoson is írhatott verseket, mert ebből az időszakból maradt ránk az 1836-os keltezésű Ezüst ABC kézzel írt változata. A komáromi gyülekezeti könyvtár tulajdonában lévő, 1845-ből származó kötet versei a tizennyolc éves fiatalember romantikus lelkivilágát tükrözik.

A szabadságharc idején már forradalmi lélektől áthatott verseket írt, melyeket a nagyközönség főként az 1870-ben, Veszprémben megjelent *Költemények* című verseskötetéből ismerhetett meg. „*A címek alatti, a versek keletkezési idejét jelölő*

34 Dunántúli Protestáns Lap, 1893. aug. 20., Pápa, 4. évf. 34. szám, 566. p.

35 Esztergomi ref. templom felavatása alkalmával tartott alkalmi beszédek főtiszt. és mélt. Pap Gábor dunántúli ev. ref. püspök és Nt. Czike Lajos tata vidéki esperes által 1886. június 16-án, Esztergom, 1889. 21–22.

*évszámok tanúsága szerint Pap Gábor 1849-ben már kész költő. A 21. életévét alig betöltő ifjút a szabadságharc idején átélt élményei érlelték poétává.*³⁶ A szabadságharc alatti ütközetekről, bajtársakról írt versek – mint pl: Györffy Endrének emlékezete; A Lengyel szabadsághős című négy részes költemény; A Csata; A börtön; A hős végórája; Az anya; Lugosi sírhalom mellett; Visszaemlékezés Temesvárra; Közhonvéd; Új honvédekhez; Volt honvédbajtársomhoz – a mai olvasónak is felidézik a csatatér hangulatát, a honvédek hősiességét.

A történelmi eseményeken kívül családi életének fájó pillanatait is megörökíti. A szülei halálakor írt verseken kívül a *Család-képek* című vers egy reményekkel teli várakozás, a születés örömteli pillanatán át az újszülött gyermek elvesztésével járó fájdalomról tanúskodik. Pap Gábor megéneklei az évszakokat, az ünnepeket (Télen; Újév ünnepén; Áldozót csütörtök; Nagy péntek), de nem hagyja ki az olyan neves személyiségek, mint Tisza Kálmán, Jókai Mór köszöntését sem.

Pap Gábor halála

Pap Gábor 1895. november 2-án hunyt el. Schnitzer életrajzi írása szerint már betegesen utazott el Pestre, az országgyűlési ülésre, ahol a zsidó vallás végül az ő szavazatának köszönhetően vált a többi vallással egyenrangúvá.

Hazaérkezése után néhány nappal Pap Gábor elhunyt. A Komáromi Izraelita Hitközség közgyűlési jegyzőkönyve tartalmazza az 1895. november 5-én elhangzott elnöki jelentést Pap Gábor haláláról. A közgyűlési határozat alapján a hitközség előljárósága testületileg vett rész a temetésen.

Nekrológja mellett a temetéséről is részletesen beszámolt a Dunántúli Protestáns Lap. Lelkészi hivatalában való beiktatásán is hatalmas tömeg volt jelen, ám a tudósítás alapján hatalmas tömegben érkeztek azok, kik végső búcsúz szerettek volna venni a szeretett lelkipásztortól a Dunántúli Egyházkerület püspökétől, Pap Gábortól. Ravatala mellett komáromi református templomban, és később a városban átvonuló tömegben a komáromi szekeresgazdák bandériuma biztosította a rendet. A Komáromban működő énekkarok gyászénekeket énekelve haladtak a menettel.

Pap Gábor a lelkesi székfoglaló beszédében tett ígéretének szellemében végelte munkáját. Istenbe vetett bizalommal, rendíthetetlen hittel harcolt a magyarság alkotmányos jogaiért, és a közjót tartva szem előtt szolgálta embertársait, amint azt ő maga is számtalanszor hangoztatta: felekezeti megkülönböztetés nélkül. Ebben a szellemben alakult ki közte és Dr. Schnitzer Ármin főrabbi között a még napjainkban is példaértékű barátság, mely számunkra is jó példát mutat.

36 ÁCS, A.: *A szabadságharc költője: Pap Gábor*, in: Novum, Veszprém megyei közéleti, kulturális havilap, 1999. 3. évf. 2. szám, 19. p.

Pap Gábor egész életére, munkásságára jellemző tettekrekszségét jól tükrözi az alábbi versszak is:

„Előre, a ki hisz! Nem álljon vesztegen!
A *tetterő* a föld, hol szebb jövő terem.
Ki tétlen vesztegel: ne várjon jobb jövőt,
Öngyengesége az, mely porba ejti őt.
Az élet ott tenyész, hol tettbe átmenő
Erő teremt nagyot, nemest, dicsőt elő,
Termékenyítsük a meddő, futó jelent
S jövőnk leend!”³⁷

Soli Deo Gloria!

Felhasznált irodalom

Könyvek, egyéb kiadványok

Pap Gábor életrajza, 1874, Pápa

PAP, G.: *Lelkészi székfoglaló beszéd* – készítette s ünnepélyes beiktatása alkalmával elmondta a rév-komáromi helv. hitvallású egyház templomában 1878. évi szeptember hó 20-án Pap Gábor révkomáromi lelkész, Dunántúli Helv. hitv. ev. superintendens, Komárom 1879.

PAP, G.: *Emlébeszéd a Komárom körül hősiileg vívott csatákban dicső halállal elesett 184^{8/9}-iki honvédek porrészei fölé emelt emléksobor körül kegyeletes érzéssel összesereglett gyülekezet előtt tartotta Herkálypusztán*, 878. november 1. Pap Gábor, 184^{8/9}. honvédszázados, Komáromban, Ziegler nyomdájában 1878.

PAP, G.: *Emlébeszéd melyet az Ácsi Honvédemléknél 1880. augusztus 8-án tartott Pap Gábor 184^{8/9}. honvédszázados*, Komáromban, Ziegler Károly könyvnyomdájából 1880.

Zsinati emlékkönyv, A Magyarországi Reformált Egyház 1881. október 31. – November 24-iki Debreczenben tartott országos zsinatán jelen voltak életrajzából összeállította és kiadta Dömény József, Székesfehérvár, 1882.

Esztergomi ref. templom felavatása alkalmával tartott alkalmi beszédek főtiszt. és mélt. Pap Gábor dunántúli ev. ref. püspök és Nt. Czike Lajos tata vidéki esperes által 1886. június 16-án, Esztergom, 1889.

Beszédek az egyházkerületi főiskola főgymnasiumi épületének alapkövetétele és felavatása alkalmával. Tartották: Pap Gábor püspök, Czike Lajos főiskolai gondnok. Kiadja: a Dunántúli ev. ref. Egyházkerület, Pápán 1896.

37 PAP G.: *Múlt, jelen, jövő* (Kézirat: Költemények, 1. p.)

Folyóiratok

- A ref. papválasztás.* In: Komárom, 1878. május 26. 1. p.
- Főtiszt. Pap Gábor úr meghívása.* In: Komárom, 1878. 06.16. 1. p.
- Főtisztelendő Pap Gábor urnak, a dunántúli ref.egyházkerület superintendense, komáromi lelkészi hivatalába beigtatásának ünnepélye,* in: Komárom, 1878.09.22. 1. p.
- A komáromi ref. egyház lelkész beigtatási ünnepélye.* In: Komárom, 1878.09.29. 1. p.
- Kiállítási Értesítő,* Komáromi Lapok 1880. 08. 20. melléklete.
- PAP, G.–MOLNÁR, Á.: *Felhívás Komárom város lelkes hölgyeihez jótékony célú Tabitha egyesület megalakítására,* in: Komáromi Lapok, 1880. 11. 27. 2. o.
- PAP, G.: *Felhívás Komárom vármegye és sz.kir. Komárom lelkes és hazafias közönségéhez,* in: Komáromi Lapok, 1886. 12. 11. 1–2. p.
- A pápai izr. iparosok gyámolító egyesület-választmánya...* in: Pápai Lapok, 1891. 08. 23. 141. p.
- A szeretet jutalma,* in: Dunántúli Protestáns Lap, 1893. aug. 20, 4. évf. 34. sz., 566. p.
- ÁCS, A.: *A szabadságharc költője: Pap Gábor,* in: Novum, Veszprém megyei közéleti, kulturális havilap, 1999. 3. évf. 2. szám, 19. p.

Kéziratok

- PAP G.: *Ezüst ABC,* 1836 – kézirat
- Emléklap – Méltóságos és Főtiszteletű Wönöczky Pap Kovács Gábor úrnak,* Gemilut Chaszodim, 1893.

Internetes irodalom

- <http://nagyvofely.hu/nemesvamos/templomok> (letöltés ideje 2015. június 5.)
- <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> letöltés ideje 2014. 10. 31.]
- <http://furedtv.hu/?p=videok&anyagid=2151> letöltés: 2015. június 5.
- <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=9973> (letöltés: 2015. június 6.)
- <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=9658> (letöltés: 2015. június 6.)
- https://www.google.sk/search?q=vilonyai+ref.teplomok&oq=vilonya&aqs=chrome.1.69i57j69i59j69i60l2.3848j0j7&so=urceid=chrome&es_sm=122&ie=UTF-8 (letöltés: 2015. június 5.)
- <http://www.iranykomarom.hu/hu/info/latnivalok/komarom/szonyi-reformatus-templom.html> (letöltés: 2015. szeptember 10.)
- Pap Gábor nekrológja in: Dunántúli Protestáns Lap, 1895. november 10. 1–2. p. <https://docs.google.com/file/d/0B816yWFGpOQkMzFkZTIZYjAtOWIyOC00NmEyLWIxOwEtYTIZyZE2OWMwMTZj/edit?pli=1> (letöltés ideje: 2015. 03. 20.)

„MAGYAR HŐSIESSÉGGEL ÉS ZSIDÓ HŰSÉGGEL”

Néhány ecsetvonás a Magyar hadviselt zsidók aranyalbumának háttéréhez

A 18. század második felében indul meg az a folyamat Európában, amely a 19. században kiteljesedve – kevés kivételtől eltekintve – egészen a 20. század utolsó harmadáig tartott: a tömeghadseregek kora és az ezt lehetővé tevő általános hadkötelezettség. Ez a társadalom minden rétegére kiterjedő processzus bizonyos késéssel immár a középkortól a fegyverviseléstől hosszú évszázadokra eltiltott zsidóságra is kiterjedt, és a zsidók polgári egyenjogúságát biztosító emancipációs törvények életbelépését, illetve a zsidók asszimilációját követően tömegméretűvé vált.

A Magyarországot is magában foglaló Dunai Monarchiában II. József, a „kalapos király” (1780–1790) hadseregében jelentek meg először nagyobb számban zsidó származású katonák. Korábban vallási okokból nem engedélyezték a zsidók katonáskodását, és helyette, a katonai szolgálat megváltásaként hadiadókat vetettek ki rájuk. 1788-ig csak kisegítő feladatokat (sáncépítés, tűzoltás, fuvarozás) engedélyeztek a zsidók számára, illetve beszállítók lehettek, mígnem 1788. június 4-én bevezették hadkötelezettségi szolgálatukat, megelőzve ezzel a többi európai államot. Eleinte leginkább a gyalogsághoz osztották be őket, arra hivatkozva, hogy a zsidók állítólag félnek a lovaktól. Hozzáállásukat a katonai szolgálathoz rossznak minősítették, és a kóser étkezés, a szombattartás és egyéb kötöttségek miatt egy ideig külön kisegítő zsidó egységek felállítását is fontolgatták. A zsidók egy része, a reformok, a modern életformák iránt fogékonyak, bár a katonai szolgálat számos vallásjogi és életmódbeli problémát vetett fel, örömmel fogadta a nagy reformuralkodó rendelkezéseit, mivel lehetőséget látott bennük, hogy bizonyítsa képességeit, és további lépést tehessen a jogegyenlőség felé. A tradicionalisták – a későbbi ortodoxok – többsége viszont, éppen a hagyományos életmód megőrzése érdekében, ódzkodott a katonai szolgálattól, és élt a törvény adta lehetőséggel. Néhány évtizedig ugyanis lehetőség volt a szolgálat anyagi megváltására, amit

gyakran a közösség fizetett meg. A zsidó katonák száma minden probléma ellenére fokozatosan növekedett a Habsburg hadseregben. A napóleoni háborúk alatt már több ezren vettek részt a hadjáratokban, sőt egyesek – szolgálataikért – már tiszti rangot is szereztek.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatti küzdelmekben mindkét oldalon ugyancsak jelentős számban, mintegy 10 ezren (egyes eltúlzott adatok szerint húszezer főt meghaladóan csak a magyar hadseregben!) vettek részt zsidók, mivel a császárhűség, illetve a magyar nemzeti küzdelemben való részvétel reményt adott a teljes polgári egyenjogúságra. Kossuth Lajos egy későbbi nyilatkozata szerint „kétségtelen, a zsidók túl számarányukhoz vettek részt a honvédség dicsőséges küzdelmében”, amihez tudni kell, hogy ekkor az ország területén mintegy 220-240 ezer zsidó élt, közülük került ki a honvédsereg 8 zsidó őrnagya, 30 századosa, és az törzsorvosok tekintélyes része is a zsidó vallás követője volt. Több mint 3000 közkatonára nevének is feljegyeztek. Több zsidó egyenesen külföldről tért vissza Magyarországra a forradalom kitörése után, hogy harcoljon a magyar ügyért. A szabadságharc bukása után a honvédsereg zsidó katonáinak nagy részét – keresztény társaikhoz hasonlóan – büntetésből besorozták az osztrák hadseregbe.

Az 1867-es kiegyezést követően a hadügyet is új alapokra helyezték, megindult a közös (osztrák–magyar) és a honvédségi alakulatok megszervezése. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő zsidóság életét két alaptörvény befolyásolta döntő módon. Az egyik, az államilag elismert vallásfelekezetek egyenlő jogállásának kimondása, a másik a véderőtörvény, amely az általános hadkötelezettség elvét fektette le. A zsidóság emancipációjával párhuzamosan egyre nagyobb százalékarányban tűntek fel a hadsereg kötelékében az izraelita vallású sorkatonák, zsidó származású hivatásos és tartalékos tisztek. A nyolcvanas években a közös hadseregben szolgáló zsidó katonák száma már meghaladta a 30 000-et, ez a kontingens – I. Ferenc József császár (1848–1916) szavaival – több volt, mint egy közepes európai állam egész hadserege. Mindazonáltal az első világháború előtt a zsidók aránya a közkatonák között (1,3%) jóval alul maradt a lakosságon belüli arányuknak (5%), elsősorban az ortodoxok vallási okokból való távolmaradása miatt. Ugyanakkor viszont a tartalékos tisztek arányszáma (17%) jóval felülmúlta a népességi arányokat. A tartalékos tisztek több mint egy-hatoda volt zsidó, 1911-ben a vonatszolgálatnál (trén) minden harmadik, a vartüzérségnél minden ötödik tiszt az izraelita felekezet tagja volt.

A zsidók általánossá váló katonáskodásával – a korábbi helyzethez hasonlóan, de immár tömegmértűen – számos, a gyakorlatban megoldandó probléma merült fel. Ilyen volt például a már említett kórság. A zsidó besorozottak nemcsak a rituális szabályok alapján készülő ételeket kívánták meg, hanem a konyhai eszközök tisztaságát is, ezért 4-7 fős csoportokban maguknak főzhettek. A nagy vallási ünnepeknél pedig a kincstár segédkezett ellátásukban. Rendszerre vált, hogy a

zsidó katonák – térítés ellenében – a laktanyán kívül, családoknál étkezhettek. A zsinagógák látogatását nem csupán engedélyezték számukra, hanem havi két alkalommal kötelezővé is tették. Ekkorra már a katonai elithez, a lovassághoz is került néhány zsidó fiatal (1,4%), ezért egyes huszáregységeket a pejoratív „zsidó” melléknévvel illették.

Az 1880-as évektől a civil társadalomban széleskörűen fellángoló antiszemita mozgalmak, társadalmi diszkrimináció a zsidó katonák ellen – eseti negatív megkülönböztetésként – a katonaságnál csak alkalmilag, magánemberi szinten jelentkezhetett, mivel az öreg(edő) császár szembesülve a Monarchia népeinek egyre erősödő – a dinasztia uralmát fenyegető – nacionalizmusával, a 19. század utolsó harmadától „birodalom fenntartó” elemnek tekintette a zsidókat, és pártfogásába vette őket. Ferenc József már az 1880-as években határozottan fellépett a katonai körökben is megnyilvánuló antiszemitizmus ellen, és a Monarchia hadseregében a mundért viselők között mindvégig érvényesítette azt az elvet (ellentétben például a németországi szoldateszkával), hogy „a szolgálati szabályzat nem ismer zsidót”. Ez valószínűleg annak is betudható volt, hogy a világháború előtti utolsó két évtized folyamán a hadseregben a zsidó vallású tartalékos tisztek aránya 18,7 százalékra, a katonai tisztviselőké pedig 21 százalékra nőtt.

Az első világháború valamennyi szembenálló hadseregben ott küzdöttek a zsidó vallású katonák, és bármikor előfordulhatott, hogy a frontvonal másik oldaláról ugyancsak hitsorsosaikkal találták magukat szembe. A modern korra jellemző módon az állampatriotizmus felülírta a felekezeti elköltelezettséget.

A hivatalos statisztikák szerint Központi Hatalmak hadseregeiben 455 000 zsidó katona szolgált, közülük, 54 000-en haltak hősi halált. A német hadsereg katonái közül 100 000 fő volt az izraelita felekezet tagja, halottaiknak száma meghaladta a 12 000-et. Az osztrák–magyar alakulatokhoz 320 ezer zsidó vonult be, közülük 40 ezren vesztették életüket. Az Oszmán Birodalom 18 000 zsidó vallású katonájából ezren pusztultak el a háború folyamán, ugyanannyian, mint a 12 500 bevonult (ez az egész ottani felekezet egynegyede volt) bulgár zsidó katona közül.

Az Antant országok zsidó katonáinak száma még magasabb volt: egymillió főnél valamivel több, akiknek mintegy egy-nyolcada, 122 000 fő pusztult el a háborús megpróbáltatások során. A Monarchia nagy ellenségének, a Cári Birodalomnak a hadseregébe 650 000 zsidót soroztak be, közülük a bevett harcmodornak („orosz gözhenger”) köszönhetően legalább 100 000-en nem érték meg a háború végét. Az Egyesült Államok 250 000 zsidó katonájából 3 500-an haltak meg, míg a bevonult 55 000 franciaországi zsidó közül 10 000-en. Nagy Britannia 50 000 zsidó katonájából pedig 8 500-an veszték oda a nagy világegésben.

A Magyar Birodalom legalább 20 608 3257 fős (1910-es adat) népességéből az első világháború négy és fél éve alatt (1914. július 26.–1918. október 31.) összesen 3 614 179-en vonultak be, a halottak és sebesültek száma meghaladta 1 124 000

főt. A közel egymillió lélekszámú zsidóság a lakosságon belüli arányszámát megközelítően derekasan küzdött a világháborúban. Közülük legalább 1500 arany vétségi érmet kaptak. A zsidó vallású katonák egyaránt kivették a részüket a szerb, orosz, olasz román hadszínterek megpróbáltatásaiból, sőt a jeruzsálemi katonai temető sírköveinek tanúsága szerint a törökök segítségére küldött k. u. k. tüzérségi alakulatok tagjaiként megfordultak a palesztinai csatatereken is.

1916 tavaszán a főparancsnokság összeírása szerint Magyarországról 134,600 zsidó katona volt a fronton és 25 879 teljesített hátországi szolgálatot, köztük nagyszámú katonaoorvos. A háborús propagandából sok író, újságíró (Balázs Béla, Tábori Kornél és társaik) vette ki a részét, a magyarországi haditudósítók ott voltak a háború kitörése után 1914. szeptembertől létrehozott császári és királyi hadsereg-főparancsnokság (AOK) sajtó hadiszállásán (*Kredspressequartier*) is. Itt 1917-ben a 28 osztrák újságíró mellett már 10 magyar-zsidó író, újságíró működött. Így Lázár Miklós, Molnár Ferenc, Vész Margit, Szép Ernő, Bíró Lajos Roda-Roda (Rozenfeld Sándor). Ami a véráldozatot illeti utólagos számítások szerint a trianoni Magyarország összes hősi halottainak, holttá nyilvánítottainak, eltűnteinek száma meghaladta a 155 800-at, a sebesültek száma 352 292 volt, a zsidóságnak ugyanerre az ország-területre számított vesztesége minimum 5 116 hősi halott és 15 339 sebesült volt. Egyedül Győrött, ahol már az 1920-as évek elején emlékművet állítottak a zsidó háborús hősöknek – a nem teljes adatszolgáltatás szerint – 252 frontharcost regisztráltak, akik közül 84-en (33%) haltak hősi halált, 33-an olyan súlyosan megsebesültek, hogy egész hátralévő életükre hadirokkanttá váltak.

A háború sikeréért a polgári életben amúgy ellenérdekű ortodox és neológ tábor is összefogott. A háború kezdetén a császár századosi rangban 21 rabbit nevezett ki katonai szolgálatra (1918-ra számuk már 76-ra növekedett). Az étkezésnél figyelembe vették a *kóser* ellátást, és a zsidó katonákat igyekeztek mentesíteni a szombati szolgálat alól. A temetések is a zsidó szertartás szerint zajlottak, *peszáhra*, a zsidó húsvétra pedig még 1918-ban is biztosították számukra a kovásztalan kenyeret, a pászkát (*maceszt*).

Ellentétben Németországgal, a közös osztrák-magyar hadseregben és a honvédségben, bár korlátozott létszámban, de lehettek magas rangú tiszték a zsidó katonákból, sőt, néhányat közülük tábornoki rangra is emeltek. Az első világháború végéig, 1918-ig a Magyar Honvédség kötelékében több mint tíz zsidó ért el tábornoki rendfokozatot. Közülük a legkiemelkedőbb személyiség (a kitért) Hazai Samu volt, aki 1851. december 26-án Kohn Sámuel néven született Rimaszombaton. 1873-ban vonult be a Ludovika Akadémiára, ahol hamarosan kitűnt átlagon felüli képességeivel. 1910-ben a Kuen-Héderváry-kormány honvédelmi minisztere lett. Nevéhez kiváló jogszabályok, egész sora fűződik, melyekért 1912-ben Ferenc József bárói rangra emelte, majd 1916-ban vezérezredessé léptette elő.

Hazai 1917-ig volt honvédelmi miniszter, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének utánpótlási főnöke lett. (Clausewitz munkáit is ő fordította le magyarra. 1927-től a felsőház tagja lett. 1938-ban, nyolcvanhét éves korában halt meg.)

Hazai mellett többek között Konhuber Adolf, Léederer Henrik, Schwartz Károly is viselték a piros csíkos nadrágot, és az a zsidó hitét haláláig gyakorló nemes krupieci Bauer Gyula (1862–1942, Kiss József költő veje) ezredes is (1921-től) tábornok lett, aki a híres 44-es kaposvári „rosseb” bakákat egységes alakulatként hozta haza az olasz frontról. Nemes sióagárdi Zöld (Grün) Márton ezredest hozzá hasonlóan már vitéz nagybányai Horthy Mikós, Magyarország kormányzója léptette elő tábornokká. A főtisztek számát aligha lehet megállapítani. Popper Ferenc kiérdemelte a legmagasabb elismerést, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. A zsidó orvosok közül 187 fő kapott magas szintű állami kitüntetést. Lemberger Samu rabbi lovagkeresztjében nyilván az izraelita felekezet hivatalos elismerése is benne volt. A magyarországi zsidó katonák közül többen kaptak német kitüntéseket, melyek viseléséhez a legfelsőbb hadúr is hozzájárult.

A magyar zsidók hősiességét a *Magyar Zsidók Aranyalbumának* tanúbizonysága szerint a világháború után még a fajvédő álláspontot képviselő Gömbös Gyula is elismerte: „Láttam a háborúban zsidó hősokeket, akiknek arany vitézségi érmük van, és tudom, hogy bátran és vitézül viselkedtek.” Valóban a források azt bizonyítják, hogy számos hőstett kapcsolódik a zsidó katonákhoz. Illusztrációul állon itt csupán két példa. Taussig Aladár pilóta-főhadnagy egy vezérkari tiszttel, akinek feladata a védők és a távoli csapatok harcmozdulatainak összehangolása volt, berepült a körülzárt Przemyslbe, annak ellenére, hogy gépét több találat érte. Az ugrálva földet érő „masinát” nagy örömmel fogadták, hiszen az új titkosírás kódját hozták el, no meg az újságokat, melyek a védők hősiességét mutatták be. Az öt nap múltával történő kirepülést még erősebb puska és ágyútűzzel támadták az oroszok. A gép testét több találat érte, egy szilánk megsértette a motor benzincsővét, a főhadnagy előrenyúlt üléséből, és ujjával betömte a szivárgást. Két órás csúszással érték el saját vonalaikat a rendkívüli időjárás miatt. Taussig lábát a fagyás következtében amputálni kellett, ennek ellenére tovább harcolt, alezredesként fejezte be a háborút. Rechnitz Sándor zsidó tüzérezászlós társaival Klarován (Királyfa, ma *Kráľová pri Senci* / Szenci járás / Pozsonyi kerület / Szlovákia) megfutamította a vonaton előrenyomuló cseh katonaságot, 3 napig tartotta a klarovai alagutat, majd erősítést kapva megtámadta a Ruttkára (ma *Vrútky* / Turócszentmártoni járás / Zsolnai kerület / Szlovákia) menekült cseh légionáriusokat, harc közben súlyosan megsebesült. Tettéért később (a majdani nyilas képviselő) tolnai gróf Festetics Sándor (1882–1956), gr. Károlyi Mihály sógora, hadügyminiszter (1918. december 29.–1919. január 19.) dicséretben részesítette.

A huszadik század elején felerősödő, széles tömegeket elérő antiszemita agitáció a zsidók háborús erőfeszítései ellenére az első világháború alatt is folytatódott. Egyes körök politikai okokból igyekeztek kicsinyíteni a zsidó katonák bátorságát, helyállását, áldozatkészségét. Gyávasággal, a frontszolgálat elszabotálásával, feketézéssel vádolták őket, jóllehet a zsidók az össznépelességen belüli arányuknak megfelelően vették ki a részüket a háborús erőfeszítésekből, jegyezték hadikölcsönt, estek el, illetve sebesültek meg a Monarchia frontjain. A társadalmi feszültségek kieleleződése, katonai vereségek idején ősi recept szerint a zsidóságot tették meg bűnbakká.

Ezt ellensúlyozandó a legnagyobb példányszámú zsidó lap, a Pesti Izraelita Hitközség (PIH) szöcsövének számító *Egyenlőség* 1914 augusztusától – kormányzati hátszéllel – számonként 8-10 oldalas rovatot indított a zsidók háborús erőfeszítéseinek bemutatására, propagálására, illetve az ezt illusztráló dokumentumok összegyűjtésére. Ebből az akcióból született az újság nagy dokumentumgyűjteménye, az úgynevezett *Magyar Zsidó Hadi Archivum*, amely 1916 májusában a zsidó katonák hősiességét dokumentálандó egy külön almanachot (*A Magyar Zsidó Hadi Archivum almanachja, 1914–1916*) is megjelentetett.

A katonai vereség, a történelmi Magyarország összeomlása a zsidóellenesség további fellángolásához vezetett. Hiába volt a zsidó tisztek és katonaviselt önkéntesek szerepvállalása az ország integritásának védelmében (1918. október – 1919. március), hiába volt a zsidó társadalom nagy része – osztályérdekeit követve – ellességes a magyar tradícióktól idegen proletárdiktatúrával szemben. Annak ellenére, hogy az izraelita felekezet tagjai közül számosan a vörös terror áldozataivá váltak, illetve sokan küzdöttek a Tanács hatalom ellen, támogatva az ellenforradalmi megmozdulásokat, a befogadó társadalom nagy része néhány száz szélsőbaloldali zsidó (származású) intellektuel magatartását, befolyását eltúlozva a „zsidókat” tette felelőssé a történelmi és társadalmi katasztrófáért. Ismét kétségbe vonták a magyar zsidók hazafiságát, katonai szerepvállalását, háborús teljesítményét, az országban ismételten antiszemita megmozdulásokra, atrocitásokra került sor.

A vádaskodások, megújuló támadások elhárítására – karöltve a kibontakozó bethleni konszolidációval – az ország zsidóságának közel felét tömörítő Pesti Izraelita Hitközség 1921. szeptember 3-án az *Egyenlőség*-ben a felhívást intézett a hadviseltekhez, „hogy tudjuk, kik voltak azok, akiknek nevét meg kell örökíteni, márványtáblába vésní, aranykönyvbe tenni.” A végső cél egy országos nyilvántartás, a történelmi Magyarország zsidó katonáinak, hősi halottjának lehetőség szerint tételes számbavétele. A hősök emlékének ébrentartására a hitközség hatalmas ékes emlékoszlopot emeltetett a rákoskeresztúri izraelita temető díszhelyén, és 1931-ben elkészült a Dohány utcai templomot kiegészítő, a történelmi Magyarország (a csonka-magyarországi elesett zsidó katonák számának megduplázásával) mintegy 10 000 főre becsült zsidó hősi halottjának emléket állító Hősök Temploma is.

Az 1921-ben megindított adatgyűjtés csak nagyon nehezen és lassan haladt előre, jóllehet az elkövetkező közel húsz évben hat alkalommal is történt újabb kezdeményezés. A hitleri hatalomátvételt követő, a harmincas évek második felétől Magyarországot is elérő állami antiszemitizmus felerősödésével a fel- és megszólítottak már mással voltak elfoglalva, Erre utal a Pesti Izraelita Hitközség égisze alatt 1938-ban, az első zsidótörvényt követően, megalakult „Zsidó Hadviseltek Szövetsége/Hadviseltek Bizottsága” programadó nyilatkozatának egyik baljós mondata: „megnehezedett az idők járása felettünk.”

A „Hadviseltek Bizottsága” megújult programul tűzte ki a zsidók első világháborús katonai teljesítményének regisztrálását. A kitűzött feladat: „összeírása mindazon személyeknek, akik a hazáért küzdöttek, vért és életet áldoztak, hogy tudjuk őket és megszámlaltassanak, kik azok és hányan voltak (...) Összeirattassanak, hogy nevük örök emlékü legyen, és példaképp lebegjen a jövő nemzedékeknek! A hősapáknak dicső harci tettei mutassák az utat az utódoknak e hon iránti áldozatos szerelmüknek.” Ezt a célkitűzést a vészterhes 1938-as évben nyilvánvalóan – bár erről programadó nyilatkozatuk nem szól – az első és a rövidesen hatályba lépő második zsidótörvény, illetve az ezen törvények hatálya alóli mentesítési kritériumok és kérelmek dokumentálására irányuló törekvés motiválta.

1938 táján a nem hivatásos katonaállományú tisztek 15,8%-a, a nem hivatásos nem katonaállományú (orvos, állatorvos, hadbíró, hadbiztos stb.) a tisztek 24,4 %-a legalább 6316 fő volt az izraelita felekezet tagja. (Ez a viszonylag nagy létszám annak volt a következménye, hogy az első világháború előtti túlikolázás következtében a zsidók jelentős része érettségivel rendelkezett, ami tartalékos tiszti fokozat megszerzését tett részükre lehetővé.) Számosan közülük megfeleltek a Horthy által mentesítési kritériumokban megjelölt minimumnak (a kardos kitüntetések, két nagy ezüst vagy arany vitézségi érem vitézségi érmek, három alkalmat összesítve elérő sebesülés-szám). A zsidótörvény alóli esetleges mentesítéseknél figyelembe vehető személyek száma tovább nő, ha a hadseregben szolgált több ezer (többnyire kikeresztelkedett) fél és negyed-zsidót is figyelembe vesszük, mivel a mentesítési kritériumokat jelentős részben ők is teljesítették. A kivételezettek pontos számáról nincs adatunk. Az alább még részletesen ismertetendő *Magyar Zsidók Aranyalbuma* (Budapest: Hungária nyomda, 1940) összesen 4971 olyan személyt sorol fel, aki, ha még életben volt, elvileg mentességre lehetett jogosult. (Ugyanakkor az album csak korlátozott mértékben tartalmazta a jelentős számú kikeresztelkedett fél- és negyed-zsidó tiszt adatait, valamint nem tartalmazza azok nevét sem, akik 1918/9-es érdemek, vagy nemzethűségi alapon voltak mentességre jogosultak.) A korszak kutatói feltételezik, hogy a különféle mentességre jogosultak száma a harmincas évek végén 5-8000 fő lehetett. A különféle szigorítások következtében ez a szám idővel csökkent, de még 1944 júliusában is – Csatay

Lajos honvédelmi miniszter nyilvántartása szerint – 2.1000 személy rendelkezett teljes mentesítéssel az első világháború, illetve 1918–1919-es érdemek alapján.

Mivel az összeírási munka csak nagyon lassan haladt előre, 1939 februárjában a „Hadviseltek Bizottsága” vezetőségi ülésén, amikor a statisztikai munkák lassúságáról folyt a szó, valaki módosító javaslattal állt elő. Ha ilyen lassan megy az adatgyűjtés, áthidaló megoldásként csinálják meg a *Magyar Zsidók Aranyalbumát*, az is ugyanazt a célt fogja szolgálni. A javaslatot nagy lelkesedéssel elfogadták, és 1939. június 1-én elkezdődött az érdemi munka. A szerkesztőbizottság tagjai, egykori zsidó katonatisztek, így dr. Fodor József főhadnagy, Gömői Elek százados, Kelecsényi Elek százados, Leopold Gyula százados, Rechnitz Viktor százados, Szenes László százados és még jó néhányan vállalták az anyaggyűjtés feladatát. Vadnai Sándor hadirokkant végezte a szervezés nehéz munkáját a távoli falvakból is.

A *Magyar Zsidók Aranyalbuma* az erősödő antiszemita hangulat ellensúlyozására 1940 márciusára készült el és jelent meg Hegedüs Márton szerkesztésében. Hála Kner Albertnek, a gyomai Kner nyomdászdinasztia jeles tagja áldozatos munkájának külsejében is szép, 500 oldalt meghaladó album született. Sok kép található a kötetben, egyenruhás fényképek, síremlékek, hősi emlékek fotográfiái és egykorú képek a frontról.

A szerkesztőbizottság *Itt az írás...* kezdetű előszavában patetikusan emlékezik a nagy háború embert próbáló idejére, a meghaltakra, megrokkantakra, azokra, akiket évtizedekre elszakított az anyaországtól a „mesterséges határ.” (Ez utóbbi utalás a visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területek zsidóságára vonatkozott, akiknek most osztozniuk kellett a csonka-magyarországi zsidók sorsában, a zsidótörvényeket, és a bevezetés előtt álló, megkülönböztető kötelező munkaszolgálatot is beleértve.) Az előszó lelkes mondatai igazából nem a világháború zsidó résztvevőihöz, hanem a külvilághoz szólnak, a környező, korábban befogadó társadalom tagjaihoz, emlékeztetve őket a zsidóság első világháborús áldozataira, akik személyükben és utódaiban megérdemelnék az ország többi lakosát megillető bánásmódot.

A tulajdonképpeni szerkesztést különböző folyóiratokból, lapokból és katonai ezredalbumokból dr. Fodor József végezte. A nagy mű összeállítói munkájukhoz az írásos anyagok közül felhasználták *A Magyar Zsidó Hadi Archivum Almanachját* (Budapest: 1916), valamint a (vitéz Habsburg–Lotaringiai) József (Ágost) József főherceg és br. Szurmai Sándor szerkesztésében 1921-ben Budapesten a könyvben szereplő katonák fényképes életrajzával megjelent *A Magyar Nemzet Aranykönyve 1914–1918* című kiadványt is. Ahogy Fodor írja: „A hősök galériájából szedtünk össze egy csokorra valót és ezek neveit adjuk most át az utóknak. Őrizzék meg emléküket és legyen vezérlő csillag a dicsőséges harcok idejéből a holnap ismeretlenjében. Higgyetek bennük és önmagatokban, mert hit nélkül

nincs önbizalom és erő. (...) Két és fél évtized után szedtük össze nevüket és ezért nem teljes a lista, de ez mit sem változtat a lényegen, mert ők csak jelképei a többieknek, mindannyiunknak.”

A könyv első fele a kitüntetettek és a hadvezetésben résztvevők ismertetését tartalmazza, majd korabeli adatok alapján ismerteti a zsidók részvételi arányát az első világháborúban. Az összeállítás a zsidó származású törzstisztek felsorolásával kezdődik. Utánuk a magas kitüntetésekkel rendelkező tisztek jönnek, majd az alacsonyabb érmék tulajdonosai. Az könyv az arany vitézségi érmesek kapcsán írja, hogy mintegy 1500-an lehettek, akik közül csak 190 nevét közlik, és azután jönnek sorba a nagyezüsttel, kizezüsttel rendelkezők. – csupa véren szerzett elismerés tulajdonosa! A könyv törzssanyagát az egyes csonka-magyarországi és felvidéki helységek tételes világháborús adattára alkotja. Sajnos ez a rész közel sem teljes, nyilván az adatszolgáltatás hiányosságai miatt. Hiányzik például Nyíregyháza zsidó katonáinak bemutatása, ami engem személy szerint is kétellyel tölt el az adatközlés teljessége iránt, mivel például apai nagyapámnak a városban élő öt bevonult testvére közül tiszti rangban – mint az a harmincas években megjelent Szabolcs megyei monográfiában is olvasható – ketten haltak hősi halált, az egyik Galíciában, a másik a Doberdónál. (Megjegyzendő, hogy a *Magyar Zsidók Aranyalbumának* van egy későbbi, 1942-es kiadása is, ebben további adatok olvashatók, de az erdélyi zsidók ebből is hiányoznak. Sajnos a mű 2014-es reprint kiadványa erről az utóbbi kötetéről úgy tűnik, nem tud, anyagát nem hasznosítja.)

„A könyv hangsúlyozott hazafisága – ahogy azt Róbert Péternek a magyar zsidók első világháborús részvételéről írott monográfiája írja – nem vesz tudomást a zsidótörvényekről, a sötét viharfelhőkről, csak a múlt hőstetteire, a szenvedésekre hivatkozik. Pedig mindez nem óvta meg a magyar zsidóságot a második világháború alatt bekövetkezett pusztulástól. Igaz, hogy bizonyos háborús kitüntetések mentesítették viselőjüket a sárga csillag viselésétől, de később a nyilasok nem vették tekintetbe ezeket a jogszabályokat, többségük osztozott a közös sorsban.”

Tájékoztató irodalom

1. SCHMIDL, Erwin A. (Hrsg.): *David Stern und Doppelader. Juden in der K. (u.) k. Armee 1788–1918* (Studia Judaica Austriaca XI) (Eisenstadt: Österreichisches Jüdisches Museum in Eisenstadt, 1989).
2. SZABOLCSI Lajos: *Két emberöltő Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931)* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993).
3. HEVESI Simon – POLNAY Jenő – PATAI József (szerk.): *A Magyar Zsidó Hadi Archivum Almanachja 1914–1916* (Budapest: A Magyar Zsidó Hadi Archivum és az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület, 1916).

4. JÓZSEF főherceg – br. SZURMAI Sándor (szerk.): *A Magyar Nemzet Aranykönyve 1914–1918* (Budapest: Magyar Nemzet Aranykönyve Szerkesztő-bizottsága, 1921).
5. VIDA: 1939 – VIDA Márton (szerk.): *Ítéletek: néhány kiragadott lap a magyar zsidó életközösség könyvéből* (Budapest: Földes, 1939).
6. HEGEDŰS Márton (szerk.): *A magyar hadviselt zsidók Aranyalbuma. Az 1914–1918-as világháború emlékére* (Budapest: Hungária Nyomda és Kiadó Rt., 1940) (Reprint – Budapest: Zrínyi Kiadó, 2014).
7. RÓBERT Péter: *Egyenlő jog a hősi halálra. Magyar zsidók az I. világháborúban* (Budapest: MTA – OR-ZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport [Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.], 2010).
8. UNGVÁRY: 2012 – UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus* (Pécs – Budapest: Jelenkor Kiadó – OSzK, 2012).

HÁBERMAN Zoltán

tanszékvezető professzor, Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem

A PUSZTULÁS ÉS A FELTÁMADÁS NEMZEDÉKE Post-holokauszt trauma-feldolgozás Izraelben az Új Kelet tükrében

Jelen tanulmány két elkülöníthető egységre bontható. Az első egy elméleti, a második gyakorlatiasabb. Az első a Holokauszt narratíva diskurzusainak vázlatos áttekintése, melyben megkísérlem, hogy a Holokauszt meta-narratívájától egy mikro, oral history-n alapuló, személyes történelemszemlélet időszerűségéig jussak el. Így próbálok érthetővé tenni, hogy miért vizsgálom az Új Kelet lapot is egy személyesebb, elbeszélő társadalomtörténeti szempontból, nem a hagyományos történeti, kvantitatív tudományos megközelítésben. Az első részhez tartozó egységben az elméleti kereteket tágítva Alexander trauma megközelítését vázolom. Itt a Holokauszt utáni traumatizált emberek vizsgálatában a kutató és a kutatott téma társadalmi konstrukciókra épülő megközelítésével szeretném érthetőbbé tenni kutatásom társadalmi, kulturális szempontjait. A második nagyobb egység rátér az Új Kelet-narratívájának társadalomtörténeti mikro-elemzéséig a társadalmi jelenségek egy árnyalattal élesebb megvilágítása reményében.

Holokauszt-narratívák

Rosenfeld¹ jól összefoglalta a Holokauszt kanonizált emlékezetét ért támadásokat. 70 éve Auschwitz után újból és újból kérdőre vonják zsidók és nem zsidók az emlékezések formáinak és az emlékezetnek a jogosságát, legitimitását. Vannak, akik kisebbitik, homályosítják, vagy tagadják. Egy hatalmas palettán láthatjuk végletől végletig a Holokauszt emlékezet formái elleni küzdelmet. Például elkötelezett zsidók a pozitív zsidó vallási értékek háttérbe szorulását látják a Holokausztra való emlékezésben, vannak, akik Izrael Állam a Holokausztból eredeztethető áldozati szerepe mögé bújó erkölcsi önfelmentése ellen ágnálnak, vannak, akik a zsi-

1 Rosenfeld, Alvin (2013): A Holokauszt vége. Gondolat Kiadó. Budapest.

dók hatalmi pozíciójukból adódó túlzott önérvényesítéseként látják a Holokauszt emlékezetet. És vannak, akik más, nem zsidó genocidiumok, szenvedések hátterbe szorítását érzik a holokauszt emlékezet túlburjánzásában, és vannak, akik szerint nem is úgy volt, nem volt annyi áldozat, és különben is mindenki szenvedett a háborúban. Sorolhatnánk egészen a hardcore Holokauszttagadó szélsőséges iszlamista államok vezetői és neonáci csoportok nyíltan rasszista nézeteikig.

Egyre több hang ebben a heves vitákkal teli időkből arra hívja fel a figyelmet, hogy fontos lenne visszatérni a túlélőkhöz, a túlélők visszaemlékezéseihez. A kezdetekben az elkövetők szempontjából, később az áldozatokat középpontba helyező kutatásoknak lett nagyobb jelentősége. Habár szétválasztani a kettőt kissé erőltetett. Talán újra kéne definiálni néhány berögzült és elkopatott témát. Emberi, az egyes emberi történetek mikro-történeti szemszögből való megmutatása lett az a feladat, amire többen fókuszálnak a Holokauszt emlékezet feldolgozásában, tanításában. Háttérbe szorulnak, mivel egyre kiüresedettebbek, kiábrándítóbbak a nagy, szimbolikus, reprezentációs megemlékezések, monumentális szobrok és múzeumok. Az emlékezet-politikai stratégiák, a kizárólagosság igényét sulykoló nemzeti identitáspolitikák ellenszenvessé váltak. A lokalitás és az individuális elbeszélések ideje jött el. Üdítő példák az interneten olyan oldalak, ahol mikro-történeteket dolgoznak fel a korabeli történeti kontextusban fényképekkel, dokumentumokkal, mint például a Centropa.² Az emlékezetpolitikai harcokból való kiszállás nem meghunyászkodást jelent, hanem a közösségek és az alulról jövő építkezés őszinte megnyilvánulásai lettek meghittebbek. Erre is jó példa volt a csillagos házak projekt³ vagy a Facebook-on a Holokauszt és a családom csoport. A Rosenfeld által leírt „A Holokauszt vége” azt is jelentheti, hogy 70 év után megváltozni látszik a Holokauszt emlékezete, értelmezése, narratívája, olvasata. Nem lenne helyes a mikro elbeszélések, a tanúságtevők túlzott kizárólagossága mellett hitet tenni. Természetesen a történészek, tudósok, filozófusok szerepe a kollektív emlékezet kutatásának általánosabb, absztraktabb módon megfogalmazható jelenségek vizsgálatát, kutatását nem lehet elvetni. Ugyanakkor egyszerre kezelhetőek és legitimek a személyes emlékezet, a hagyományok valamint a történészek által teremtett tudás rétegei, ezek egymás mellett létező területek.⁴ Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy hetven éve a Holokauszt utáni emlékezetekben vannak erősödő és gyengülő folyamatok, előtérbe kerülhetnek az identitás, a hagyományok, a kultusz különböző szegmensei. Azért is, mivel a történetírás maga és a tudományosság kérdései is – a Holokauszt emlékezetétől függetlenül – újragondolásra kerülnek folyamatosan. A posztmodern történetírás, az oral history, a mikro-

2 www.centropa.hu

3 www.csillagoshazak.hu

4 Gyáni Gábor 2010: *Az elveszithető múlt*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest

biográfiaik mára szinte mainstream-é váltak. Az egyik faktor például az emlékezet változó folyamataiban az aktuális vagy hosszabb távú politikai, hatalmi, gazdasági érdekek változásai. Befolyásoló tényező a szemtanúk folyamatos csökkenése és kihalása. Amennyiben környezetünkben több ember érintett, túlélőként él közöttünk, individuumok, akik közül lehetnek egyesek a barátaink, rokonaink, ismert személyiségek vagy akár az ellenségünk, ez befolyásolja az emlékezést. A túlélők bűntudata, szégyene, lelki problémái, esetleges jelentőségteljes hallgatása, maga a jelenlétük intenzívebbé, hűsbavágóbbá, jelen idejűvé teszi az emlékezést. A tanúként, sértettként, megalázott emberként, szégyenkezve, szomorúan megszólalók iszonyúan megnehezítik az emlékezést a történészi, kutatói munkát. A Holokauszt kérdéseiről letisztultan, a dolgokat érzelmektől kevésbé befolyásoltan feldolgozva kutatni, beszélni akkor lehet, amennyiben távolodunk az eseményektől és szinte már senki sincs aki elmesélhetné a saját történetét. Sajnos ma már alig vannak személyes emlékezők, így megváltozott a Holokauszt kutatás is. Tehát többes hatás érvényesül a Holokauszt idejétől való távolodással. Egyrészt hetven évvel az események után nagy kincsnek számít, felértékelődnek a személyes történetek, tanúságtételek. Másrészt csökken a kutatott téma érzelmi intenzitása, tehát ez az emocionális tehertöbblet már nem interferál a történészi vagy egyéb tudományos diszciplínák kutatásaival.

Az eltelt hetven év intenzív, felkavaró érzelmektől és vitáktól nem mentesen zajlott. Nem szeretném mélyebben elemezni a vitákat, csak érzékeltetni szerettem volna, hogy valóban állandóan változó újabb és újabb tudományos nézetek és kritikák, cáfolatok szenvedélyes küzdelméről volt és van szó. Ebben az eltelt időben a túlélők intellektuálisan meghatározó része, mint Kertész, Levi, Wiesel, Améry, és Heller, a Holokausztot egy szimbolikus, mitikus történet narratívájaként mesélték el. Egy racionálisan megmagyarázhatatlan, felfoghatatlan eseményként, melynek jelképe Auschwitz, hasonlatosan a Sinaj-hegyhez. A Holokauszt etikai, morális üzenetét hangsúlyozva a világ számára, elutasítva például a „hullarablás”, a számító érdek motivációit hangsúlyozó pozitivisták történeteket (Götz Aly). Ezek a pozitivisták történetek többen a Holokauszt misztifikálása ellen lépnek fel.⁵ Vita bontakozott ki Hanna Arendt a Zsidó Tanácsok kollaborációs és a „gonosz banalitása” teóriáival kapcsolatban is, melyek vesztek fényükből, és habár a korban, az Eichmann-per után izgalmasnak számító, felkavaró nézetek voltak, ma talán kissé elnagyolt, túlságosan leegyszerűsített és rossz irányban félreértelmezhető nézetek lettek. A Zsidó Tanácsok tagjai ugyan úgy áldozatai voltak a gyilkos náci gépezetnek, nem hősök voltak, hanem esendő emberek, akiket tudatosan, aberrált módokon megfélemlítettek és használtak. Sok szovjet területen nem voltak zsidó

5 A legjelentősebbek Magyarországon: Götz Aly, Christian Gerlach, Kádár Gábor, Vági Zoltán, Ungváry Krisztián

tanácsok, mégis sikerült a zsidók legyilkolása, sokszor kegyetlenebb módon, mint Lengyelországban, ahol amúgy, szintén nem mindenhol működött kollaboráns Zsidó Tanács. A Zsidó Tanácsokat bűnbakká tevő igazságtalan vádak szintén egy hamis percepcióból indulnak ki. Sajnos Bauman is hozzátett, hogy a nézet tartja magát, ugyanakkor a tények is ellentmondanak. A gonosz banalitása érdekes nézet, ami néhány kérdést megmagyarázhat, de koránt sem túl sokat. Az intencionalisták (Golhagen és Dawidowitz) és funkcionalisták-strukturális (Hilberg, Bauman) és többek közötti ádáz vita, hogy felülről Hitler és a vezetés vagy alulról a német alsóbb rétegekből származik a zsidók kiirtásának terve és megvalósítása. Ma már természetesen szintetizálódott a vita és túlhaladott lett. Bauman a modernitással magyarázza a Holokausztot, Goldhagen a Németekben és a német társadalom sajátosságában lévő szadista hajlammal. Ma mindkettő túlzásnak tűnik.

Természetesen a hatalmas irodalomból nem említettem a szociálpszichológiai és egyéb discours-okat, mint például az emlékezés helyei, múzeumok, emlékhelyek és a Holokauszt reprezentációja, ábrázolása körüli viták is vaskos köteteket töltenek meg. Érdekes fejlemény lett azonban, hogy míg a Holokauszt-emlékezésnek a tudományos, filozófiai vitái egy értelmiségi kör sajátjai maradtak, addig elkezdődött a Holokauszt emlékeztetének popularizálódási folyamata. A Maus képregény még megmaradt egy értelmiségi elitréteg számára, ahogy például Lanzmann Shoah 1985-ös opusza is. Hatalmas áttörés volt, hogy abban az évben, amikor megnyitották a Washingtoni Holocaust Múzeumot, akkor 1993-ban Steven Spielberg filmje a Schindler listáját is bemutatták, mely megváltoztatta és legitim módon beemelte a holokausztot a populáris kultúrába, melyre csak ráerősített Az élet szép (La vita è bella) 1997-ben bemutatott olasz film Roberto Begnival, mely több Oscar és egyéb díjjal hatalmas népszerűsége tett szert. 2005-ben átadják a berlini Holokauszt emlékhelyet. Az, hogy a Holokauszt mennyire a populáris kultúra szerves része lett jól mutatja, hogy Quentin Tarantino, aki a popkultúra amerikai jelképe, Becstelen Brigantyk címmel készített filmje 2009-ben hatalmas világsikert aratott. Eltekintve az esztétikai vetületekről és egyéb megítélésekről, csak annyit kívántam jelezni, hogy a Holokauszt hetven év után szerves része lett civilizációnk kollektív tudatának és elszakadt a valós történeti eseményektől. A „Holokauszt vége” számomra azt jelenti, hogy a hetven éve megtörtént esemény egyrészt a nyugati civilizáció megkerülhetetlen jelképe lett egy markáns társadalometikai súllyal, nem pontosan úgy, ahogy azt Heller és Kertész is remélték vagy gondolták. A Holokauszt a genocídiumok genocídiumának szimbólumává vált, de lebutított formában a zsidók és nácik, jók és rosszak, elkövetők és áldozatok leegyszerűsített, de a funkciójának megfelelő mondanivalóval. Ahogy egy mítosz-nak egy meta-narratívának lennie kell. Ugyanakkor létezik az elbeszélő tanúk és a dokumentumok kutatóinak története, melyek közelebb állnak a valósághoz, igaz kisebb közönséghez jutnak el. Ezért lehet, hogy ma már a Holokauszt egyre uni-

verzálisabbá válik, nyelvileg is mindenféle szörnyű etnikai tisztogatás, öldöklés, ártatlan emberek meggyilkolásának szinonimája lett. Egyre többen kérik számon, hogy a zsidók ne sajátítsák ki maguk számára a Holokauszt fogalmát. Egy folyamat kezdetén vagyunk, mely hasonlatossá fog válni például Jézus vagy Mózes metaforikus történetéhez. Egy szakadék választja el a hús vér emberek valóságát és a Nagy Elbeszélést. A történeti kutatások megmaradnak a szűk érdeklődők körében, mint általában, a Nagy Elbeszélés, pedig járja a maga útját.

Holokauszt és társadalmi konstrukció

Több kutató vizsgálta a Holokauszt utáni Izraeli társadalom különböző szegmenseit. Eltérő tudományos diszciplínák alapján. Mann⁶ a modernitás, Tel Aviv Zsidó városi terének kialakítását használja fel a kor társadalmi jelenségeinek vizsgálatában. Uzi Rebhun és Chaim I Waxman⁷ a mai társadalmi és kulturális minták Izrael és a diaszpóra viszonylatában vizsgálja a Holokauszt emlékezetet, identitást. Zertal⁸ a hatalom terminológiájával él. Pappa⁹ pedig inkább egy hagyományosabb történelmi diszciplínát hív segítségül. Jelen tanulmány elméleti megközelítését a Magyarországon is sokat elemzett ún. kulturális szociológia, Jeffrey C. Alexander elméleti megközelítésére alapozom. Ezen belül is a témám szempontjából releváns Trauma című művét vettem alapul.¹⁰ Alexander bevezeti a „kulturális szociológia” fogalmát és elméletét a „cultural sociology”-t, szemben a „sociology of culture” klasszikus teóriáival. Alexander számára a 90-es évektől a kultúra fogalma meghatározó lett. A trauma narratívájának elmesélése, kódjai egy kollektív kulturális folyamatok eredménye. A trauma is egy társadalmi konstrukció. Tanulmányomban tehát azt a nyelvezetet, ami a korabeli médiumokban szerepelnek – Alexander nyomán – egy kódolt történet elmesélésének tartom. A traumát, mint egy történetet meséljük el, mely inkább bizonyos kultúra kérdése, és nem elsősorban rendszerek elnyomó, represszív hatása, habár ez is hozzájárul a trauma kialakulásához. Alexander (Durkheim nyomán) egyszerre tekintette a kultúrát egy hierarchiákat felállító klasszifikációs rendszernek és egy valóságos társadalmi gyakorlatnak egy determinisztikus, és mégis alakítható rendszernek. Narratívákat, kódokat értelmez Alexander, miközben az Én helyett mi-t használ a trauma, tehát számára

6 Mann E. Barbara (2016): A place in History. Stanford University Press. Stanford, California

7 Uzi Rebhun Chaim I Waxman (Ed)(2004): Jews in Israel. Brandeis University Press. Hanover and London

8 Idith Zertal from catastrophe to power. University of California Press Berkley Los Angeles London 1998

9 Ilan Pappa: The idea of Israel. Verso London New York 2014

10 Jeffrey C. Alexander (2012): Trauma. A social Theory. Polity Press Cambridge, UK

nem individuális, hanem mindenképpen kollektív. Alexander durkheimiánus kultúraelméletének középpontjában a 90-es évek során a modern társadalmak kollektív érzelmei és gondolatai álltak, azok a kulturális reprezentációk vagy „kollektív képzetek”, amelyek hétköznapi fenntartása és használata révén a társadalmi szereplők értelmessé, jelentéssel telivé teszik a modern társadalom őket korlátozó intézményeit. Megfogalmazza, hogy a trauma nem arról szól, hogy „ki mit tett velem”, hanem, hogy „kik tették ezt velünk”. Ez természetesen igaz lehet mind a Holokauszt traumára, de egyéb diszkrimináló csoportok által véghezvitt kollektívként felfogható bántalmazásra. A hatalom, a politika, például befolyásolja, traumatizálhat ugyan, és valóban individuumok szenvednek el, de az ideológiák és a kollektív tudat bizonyos társadalmi, kulturális konstrukciókat feltételez. Alexander elméletének legfontosabb újítása az, hogy – szemben Bourdieu, Foucault vagy Stuart Hall hasonló kérdéseket felvető teóriáival – a fenti kollektív képzeteket tápláló kulturális formákat autonómnak tekinti az uralkodó gazdasági-társadalmi-ideológiai struktúráktól. Természetesen a nyelvet és nyelvezet szimbolikusan értelmezem, absztrahálom. Az elemzett újságcikkek, szövegek egy történet elmesélését jelentik, a subtextet keresem, értelmezem és továbbgondolom a szövegek szimbolikus, önmagukon túlmutató jelentéstartalmukat. Alexander szerint azok a jelentésadó, értelmező kulturális gyakorlatok, amelyek révén a szereplők értelmessé és elfogadhatóvá varázsolják életük alapvető korlátait és lehetőségeit, olyan autonóm kulturális kódokból táplálkoznak, amelyek éppolyan objektívek, mint bármely, a kultúránál materiálisabb társadalmi tény. Történhetnek tömeges halállal és szenvedésekkel járó háborúk, katasztrófák, de ha nincs egy traumává rendező kollektív narratíva, akkor azokból nem lesznek trauma, miközben szenvedés és veszteségek keletkeztek. Ezen autonóm, a társadalmi szolidaritás univerzális értékeit képviselő kulturális kódok a domináns gazdasági és ideológiai meghatározottságoktól függetlenül termelődnek újra a társadalmi tudatban, és azokkal párhuzamosan alakítják a cselekvők széles körben osztott hiedelmeit.

Az „Új Kelet” értelmezése kulturális szociológiai szempontból

Ari Shavit¹¹ Izraelben született és ma is ott élő újságíró és író. jelentős nemzetközi visszhangot kiváltott történelmi riportkönyvében az újonnan megszületett Izrael

11 Ari Shavit: *Hazám, az ígért földje – Izrael győzelme és tragédiája*. Fordította: Bokor Pál. Budapest: Atlantic Press Kiadó, 2013. 560 o. Shavit a hadseregben a légi deszantnál szolgált, a Héber Egyetemen filozófiát tanult. A nyolcvanas években a Koteret Rashit című progresszív hetilapnál dolgozott. A kilencvenes évek elején a Szövetség a Polgári Jogokért Izraelben elnevezésű szervezetnek volt a társelnöke. 1995-ben lépett be a Haaretz című balliberális na-

első évtizedének heroikus erőfeszítéseit és hatalmas sikereit írja le. Szemléletesen, irodalmilag is jó stílussal egy társadalomtörténeti képet fest le. Négy nagyon különböző sorsú holokauszt-túlélő Izraelbe jutásának és további sorsát tárja fel, majd a Tel-Aviv közelében épült Bizaron nevű kisváros¹² első évtizedének történetén keresztül mutatja be az Izraelbe érkező holokauszt-túlélők tipikus életét. „Izrael 1948-as megalapítását követő évtizedben az ország lakossága a háromszorosára növekedett. Az 1948-as háborúban aratott döntő győzelem után megszületett egy nemzet, háborúk és nehéz fizikai körülmények ellenére stabillá vált az ország helyzete. (...) Az energiák kifogyhatatlanok voltak. Bármerre ment az ember, mindenütt bontást és építkezést látott. Annak a nagyszabású tervnek megfelelően, amelyet 1950-ben a kormány által felkért építészek és tervezőmérnökök készítettek (...) Az új falvak sokasága mellett megépült harminc új város is (...) A sorkötelezetségre épített népszerű hadsereg számos nem katonai feladatot is magára vállalt – például héberre tanította a katonákat – és az új társadalom hatalmas olvasztótégelyévé vált. Az állami oktatási rendszer egy évtized alatt háromszoros méretűvé vált (...) korszerű egészségügyi rendszert biztosítottak az izraeliek többsége számára.” (204. o.) „(...) nyáron mindenki a jegesember szögletes kék kocsija körül gyülekezik. Ő azzal hódítja meg a gyermekszíveket, hogy ingyen osztja a kisebbeknek az áldásos hideg vizet. Akik elég szerencsések és fürdőkádjuk van a lakásban, csütörtökön feltöltik a kádat vízzel, és egy pontyt tesznek bele, hogy sabatra meglegyen a gefilte fish, a töltött hal. Nyári estéken pedig a bevándorlók kiülnek az erkélyre, és a Maarivot vagy a Munkáspárti Davart, esetleg a magyar nyelvű Új Keletet olvassák. Éjszaka az oroszok vodkát isznak...” (224 o.) „Noha csupán harmincas, illetve negyvenes éveikben vannak a lakótelepi szülők, szinte mindegyik elvesztett egy apát vagy egy anyát egy családból, mely már nem létezik. A lakótelepen szinte mindegyik gyerek tisztában van azzal, hogy a szüleinek múltja van, de arról nem illik semmit kérdezni. A Bizaron lakótelep a halál néma hegyének árnyékában van.” Az ötvenes évek végére – Holokauszt, a zsidó állam megteremtése és az 56-os magyar felkelést követően – a magyar nyelvű zsidók létszáma Izraelben becslések szerint körülbelül százezerre volt tehető. Az Új Kelet című napilap, amit Erdélyben alapítottak cionista zsidó értelmiségiek 1918-ban, majd 1948-tól jelent meg Izraelben körülbelül tíz-húszezres példányszámmal ért el ebben az időben.

pilaphoz, ahol ma politikai rovatvezető és a szerkesztőbizottság tagja. Egyúttal a közszolgálati televíziónál vezető kommentátorként dolgozik, és az amerikai politikai tévé show-k gyakori vendége, jelenleg az egyik legismertebb Közel-Kelet-szakértő. A neves izraeli újságíró arra vállalkozott, hogy terjedelmes (560 oldalas) könyvében áttekintse az „ígéret földjének” történetét, a győzelmeken és tragédiákon át vezető útját a bibliai időktől egészen napjainkig, a hangsúlyt az 1948-as államalapítástól mostanáig terjedő időszakra helyezve.

12 Az új bevándorlók számára gyorsan felépített lakótelep az ún. Sikun.

A zsidó diaszpóra magyar nyelvű újságjaihoz képest az Új Kelet egy kifejezetten szabad szellemű, piaci alapon működő modern újság volt. Magyarországon ebben az időben egyáltalán nem lehetett ilyen folyóiratot működtetni, ugyanis a kommunista ideológiai doktrínáknak kellett megfelelni. Az Új Élet című magyarországi zsidó felekezeti lap például egy erősen cenzúrázott és ideológiai korlátok közé szorított, egysíkú üzeneteket képviselő lap volt. Hogy mi történt Magyarországon az ottmaradt Holokauszt-túlélőkkel és hogyan darálta őket be az új rendszer György Péter¹³ próbálta meg „színre vinni”¹⁴. „Ahogyan a Szovjetunióban, úgy a Rákosi rendszer (politikai filozófiából és gyakorlatból, tehát kommunizmusból és sztálinizmusból következő) valóságban is a világtörténelem volt jelen minden mondatban és térben, minden feljelentésben, kikényszerített és önkéntes vallomásban. Nemcsak a zsarnokság, hanem az új világ akarása.” (30. o.). A közös vonás, mely összekötötte a Holokauszt-túlélőket Magyarországon, Izraelben és Észak-Amerikában is a „az új világ akarása volt” Traumáik feldolgozásához szükség volt egy új eszmére, ideológiára, hogy felépítsék jövőjüket. Erről Heller Ágnes a következőképpen ír: „Két évig voltam cionista, ami pszichodramának is felfogható. Mint fiatal cionisták végigvonultunk az utcán: héber dalokat énekelve, ordítva. Végre önmagunk vagyunk, nyilvánosan, félelem nélkül. Ebben a pszichodramában a feszültség kioldódott belőlem. A sok elmúlt: el tudtam énekelni a himnuszot. Cionista segítséggel szabadultam meg a nyomasztó emlékek egy részétől, s már nem éreztem semmi okát, hogy miért ne maradnék Magyarországon, amikor a magyar nyelvet szeretem a legjobban – héberül nem tudok.”¹⁵

Az Új Keletet a legkülönbözőbb csoportokhoz tartozó emberek olvasták –, válásos emberek és baloldali ateisták, városiak és kibucnyikok, fiatalok és idősek, a történelmi Magyarország minden pontjáról elszármazott emberek, jobb és baloldali pártok támogatói. Sokszínűség jellemezte az izraeli társadalmat is és ezen belül az Új Kelet megtestesítette ezeknek a különböző embereknek a vágyait, érdeklődési körét és egy közös nevezőt adott nekik. Az Új Kelet egy olyan platformot jelentett, ahol kárpátaljai, felvidéki, szerb, erdélyi, budapesti és a egyéb városi és falusi helyekről, különböző szocio-economiai státuszú, az asszimiláció különböző fokán lévő, ortodox, neológ, ateista, cionista, szocialista és ezek kombinációját alkotó zsidók tudtak egymáshoz kapcsolódni. Másrészt a Holokauszt is közös sors, közös trauma volt, de erről az Eichmann-perig 1961-ig mély hallgatás, elfojtás volt megfigyelhető. A sokszínűséget fokozta, hogy a holokausztban megélt története minden egyes embernek egyedi volt, különbségek voltak azok között, akik

13 György Péter (2016): Az ismeretlen nyelv. Magvető Kiadó. Budapest

14 „Ám a történelem mégis az emlékezetben lakik – mint Aleida Assmann fogalmaz: az egyéni tapasztalattól a nyilvános színrevitelig” (György Péter 31. oldal i. m.)

15 Heller Ágnes-Kőbányai János (1998): Bicikliző majom. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest

koncentrációs táborban, akik a gettóban vészelték át éhezve, megverve, megaláztatva a borzalmakat, vagy bujkálva, keresztény papírokkal esetleg segítve az ellenállást hamis shutzpass-t gyártva, vagy munkaszolgálatban. Ezen túl konszenzus volt abban is, hogy egy új hazát kell építeni, a zsidók országát kell megteremteni.

Az Új Kelet sikerének az egyik fő oka az volt, hogy a lap meg tudta őrizni függetlenségét. Tehetséges feltörekvő, az izraeli életbe integrálódni vágyó emberek (mint például Lampel Tamás–Tomi Lapid, aki Izrael miniszterelnök-helyettese is volt) írtak bele, és olyanok is, akik ápolni akarták a magyar kultúrát és nyelvet a héber-zsidó elkötelezettség mellett. Voltak olyan traumatizált emberek is, akik soha nem akartak többé magyarul beszélni vagy emlékezni. Csak a jövőre koncentráltak. Ez is egy megküzdési stratégia volt. Közülük kerülhettek ki azok például, akik lenézték vagy elleneztek az Új Kelet olvasását. Bizonyos ellentmondás kétségkívül feszült a magyar nyelv és kultúra értékeinek megőrzése és a cionista héber-nyelvű haza ideológiájában. A megkonstruálni kívánt zsidó embertípus a héberül beszélő, büszke, izraeli nemzeti érzelmű ember nem beszélhetett más nyelven csak héberül. Ez az ideológia része volt az izraeli álomnak. A galuti (diaszpóra), régi reflexiók vezettek a holokauszthoz – állították sokan. Az a vád, hogy az Új Kelet a héberül nem tudó emberek lapja lett volna, természetesen nem állja meg a helyét. Habár valóban voltak olyan bevándorlók, akik nehezen sajátították el a héber nyelvet, az olvasótábor ennél mégis sokkal szélesebb körű volt. A magyar nyelvű zsidók több nyelven is beszéltek, nem volt ritka, hogy 3-4 nyelven is tudtak. Sokan vegegyesen olvastak héber nyelvű lapokat is.

Új kelet az ideológiák présébe

Marton Ernő az Új Kelet alapító főszerkesztőjének fia Michael Marton 2015 novemberében adott interjút nekem. A ma a 80-as éveiben járó Michael Marton egy időben a lap főszerkesztője is volt. Michael, aki fiatalemberként az 50-es–60-as években bejáratos volt az Új Kelet szerkesztőségébe a következő történetet mesélte.

Nagy riadalmat keltett a szerkesztőségben, hogy Joel Teitelbaum a nagy haszid rabbi, kihirdette, hogy mostantól tilos az Új Keletet olvasni. Előzményként meg kell említeni, hogy megértjük a történetet, hogy Teitelbaum természetesen anti-cionista, akit Szatmár megyébe való áttelepülése után csak úgy emlegették, mint a Szatmári Rebbe, nagyon nagy tekintélynek örvendett. Schön Dezső¹⁶ még a Kolozsvári Új Keletben Marton Ernő felkérésére írt a haszid rabbidinasztiák történetéről, köztük a Teitelbaumokról is, mely részletekben megjelent a lapban és később könyvben is. Az 50-es–60-as években becslések szerint az Új Kelet olvasó-

16 Később az izraeli Új Kelet főszerkesztője lett. Fontos műve: Schön Dezső (1997): Istenkeresők a Kárpátok alatt. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest

inak legalább 20%-a mélyen vallásos volt, akik elfogadták a Rabbi tekintélyét. A szerkesztőségben aggodalommal tették fel a kérdést: Mi lesz, ha 20%-al kevesebb lesz az olvasottsága, a példányszáma a lapnak? Meg is bukhat az egész vállalkozás. Ugyanakkor meglepődve tapasztalták, hogy Teitelbaum kijelentéseit követő napokban, hónapokban nemhogy csökkent a lapot vásárlók száma, hanem még nőtt is. Mi volt a jelenség hátterében? Hogy lehet, hogy a nagy Rabbi kiátkozása ellenére még több újságot vettek? A magyarázat az volt, hogy mivel jelentős része az olvasóknak szegény volt, egy újságot többen is olvastak és átadták egymásnak, kézzől kézre járt egy-egy példány. Teitelbaum tiltása ellenére azonban még mindig olvasni szerettek volna, de ezt titokban kellett csinálniuk. Így már nem adhatták körbe egymásnak a lapot, hanem egy ember csak egy példányt tudott venni, hogy ne lássák meg. Annyira erős volt az emberekben a lap iránti kötődés, hogy még titokban a kockázatot is vállalva olvasni akarták.

Az Új Kelet tartalma nem sokban tért el egy átlagos modern napilap rovataitól. Az olvasói a Galut nyelvén olvashattak izraeli vonatkozású kül- és belpolitikai híreket, kulturális, irodalmi és tudományos cikkeket, programajánlókat, film és színházi kritikákat, hirdetések stb. Amennyiben megnézzük, az Új Kelet cikkeit kis százalékban találunk Holokauszt visszaemlékezéseket, ha mégis, akkor általában a végén ott van, az egésznek értelmet adó államépítés, a zsidók régi-új hazájának ethosza. A Holokauszt borzalmi után életük nehéz volt az új zsidó hazában, általában rosszabbak, mint a Holokauszt előtt. Mégis örültek sokan, hogy egyáltalán élnek. Az Új Kelet tulajdonképpen leírható úgyis, mint egy kispolgári lap. Nem akart sem avantgárd, sem valamilyen újító szándékkal fellépni, de nem volt túlságosan hagyományörző sem. A korabeli Izrael társadalmi normái és értékei tükröződtek benne. Lampel Tamás(Tomi Lapid) egy története jól illusztrálja a lap stílusát és kispolgári mivoltát.¹⁷ Lapid, aki meghatározó figurája volt annak a korszaknak és értékeknek, amit az Új Kelet képviselt, nem titkolta, hogy az Új Keletet csak ugródeszkának használta. Karriere egyenesen felívelő pályán tört előre. Később a Maariv nagy példányszámú szintén mainstream, de már héber nyelvű médiumhoz került, mely hatalmas előrelépésként élt meg, később sikeres tévés-személyiség és politikus is lett belőle. Ő volt az első héber női magazin főszerkesztője is. A magazin nevét is ő választotta: „At” (A héber „Te” szó nőnemben) erről így ír: „Lefestettem nekik az eszményi olvasót – körülbelül 35 éves, egyetemet végzett, két gyermek anyja, a férje katonatiszt, le akarja cserélni a frizsiderét, és legalább egy héten egyszer szeretne eljutni moziba vagy színhátba.”

Hatalmas erőt adott nekik a jövőbe vetett hit, hogy gyerekeik már izraeliként egy szabad zsidó államban fogják élni az életüket. A második generáció nem is

17 Jáir Lapid (2012): Síron túli emlékeim. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest. (167. oldal)

tanult meg magyarul, így a Holokauszt túlélők egyre szűkülő körével az Új Kelet olvasottsága is egyenes arányban lecsappant.

Érdekes cikk méltatja az 1960. április 4-i számban Magyarországot ezzel a címmel: „A mai Magyarország tizenötödik születésnapja”. A cikk írója ünnepként kezeli nemcsak Magyarországot német és magyar náci uralom alóli felszabadulását, de a Soá előtti elnyomó horthysta rendszerhez képest is jobbnak látja az akkori Magyarországot. Ne felejtjük el, hogy ekkor még volt diplomáciai kapcsolat a két ország között. Hat nappal a zsidó állam megszületése után, 1948. május 21-én, Magyarország hozzájárult a független Izrael Állam elismeréséhez, majd megegyeztek a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. A hatnapos háború után 1967-ben szüntette meg Magyarország a diplomáciai kapcsolatokat, eleget téve a Szovjetunió követelésének. Tehát a Holokauszt után 15 évvel Magyarországot még melegen üdvözlí, pozitívan ítéli meg a magyar-ajkú izraeli közvélemény. 1960-as évekig még meg lehetett szerezni az Új Kelet néhány példányát az izraeli nagykövetségen keresztül Magyarországon is. A cikk ünneprontásnak tekintené, ha a kommunista rendszer árnyoldalait hangsúlyozná, inkább a remény és bizalom hangján szól. Ez is alátámasztja – véleményem szerint –, hogy a Holokauszt túlélőinek fontos volt a magyar kultúra és a magyar emberek pozitív megítélése még a holokauszt borzalmaitól is. Lelki szükségletük volt, hogy a pusztítás és a borzalmak ellenére is hinni akartak abban, hogy régi életükben volt értelem, szép gyerekkor, családi élet. A zsidók komoly részt vállaltak a magyar nyelv és kultúra fejlődésében, a Soá előtti társadalom jobbá tételében. A zsidók a 19. századtól gyors léptekben asszimilálódtak és részesei lettek a magyar társadalom majdnem minden szegmensének. A kultúra, a gazdaság, a tudomány és más egyéb területeken lettek sikeresek. Hinni akarták, hogy nem mindenki volt gyilkos, volt egy valóban boldog része az életüknek, amiből erőt meríthetnek, voltak szép emlékeik. Voltak iskolatársaik, barátaik. Nem mindenki gyűlölte őket, nem mindenki akarta a halálukat. A holokauszt előtti életük szép volt és teljes. Az Új Kelet olvasása segítette a traumatizált túlélőket önazonosságuk, és saját identitásuk folytonosságának a megélésében.

Összefoglalva: Pszichológiai kutatások szerint a traumatizált emberek általános jellemzője, és ez fokozottan igaz a holokauszt túlélőkre is, hogy traumáik feldolgozásához erőt kell meríteniük a múltból. Az Új Kelet biztosította a holokauszt túlélőinek azt a hidat, mely a Holokauszt borzalmaitól előtti ép világot és a Holokausztban összetört életük utáni új világot kötötte össze. Az Új Kelet a magyar nyelv révén és a szórványos Magyarországra vonatkozó beszámolókkal az olvasóknak a trauma előtti éveit idézte fel, ugyanakkor új hazájuknak hétköznapi híreivel, mint a normális és kiszámítható élet megtestesítője összekapcsolta őket a jelenükkel. A traumáik feldolgozására volt gyógyír a régi otthoni emlékek felidézése, ami átvezette őket az itt és most realitásába. Az Új Kelet első 25 évének számaiból is az tűnik ki, hogy ezek az emberek csak egy átlagos normális életet

szerettek volna élni. Volt aki le akart számolni a múlttal és vissza se nézni, de jelentős számú embernek szüksége volt még akár a társadalomból jövő elvárások és pressziók ellenére is a kötődésre a trauma előtti énjükhöz, amire alapozva apránként felépíthették saját és leszármazottaik új jövőjét.

„A pusztulás és a feltámadás nemzedéke”

Az eredeti lap tulajdonképpen megszűnt 2015-re, igaz különböző on-line és nyomtatott formákban többféle szerkesztői elvek alapján modernizálni próbálják a lapot. Azok az emberek, akik ismerték, olvasták, szerették ezt a médiumot szomorúan veszik tudomásul, hogy egy korszak lezárult. A hasonló névvel újra induló vállalkozások között lehetnek innovatív törekvések, de az Új Kelet egy nemzedék bázisa, megtestesítője, közös nevezője volt egy speciális történelmi időben és helyen. Hetven évvel a holokauszt után természetes, hogy egy generáció, aki életben tartotta a lapot, mind olvasóközönségként és mind szellemi alkotóként, nem tudja tovább vinni azokat a hatalmas értékeket, melyek e lapban megvoltak. A holokausztban megmenekült, túlélő, magyarul beszélő zsidók lapja volt az Új Kelet, azon belül pedig azoké, akik Izraelt választották új hazájuknak.

Természetesen vállalták fel a cionizmust, vagyis azt, hogy megteremtik a zsidók hazáját, ahol zsidóként büszkén élhetnek. Nem értettek egyet azokkal, akik azzal vádolták őket, hogy „úgy mentek a haláltáborokba, mint a barmok a vágóhídra”. Ott voltak, tudták, hogy mi történt. Tudták, hogy sokan ellenálltak a lehetőségek szerint, és nem kértek az igaztalan vádakból. A traumát, a szégyent, a mérhetetlen gyászt, amit mégis megéltek, lehetetlen volt feldolgozni. Mindenesre a zsidó haza építése és a kemény munkával, harccal, áldozatokkal is járó küzdelem Izrael megteremtésére gyógyulást, enyhítést adott nekik. A világ, amelyben éltek teljesen szétesett és megsemmisült a nácik és esetünkben magyar kiszolgálóik, hóhérekre adóik által. A holokauszt előtti világot nem lehetett visszahozni, így egy új világot próbáltak felépíteni.

Sikeresek lettek, kiharcoltak és megteremtettek egy országot, mely a zsidó hagyományok évezredes alapeszméire épült. Ez egy egyedülálló jelenség a történelemben, hogy két évezrednyi szünet után újraalapítanak egy országot, feltámasztják, élővé tesznek egy nyelvet. A két ezer éve várt csoda részesei, megalkotói lettek. Természetesen ismerték és szerették a héber nyelvet. Ki állítaná, hogy Kishont Ferenc vagy Tomi Lapid nem tudtak héberül? Sok nyelven beszéltek, sok kultúrát ismertek, használták is azt a jiddisen keresztül a románig, a bibliai hébertől a szerbig és szlovákig, hiszen multikulturális környezetben nőttek fel. A történelmi Magyarország zsidósága a holokausztig szerves része volt a magyar szellemi és gazdasági életnek. Elképzelhetetlen volt a modernizálódó Magyarország a zsidók teljesítménye nélkül. A húszas évektől kezdődő látványos törés, a

holokauszt kegyetlen gyilkos története mindent tönkretett. A túlélő zsidók Izraelben még maguk között ápolták a régi hagyományokat, de nem akarták továbbörökíteni. Ők már gyerekeiket héberül beszélő Izraelinek szerették volna látni. Ha az újság neve valamilyen formában tovább is él, azt az ethoszt visszahozni, amit az Új Kelet jelentett, már nem lehet. Azt a generációt, akik holokauszt túlélők voltak Magyarországon és kegyetlenül legyilkolt közösségük miatti traumáikra gyógyírt találtak az Izraelért való küzdelemben.

Kik voltak ezek az emberek?

Nézzünk néhány példát, említsük meg néhányuk nevét.

Galili Gemeiner Ervin 1922-ben született a szlovákiai Garam völgyében. Gyermekkorától a szlovákiai Makkabi Hacair tagja volt. A magyarországi Betár mozgalom egyik vezetője. Magyar állampolgárok kivándorlásra való csábítás vádjával 1940-ben bíróság elé idézik. 1940-42 között Lévai Jenő szerkesztésében, Budapesten megjelent „Képes Családi Lapok”-ba ír. Munkaszolgálatos, megjárja Mauthausent és Günskirchent. 1949-ben alijázik. 1954 óta volt az Új Kelet munkatársa; Cfát-on telepedik le. A Cfát-i mártírtemplom alapítója és elöljárója volt. Több mint négy évig a Maariv-ba is tudósításokat közöl, de az Izraeli Kurír, a Hét Tükre és a Menora kanadai vagy a New York-i Figyelő lapokba is rendszeresen megjelentek munkái. Írásai és tevékenységeinek jelentős értéke a magyarországi holokauszt kutatása, az arra való emlékezés. Gemeiner Ervin összegyűjtött cikkeit szintén magánkiadásban adja ki Cfáton 1984-ben. „Pusztulás és a feltámadás nemzedéke” címmel. A következő sorokat Galili Gemeiner Ervin-től idézem, melyet „A világ erkölcsi alapja születésnapjára (sávuoti elmélkedések)” címmel „A Hét Tükre” 1982. május 27-i számában írt. tipikusnak mondható sorok, mind nyelvi- leg, mind szellemiségében:

„De mi hűen a Szináj-hegyi Kinyilatkoztatás szelleméhez, Mózes és a Próféták tanításaihoz, tovább hintjük a magot a világ országútjain, míg kinő belőle az emberszeretet, a béke olajága, a Tóra tanításainak hilleli fogalmazása: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” elve. Ez a tanítás népünk évezredes fennállásának titka, és jövőjének missziója.”

Szerkesztője a 63 magyar ajkú, magyar származású izraeli író és közéleti személyiség által létrehozott antológiának: „Tanúk vagyunk!”, melyet magánkiadásban adott ki a Soá 25. évfordulójára. Ha megnézzük a szerzőket, kirajzolódik előttünk az a kép, azok az emberek, akik az Új Kelet nemzedékének megtestesítői voltak. Az antológia szerzői voltak például Frenkel Jenő (Lőw Imánuel nyugalmazása utáni szegedi főrabbi), Fürst Lea (Komoly Ottó lánya), Gervai Sándor (Granzfried Slomó a Kicur Sulchan Aruch szerzőjének unokája), Gonda László (tanár, történész), Gárdos Károly DOS (világhírű politikai karikatúrista), Hel-

ler Imre (Heller Bernát fia), Jesurun (Szabó) Elijahu (író, a palesztinai illegális Stern-csoport harcosa), Tomi Lapid (Lampel Tamás igazságügy-miniszter és miniszterelnök-helyettes), Marton Ernő (az Új Kelet alapító-főszerkesztője, Kolozsvár egykori alpolgármestere), Pálgi Joel (Nussbacher) Emil (ejtőernyős partizán, Cahal-örnagya, az ELAL vezérigazgatója), Schaffer Jozsef (szociológus, egyetemi tanár), Vágó Béla (történész, egyetemi tanár). Aczél Márta (operaénekes), Auslander Oszi (Aszael David, gimnáziumi igazgató, Merkaz Lechinuch Dati, a vallásos oktatási központ igazgatója), Ben-Salom (Friedel) Rafael (több országban Izrael nagykövete), Grosz Slomo-Jákov (az erdélyi Agudat Jisrael vezetője, többszörös kneszet képviselő), Schnapp Lea (festőművész, író), dr. Stark Valéria (orvos, Nordau díjas író), Tauber Blanka (Dizengoff-díjas festőművész), és még sorolhatnánk.

Marton Ernő és Richard Crossman vitája. A Hitchcock-film

Marton Ernő [1896. Dicsőszentmárton – 1960. Jeruzsálem] az Új Kelet alapító főszerkesztője a Cionista Világszövetség Végrehajtó Bizottságának a tagja, a román parlament Zsidó Pártjának képviselője, Kolozsvár alpolgármestere. 1918-tól Erdélyben, majd 1948-tól Izraelben jelenik meg a lap. Az Új Kelet a holokauszt után a legnagyobb szellemi és kulturális eszmeiségű magyar nyelvű zsidó folyóirata. Marton Ernőnek és így közvetve az Új Kelet nemzedékének óriási szerepe volt Izrael állam létrejöttében. Talán nem sokan ismernek egy történetet, ezért érdemes feleleveníteni.

Közvetlenül a holokauszt után 1946-ban az amerikai és angol állam vegyes bizottságot hozott létre (Anglo-American Committee), hogy megvizsgálja és adjon jelentést a palesztinai helyzetről; az arab és zsidó nemzeti törekvések kérdéséről; a zsidóság helyzetéről a holokauszt után. A jelentésben adjanak ajánlásokat a helyzet rendezésére. Hat amerikai és hat angol tagja volt a bizottságnak. A bizottság egyik angol tagja Richard Crossman volt, az angol Munkáspárt tagja. A bizottság tagjai interjúkat készítettek, többek között holokauszt túlélőkkel, valamint vizsgáloztak különböző helyszíneken Európában és Palesztinában is. Richard Crossman kezdetben arab párti volt, és úgy gondolta, hogy arab többségű állam létrehozása lenne a cél, egy zsidó kisebbséggel. Marton Ernő volt az egyik nagy hatású ember, aki megfordította Crossman véleményét. Később, mivel a Bizottság javaslatát (mely a zsidóknak kedvezőtlen volt) sem az arabok, sem a zsidók nem fogadták el, ezért a döntést az ENSZ hatáskörébe utalták át. Marton először 1946-ban találkozott Crossmannel Bécsben. A Jewish Agency és a Zsidó Világkongresszus megbízta Martont, hogy tájékoztassa a Bizottságot a zsidók helyzetéről. Bécsben hallgatták ki az amerikai főparancsnokságon a magyar és a román zsidóság helyzetéről. A palesztinai sajtó be is számolt a kihallgatás részleteiről. A Bizottság kér-

dések özönét tette fel Martonnak, és az egyik legérdeklődőbb Richard Crossman volt. A Bizottság elnöke az amerikai Joseph Hutcheson amerikai szövetségi bíró volt. Martonnak ismerős volt Crossman neve, de nem tudta hova tenni. A meghallgatás után Hutcheson és Crossman is elismerően kezet fogtak Martonnal, de Crossman újabb találkoztót kért, mert nagyon felkavarta és elgondolkodtatta Marton beszámolója. A Sacher-szállodában találkoznak, megint Bécsben, ez volt akkor az angol megszálló seregek főhadiszállása. Martonnak beugrott, hogy honnan ismeri Crossman nevét, ugyanis ő volt a háború alatt a londoni rádió német nyelvű anti-náci propaganda egység bemondója és szerkesztője. Marton és sok németül beszélő ember hallgatta ezt az adást a háború alatt, ha teheték. Marton köszönetet mondott Crossmannak, mivel ezek az adások egy kis reményt, egy kis vigasztalást nyújtottak azokban a borzalmas időkben. Crossman megköszönte Marton szavait, és azt válaszolta, hogy akkor ő maga sem tudta igazából, hogy a zsidókat valójában milyen borzalmak érik... Crossman később tisztában lett a holokauszt rémségeivel, hiszen ott volt az első brit tiszték között, aki belépett dachau haláltáborba. Valamint tevékenyen részt vett egy brit dokumentumfilm elkészítésében a lágerek szörnyűségeiről Alfred Hitchcock rendezésében, mely ma a világhálón meg is található.

A Bizottság annyira fontosnak találta Marton beszámolóját, hogy Hutcheson kérésére Martonnak írásban is be kellett nyújtania azt. Másnap Marton 92 gépírással oldalt tesz le a bizottság elé, melyet egész éjszaka több gépírónak diktált. A Bizottság Crossmant kéri meg, hogy fordítsa le a szöveget. Crossman lelkiismeretesen fordít, és a szövegből sok minden kerül át a jelentésbe. Martonnak az volt az állítása, hogy Hitler halálával a hitlerizmus nem szűnt meg. Ezért szükség van egy zsidó államra. Sajnos, hetven évvel később beigazolódni látszik Marton víziója. Marton megpróbálta meggyőzni Crossmant a zsidó állam szükségességéről. Szerinte csak Izrael állam léte tudja begyógyítani a holokauszt sebeit. Crossman előre látta az arabok és zsidók közötti nagy konfliktust, mely csírájában ott volt, ezért nem volt meggyőződve a zsidó állam létrehozásának szükségességében. Crossman megkérdezi Martont az arabokkal való viszonyához, és Marton békés együttélést vizionált. Hiszen a szeresd felebarátod, mint önmagad, ez a tanítás népünk évezredek fennállásának titka, és jövőjének missziója. A későbbiekben Crossman a cionista eszme mögé állt. Nagy hatással volt rá Chaim Weizman is, Izrael első elnöke. Marton Ernő azt képviselte, ami ennek a nemzeteknek a sorsa volt: a holokauszt trauma után; Palesztinába és a későbbi Izraelbe vándorolt emberek lelkesedése, haza utáni vágya. És ennek a szimbóluma volt az Új Kelet.

Bibliográfia

- ROSENFELD, Alvin (2013): *A Holokausz vége*. Gondolat Kiadó. Budapest
- GYÁNI Gábor (2010): *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest
- JEFFREY C. Alexander (2012): *Trauma. A social Theory*. Polity Press Cambridge, UK
- GYÖRGY Péter (2016): *Az ismeretlen nyelv*. Magvető Kiadó. Budapest
- ARI Shavit (2013): *Hazám, az ígéret földje*. Atlantic Press Kiadó, Budapest
- HELLER Ágnes–KÖBÁNYAI János (1998): *Bicikliző majom*. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest
- SCHÖN Dezső (1997): *Istenkeresők a Kárpátok alatt*. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest
- MANN E. Barbara (2016): *A place in History*. Stanford University Press. Stanford, California
- Uzi Rebhun Chaim I Waxman (Ed) (2004): *Jews in Israel*. Brandeis University Press. Hanover and London
- Idith Zertal from catastrophe to power*. University of California Press Berkley Los Angeles London 1998
- ILAN Pappa: *The idea of Israel*. Verso London New York 2014

HEISLER András

elnök, Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége

„HEJ, ZSIDÓ, NEKED MÉG A NEVED IS CSÚFSÁG!”¹

Hölgyeim és Uraim!

Eötvös Károly 1842-ben született. A kiegyezéskor pedig éppen huszonöt esztendő, pályakezdő fiatal volt. Saját elhatározásából lett jogász, betartva korábbi fogadalmát: „jogász leszek, mert független akarok maradni, s más pályán ma nincs függetlenség” – mondotta. Elgondolkodtató, azóta mennyit fejlődött a világ. A valódi kérdés pedig inkább az, vajon jó irányba változott-e. Vajon az egykor volt jogási függetlenség lehet-e kései utódainak is ars poétikája? Nem tudom.

Sokrétű pályája során népszerű képviselő volt. Akadt választás, ahol egyszerre 20 vidéki kerület jelölte őt. Nevéhez fűződik a „Függetlenségi Néppárt” megalapítása, amit személyes népszerűsége okán aztán egy fél ország egyszerien csak „Eötvös Pártnak” nevezett. Ügyvédi irodáját 1878 nyitotta meg, mégpedig a legnépszerűbbek egyikét.

Ebben a helyiségben talán nem ül senki, aki másfél évszázaddal a történelem után ne tudná miért hálás a magyar zsidóság Eötvös Károlynak. 1883-ban, az akkori birodalom éppen zeniten lévő antiszemitizmusa ellenszelében felvállalta a Tiszaeszlári vérvád zsidó vádlottjainak védelmét. A MAZSIHISZ egykori elődje, az Izraeliták Országos Irodája kérte fel őt erre. Fontos és bátor érdekvédelmi tett volt ez anno a zsidó szervezet világi vezetőitől, tanulhatunk tőlük. Még kiemelkedőbb Eötvös, az ügyvéd részéről. A legnagyobb közép-európai zsidó diaszpóra világi vezetőjeként ezért tisztelgek elődeink és hajtók fejet Eötvös Károly bátorsága előtt. Nem tudom, hogy a mai politikai és kulturális elitben hányan lennének, akik hasonló történelmi szituációban felvállalnák az egykori ügyvéd szerepét. Szomorú fintora a sorsnak, hogy a mai Magyarországon volt képviselő, aki megpróbálta az ország házában felmelegíteni a már saját korában is abszurdnak számító Tiszaeszlári per vérvádját – mindezt a még élő, százezres lélekszámú magyarországi zsidóság elleni hangulatkeltés céljával.

1 A 25 éves Keresztény–Zsidó Társaság megemlékezése Eötvös Károly halálának 100. évfordulójára alkalmából. Helyszín: Holokauszt Emlékközpont 1094 Budapest, Páva utca 39. – 2016. 05. 12.

Rövid köszöntőmet egy Eötvös Károly idézettel folytatom. Egy idézettel, amiben a polihisztor Eötvös, a gondolkodó, az ironizálást kedvelő ember szólal meg:

„Hej, zsidó, neked még a neved is csúfság! Ha szidni kell valakit: téged szidnak. Ha ütni lehet valakit: téged ütnek. Ha áldozat kell száz közügyre: tőled várják az áldozatot. Haragudnod neked semmiért se szabad, panaszaidért úgyis kinevetnek. Ezer szegényed van: de nem sajnálnak. Tíz gazdag embered van: irigység jár érte. Rossz embereidet a szemedre hányják, jó embereidért csak fukar a dicséret.”

Hölgyeim és Uraim! Felmerül újra a kérdés: vajon változott-e a világ az elmúlt százötven évben? Egy dologban bizonyosan. Izrael létében. Éppen a mai nap ünnepeljük JÓM HÁÁCMÁUT-ot, Izrael Állam születésnapját. Joszef Dov Szolovécsik rabbi arra keresett választ, hogy Izrael állam megalapítása miért sorolható az Örökkévaló nevének megszentelése, a Kiddus háSém kategóriájába, azaz van-e a mai napnak vallási szempontból is jelentősége. 1956-ban elmondott beszédében hat okot sorolt fel a rabbi, melyek közül az első, a valódi csoda, hogy az ENSZ 1948-ban a megalapítás mellett voksolt. A második, hogy a fiatal, gyatrán felszerelt izraeli hadsereg győzni tudott az azonnal rátámadó ellenségeivel szemben. A harmadik, Izrael államának léte, amivel alapjaiban ingatja meg azt a tévhitet, miszerint népünk büntetésből örök vándorlásra van ítélve. A negyedik, hogy az Izrael létezése lassítja a diaszpórában élő zsidó közösségek asszimilációját, hiszen mindnyájunknak lehetősége van Izraelbe utazni hosszabb-rövidebb időre. Az ötödik érv szerint 1948 óta a zsidók kiontott vére többé nem számít gazdátlanak (hefker), az Izrael népére támadók biztosak lehetnek abban, hogy fellépésük nem marad viszonzatlan. És végül: azon testvéreink, akik országaikban nincsenek biztonságban – gondolok itt délszláv háborúra, Jemenre, vagy éppen Etiópiára – menedéket találhatnak Izraelben.

Hölgyeim és Uraim! Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Máté HIDVÉGI

PhD, CSc, DrHabil – Professor (hon)

Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies, Hungary

DEATH BY FAULT

Primo Levi's chemically provoked suicide

THE DEATH. On Saturday, the 11th of April 1987, at around 10:05 am, the Shoah survivor Dr. Primo Levi, chemist, poet and writer, one of the greatest personalities of the post-Holocaust Europe, who, while struggling with his own depression, had been giving psychological support and consolation for generations, standing firmly against all inhumane matters and thoughts and, who became a moral icon of survivorship, fell fifteen meters down the stairwell of a late-nineteenth-century Turin residence building (Corso Re Umberto 75, where in Apt. 3A he had been born and lived), and hit by head the marble floor near to the elevator shaft, and died on the spot. He had on a white short-sleeved shirt, grey trousers and black shoes (1).

Since the writing down of his death certificate – “Confirmed hereby the decease of Primo Levi as the likely result of suicide. Faithfully, Dr. Roberto Mandas. 11/4/87” –, which was recorded at the scene shortly after the tragic event, speculations on Levi's passing has been spreading: was it truly a deliberate self-murder or just an accident?

*

THE SUICIDE. Primo Levi's name has often been associated with those of Jewish writers who suicided (Otto Weininger, Stefan Zweig, etc.) and, with a special liking, with the names of those – Jewish and non-Jewish – writers who survived the Holocaust, and destructed themselves after (i. e. Tadeusz Borowski, Paul Celan, Peter Szondi, Jean Amery, Arthur Koestler, Jerzy Kosinski) (2). If such grouping

has any meaning besides the common end of its members' lives, is not my goal to study, however, it is noteworthy that Amery's essay: "On Suicide", was one of Levi's last readings.

A strong argument to reckon Levi's death to be a self-murder came from the anesthesiology pioneer Prof. Roberto Pattono of Turin, who said that his friend Levi had long been at elevated risk of suicidality due to his depression. In the Spring of 1987, Pattono was also worrying about Levi's improved spirit, which he considered an ill omen of the coming tragedy. The international medical community has also accepted the view that Levi killed himself as a direct consequence of his depression (3-4).

Ian Thomson, the interviewer and biographer of Primo Levi, mentioned that the abyss-like stairwell of 75 Corso Re Umberto often captivated Levi's mind. In his book "If This is a Man", which was partly written in his Turin home, Primo Levi himself prophetically adverted to his death by talking about "jumping off a third floor". It has also been suggested (by writer Gesualdo Bufalino) that Levi's suicide was motivated by Polanski's movie "The Tenant", which was aired on Italian television few days before April 11 thus, Levi could watch it. In the film a Jewish character jumped out of a third-floor apartment and died. The house where the story had been filmed had a marble spiral stairway and also a similar elevator cage as in Levi's house.

Elie Wiesel, Natalia Ginzburg, Alberto Moravia, Maurice Goldstein, Bruno Bettelheim (Shoah survivor who suicided), Carlo Scgorlon, Claudio Marabini and even Primo's son Renzo believed that Levi's suicide was a remote effect of the Shoah: "the sickness of the camp which is incurable" (Moravia). "Auschwitz killed him 40 years later" (Gente's headline, April 24); "Crushed by the phantom of the concentration camp" (Corriere della Sera); "Saved but drowned" (alluding to the title of Levi's last book: "The Drowned and the Saved") – just to mention some headlines from the newspapers of those days. Rabbi Emanuele Artom, the spiritual head of the Turin Jewish community freed Levi from the guilt of self-murder claiming that Levi as having been a former deportee, who died by his own hand after the Shoah, was murdered by the Nazis after all. One of Levi's good friends, the Auschwitz-Birkenau-survivor Luciana Nissim (medical doctor) said that in a certain sense Primo had chosen his death to go to rest with Vanda Maestro. (In their youth, Vanda and Primo were in love. Vanda had been gassed in Birkenau at the end of October 1944.)

Some people thought Levi's self-murder represented a latent escape from family problems, notably from his mother's suffering. (Levi's mother, Ester Luzzati, 92 years old, was a stroke patient.) The actress Claire Bloom, the companion and later wife of writer Philip Roth, who had met Levi at the time when Roth interviewed him, told Thomson that Levi "was imprisoned by family circumstances",

and his suicide “was an act of violence and rebellion against the family”. Rome chief rabbi Elio Toaff’s account on the phone conversation with Levi just minutes before his tragic fall, which was kept secret till the 10th anniversary of Primo Levi’s death, verified Bloom’s intuition. (Probably, the fact that the rabbi – according to himself – picked the phone on a Saturday morning (it was Levi who phoned Toaff at his Lungotevere home) thus, violating the command of rest, rendered this event being kept secret, since Jews are not allowed to make any work activity on Saturdays, not even just simply picking a phone.) Levi told Toaff: “I don’t know how to go on. I can’t stand this life any longer. My mother has cancer, and each time I look at her face I remember the faces of the men lying dead on the planks of the bunks in Auschwitz.” In his 10 years later communication to the Italian daily *La Stampa*, the rabbi also spoke about his remorse for his failure of restrain Levi from suicide. Strangely, Toaff remembered that Levi used the word “cancer”, though particularly Ester Luzzati had no cancer. It was however Levi himself who some month before underwent a prostate surgery because his doctors had suspected he might develop prostate cancer, though the surgical specimen was found cancer-free. It might be likely that Levi could not believe the negative diagnosis and still considered himself a cancer patient. So the word “cancer” might not to be meant for his mother, but Levi might have taken it to refer to himself. From this point, the well-known fact that men with prostate cancer diagnosis are more likely to experience depression and consequently suicidality than men diagnosed with non-prostate cancers (5), may support the depression-induced suicide explanation of Levi’s death.

When Levi’s wife, Lucia (who at 9:30 of April 11 had left home buying some groceries and arrived back just shortly after the fall) glimpsed her husband’s body in blood, cried: “No! He’s done what he’d always said he’d do.”

Suicide was also present in the history of the Levi family. In 1888, Michele Levi, the grandfather of Primo, jumped to death from a second-floor window and, in 1970, another relative of Levi, the journalist Enrico Sacerdote killed himself by setting fire to his bed.

In her important, 900 pages-long biography, Carole Angier deemed Levi’s death a suicide which was an inescapable consequence of Levi’s lifelong depression (6). Though not so straightly, Thomson, in his very significant biography, also approved the self-murder as the direct reason of Levi’s death. One of the first in-depth biographers of Primo Levi, Myriam Anissimov, left this question open by closing her book with the words: “Primo Levi left no message for his friends and family. The autopsy carried out at the Medical-Legal Institute confirmed the reality of death from the fall, although Rita Levi Montalcini and David Mendel have always refused to believe it was suicide.” (7).

*

THE LACK OF A SUICIDE-NOTE. As it was said, Primo Levi left nothing in written which could be looked upon as a “last message”. (Don’t be confused by the profound title of Cynthia Ozick’s 1988 essay on Levi’s “The Drowned and the Saved”: “Primo Levi’s Suicide Note”.) His apartment was examined, his computer was checked, and nothing was found. (If a suicide-note by Primo Levi had been found, there won’t be much place for papers like the present one.) Though, it has been rumored that he did left a note: the Australian writer, Germaine Greer, who interviewed Levi, wrote Thomson (in 1994) that she heard from her Italian publishers, Mondadori, that a suicide note by Levi had been found, but she doubted the reality of this information.

*

ACCIDENT. Some did not accept that Primo Levi’s fall was indeed a suicide. They thought his death had been an accident. The Englishman, David Mendel, a retired cardiologist, who admired Levi and, per his requests, gave some medical advice (also on the drugs he took), said Levi as a chemist would have overdosed himself with antidepressants if he had done the decision to kill himself: “Primo could, had he wished, have taken an overdose of his medicine. It seems most likely to me that he died from the side effects of his anti-depressant drugs. These often lower the blood pressure, and the effort of walking back upstairs to his flat would lower it further. As a result, his brain would have received an inadequate blood supply and he would have felt faint. If he reacted taking some deep breaths, that would worsen matters by causing a further reduction in blood supply. I have a photograph of Primo holding those banisters, which are well below waist-height; I think that on the point of fainting, he reached for them to steady himself and fell.” (Quoted by Gambetta (8).) Rita Levi Montalcini, neurobiologist and Nobel laureate (1986), a long-time friend of Levi, who suffered from depression, also ruled out the suicide saying: the outstanding chemist, Primo would surely find a “chemical way” of self-killing if he wished to do so.

The strongest argument for regarding Levi’s fall as an accident was provided by the Oxford sociologist, Diego Gambetta (8). (His very significant discussion is quoted here in detail.) “As David Mendel later acknowledged, his first reconstruction was partially inaccurate. Primo Levi did not fall immediately after climbing the staircase to return to his apartment. He was in the apartment and had been there a while. If he died accidentally, something must have prompted him – just a few minutes after the concierge’s visit – to open the door again, walk to the banister, and lean forward. Why would he do that at that particular moment in time? The simplest supposition is that he was looking for someone. Perhaps his wife. She

was out shopping and actually returned just a few minutes after Levi's fall. He might well have wanted to check to see whether she was on her way back. Or perhaps he was looking for the concierge herself. He might, say, have found an envelope addressed to someone else accidentally stuck in one of the newspapers and wanted to give it back to her. Remember that the concierge said that after descending from Levi's third floor apartment she had just entered her cubicle when she heard Levi's body hit the ground. She does not mention having stopped at any other apartment, so the time lapse may have been under five minutes. Levi may well have approached the banister in the hope of finding her in the staircase. The alternative hypothesis – that soon after the concierge's visit he suddenly reopened the door and went to the banister for the purpose of hurling himself down the stairwell – seems to me less convincing. Levi was not very tall (5 feet, 5 inches), and the banister – which is 3 feet, 2 inches – must have reached only as far as his navel, or even slightly below. Furthermore, if Levi had been looking for someone, he would naturally have approached the banister at the ninety-degree corner where the horizontal part, which limits the landing, meets the descending part. From this perspective one has a better view of the lower floors and of the elevator entrance on the ground floor. This possibility is compatible with the point from which Levi must have fallen, which we can infer from the known point where his body hit the ground. This is to the left of the elevator, in the section of the landing where the descending ramp begins. The banister's height on the sloping segment at the corner drops by about six inches every step and offers decreasing protection. So perhaps he positioned himself to look down from the corner by holding, arms wide, the horizontal banister with one hand and the sloping one with the other. In such a position one's balance is precarious as it depends on one's hands' grip. We know that Levi was recovering from the prostate operation, was on anti-depressants, and must have been feeble. If he became dizzy and lost consciousness while looking down the stairwell, the weight of the upper half of his body might have been sufficient to tilt the rest of his body over and drag him into the void. The proportional contribution of the head to one's total weight is greater the thinner one is, and Levi was thin, about 120 pounds. He also fell without a sound, a circumstance, which while not proving anything, is consistent with how an unconscious person would fall. I asked my father, who is slightly built and about Levi's height, whether, when he visited Levi's apartment building, he thought he could fall accidentally in that way. «It's possible,» he said. «That staircase» – he added after pondering a while – «has an odd triangular shape. It gives one a greater sense of void than a square one.» On the strength of this reconstruction, the possibility of an accident cannot be safely ruled out.”

Gambetta's theory can be well supported by the side-effects of Neulactil (see hereafter), one of the drugs, which Levi likely used also in April.

*

MEDICATIONS. In 1987 (in the last months of his life), Primo Levi took the following drugs:

Parmodalin (Parstelin), antidepressant, a combination of two active ingredients. Levi used it between January 1 – early February. (In February he took double dosage, but cancelled due to urological problems.) (The drug had shown so serious blood pressure-related side-effects, thus causing also giddiness and unsteadiness, that in 1999 it was withdrawn from the UK market.)

Trittico (Trazodone), antidepressant, hypnotic agent, sedative. Levi had taken it from February. There are reports on this drug's suicide-provoking effects (9-10).

Neulactil (Neuleptil), psychotropic agent. Levi had taken it from February, though the drug is contraindicated in prostatic hypertrophy. Drowsiness and, hypotension (also acute hypotensive crisis) are among the more frequently reported adverse reactions of Neulactil. The drug interacts with anti-depressants.

Cantor MIDY (Minaprine), antidepressant, manufactured by MIDY (Sanofi). Levi had taken it from February until his life's end. A suicide-provoking drug (11). Human toxicology centers of France confirmed significant increase of suicides due to Cantor MIDY suggesting to reduce the number of tablets per box (12).

*

CHEMICALLY PROVOKED SUICIDE. The medication which Levi surely used in his last days was Cantor MIDY. (Probably he also used Neulactil, which might exacerbated the effects of minaprine.) In my opinion, the minaprine-induced processes (neuro-biochemistry), in combination with the known psychological factors Levi suffered from, provoked the suicidal act which killed this great man on that Saturday morning in Turin.

My conclusion is, that Primo Levi's death was not either a pure accident or a true suicide but, it was a direct consequence of the suicide-provoking side-effect of at least one of Levi's medications thus, the suicide of this great man was a chemically provoked unintended act: a death by fault.

I can only hope that the obvious question: whose fault? – once will be answered, because we owe Primo Levi this key.

References

1. THOMSON I.: *Primo Levi*. Vintage, London, 2003.
2. KERTÉSZ I.: *A holocaust mint kultúra*. (The Holocaust as culture.) Századvég Kiadó, Budapest, 1993.

3. TAFF M. L.: *Primo Levi's death: physicians and the ruling of suicide*. Suicide Life Threat Behav. 2000 Winter;30(4):386-7.
4. TITELMAN D.: *Primo Levi's loneliness: psychoanalytic perspectives on suicide-nearness*. Psychoanal Q. 2006 Jul;75(3):835-58.
5. SHARPLEY C. F., BITSIKA V., CHRISTIE D. R.: *The role of melancholia in prostate cancer patients' depression*. BMC Psychiatry. 2011 Dec 20;11:201.
6. ANGIER C.: *The double bond. Primo Levi – A biography*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2002.
7. ANISSIMOV M.: *Primo Levi – Tragedy of an optimist*. Aurum Press, London, 1998.
8. GAMBETTA D.: *Primo Levi's last moments. A new look at the Italian author's tragic death twelve years ago*. Boston Review. Summer, 1999. (6 pages)
9. JICK S. S., DEAN A. D., JICK H.: *Antidepressants and suicide*. BMJ 1995;310:21 5-8
10. MANDOUR R. A.: *Antidepressants medications and the relative risk of suicide attempt*. Toxicol Int. 2012 Jan–Apr;19(1):42–6.
11. MONTGOMERY S. A., BALDWIN D. S., PRIEST R. G., STEINERT J., PATEL A., HERRINGTON R. N., LIVINGSTON H. M.: *Minaprine and dose response in depression. An investigation of two fixed doses of minaprine compared with imipramine*. Pharmacopsychiatry. 1991 Sep;24(5):168-74.
12. JOUGLARD J., PERRINGUE C., GOUJARD J., SERVETTI A., DAVID J. M.: *Evaluation by poison control centers of minaprine from the modification of tablet dosages*. Therapie. 1996 Sep–Oct; 51(5):582-5. French.

KAMARÁS István OJD

vallásszociológus, egyetemi tanár

VALLÁSOSSÁG ÉS ELŐÍTÉLETESSÉG

Arra a kérdésre, hogy különböznek-e, beállítódásukat és/vagy viselkedésüket (gondolkodásukat és tetteiket) tekintve a vallásos és a nem vallásos emberek, egyesek (jóval inkább a vallásos, mint a nem vallásos emberek) úgy gondolják, hogy az elkötelezett és rendszeresen gyakorolt vallásosság folyamatos erkölcsi- és értéktudatosítással jár, vagyis az átlagosnál jobbak, erkölcsösebbek. Ezzel szemben mások (jóval inkább a vallásosok, mint a nem vallásosok) úgy látják, hogy a vallásos emberek az átlagosnál merevebbek, intoleránsabbak, önállótlanabbak, tekintélytisztelőbbek és előítéletesebbek.

Tomka Miklós (2000) szerint a nem vallásos emberekről alkotott kép az G.W. Allport (1950) által bevezetett belsőleges (intrinsic), a vallásos emberekről kialakított vélekedés pedig az allporti külsődleges (extrinsic) vallásosságú embereket jellemzi.

Külsődleges és belsőleges vallásosság

Az előítéletelességgel foglalkozó könyvének egyik fejezetében Allport (1954) az előítéletelesség és a vallásosság közötti kapcsolattal foglalkozva megállapítja, hogy az egyházas-intézményesült vallásosság potenciálisan növeli az előítéletet. A felekezethez tartozók közelebb állnak az autoritárius karakterhez, nem kritizálják az egyházat, és nem reflektálnak a vallásra, gyakran etnocentrikusak is, személyiségük is inkább az éretlen kategóriába sorolható. Ezt nevezi Allport külsődleges vallásosságnak. Ezzel ellentétben a belsőleges vallásosság alapja az érett személyiség, ami képes a vallás kritikai vizsgálatára, és az előítéletességet csökkentő nézetek felé hajlik. A külsődleges vallásossággal jellemezhető egyén a vallást saját céljai elérésére használja, hasznosnak tartja szocializáció, biztonság és társaság szempontjából. Csak szelektíven szemléli a vallást, hogy a saját érdekeit legitimizálja. Teológiailag a külsődlegesen vallásos ember Isten felé fordul, de nem fordul el saját magától, számra a vallás eszköz magán- és csoportcéljai számára, a belsőlegesen vallásos ember érdek nélkül vallásos, az Istennel való kapcsolat maga a cél.

„Ám ha ez így van, akkor összefoglalóan csak annyit mondhatunk, hogy vannak ilyen és vannak olyan vallásos emberek. Továbbá: a vallásos emberek jelentős

részében a belső és a külső motiváció keveredik. Az alapkérdés tehát továbbra is nyitva van”, szögezi le Tomka, majd hozzáteszi, hogy „az elméleti meggondolásokon túl az empiria kínál bizonyos válaszokat”. Amerikai kutatások (Argyle, Beit-Hallahmi 1975, Beit-Hallahmi 1973, Stark, Bainbridge 1996, Yinger 1957). stb.) kimutatták, hogy a vallásosság mindegyik típusára érvényes az erőteljesebb affinitás a közösségalkotásra, a közösségi részvételre, a szociabilitás egyéb formáira, ezen belül a családiasságra (D’Antonio, Aldous 1983, Martin 1981). A vallásossággal általában (a nem-vallásoságnál mérhetően erőteljesebb mértékben) együtt jár továbbá az erkölcsi elvek ápolása és a pszichikai-lelki kiegyensúlyozottság, ami a lelki egészség és a személyes boldogságtudat formájában is mutatkozik. Noha elsősorban a külsődleges vallásosság jellemzője, de a vallásukat egyházi keretben rendszeresen gyakorlókra is tendenciaszerűen érvényes a kulturális értelemben vett konzervativizmus, a társadalmi konformizmus, az erőszakos változtatások és az abban való részvétel elutasítása, a merev, az újdonságot inkább elutasító, differenciálatlan gondolkodás és végül az előítéletesség.

A külsődleges vallásossággal jellemezhető emberek társadalmilag az átlagosnál passzívabbak, a fennálló rend mellett foglalnak állást és politikailag is konzervatívok. Ugyanakkor a belsőleges vallásosság jellemzője a fennálló kulturális és politikai viszonyok relatívnak, átmenetinek tekintése és azokkal kapcsolatban is erőteljes innovációs készség, a társadalmi-politikai aktivizmus és a felelősség-etikához való alkalmazkodás, az átlagosnál gyengébb előítéletesség és a magasabb, toleranciaszint (Tomka 2000).

Hazai kutatási előzmények

Murányi István (2004) középiskolai tanulók körében vizsgálta a vallásgyakorlás és a vallásosság külsődleges/belsőleges jellegének összefüggését az előítéletességgel. Először is megállapította, hogy a vallásosság intenzitásának növekedésével, mind a külsődleges, mind a belsőleges vallásosság erősödik, a hagyományos vallásosság inkább a belsőleges vallásossággal jár együtt. A vallásosak előítéletesebbeknek mutatkoztak, mint a nem vallásosak, de a nem talált ilyen összefüggést a belsőlegesen vallásosak esetében.

Kiszely Tibor (2014) ír (Cork) és magyar (Debrecen) szociológia és szociálpolitikai szakos egyetemisták vallásosságát és előítéletességét vizsgálta Allport ROS (Religious Orientation Scale) skálájának R. L. Gorsuch és D. G. Venable által átdolgozott (és Murányi által lefordított) változat segítségével, melyben a külsődleges és a belsőleges vallásosságra jellemző állítások szerepelnek. Mint Murányi is, Kiszely is megállapította, hogy a hagyományos vallásosság növekedésével mind külsődleges, mind a belsőleges vallásosság értékei emelkednek. Azt is kimutatta, hogy a külsődleges vallásossággal jellemezhető személyek, de nem sikerült iga-

zolni azt a feltevését, hogy a belsőleges vallásosságú személyek közé nagyobb eséllyel kerülnek a maguk módján vallásosak. Nem bizonyosodott be az a feltevés sem, hogy a külsődlegesen vallásosak előítéletesebbek.

Magam nem vizsgáltam eddig a külsődleges/belsőleges vallásosságot Allport és követői skáláival, min Murányi és Kiszely, de a sok-sok száz személyes interjú és számos résztvevő megfigyelés alapján úgy érzékeltem, hogy inkább együtt a belsőleges vallásossággal, jár együtt az egyházi keretben rendszeresen gyakorolt vallásosság és a kisebb mértékű előítéletesség, mint a maga módján vallásossággal.

Saját kutatásom

2015-ben egy 282 főből álló, főiskolás, egyetemista és zömmel fiatal (25-40 éves) diplomás mintán vizsgáltam az egyházas rendszeresen vallásgyakorló és a maga módján vallásosság, valamint a külsődleges és belsőleges vallásosság összefüggését az előítéletességgel. A vallási hovatartozást illetően mintám így alakult: 95 katolikus, 66 evangélikus, 38 evangéliumi keresztény (baptisták, pünkösdiék, adventisták, metodisták) 33 református, 15 felekezet nélküli maguk módján vallásos, 35 nem vallásos. A felekezeti összetételből kitűnik, hogy mintám nem tükrözi megfelelően a hazai felekezeti arányokat, de még a különböző felekezetűek összehasonlítására sem alkalmas. (Egyebek mellett azért, mert a három protestáns csoportban felerészben teológus hallgatók voltak.)

Mind az extrinsic/intrinsic vallásosság, mind az előítéletesség mérésére a Kiszely által használt skálákat alkalmaztam. Ebben a következő állítások képviselték a külsődleges vallásosságot:

- a) Szívesen olvasok a vallásomról.
- b) Azért járok templomba, mert ott barátságot köthetek.
- c) Nem számít az, hogy miben hiszek, amíg jó vagyok.
- d) Előfordul, hogy a hitemmel ellentétesen kell viselkednem, mert különben megszólnának az emberek.
- e) Leginkább azért imádkozom, hogy megkönnyebbülést és oltalmat kapjak.
- f) Az ima a békességért és boldogulásért van.
- g) Bár vallásos vagyok, nem engedem, hogy ez a mindennapi életemre befolyással legyen.
- h) Többnyire azért járok templomba, hogy együtt legyek a barátaimmal.
- i) Elsősorban azért imádkozom, mert így neveltek.
- j) Bár hiszek a vallásomban, sok más dolog fontosabb ennél az életben.
- k) A vallásom leginkább vigaszt ad nekem, amikor szomorú vagyok, vagy bajban vagyok.

A belsőleges vallásosságra jellemző állítások ezek voltak:

- l) Az imával elmélkedéssel eltöltött idő fontos számomra.
- m) Gyakran előfordult már, hogy intenzíven éreztem Isten jelenlétét.
- n) Nagyon törekszem arra, hogy az egész életemet a vallásos hitemnek megfelelően éljem.
- o) A vallásom azért fontos számomra, mert választ ad sok olyan kérdésre, amely az élet értelmére vonatkozik.
- p) Az egyház szervezésében működő különböző csoportok közül leginkább azok érdekelnek, amelyekben a biblia tanulmányozásával foglalkoznak.
- r) Az élethez való viszonyomat teljességgel a vallásom határozza meg.
- s) Az egyedül elmondott imáim éppen olyan fontosak nekem, mint a templomiak

A külsődleges/belsőleges és az egyháziasan/maguk módján vallásosság összefüggése

A teológus hallgatók magas arányából kiindulva nem meglepő, hogy mintámban az egyháziasan vallásosok aránya bizonyult nagyobbak (57%), mint a maguk módján vallásosoké (41%). A külsődleges/belsőleges vallásosság vonatkozásában először öt csoportot alkottam, de mivel erősen külsődlegesen vallásos mindössze három fő akadt, ezért a külsődleges vallásosságra egyetlen kategóriát használtam; így alakult ki a következő kép:

Inkább külsődlegesen vallásos	14 %	
kiegyenlítetten vallásos		19 %
inkább belsőlegesen vallásos	24 %	
belsőlegesen vallásos		42 %

A vallásosság két dimenziójának kapcsolata így alakult:

	egyháziasan vallásos N=160=100%	maga módján vallásos N=116=100%
külsődlegesen vallásos		27%
kiegyenlítetten vallásos	6%	44%
enyhén belsőlegesen vallásos	26%	16%
erősebben belsőlegesen vallásos	68%	13%

A tendencia eléggé egyértelmű: a belsőlegesen vallásosság jóval inkább az egyházas, a külsőlegesen és a kiegyenlített vallásosság pedig jóval inkább a maga módján vallásossággal jár együtt.

Az egyházasan/maguk módján vallásosság és az előítéletesség

17 társadalmi csoport elfogadásának mértékét a „nem szeretné szomszédjának” és a „barátai között is szívesen látná”, vagyis az elutasítás/elfogadás válaszok százalékarányainak hányadosával érzékeltettem:

	Egyházasan vallásosak N=160	Maga módján vallásosak N=116	Nem vallásosak N=40
nagycsaládosok	1/74	4/67	1/70
egyetemisták	2/62	7/63	0/74
leányanyák	2/52	6/50	3/68
utazók	3/44	9/63	6/57
más fajhoz tartozók	9/41	11/41	8/45
zsidók	12/41	17/41	11/55
bevándorlók	15/33	12/42	9/50
kínaiak	13/29	19/37	13/29
arabok	14/27	27/30	17/43
érzelmileg nem stabilok	19/29	37/23	43/20
muszlimok	17/24	29/26	8/53
cigányok (romák)	26/29	40/29	51/29
AIDS-es emberek	22/17	43/16	23/38
homoszexuálisok	28/20	24/40	11/58
büntetett előéletűek	35/13	58/16	48/10
iszákosok	52/9	71/12	60/10
drogfüggők	57/6	73/8	60/3

Az egyházasan vallásosak körében a 17 csoportból 12, maguk módján vallásosaknál már csak 9, a nem vallásosaknál viszont 10 esetben pozitív a mérleg az elfogadást illetően. A nem vallásosok utasítják el leginkább az érzelmileg nem stabilokat, a cigányokat, a büntetett előéletűeket és a drogfüggőket, az egyházasan vallások kedvelik legkevésbé a homoszexuálisokat, a maguk módján vallásosak pedig a többieket. A vallásosak sokkal inkább elfogadják az érzelmileg nem stabil embereket és a cigányokat, és valamivel inkább a nem vallásosak. A nem vallásosak jóval inkább elfogadják a muszlimokat, homoszexuálisokat és az AIDS-es embereket, és valamivel inkább a zsidókat és az arabokat, mint a vallásosak. Az egyházasan vallásosak sokkal nyitottabbak az érzelmileg labilis emberekre, inkább elfogadják az arabokat, a muszlimokat, a cigányokat, az AIDS-eseket, a büntetett előéletűeket, az iszákosokat és a drogfüggőket, ugyanakkor jóval kevésbé fogadják el a homoszexuálisokat, mint a maguk módján vallásosak.

Az egyházasan/maguk módján vallásosság és az előítéletesség összefüggése így fest:

	nagyon előítéletes N = 78	eléggyé előítéletes N = 108	eléggyé nyitott N = 71	nagyon nyitott N = 28
egyházasan vallásos N=165=100%	16%	38%	34%	12%
maga módján vallásos N=129=100%	33%	38%	21%	8%
nem vallásos N=43=100%	26%	23%	39%	12%

Egyértelműen a maguk módján vallásosak a leginkább előítéletesek. Az egyházasan vallásosak között kevesebb a nagyon előítéletes, de több az eléggyé előítéletes, mint a nem vallásosak között. Szemben más – régebbi és új – tapasztalatokkal ebben a körben (vagyis magasan képzett fiatalok körében) az egyházasan vallásosak jóval kevésbé bizonyultak előítéletesnek, mint a maguk módján vallásosak. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a rendszeresen gyakorló egyházas vallásosság korántsem véd meg hatékonyan az előítéletektől. Kérdés, mennyire képe az előítéletességet csökkenteni a belsőleges vallásosság, mint ezt a „klasszikus” amerikai kutatások tanúsították.

A külsőlegesen/belsőlegesen vallásosság és az előítéletesség összefüggése

Mivel az egyházas/maga módján vallásosság és a külsőleges/belsőleges vallásosság eléggé erősen korrelált, ebből arra lehetett következtetni, hogy a belsőlegesen vallásosak kevésbé lesznek előítéletesek, mint a külsőlegesen vallásosak.

	nagyon előítéletes N = 78	eléggé előítéletes N = 108	eléggé nyitott N = 71	nagyon nyitott N = 28
Külsőlegesen vallásos N=41=100%	16 = 40%	15 = 37%	7 = 17%	2 = 6%
Kiegyenlített vallásos N=64=100%	25 = 40%	22 = 34%	13 = 20%	4 = 6%
Enyhén belsőlegesen vallásos N=72=100%	15 = 22%	27 = 36%	25 = 35%	5 = 7%
Erősen belsőlegesen vallásos N=123=100%	19 = 15%	48 = 39%	40 = 33%	17 = 14%

Jól érzékelhető, hogy a külsőlegesen és a kiegyenlített vallásosság, valamint az enyhén és erősebben belsőleges vallásosság között jóval kisebb különbségek tapasztalhatók, mint az előbbieket és a belsőlegesen vallásosak között. Az erősen belsőlegesen vallásosak között már majdnem annyi a nyitottak aránya, mint az előítéleteseké. Azok az enyhén belsőlegesen vallásosak, akik egyházasan vallásosak olyan mértékben nyitottak, mint az erősen belsőlegesen vallásosak. Az erősen belsőlegesen vallásosak körében az egyházas vallásosság már nem fokozza nyitottságot.

Feltételeztem, hogy az értékrend is módosíthatja az ugyanolyan vallásosságúak előítéletességét. Ennek igazolására egy eléggé szerény mutatót alkalmaztam, a „Mennyire fontos Önnek a munka, a család, a barátok, a szabadidő, a politika és a vallás?” kérdésre adott válaszok aránya a négy előítéletesség/nyitottság csoport tagjai körében. Az egyházasan és belsőlegesen vallásosak körében az eléggé és a nagyon nyitottak aránya a következő volt:

Akinél nagyon fontos	a munka	50 + 18%
	a szabadidő	42 + 11%
	a család	36 + 13%
	a barátok	30 + 18%
	a vallás	45 + 13%
	a politika	36 + 9%

Csak óvatosan lehet arra következtetni, hogy olyan értékek, mint az aktivitás, alkotás, szabadság még ebben a körben is erősíthetik a nyitottságot és az előítéletmentességet.

Összegezés

Az általam vizsgált körben a bensődleges vallásosság jóval inkább az egyházas, a külsődleges és a kiegyenlített vallásosság pedig jóval inkább a maga módján vallásossággal jár együtt. Bár az egyházasan vallásosak valamivel kevésbé bizonyultak előítéletesnek, mint a nem vallásosak, akik nyitottabbnak bizonyultak, mint a maguk módján vallásosak, az is egyértelmű, hogy a rendszeresen gyakorló egyházas vallásosság korántsem véd meg hatékonyan az előítéletektől. A bensődlegesen vallásosak nyitottabbnak bizonyultak, mint a külsődlegesen és a kiegyenlített vallásosak. A kisebb mértékben bensődlegesen vallásosak körében az egyházi keretben történő rendszeres vallásgyakorlat növeli nyitottságot.

Felhasznált szakirodalom

- ALLPORT, Gordon W. (1950): *The Nature of Prejudice*. London. Adison-Wesley.
- ARGYLE, Michael – BEIT-HALLAHMI, Benjamin (1975): *The Social Psychology of Religion*. London-Boston, Routledge & Kegan Paul.
- BEIT-HALLAHMI, Benjamin (szerk., 1973): *Research in Religious Behaviour*. Selected Readings. Monterey, Brooks/Cole.
- D'ANTONIO, William – ALDOUS, Joan (szerk., 1983): *Families and Religions*. Beverly Hills, Sage.
- MARTIN, Norbert (1981): *Familie und Religion*. Paderborn, Schöningh.
- GORSUCH, Richard L. – VENABLE, Daniel G. (1983): *Development an „Age Universal I/E scale”*. In: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22:2:181-187.
- KISZELY Tibor (2011): *Vallásosság Írországban és Magyarországon. A vallásosság mérésének új megközelítése*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék.
- MURÁNYI István (2004): *A fiatalok vallási szocializációja és előítéletessége*. In: *Edukáció*, 4:583-594.
- STARK, Rodney – BAINBRIDGE, William Sims (1996): *Religion, Deviance & Social Control*. New York–London, Routledge.
- TOMKA Miklós (2000): *Vallásszociológia*. In: www.fil.hu/uniworld/vt/szoc/tomka_1.htm;
- YINGER, Milton (1957): *Religion, Society and the Individual*. New York, Macmillan.

JÓZSUÉ KÖNYVÉNEK TÖRTÉNETEI ÉS AZ ÓKORI BESZÁMOLÓK A GYŐZELEMRŐL

Vajon mit mondhat a Józsué könyve olyan valakinek, aki először üti fel a Biblia lapjait? Bizonytalán egy sor harcias és hősi elbeszélést láthat ebben a huszonnégy fejezetben, olyan történeteket, amelyek elbeszélnek, hogy hogyan foglalta el Izrael a Szentföldet. Voltaképpen semmi meglepő nincs abban, hogy a honfoglalás történetei mind hősi elbeszélések, s talán éppen azért örökítették meg őket, hogy a későbbi olvasók számára példát nyújtsanak az önfeláldozásból és hazafiasságból; nyilván a későbbi korok tanulhatnak ezekből az elbeszélésekből!¹ Vallásos ember számára azonban ezek a történetek jóval többet mondanak, hiszen szélesebb összefüggésben állnak, olyan összefüggésben, amit egyrészt a hit, másrészt azonban a hit forrása, maga a Biblia hoz létre. Úgy gondolom, nem kell azon hitbéli látás ellen tiltakoznunk, hogy – amint a Biblia előző lapjain olvastuk – a Szentföld elfoglalása egy régi ígéret valóra váltásaként áll előttünk a Józsué könyvében: Isten annak idején Ábrahámnak ígérte meg, hogy nem csak nagy nép lesz utódaiból, de ezek az utódok fogják örökölni Izrael országát is. Hogy ez a hit valóban a bibliai szövegből táplálkozik, azt világosan mutatja már Józsué könyvének a szerkezete is: az első nagy blokk szól az ország elfoglalásáról (1-12. r.), de ezután részletesen tárgyalja a könyv az elfoglalt ország felosztását. Minden törzs és minden nemzetség megkapta a maga „örökségét”, tehát a számára kijelölt birtokot Istentől (13-21. r.). Az átgondolt konstrukciót aztán mintegy zárkóként a 22-24. r. fejezet

1 Kiindulásunk szükségszerűen csak azt feltételezi, hogy valaki (akár életében először is) *elolvassa* ezeket a fejezeteket. Ugyanakkor ne hallgassuk el, hogy tudós kommentárok is vannak Józsué könyvéhez, amelyeket mindenkinek ajánlhatunk: A Handbuch zum Alten Testament sorozatban úttörő volt M. Noth kommentárja (1938), amelyet tanítványa, V. Fritz dolgozott át (1994). Az Old Testament Library sorozatban is két kommentár jelent meg: J. A. Soggin műve a korábbi (1972), de a Deuteronomiumi Történeti Mű kutatásában jeleskedő R. D. Nelson újabb kommentárt is írt a sorozatban (1997). Az Anchor Bible amerikai sorozatában is korábban R. G. Boling magyarázta Józsué könyvét (1982), újabban pedig T. B. Dozeman magyarázata jelent meg az első 12 fejezethez (2015). Kimagaslóan jó magyarázat még a Neue Echter Bibel sorozatában M. Görg kommentárja (1991), a Zürcher Bibelkommentare sorozatban E. A. Knauf (2008), ill. a Historical Commentary on the Old Testament sorozatban H. Rösel (2011) munkája.

tetőzi be: a sikemi országgyűlésen első renden Józsué, de az egész nép is elkötelezi magát az igaz Isten tisztelete mellett. Ha Isten hűségese volt ígéreteihez, akkor a népnek is hűségese kell lennie az ígéretek Istenéhez! – Tévedek-e, ha úgy látom: ez az ígélet, de annak megvalósulása is évezredekig elkísérte a zsidóságot; elképzelhető-e enélkül Izrael államának megalakulása? Ugyanakkor pedig a keresztyénség számára is alapvető modell az ígéletet adó és az ígérethez hű Isten, aki mellett nekünk is el kell köteleznünk magunkat.

Ha az első áttekintés világos és érthető is, akkor sem mondhatjuk, hogy a Józsué könyve ne adott volna okot fejtőzésre a tudomány történetében. Hol lehet vele gond? Ha a problémák enumerálását kezdjük meg, akkor még mindig lehetünk nagyon egyszerűek: javasolom mindenkinek, aki a Józsué könyvének történeteit olvassa, hogy vegyen a kezébe egy bibliai atlaszt, s próbáljon meg minden egyes helyet azonosítani, amely előfordul az elbeszélésekben.² Meg fog lepődni: a Szentföld felosztása valóban lefedi jóformán az egész Izrael területét (bár nem kis munka lesz itt sem az azonosítás). A honfoglalás történetei azonban csak kis részben teszik ugyanezt – azt mondhatjuk, hogy a tényleges terület negyedrészt teszik ki azok a helyek, amelyeket az első 12 fejezetben látunk. Voltaképpen csak a középpaleszín ciszjordániai területeket láthatjuk itt képviselve, tehát egy meglehetősen szűk területét a Dántól Beér-Sebaig terjedő Nagy-Izraelnek! Egyetlen elbeszélés jelent itt kivételt: a Józsué 11, Hácór elfoglalásának története; Hácór ugyan már Észak-Palesztinában van, de az elbeszélés itt nyilvánvalóvá teszi, hogy ez egyfajta kalandozást jelenthetett, s nem a szokásos honfoglalás-történetet kell látnunk benne. Magának Észak-Palesztinának a honfoglalásáról azonban igen keveset, jóformán semmit nem tudunk, csakúgy, mint ahogy talán számunkra Júda törzsének a honfoglalása is: a déli terület elfoglalásáról sincs elbeszélésünk. Elgondolkozhatunk azon, hogy vajon miért van ez így; a kor jeles kutatója, A. Alt úgy gondolta, hogy talán azért, mert maga Józsué is Közép-Palesztinában működött.³ Ezt persze bizonyítani soha nem lehet, s tudományos sejtésként lehet csak kezelni. Ezzel együtt bizonyosnak látszik,

2 Hogy egy újabb példát említsünk: a W. Zwickel/R. Egger-Wenzel/M. Ernst által szerkesztett *Herders Neuer Bibelatlas*, Freiburg/Basel/Wien: Herder, 2013, a 105–105. lapokon rendkívül látványosan mutatja be, hogy milyen szűk körre szorítkoznak a hősi elbeszélések helyeégei. Több helységet csak a 11–12. fejezetekben láthatunk. W. Zwickel véleménye az, hogy ennek magja származhat a babiloni fogság előtről – nyilván maga az összeállítás már nem! Néhány lappal lejjebb (108–112.) már az elfoglalt ország felosztásáról láthatunk térképeket; a különbség látványos!

3 Egy viszonylag régi (1936-ból származó), de megállapításaiban teljesen konzisztens tanulmányban fejti ezt ki A. Alt: Josua, in: uő, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, München: Beck, 1953, 176–192. Érdekes megjegyeznünk mindazáltal, hogy bár korában Alt (és tanítványa, M. Noth is) az „erősen kritikus” tudósok közé tartozott, addig ma már aligha vállalkozna valaki is arra, hogy Józsué történeti személyét megpróbálja akár csak ilyen óvatoss formában is rekonstruálni!

hogy az a magas röptű teológiai nézet, amiről az amint beszéltünk, jóval későbbi, mint az egyes helyek elfoglalásának története: világos, hogy a teológiai teóriát nem harcosok fogják megfogalmazni, hanem csak a későbbi korok reflexiója ad teret az elvi-teológiai nézeteknek. A teológiai teória tehát az egész ország elfoglalásáról szólt; az az anyag, amit a teória fölhasznált, jóval szűkebb földrajzi területet fedett le, de nyilván ennek analógiájára képzeltek el a többi hely elfoglalását is. Hogy az eredeti elbeszélés és a teológiai redakció kettősségét ma is mennyire érezzük hasznos modellnek a Józsué könyve előállításában, azt hadd bízom a hallgatók döntésére; a hozzá vezető út racionalitását azonban aligha tagadhatjuk!

Amíg azonban a bibliai szövegek vizsgálata erre az eredményre jutott, addig a szövegektől független események is jelentőssé váltak: a bibliai archeológia aranykorának idejéhez érkezünk el a múlt század első évtizedeiben. Számos ásatást végeztek a Palesztina területén található telkek sokaságán, és főként a feltárások során talált kerámiák datálása révén meg tudták határozni, hogy a késő bronzkor vége felé több várost elpusztítottak a térségben – mi sem volt természetesebb tehát, mint hogy ezeket az adatokat azsúrba hozzák a bibliai elbeszélésekkel. Az persze a kor kutatói számára is nyilvánvaló volt, hogy egy város elpusztítója nem szükségszerűen hagyja hátra névjegykártyáját, így nem tudhatjuk pontosan, hogy tényleg izraeliek voltak-e felelősek a késő bronzkori városok pusztulásáért. Az érvelés azonban az volt, hogy ha egy szöveg állítja, hogy az illető várost az izraeliek pusztították el a honfoglalás során, s ha ettől függetlenül találunk olyan réteget, ami az adott korban igazolja a pusztítást, akkor a két független forrás egymást erősíti. A Józsué könyvének elbeszélései igen fontos történeti dokumentumokként álltak ezeknek a kutatóknak az érdeklődésében – és egyfajta tudományos hitvallás is lett abból, hogy mennyire fogadja el valaki ez elbeszélések történeti hitelességét.⁴ – Nem kívánunk erről részletesen és sokat beszélni! Csupán utalásként említsünk meg néhány dolgot, amire azóta lettek figyelmesek a kutatók: nem csak a késő bronzkorban, de a középső korban is gyakoriak a városállamok erőszakos pusztulásának eseményei. Úgy tűnik a mai szociográfiai vizsgálatok tükrében, hogy ez az erőszakosság a rendszerben kódolva volt – inkább azt kell tehát megkérdeznünk, hogy ha a késő bronzkort megelőző fél évezred során is napirenden volt a városok elpusztítása, de utána mindig újjáépítették őket, akkor miért nem sikerült pl. Hácórt újjáépíteni a késő bronzkori pusztulás során? A válasz abban rejlik, hogy egy klímaváltozás következtében a kor társadalmának vitalitása egyszerűen kime-

4 Természetesen igen nehéz ilyen madártávlatból beszélni durván egy évszázad kutatásáról! Leghelyesebb, ha P. R. S. Moorey könyvét is átdolgozza az olvasó: *A Century of Biblical Archaeology*, Cambridge/Louisville: Lutterworth Press/Westminster-John Knox Press, 1991. Ha a tényleges eredmények összegzését akarja megismerni az olvasó, úgy változatlanul az E. Stern által szerkesztett *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* öt kötetét javasoljuk: Jerusalem: Israel Exploration Society, 1993–2008.

rült; a késő bronzkori városállam-rendszer, hogy úgy mondjuk, önmagától omlott össze, s az újjászerveződés sokkal alacsonyabb szinten csak évszázadok után vált lehetségessé.⁵ Ettől még elképzelhető, hogy egyik vagy másik helyen izraeliek lépjenek a kánaániták örökségébe, egyáltalán nem kizárt, hogy katonai tetteket is végrehajtottak volna és valamelyik várost elfoglalták (bár ha megkérdeznék, melyik városra kell gondoljunk, akkor zavarba jönnék). Ez azonban semmiként sem rendszerszerű. Az izraeli kutatók az utóbbi évtizedekben inkább a falu kutatása felé fordultak, s ott vélik tetten érni az izraeli honfoglalást⁶ – a települések alakjának, az épületek formájának, a termelés eszközeinek megváltozásában látják úgy, hogy új erő jelenik meg az elpusztult városállamok helyén, ami néhány évtized, de mindenképpen 1-2 évszázad után államalapításhoz is vezethetett.

Dióhéjban, utalásszerűen vázoltuk fel azt, ahogy megváltozott az a történeti kép, ahogy az izraeli állam eredetét rekonstruálni kívánja a mai történetírás. Jelezzük is a tisztesség kedvéért, hogy mindez nagyon kevés lenne, ha témánk az izraeli honfoglalás lenne – nem is ezt akarjuk most tárgyalni! Csupán annyit kellett szemünk elé idéznünk, hogy a Józsué könyvének hősi elbeszélései a fenti okoknál fogva nem lehetnek az izraeli honfoglalás dokumentumai – legalábbis nem alkalmasak arra, hogy ezeket vegyük alapul a történetíráshoz. Ezek az elbeszélések irodalmi művek, és a mai írásmagyarázat akkor jár el helyesen, ha irodalmi alkotásokként értékeli őket.⁷

5 A klímaváltozás kérdése nyilván jóval túlmutat a bibliamagyarázat keretein. Jóllehet több tanulmány is született ebben a kérdéskörben, összefoglalásul olvassd: A. S. Issar/M. Zohar, *Climate Change – Environment and History of the Near East*, Berlin/Heidelberg/New York: Springer, 2007. A könyv ugyan területileg és időben is széles köröket ölel fel, a 182kk lapjain Izrael államának létrejöttét tárgyalja („The Formative Years of the Israelite Nation”). A szerzők szerint az i.e. II. évezred közepétől folyamatosan figyelhető meg a klíma változása, ill. ennek következtében a gazdasági hanyatlás Palesztina területén. Ez a politikai nyomást nehezítette a térség lakói számára: még elviselhetetlenebb lett az idegen hatalom (Egyiptom) jelenléte, illetve a folyamatos betörések a kultúrföldbe a *habiru* és *saszu* nomádok részéről. Az új fenyegetésként jelentkező idegen elemek először a hegyvidéket szállták meg, s jobban alkalmazkodtak az elhagyott területeken a termeléshez, mint az őslakosok. Amikor pedig a klíma enyhén javult, akkor katonai erejüket folyamatosan érvényesítették Kánaán lakosaival szemben. – Mindez bizonyos helyes magyarázat, s talán csak annyit fűzhetünk hozzá: bizonytalannal nem az egyetlen magyarázat Izrael államának a keletkezéséről. Változatlanul fontos a szociológiai megközelítés eredményeinek kiértékelése is.

6 Főként az újabb izraeli kutatókról beszélhetünk itt: I. Finkelstein, *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Jerusalem: Israel Exploration Society, 1988, valamint A. Zertal felszínutatásait kell kiemelnünk: *The Manasseh Hill Country Survey*, I-II, CHANE 21, Leiden/Boston: Brill, 2008. – Európában V. Fritz kutatásai tükrözték ezt az új fordulatot az izraeli régészetben. Fritz Y. Aharoni személyes barátjaként vett részt kutatásokban, s az új személelet tükrözte könyve: *Die Entstehung Israels im 12. und 11. Jahrhundert v. Chr.*, Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer, 1996.

7 Nagyjából egyetérthetünk azzal, amit E. A. Knauf ír: „Józsué könyvének esetében alapjában véve a korai perzsa kor művéről beszélhetünk (i.e. 500–400), s a könyvben megtalálható

Az ábrázolásnak nem végcélja a honfoglalás leírása, hanem inkább csak apropó arra, hogy a szerző elmondja azt, amit velünk közölni akar!

Távol álljon tőlem, hogy a bibliai elbeszélések és a történetírás kapcsolatát megkérdőjelezzem – ha valaki eddigi írásaimból olvasott valamit, akkor tudhatja, hogy pont ellenkező véleményen vagyok. Ugyanakkor azonban a történetírás nem akadályozhat bennünket abban, hogy egy irodalmi művet saját érdemén értékeljünk. S ha ez így van, akkor új szempont szerint is olvashatjuk a Józsué könyvének honfoglalás történeteit: irodalmi alkotásokként, amelyeknek természetesen megvannak az ókori keleti szövegekben is a kliséi⁸ – az összehasonlítás tehát kézenfekvő, s a szövegek mondanivalóját aligha ragadhatjuk meg másként, csak akkor, ha a közös keleti irodalom kliséit is látjuk. Ezek néhány darabját emeljük most ki!

A történetek fontos része az ellenség leírása. Az ellenség, nyilván, sokfajta lehet: olyan, aki támad, vagy olyan, aki lázad, esetleg olyan, aki fenyegető erőként jelentkezik, de olyan is, aki éppenséggel a meglévő rend elnyomó struktúrái ellen lép fel. Az ilyen leírásoknál azonban nem ezek az egyébként rendkívül fontos szempontok számítanak: sokkal inkább az, hogy a szerző elhatárolást tudjon kieszközölni az olvasóban. Tehát a „mi” és az „ők” elhatárolása megjelenjen, aminek az a következménye, hogy az olvasó azonosulni tudjon a nemzeti erőfeszítéssel, s úgy olvassa a történetet, mint saját sikerét. A Józsué könyvének elbeszélései néhol ezt az effektust nagyon könnyen el tudják érni, hiszen ha pl. a Józsué 2 történetét nézzük, akkor a Sittimból érkező izraeliek „új elemként” természetszerűleg szemben állnak az elfoglalandó város, Jerikó

‘történeti emlékezés’ kb. 50 százaléka ebből a korból származik annak, amit jelen könyvként állapíthatunk meg. További 25 százalék jöhet a 8–6. századból, jelentősen kevesebb a 10–9. századból, s gyakorlatilag semmi a késő bronzkor és a vaskor átmeneti korszakából.” (History in Judges, in: L. L. Grabbe [ed.], *Israel in Transition. From Late Bronze Age II to Iron IIA [ca. 1250–850 B.C.E.]*, Volume 2. The Texts, Library of Hebrew Bible 521, New York/London: T. & T. Clark, 2010, 140. lap)

Az nyilvánvaló, hogy a történeti kiértékelés szempontjából rendkívül fontos, hogy az adott dokumentum milyen távolságban van (akár időben, akár térben) magától az eseménytől. Viszont a kiértékelés soha nem lehet mechanikus: időben távol álló dokumentum is lehet helyes, de tévedhet akár egy szemtanú is! Knauf véleménye azonban azért fontos számunkra, mert minél távolabb vagyunk időben egy eseménytől (s itt nyilván több évszázad távolából beszélünk el dokumentumaink az izraeli honfoglalást), annál fontosabb az elbeszélő szempontjainak megismerése. Jelen írásunk ennek szolgálatában áll!

8 Számomra meglepő, hogy először K. Lawson Younger, Jr. hívta föl a figyelmet erre a fontos szempontra: *Ancient Conquest Accounts. A Study in Ancient Near Eastern and Biblical History Writing*, JSOTS 98, Sheffield: JSOT Press, 1990. – Jellegében más, mégis a módszert helyeselhetjük Sarah Lehar Hall tanulmányában: *Conquering Character. The Characterization of Joshua in Joshua 1–11*, Library of Hebrew Bible 512, London/New York: T. & T. Clark, 2010. E könyvnek nyilván igaza van abban, hogy Józsué képe nem csak Mózes utódjáról beszél, hanem már Izrael ezt követő vezetői számára kívánt prototípusként szolgálni: a királyok, de a próféták számára is!

lakosaival. Az „ők” és a „mi” kategóriájának létrehozása azonban bármilyen természetes itt, világos az elbeszélés alapján, hogy nem egyszerűen a városfalon kívüliek és a városban lakók ellentéte alapozza meg: Ráháb ugyan jerikói, mégis szolidaritása révén az izraeliek önértelmezésének részévé válik, s léte ezért a város elfoglalása után is megmarad. – Ez a modell azonban nem mindig bizonyul járható útnak az elbeszélő számára. A Józs 10 szerint Adónicedek, Jeruzsálem királya is az „ők” kategóriájába tartozik, tehát ellenséggé lesz. Az a tény azonban, hogy egy kánaáni város királyáról van szó, még nem tenné szükségszerűen ellenséggé Adónicedeket! Hiszen semmi nem akadályozná meg abban, hogy az izraeliekkel szívélyesen bánjon, mint elődje Melkicedek is! Az a tény azonban, hogy a többi városállamok királyaival koalíciót képez, s Izrael legyőzésére együtt vonul fel Jeruzsálem, Hebrón, Jarmút, Lákis és Eglón királya, már határozottan körvonalazza az „ők”, az ellenség határait. Vajon véletlen-e, hogy ugyanez a mozzanat van jelen a Józs 11-ben, ahol Jábín, Hácór királya mozgósítja a környék uralkodóit azzal, hogy egy közös ellenség, Izrael ellen fogjanak össze, s vonuljanak ellene hadba? A Józsué könyvének hősi elbeszélései tehát nem egyszerűen lokális legendák, hanem látszik bennük egy közös mozzanat: ellenségnek kell tekinteni a kánaániak összességét, mert ezek egyen egyenként, de együtt még inkább, Izrael létét fenyegetik. – Külön téma lehet itt a ravasz gibeóniak esete. Ott nyilván arról van szó, hogy egy olyan kísérletet leplez le, vagy utasít vissza a szerző, amelyik a „mi” és az „ők” elhatárolásának a fellazítását szolgálja. A távolról jött vándorokkal való szövetségkötés révén ugyan megmenekülnek a kiirtástól a gibeóniak, de az elbeszélés elítéli és állandó szolgaságra ítéli a csalókat: a két kategória határainak fellazítása már önmagában veszélyes lehet Izraelre mint népre nézve!

Egy másik fontos mozzanat az ókori keleti ütközetek leírásában a félelem motívuma. A legyőzendő ellenséget páni félelem fogja el, vagy azért, mert az istenség félelemmel sújtja, vagy azért, mert meglátta az őt fenyegető sereget. Nem vitás: katonai kérdésekben a félelem igen fontos pszichológiai összetevője egy ütközetnek, s az is nyilvánvaló, hogy akit elfog a rémület, az aligha nyerheti meg a csatát! A Józsué könyvében ez a mozzanat nagyon erőteljes módon van jelen, és pedig több formában is. Egyrészt az ellenségről olvassuk többször, hogy megrémült – így pl. a gibeóniak félelemből folyamodnak cselhez, de a 10,2 szerint Adónicedek is nagyon megijedt, amikor meglátta az izraeliek sikereit, s ezért gondolt koalícióra. Többször az csata elbeszélésében olvassuk, hogy jhwh összezavarta az ellenséget, s ez adott Izraelnek győzelmet (10,10). Ugyanakkor azonban fordítva is előfordul ez a motívum: az ígéret része, hogy Isten biztatja a csatába indulókat, hogy ne féljenek. A „ne félj és ne rettegi!” felszólítás ritmikusan ismétlődik a Józsué könyvében – a hagyományos irodalomkritikai vizsgálat azt mutatta ki, hogy ez a biztatás nem az eredeti elbeszélések része, hanem a deuteronomista átdolgozó műve (Kr. e. VI. századból). Érdekes viszont, hogy a 10,25 biztatása után egy számunkra makábris eseményt ír le a következő vers: Józsué az öt királyt megöli,

majd fára akasztja. Persze, európai érzésünk visszaretten a holttestek szemlére való kitételétől, de meg kell jegyezzük, hogy ez is az ókori keleti győztesek szokása volt: az elrettentést szolgálta, hogy senki ne merjen szembe szállni a győztesekkel. Ismétlem: rövidzárlat lenne megkérdezni, hogy Józsué tényleg ilyen szörnyű módon bánt-e az általa legyőzött ellenséggel. A bibliai szöveg itt egy ókori keleti klisé tartalmaz, ami azt sugallja, hogy Józsué a győztes ókori keleti királyok módjára járt el. A Józsué könyvében Izrael biztatása még egy további motívummal is kiegészül, aminek szintén megvan a párhuzama ókori szövegekben: az ún. átadás formulára kell gondoljunk, amelyben Isten több helyütt biztosítja Izraelt, hogy átadta neki az ellenséget, így pl. 6,2: „Lásd, a kezedbe adom Jerikót és királyát vitéz harcosaival együtt”. (Lásd még Aj elfoglalása alkalmával is, 8,1: „Ne félj, és ne rettegi... kezedbe adom Aj királyát, népét, városát és földjét”; Hácór elfoglalásakor, 11,6: „Ne félj tőlük, mert holnap ilyenkor Izraelnek adom mindnyájukat”). – Nincs okunk kételkedni abban, hogy az Ókorban is szokás volt a megfélemlítés, a pszichológiai hadviselés. Viszont itt egyértelműen irodalmi klisével van dolgunk, amiből konkrét történelemre aligha következtethetünk!

Harmadik motívumként említjük a „totális háború” képzetét. Európában ahhoz szoktunk, hogy háború esetén szokás idézni Carl von Clausewitz teóriáját, aminek lényege éppen az volt, hogy a háború nem lehet totális, hanem csak a politika folytatása más eszközökkel. Érdekes, hogy a háborúról írt könyve magyarul 1917-ben jelent meg – éppen akkor, amikor meggyőződhattünk, hogy teóriája nem működött: a XX. század totális háborúi alaposan rácáfoltak a XIX. század nagy stratégiájának elveire. Az viszont nem lehet vitás, hogy az ókorban is megvoltak a hadviselés szabályai, és pedig nem csak azok a szakmai fogások, amelyekkel egy háborút meg lehetett nyerni, hanem azok is, amelyek (legalábbis íratlan törvények formájában) meghatározták, hogy mit lehet, és mit nem lehet csinálni háborúban. Csupán sajnálhatjuk, hogy ennek még nincs meg a tudományos feldolgozása, viszont biztosan értelmes föltennünk a kérdést: vajon korrekt-e, ha a babiloni király az utolsó júdai király gyermekeit Riblában lemészárolja apjuk szeme láttára, majd kiszúrja a szemét a fogoly királynak? Úgy tűnik, ez akkor elfogadható volt. Ugyanakkor pedig Ámósz könyve elején egy sor olyan kegyetlenségért hirdetett ítéletet olvasunk, amelyek bizonyos illegitim kegyetlenkedésnek számítottak. Móáb például azért részesül ítéletben, mert Edóm királyának csontjait mésszé égette. Nehéz a kegyetlenség különböző formái között utólag különbséget tenni! – Ezzel együtt nem könnyű olvasmány mai ember számára, ha arról olvas, hogy a győzelem után Izrael is gyakorolta az ókori keleten elterjedt *hérem* szokását; a Józsué könyvében ez olyan fontosnak tűnt, hogy még negatív példaként a Józsué 7. Ákán bűnéről is egy külön elbeszélést iktat be, ami mintegy intő jel mindenkinek, aki a *hérem* szabályait nem tartja meg. A szabály az, hogy az Isten által adott győzelemből fakadó minden előnyt, értsd: zsákmányt, fölálodozunk Istennek – embert éppúgy, mint va-

gyontárgyat. A Józs 7 szerint Ákán egy díszes köntöst, valamint aranyat és ezüstöt vett el a zsákmányból, és ezért kellett halállal lakolnia; a szabály megszegése viszont az egész népet sújtotta, hiszen ezért szenvedtek vereséget Aj városának elfoglalásakor, s majd csak a második kísérletük lett sikeres. – Hangsúlyozzuk: a *hérem* nem izraeli találmány; Izraelhez legközelebb Mesa móábi király feliratában is előfordul. Általános nézet róla, hogy nem öncélú kegyetlenkedés volt (bár az irgalmasság gyakorlásának is nehezen lehetne nevezni): általában lázadó városok esetében alkalmazták, s lényege az volt, hogy minden kardforgató férfit megöltek a lázadó városban.⁹ Ezzel biztosították, hogy legalább egy generáció idejéig ne tudjon lázadni a város. Ismételten hangsúlyoznunk kell: nem tudjuk, hogy mikor és hogyan gyakorolták a *héremet* Izraelben; az előttünk álló szövegek nem alkalmasak arra, hogy ezt eldöntsük, mivel itt már láthatóan teológiai alkalmazással van dolgunk. Ebből a kifejezetten praktikus, a város újbóli lázadását megelőző kegyetlen tetteiből a Józsué könyve esetében egy teória lett, amelynek alapja az volt, hogy a győzelmet Isten adta – tehát minden belőle származó hasznot Istennek kell áldozni. Az nyilvánvaló, hogy ha valaki az Istennek szánt áldozatból valamit elvesz, akkor a Szentséges megsértése miatt halál fia – ez Ákán bűnére is a válasz. Viszont itt kell megjegyezzük, hogy egyébként Izraelben rendkívül ritka, hogy ne mondjam: szokatlan az ilyen jellegű halálos ítélet, úgyhogy Ákán esetében sem tudunk történetírói szempontból mit mondani, hiszen az analógia hiányzik hozzá. A Józs 7 klasszikusan mutatja, hogy nem történetírásról, hanem irodalomról van szó a Józsué könyve esetében.

Befejezésül hadd térjek ki arra, hogy esetleg valaki talán a történelem és az irodalom szembe állításával vádolhat fenti gondolataim kapcsán. Én azt mondanám erre: ebben a formában nem hiszem, hogy a történelem és az irodalom ellenségek lennének – csupán az *allo genosz*, a más műfaj voltát akartam hangsúlyozni e kettőnek. Vajon lehet-e a Zalán futása kapcsán történelmet írni? Szerintem ez nagyon kétséges vállalkozás lenne! Ha a különbséget meg akarom fogalmazni, úgy hangsúlyoznám, hogy a történetírás a múltnak van elkötelezve, s azt akarja részben rekonstruálni, részben magyarázni. Az irodalom azonban inkább gyönyörködtet, főként azonban mobilizálni akarja olvasóit. Nem kétséges, hogy a Józsué könyvének főleg ez utóbbi a célja: üzenetet tár elénk, amit éppen az irodalmi analízis tud megragadni, s az olvasók/hallgatók felé közvetíteni. Ezúttal az én szándékom is ez volt.

9 Megértem, hogy az újkori magyarázók számára a *hérem* mindig is problémát jelentett, hiszen provokálja európai igazságérzetünket. A fentiek nyilván történeti, és nem szükségszerűen etikai magyarázattal kívánnak szolgálni. Mindazáltal érdekes lehet áttekinteni W. L. Lyons könyvét: *A History of Modern Scholarship on the Biblical Word Herem*, Lewiston/Queenston/Lampeter: Edwin Mellen Press, 2010, ahol a szerző ismerteti az elmúlt évtizedek interpretációs kísérleteit.

AZ ALEXANDRIAI ZSIDÓ RETORIKA NYOMAI PÁL APOSTOL GALATA-LEVELÉNEK 2. RÉSZÉBEN

Az alexandriai írásmagyarázat elemei nélkül az Újszövetséget aligha lehetne megérteni teljességében. Erre már Wilhelm M. L. de Wette (1780–1849) is rámutatott.¹ E sajtóságnak jelenléte napjainkban különösen fontos: egyes folyamatok tükrében érzékelhető, hogy az európai történetkritikai szemlélet és az angol-szász szövegkritikai irányzatok különbségei kiegyensúlyozódni látszanak.²

Az alexandriai zsidóságnak nem csak a Septuagintát köszönhetjük, hanem a lingvisztika tudományának megalapozását is.³ Ők vezették be a hapax legomenon fogalmát,⁴ amely görög szó, de később kezdték alkalmazni a maszoréta szövegekben található egyszer előforduló szavakra és kifejezésekre is.⁵ Ugyanígy a

1 William Baird: *History of New Testament Research. From Deism to Tübingen.* (Vol. 1). Fortress Press, USA, Minneapolis, 1992. 221–235.

2 Ehhez német nyelvterületről lásd Jürgen Grosse: *Kritik der Geschichte.* Philosphische Untersuchungen 15. Mohr Siebeck, Tübingen, 1963. 213–218. Illetve: William Baird: *i.m.* 6–25; 25–29; 93–101; 101–107.

3 Amikor az alexandriai iskola elkezdte használni a nyelvészet egyes kifejezéseit a görög filozófia hatására, akarva akaratlanul is szétvált az írott és a beszélt nyelv egymástól. Philo szerint a törvény „szóbeli” kinyilatkoztatás, a Tóra azonban „betűk rendje” (*στοιχείον*), ezért abban minden betűnek meg van a maga szerepe. A legfőbb alapelv azonban az lett, hogy az írott törvény állandó, így minden helyzetre lehet értelmezni, a szóbeli törvény pedig az adott situációnak megfelelő utasításokat ad, így azokat írásban rögzíteni és tovább alkalmazni, már nem érdemes. Ezt az értelmezést a jeruzsálemi zsidóság nem tudta elfogadni. Lásd Samuel Belkin: *Philo and the Oral Law. The Pilonic Interpretation of Biblical Law in Relation to the Palestinian Halakah.* Harvard University Press, USA, Massachusetts, 1940. 31–32.

4 David Noel Freedman (edit.): *The Anchor Bible Dictionary.* Doubleday Dell Publishing Group, Inc. 666 Avenue, New York, 1992. (Vol. 3). 54. „Hapax legomenon” címszó.

5 A szavak és a kifejezések egymástól való megkülönböztetését a hapax legomenonok esetében fontosnak tartom. Az angolban „word” és „expression” illetve a németben a „Wort” és „Ausdruck” mintájára: szó az, amely csak egy ragozható elemből áll (pl. *δάκνω*), kifejezés pedig, amikor két, vagy több szótagnál álló összetett szóról beszélünk (pl. *κατασκοπέω*).

szintagmatika, a szintaktika, valamint a szavak ábécé sorrendben történő felsorolása és még számos máig használt nyelvészeti szakkifejezés szintén tőlük ered.⁶ Egyes vélemények szerint a kanonizálás folyamatát is ihlette az, ahogyan az alexandriaiak mindent sorban, bizonyos rendszer sajátságai szerint kezdtek értelmezni.

Az elmúlt években doktori tanulmányaim keretében egy sajtószerű területtel foglalkoztam:⁷ első sorban az Újszövetségi hapax legomenonok exegetikai szerepét vizsgáltam. Ez a nyelvészettudomány felé fordította figyelmem, ahol szembesülnöm kellett, hogy az alexandriai iskola által bevezetett fogalmak esetében méltánytalanul a háttérbe szorult a zsidóság szerepe e tekintetben. Célom, hogy ezt a hiányosságot pótoljam s rámutassak, hogy Pál apostol hogyan alkalmazta e retorikai sajátságokat görög nyelvű leveleiben, úgy, hogy közben az alexandriai iskola sajátságait alkalmazta.

1. A MEMO-Exegézis®

Doktori kutatásaim végeredményeképpen egy új exegetikai eljárást fejlesztettem ki a hapax legomenonok kezelésére, amely a lingvisztika törvényeire épül.⁸ Lényege, hogy a szöveg súlyponti mondanivalóját (a lényeges mondanivaló hangsúlyát) két végpont között vizsgáljuk: 1. a szövegben statisztikai szempontból leggyakrabban előforduló szó (toposz) és 2. a legritkábban előforduló szavak (hapax legomenonok) egymáshoz való viszonyát mérlegeljük.⁹ E vizsgálat közben azt találjuk, hogy minden szöveg valójában arról szól, amit az abban található leggyakrabban előforduló szó jelent. Ennek árnyalati jelentéseit, amelyeket szinonimákkal fejezhetünk ki, a hapax legomenonok hangsúlyozzák, amelyek minden esetben jelentés-összefüggést mutatnak a leggyakrabban előforduló szóval.

6 David E. Aune (edit.): *The Blackwell Companion to The New Testament*. Wiley-Blackwell, USA, Malden, 2010. 61–76.

7 Értekezésem címe: Hermeneutikai paradigmák az újszövetségi hapax legomenonok exegéziséhez. A Galata-levél súlyponti modellezése.

8 A lingvisztikán belül jellemzően a pragmalingvisztikával foglalkoztam. Ennek három sajtószerű területén sikerült érdekességeket találnom az Újszövetségre vonatkozóan: 1. kvantitatív lingvisztika: a hapax legomenonok száma nem befolyásolja az irat hosszát, vagy a szerzőség kérdését két különböző levél esetében. 2. szociolingvisztika: az őskereszténység nyelve és a mai görög nyelv egyes párhuzamai nem alkalmazhatók úgy, ahogyan a 18–19. században azt vélték. 3. pszicholingvisztika: egyes szavak esetében a képzettársítás olyan erős, hogy szavak elfordítására dinamikus, vagy funkcionális ekvivalenciát kell alkalmazni.

9 Lásd a Shannon-Weaver kommunikációs elmélet lingvisztikai alkalmazását: Marie Têšitelová: *Quantitative Linguistics. Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*. John Benjamins Publishing Company, Prague, 1992. (Vol. 37). 55–57. Illetve: Warren Weaver: *Szerencse Kisasszony. A Valószínűség Elmélete*. Kairosz Kiadó, Bp. 1997. 327–328.

A fentiek értelmében az eljárást a Súlyponti Modellezés Exegetikai Módszerének neveztem el.¹⁰ A fenti rövidítés az eljárás angol nyelvű megnevezéséből készített mozaik szó: **Method of Emphasis Modelling Exegesis**. (Németül pedig: Die Methode der Exegese des Nachdruckmodellationes.) Az eljárás a rövidesen megvédésre kerülő PhD értekezés keretein kerül bemutatásra, amelynek egy sajtósági részletét kívánom e dolgozatban publikálni,¹¹ illetve a fordítás egy részletét népszerűsíteni.

Az alábbiakban vastagon kiemelve azokat a részeket láthatjuk, amelyek alaposabb sajtósági elemzését e dolgozatban megtalálhatjuk. A teljes kép érdekében azonban az egész 2. részt közöltem.

2. Fordításrészlet a MEMO-Exegézis tükrében

¹Tizennégy esztendő elteltével végétre is fölmentem Jeruzsálembe Barnabással és a velem együttmunkálkodó Titusszal együtt. ²Fölmentem pedig a mennyei kinyilatkoztatás érdekében és elébük terjesztettem az evangéliumot, amelyet a nemzeteknek hirdettem. Sőt még külön-külön a tekintélyesek számára is rendelkezésre bocsátottam azt, nehogy valamilyen módon a jelenlegi, vagy a korábbi törekvéseim hiábavalók legyenek. ³Így még a velem együtt lévő Tituszra sem kényszerítették rá a körülméltelkedést, noha bár ő mindig is görög volt. ⁴Tették volna pedig ezt azokért a közénk tolakodott áltestvérekért, akik észrevétlenül lopóztak be hozzánk, kifürkészni szabadságunkat, amely a Krisztus Jézussal való szövetségünkben van, hogy bennünket rabigába hajthassanak.¹² ⁵Ezeknek egy pillanatra sem adtuk meg magunkat, és nem is engedelmeskedtünk nekik, hogy az evangélium igazsága szilárdan álljon számotokra. ⁶A tekintélyesek pedig – akár kik is voltak mind ama bizonyos napig, nem törődöm azzal, mert Isten sem nézi az emberek személyét – szóval ezek a tekintélyesek semmit sem vitattak el tőlem. ⁷Sőt ellenkezőleg! Inkább elismerték, hogy Isten engem bízott meg a po-

10 Lásd disszertációm kilencedik tézisét (sine. pub.)

11 Az eljárás egyszerűsített képlete: 1. hagyományos exegetika elvégzése, 2. szövegjelcsoportokra bontása: szemiotikai prioritás, 3. súlyponti elemek csoportosítása: hermeneutikai paradigmák alkalmazása, 4. súlyponti elemek kvalitásának meghatározása a szemiotika elvei alapján, 5. asszociatív és referenciális jelentéstöbblet alkalmazása az exegetikában, 6. Lingvisztikai prioritás érvényesítése.

12 Az „állandó szolgáló formába taszítanak vissza” körülírási fordítás: A *καταδουλώω* szó futurum aktívuma miatt, ami a jelenből kiinduló jövőben folyamatos történést fejez ki. Megítélésem szerint ez az ótestamentumi állapothoz képest történő visszataszítás, ha az ótestamentumot a Tóra szövetségének vesszük az *ἐν χριστῷ* szófordulatot pedig az Újszövetségnek, amit Krisztus vére által szerzett. Ebben a mondatban fontosnak tartottam a magyarázó fordítás alkalmazását.

gányok evangéliumával, amikor látták, hogy rám van bízva a körülméletlenség evangéliuma csakúgy, mint Péterre a körülméletkedésé: ⁸mert, Aki munkálkodott Péterben, hogy a körülméletek apostola lehessen, az bennem is munkálkodott, hogy a népeké lehessenek. ⁹Miután pedig Jakab, Kéfás és János, akik az egyház fundamentumának tartó-pilléreiként ismeretesek, elismerték a nekem adatott kegyelmet, a közösség jobb kezét nyújtották nekem és Barnabásnak, hogy mi a népek között, ellenben ők a körülméletek között munkálkodjanak. ¹⁰Csak azt várták el tőlünk, hogy meg ne feledkezzünk a szegényekről: az óta arra ösztökélem magam, hogy meg is cselekedjem ezt.

¹¹Ezért amikor Péter Antiókiába jött, nyíltam álltam vele szembe, mert jogos vád vetődött fel ellenében viselkedése miatt: ¹²ugyanis még mielőtt egyesek eljöttek volna Jakabtól, a népekkel **együtt étkezett**, amikor pedig azok megérkeztek, visszavonult és **el is különítette magát**, félve a körülméletek közül valóktól. ¹³Sőt, még a többi zsidó is **együttképmutatóskodott** velem, olyannyira, hogy Barnabást is magukkal ragadták alakoskodásuk révén. ¹⁴Hanem amikor azt láttam, hogy az evangélium igazságában sántikálnak, ezt mondtam Kéfásnak mindenki fülehallatára: ha te zsidó létedre pogányként viselkedsz és nem zsidó módra, miért sarkallod magatartásoddal e népeket arra, hogy judaizálódjanak? ¹⁵Mi alaptermészetünk szerint vagyunk zsidók és nem a pogányok közül való bűnösök, olyanok, ¹⁶akik tudjuk, hogy a Tórából fakadó cselekedetek nem teszik igazzá az embert, hanem inkább a Krisztus Jézusban¹³ való hit szövetsége. Mi több, mi is Krisztusba vetettük hitünket, hogy igaz emberek legyünk a Krisztusban való hit szövetsége által, s nem pedig a Tórából fakadó cselekedetek szerint várjuk megigazulásunkat, mivel senki sem válik testi valóságában igazzá a Törvény cselekedeteiből.

¹⁷Ellenben: ha a Krisztussal való szövetségünkben keressük azt, hogy igaz emberek vagyunk-e és önmagunkat bűnösöknek találjuk, akkor Krisztus a bűn szolgája lenne? Dehogy is! ¹⁸Sőt, ha amiket már korábban érvénytelenné tettem újra felépítem, a jelenlegi szövetség megszegőjeként állítom példának önmagam. ¹⁹Mert én a Tóra útját járva meghaltam a Tórának, mint szövetségnek, hogy Istennek éljek. Krisztussal tehát én is **együtt vagyok keresztre feszítve**: ²⁰élek pedig nem én, hanem Krisztus él bennem. Ez az élet pedig, amelyben testi valóságom élem meg, az Isten Fiába vetett hitben járva élem, Aki úgy szeretett engem, hogy önmagát adta értem. ²¹Nem helyezhetem tehát hatályon kívül az Isten hozzánk való kegyelmét: mert ha úgy vélekednék, hogy a Tóra szerinti járás tesz igaz emberré, akkor Krisztus áldozati halála számomra hiábavalóság lenne.

13 A Nestle-Aland 28. kiadásának törzsszövege a *Χριστόν* helyett, már a hosszabb *Χριστόν Ἰησοῦν* formát közli, mint domináns változatot.

3. A deixis: mondat törés a mondanivaló hangsúlyzására

Elsőként a deixis jelenségét szeretném bemutatni. E fogalom pontos meghatározása a következő:¹⁴ Olyan *utalás* valamire, amit általában a névmások tesznek meg egy-egy szövegben. Ez lehet személyre, helyre, időre történő asszociációs képzettársítás egyaránt. A deixis azonban *több, mint egyszerűen allúzió*, egy-egy szó teljes jelentését megváltoztathatja akár, ezért olyan *extra-hangsúlyt* jelent a szövegen belül, amely retorikai szempontból jelent súlypontot, az írott szöveg esetében azonban „búvó patak” s ezért aligha fedezhető fel, egy-két sajátságos kivételtől eltekintve. A *deixis tipikus esete* olyankor *sejthető*,¹⁵ amikor egy kötőszó, vagy névmás *tüllép* a saját szótári jelentésén és ezzel az egész szöveg több lesz. Tehát olyan helyre, vagy időre való utalássá válik, ami *egy-egy szó jelentését a mondatban teljes egészében is megváltoztathatja* és az így kapott jelentés már a pszicholingvisztika¹⁶ területe felé mutat.¹⁷

Ez lehet olyan pragmatikus jelentés,¹⁸ amely kiderítése nem könnyű feladat. Így ez a magyar nyelvben *a mondat belső szintagmatikus rendjének megváltoztatásával* lehetséges minden esetben, ha szükséges magyarázó bővítmények használatával. Ezeket itt zárójelesen közöltem magyarázat gyanánt, illetve a kötőszó szokásos helyről való áthelyezésével, két sajátságos példa alkalmazásával élve:

14 A deixis fogalmi meghatározását lásd: Pablo Isaac Kirtchuk: Deixis and Noun-Classification in Pilaga and Beyond. In Ellen Contini-Morva – Yshai Tobin (edit.): *Between Grammar and Lexicon. Current Issues in Linguistic Theory*. John Benjamins Publishing Co. Amsterdam, 2000. (Vol. 183). Series 4. 31-59. Illetve: Hadumod Bussmann: *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Routledge Reference, London – New York, 1996. 374.

15 Lásd a korábban idézett forrást: Ellen Contini-Morva – Yshai Tobin (edit.): *Between Grammar and Lexicon. Current Issues in Linguistic Theory*. John Benjamins Publishing Co. Amsterdam, 2000. (Vol. 183). Series 4. 31–59.

16 Magyar nyelven elérhető általános ismertetőt találhatunk Pléh Csaba: Pszicholingvisztika, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2006. 725–753.

17 Lásd itt is a korábban idézetteket: Bánréti Zoltán: Neurolingvisztika. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2006. 653–725.

18 A különbség szemantikus és pragmatikus jelentés között; a szemantikus jelentés világossá tehető, a pragmatikus sokkal homályosabb. A pragmatikus jelentés erősen függ attól a szituációtól, ahol, amikor és ahogyan használták a kifejezést, vagy a mondatot. Következésképp deixis figyelhető meg egy-egy szó jelentésében, mert a szemantikus és a pragmatikus jelentés egymással szemben állhat. Az 1970-es években a pragmatikus nyelvészek ebből fejlesztették ki a beszéd aktus elméletet (speech-act theory). Később minden empirikus területre vonatkozó kutatásnak ez lett a gyűjtőneve. Lásd Hadumod Bussmann: *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Routledge Reference, London – New York, 1996. 374.

Ján 12,39-40

Amiért *is* nem tudnak hinni (*minden prófétai jel ellenére*), arról Ézsaiás így beszélt:¹⁹ „Megvakította a szemüket, és megkeményítette a szívüket, hogy szemükkel ne lássanak és szívükkel ne értsenek...”

Ján 19,37

És ahogyan másutt mondja *is* az írás (*kimondottan ezt*): „Néznek majd arra, akit átszúrtak.”²⁰

Megítélésem szerint ugyanez a deixis figyelhető meg a Gal 2,1-ben a *πάλι* használatával, ahol ez éppen *két súlyponti kifejezés* (Gal 1,17 és 18 *ἀνέρχομαι* és Gal 2,1 és 2,2 *ἀναβαίνω*)²¹ természete miatt lesz utalószóvá olyan módon, hogy az *isméltés mellett a minőségi különbség természetét* is érzékelteti. Ezért nem túlzás a pragmalingvisztika elvei szerint e mondat ilyen irányú fordítása úgy, hogy a *többlet jelentés* nem kerül zárójelbe ezúttal:

Gal 2,1

Tizennégy esztendő elteltével *végétre is* fölmentem Jeruzsálembe Barnabással és a velem együttmunkálkodó Titusszal együtt.

Érdekes módon egyes jelentés-különbségekre rá lehet rámutatni a szemiotika szabályai szerint:²² egy szövegben olyan szó is lehet súlyponti elem, amely jelentése alapján nem feltétlenül gondolnánk, hogy az. Arra lettem figyelmes, hogy a „tizennégy esztendő” (Gal 2,1 *δεκατέσσαρες* disz legomenon) is ilyen kifejezés, és az előbbiekkal összefüggésbe hozható.

A **páli irodalomban** a 2Kor 12,2-ben találhatjuk meg a Gal 2,1-en kívül, ahol az apostol ismét az elhívásáról beszél.

19 E fordításnál figyelembe vettem a 37–38. verset is: „*Noha ennyi jelt tett előttük, mégsem hittek benne, hogy beteljesedjék Ézsaiás próféta szava, amely így hangzik: Uram, ki hiit a mi beszédünknek, és az Úr karjának ereje ki előtt lett nyilvánvalóvá?*” Majd ebből következik, hogy Ézsaiás újra sólt, de nem „*ezt is mondta*”, hanem az előző mondásából következik a második. Így az „*is*” nyomatékosító szerepüvé válik, ahogyan Varga Zsigmond írja. A fordítást Lásd RÚF.

20 Itt is az előző idézet nyomatékosításáról van szó: „*Ezek pedig azért történtek, hogy beteljesedjék az Írás: Csonitja ne töressék meg.*” Lásd RÚF.

21 E két „súlyponti elemet” disz legomenonoknak neveztem el a kétszeri előfordulás miatt.

22 E szabály szerint a szavak jelcsoportok, tehát előfordulásuk száma a domináns, nem pedig a jelentésük.

RÚF 2Kor 12,2

Ismerek egy embert Krisztusban, aki *tizennégy évvel ezelőtt* elragadtatott a harmadik égig – hogy testben-e, vagy testen kívül, nem tudom, csak Isten tudja.

Nehezen lehetne a Galata-levél és 2 Korinthusi levél bevezetéstani ismeretei alapján kimondani, hogy mihez képest számolja Pál a 14 évet az egyik, és a másik esetben, de tény, hogy a 2Kor 12 részében ismét elragadtatásról beszél, és még ha más is a levél célcsoportja és keletkezési ideje, ki lehet mutatni, hogy itt is, és a Galata-levél esetében is a damaszkuszi „bát kól” húzódik meg a háttérben.²³

A Galata-levél kronológiája tekintetében tehát szét kell választani a tizennégy esztendő előtti és utáni Jeruzsálembe menetelt, amelyre nyelvi szempontból a már említett súlyponti elemek utalnak.²⁴ Pál „apostoli szolgálatának” kezdetén senkivel sem vitatta meg nézeteit, ahogyan a Galata-levél bevezetőjében ezt le is írja. Erre vonatkozik az 1,16-ban található *ὁ προσανεθέμην*, amely szintén súlyponti²⁵ kifejezés.²⁶

Esler az ApCsel 15. részéből kiindulva közelíti meg ezt a kérdést: Lukács a jeruzsálemi konvent²⁷ eredményeiről számol be ott, amelynek történeti alapját

23 Robert Gallagher véleménye is az, hogy Pál apostol damaszkuszi élménye „bát kól” – volt. Három olyan előfordulási helyet sorol fel az Apostolok Cselekedetein belül, ahol ezzel találkozhatunk: 9,4–7; 22,7–10; 26, 14–18. Ebből a 22. rész, nem tartalmazza Euripidész idézetét, ott azonban a megtérsi élményét eleve a zsidóknak mondja el, „zsidó nyelven”. Ez tovább erősíti, hogy mindhárom helyen e jelenségről van szó. Robert L. Gallagher & Paul Hertig (edit.): *Acts. Ancient Narratives in Contemporary Context*. Orbis Books, Maryknoll, USA, New York, 2004. 217. Lásd még: Bruce D Chilton & Jacob Neusner: Paul and Gamaliel. In *Bulletin for Biblical Research*. Institute for Biblical Research, 2004. (Vol. 14). No. 1. 1–43.

24 E 14 évnek természetesen van köze Korinthushoz: Valószínűleg, amikor a galatákról szóló információkat kapta az apostol, éppen Korinthusban tartózkodott. Az ApCsel 18,11 szerint 1,5 évet tartózkodott ott, az 1Thessalonikai levelet innen írta (1Thess 3,1-2; 6). Ez valószínűleg 50-ben volt. Itt más nyelvezetet használ az apostol, ezért később íródik a levél, legvalószínűbb időpontja így 51. Ez esetben a Gal 2,1 *δεκατέσσαρες* használata szerepet játszik a datálásban is. Lásd Martinus C. de Boer: *Galatians. A commentary*. Westminster John Knox Press, USA, Louisville, Kentucky, 2011. 10–11.

25 Moule itt a *διὰ* prepozícióknak egy vonatkozását tárgyalja „után” jelentésben, miközben e szónak nem csak ez az egy jelentése ismert. A *διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν* kifejezéssel párhuzamos a *καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομησαι*. (Mt 26,61) és a *καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν*. (Jn 2,19) és *δι’ ἐτῶν δὲ πλείονων ἐλεημοσύνας ποιήσω εἰς τὸ ἔθνος μου παρεγενόμεν* (ApCsel 24,17) kifejezésekkel. Lásd Moule, *i.m.* 27.

26 F. F. Bruce: *Commentary on Galatians. New International Greek Testament Commentary*. Wm. B. Eerdm. Publ. Co. Grand Rapids, USA, Michigan, 1982. 108–111.

27 Philip F. Esler: *Galatians*. (John Court edit.). Taylor & Francis e-Library. London–New York, 1998. 33–34.

képzí a Gal 2,1-10. Ez azonban szerinte nem arról, hanem egy *másik találkozási* számlol be. A kettő között *történhetett valami, amiről nincs tudomásunk*: Lukács visszamenőleges hatállyal írta meg Pál pályafutását, kissé eufémizálta az egyes eseményeket: itt még teljes harmóniáról beszél, szó sincs arról, hogy esetlegesen feszültség lenne a pogány- és a zsidókereszténység között. A *két esemény egymás mellé helyezése feszültséget okozott mindig is* az Újszövetség kutatói között azt a látszatot keltve, *mintha semmilyen konfliktus nem lett volna a jeruzsálemiek és a diaszpórában élő keresztények között*. Később, majd a Gal 4,13 *πρότερον* súlyponti elem²⁸ utal vissza erre: Ugyanakkor tudjátok, hogy testi valóságom erőtlensége miatt hirdetem nektek az evangéliumot *korábban*...

Habár Esler a Galata-levél jeruzsálemi konvent előtti keletkezése mellett érvel, éppen az eufémizmus az, ami feloldja a kettő közötti feszültséget, ahogyan a későbbiekben ezt majd látni is fogjuk és az eddigiéink inkább a konventtel való kapcsolatot erősítik meg.

Mindezekhez hozzájárul, hogy ekkor már magával vitte Tituszt is Gal 2,1 *συμπαράλαμβάνω*-ként (szintén súlyponti elem), aki „mindig is görög volt” (*ἔλλην ὢν*). Aligha kényszeríthették volna körülmétkedésre azok a zsidók, akik a páli körhöz tartoztak, inkább elképzelhető, hogy egy körülmétketlen személyt *szándékosan* vitt magával Pál, megerősíteni, hogy olyannal dolgozik együtt, aki „terméke” a diaszpórában folytatott missziónak. Ez azonban főként a zsidó elitet, leginkább a farizeusokat győzhette meg első sorban, nem a „Tizenkettőnek” nevezett apostolokat.

Titusz személye ebben a kérdésben mindenképpen kulcsszerepet játszik: a *ἔλλην ὢν* frázisban a létege participiuma adta lehetőségek bármelyike nyelvtani értelemben nyomatékosítja ezt: 1. *habár görög volt*, 2. *mert görög volt*, 3. *annak ellenére, hogy görög volt*.²⁹ Az eddigiéink értelmében a harmadik lehetőséget tartom a legvalószínűbbnek, úgy, hogy a participium idői végtelenségét, állandóságát érzékeltetjük: „...Tituszra sem kényszerítették rá a körülmétkedést, noha bár ő *mindig is görög volt* (s most is az).”.

Bizonytal nem befolyásolhatta a 48–49-es jeruzsálemi konvent döntése Pál tanításait semmilyen irányba,³⁰ mert az már túl késő lett volna. Így a *történelmi tények erősítik a deixis jelenségét: a 14 év utáni felmenetel* és a korábbi informális

28 Ez esetben mia-gráfé legomenonról beszélünk, mert egyszer fordul elő a Galata-levélben, de néhány egyéb alkalommal megtalálható a páli irodalomban és az Újszövetség egyéb helyein is.

29 A három lehetőséget lásd C. F. D. Moule: *An Idiom-Book of New Testament Greek*. Cambridge University Press, Cambridge, 1971. 102–103.

30 R. Alan Cole: *Revised Edition Galatians*. Tyndale New Testament Commentaries. Wm. B. Eerdm. Publ. Co. USA, Michigan, 1989.

101. Itt még megjegyzi a szerző: Pál nem úgy beszél erről az alkalomról, mint ami az ő szándékában állt volna, hanem *kényszerítették*, hogy menjen fel oda. Ezen okok miatt támogatókat

látogatás egymástól mindenképp függetlenek.³¹ Pál úgy terjesztette a „Tizenketű” elé (Gal 2,2 ἀνατίθημι disz legomenon) munkáját,³² mint amivel szemben már nem lehetett semmilyen jeruzsálemi alternatíva.³³

Tovább erősíti mindezt, hogy *nem fedí fel kilétüket* Pál azoknak, akik elé terjeszti az evangélium ügyét. Csupán ennyit ír: „elébük terjesztettem” (Gal 2,2 ἀνατίθημι disz legomenon) az evangéliumot. Ez az ἀνά és τίθημι-ből képzett összetett szó (súlyponti kifejezés), amely az Újszövetségben csak mediális alakban fordul elő és a *vélemény kikérésével történő közlésre utal*.³⁴

Pálnak, sokkal nagyobb tekintélye lehetett, mint a jeruzsálemi apostoloknak. Ez lehetővé tette, hogy módosítsa azokat a nézeteket, amelyeket ők vallottak, de ehhez latba kellett vetnie minden eszközt. Ezért nem kizárt, hogy az előterjesztés arra a jelenségre vonatkozott volna, hogy mintegy *végső* megerősítést nyerjen, amit Pál képviselt: *apológiát akart kezdeményezni a jeruzsálemiekkel, ennek ér-*

kellott szereznie, akik mellé állnak a Jeruzsálemi tanácsban. Külön kérdés, hogy kik lehettek a „tekintélyesek”, amely nem derül ki a szövegből.

- 31 Ernest De Witt Burton szerint ezt a különbséget az aoristos (ἀνέβην) fejezi ki egy mondatban a presens activummal (τρέχω). Így a felmenetel korábban történet (aoristos historikum) előidejűséget is kifejez. Így a szó a korábbi *felmenetelre* utal, nem pedig arra, ami itt a tekintélyesekkel való találkozást fejezné ki, természetesen a korábbikkal együtt (a τρέχω aoristos ἔδραμον). Így e két szó kétféle nyelvtani alakban történő használata is megoldás lehet a probléma kezelésére. Lásd Ernest De Witt Burton : *Syntax of the Moods and Tenses in New Testament Greek*. T&T Clark, Edinburgh, 1893. (Reprint 1973). 96. Section 227.
- 32 A klasszikus görög nyelvi használatot itt is érdemesnek tartom megjegyezni: föltesz (kérést); előterjeszt, valamit. A többi jelentés nem releváns. Lásd Soltész Ferenc – Szinyei Endre: *Görög–magyar szótár*. Második újonnan átdolgozott és bővített kiadás. Kiadja az „Irodalmi Kör”. Eredeti kiadás: Sárospatak, Steinfeld Béla. Újabb kiadás: Könyvértékesítő Vállalat, Budapest. 1875. (újabb fakszimile kiadás 1984). 51.
- 33 Itt kell megjegyezni egyéb megoldásokat is, amelyek népszerűek lehetnek, de nem biztos, hogy megállják helyüket: Lukács arról írt, hogy Pál és Barnabás az antiochiai testvérek döntésének hatására mentek fel Jeruzsálembe. Ez az ok, ha figyelembe vesszük, meghatározhatja a fordítás kimenetelét. Pál megállapítása visszamutat az 1,10-re, e mondat második fele arra vonatkozik. Pál minden bizonnyal azokról a tekintélyesekről beszél, akik a jeruzsálemi egyház vezetői voltak. Számomra ez a megállapítás nem fedí teljes egészében a valóságot. Tekintélyesek: Gamáliel tanácsa? A rabbinikus háttér mutathat erre is. Lásd Frank E. Gaebelein (edit.): *Galatians. The Expositor's Bible Commentary with The New International Version of The Holy Bible*. Zondervan Publ. USA, Michigan, 1976. 438.
- 34 Az Újszövetségi előforduláson kívül ilyen vonatkozásban csak Az MM (38) jelzetű papirusz Kr. u. 233-ból használja ilyen értelemben. Lásd F. F. Bruce: *The Book of Acts*. The International Commentary on The New Testament. Wm. B. Eerdm. Publ. Co. Grand Rapids, USA, Michigan, 1988. 108–111.

dekében terjesztette elő nézeteit, nem lévén semmilyen más alternatíva.³⁵ E szempontból nézve Pál keresztyénségre nevelése nem volt más, mint az alexandriai teológia kiszélesítése, a „pálfordulás” pedig a gamálieli útról alexandriaira való áttérést jelentette, ami releváns kapcsolat a keresztyénség és a zsidóság között.

4. Szolecizmus: a társadalmi elhatárolódás kifejezése

A szolecizmus a *nyelvhelyesség megsértése* a szavak összefűzésekor,³⁶ mégis azt kell mondani, hogy a retorikában *mindig az adott szövegösszefüggés dönti el*, hogy ez a „stílusélményt” megsérti-e vagy sem. Ha nem sérti meg, akkor retorikai szempontból nyomatéknak, vagyis súlyponti sajtáságnak is tekinthetjük.

Egy mondaton belül ez a viszony ugyanolyan, mint a szóban található belső rend, a hangoktól az egész szóig. A szolecizmus lényege tehát, hogy nem *kell* *rendben következnie az egyes szófajoknak* egy mondatban, sőt egyes mondatok magukban hordozhatják azokat a retorikai elemeket is, amelyek egy szón belül a nyelvtani alakokból következnek. Ez esetben természetesen szintagmatikai szempontból beszélhetünk *következetlen mondatszerkesztésről*, amit azonban így a *szándékosság, vagy a szóbeliségből eredő sajátosságok* miatt determinált. Ilyen módon ezekben nem a szövegromlást, hanem a retorikai kifejező eszközökként jelentkező *többletet* mutathatjuk ki. A szintagmatika értelmezése szerint, ilyenkor anakoluthonról beszélünk.³⁷

Anakoluthonra, vagy felfogástól függően szolecizmusra, számos példát találhatunk az Újszövetségben. Ilyen a Gal 2,6 is, amelynek egy részét úgy is tekinthetünk, mint mondatot a mondatban.³⁸

35 Lásd az ezzel kapcsolatban korábban írottakat: Darrell L. Bock: *Acts. Baker Exegetical Commentary on the New Testament*. Baker Academic Grand Rapids, USA, Michigan, 2008. 709–710.

36 Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 2008. 573.

37 Eredeti görögben *ἀνακόλουθον* szó szerint egy bizonyos előírt rendnek a nem-követése. Alapjában véve, ha retorikai fogásnak vesszük, olyan mondatokra használhatjuk, amelyekben a mondat befejezése nem félel meg a kezdésnek, azonban az abban található szavak egyébként megfelelő nyelvtani szabályt követnek. Ugyanakkor az *ἀνακόλουθον* nem kihagyás, vagy közbevetés, mert az beleillik a mondat rendjébe. Lásd Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 2008. 95.

38 Balla Péter például ezt írja: A 6. vers elején Pál elkezd egy mondatot, majd közbevet egy gondolatot, amihez mindjárt még egy indoklást is fűz, és azután tér vissza a tekintélyesekhez, megismételve a szót. Lásd Balla Péter: *Pál apostol levele a Galáciabeliekhez. Kommentár bevezetéssel és exkurzusokkal*. KIA, Bp. 2009. 100–101.

E mondat tipikus *szolecizmus*, amelyet nem tekinthetünk véletlenszerű szintaktikai hibának,³⁹ a következők miatt: ha a pragmalingszintikai megközelítést részesítjük előnyben,⁴⁰ azt mondhatjuk, hogy Pál érzelmi elfogultságát fejezi ki ilyen módon, önkéntelenül is, amelyben tetten érhető az asszociatív tartalom. Így tehát ez *kényszerű, retorikai okok miatt elkövetett szerkezetváltás, nem pedig anakoluthon*.

Ennek igazolására kiváló példa, hogy a Gal 2,6 ὁποῖος (mia-gráfé legomenon) e mondatban áll, ami tipikus példája az olyan imperfektumi mondatrésznek (ὁποῖοί ποτε ἦσαν), amely *jelen idejű* referenciával rendelkezik, habár tk. a múlt tanúságaira (is) *utal*:⁴¹ „*amilyenek ők most (is) valójában*”. E mondatrésznek mindenképpen az ὁποῖος adhat *sajátságos nyomatékot*, amely miatt egyszerre a múlt és a jelen idejű vonatkozások lehetőségei jutnak kifejezésre (presens perfectum körülírási esete). Saját értelmezésem szerint: „akárcik is voltak mindazidáig”, vagyis, amíg Pál nem találkozott velük, és nem fejtette ki nekik nézeteit az evangéliumról.

McKay szerint a Gal 2,6 olyan, mintha abban függő beszéd lenne:⁴² Pál jelen idejű állítását *egy igeidővel visszatorolja*,⁴³ hogy a jeruzsálemi történéseknek megfelelő terminusra mutasson: jelen idejű történés múlt idő használatával (ἦσαν

39 Általában az anakoluthon jelzõt szokás használni a mondatra, én azonban a korábbi két nyelvészeti paradigma fogalmi különbségei miatt adtam hangot annak, hogy ez nem anakoluthon, hanem szolecizmus. Anakoluthonnak tekintí pl.: Jan de Waard – Eugene A. Nida: *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*. Kálvin Kiadó, Bp. 2002. 141–142.

40 A Markov-láncnak köszönhetően kétféle szintagmatikáról beszélhetünk, a korábbi egy helyett: 1) strukturált szintagma, amikor a nyelv egyes elemei szegmentáció által formálódhatnak egységé. Ezek logikai sorrendben: a hangok, szavak, frázisok, mellékmondatok, egész mondatok. Ez akkor lehetséges, ha nyelvi *univerzálék* alapján gondolkodunk; ilyenkor a mondatban a *rendet* keressük. A szabálytalanul megszerkesztett mondatok anakoluthonok, ezért szintagmatikai szempontból nyelvromlásnak tekinthetők. 2) a John Lyons használt megközelítés a pragmalingszintikai paradigmához köthető, amely ennél lényegesen szűkebb jelentésre korlátozza a fogalmat: a mondat és a szó közötti különbség predektív (vagyis előre kikövetkeztethető) viszonyból adódik. A mondaton belül ez a viszony ugyanolyan, mint a szóban található belső rend, a hangoktól az egész szóig. Nem kell tehát rendben következnie az egyes szófajoknak egy mondatban, hanem akár anakoluthon is lehet a mondat, sőt a predektivitás miatt e mondatok magukban hordozzák azokat a kommunikációs tényezőket, amelyek egy szón belül a nyelvtani alakokból következnek. Lásd John Lyons: *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1968. Sintagmatic.

41 K. L. McKay (D. A. Carson ed.): *A New Syntax of the Verb in New Testament Greek*. Studies in Biblical Greek, Peter Lang, USA, New York, 1994. (Vol. 5). 45–46.

42 K. L. McKay (D. A. Carson ed.): *i. m. u. o.*

43 E véleményem szerint, az angol és a német nyelvekben tovább élő latin-görög mondattani felfogás figyelhető meg: Valaki azt mondta, hogy tett valamit. Ez múlt idő, de ha én beszélek róla a jelenben, akkor plus quam perfect. Ugyanígy a jelen idejű történéseket múlt időben mondom, de ha felolvasták Pál levélét, értették az idői sikok közötti különbségeket a hallgatók.

pret. imperf.). Ugyanakkor ebből következik, hogy valószínűleg, *az illető személyek* (akiket nem nevez meg Pál) a levél írása pillanatában már nem voltak ugyanazok, mint korábban. Ezt a *ποτέ enklitikus határozatlan névmás* fejezi ki, amely csak a létigével együtt nyer ilyen értelmet:⁴⁴ „...akárik is voltak mindazidáig...” – s nem mindezidáig, vagyis a levélírás pillanatáig: ahhoz képest ugyanis sokkal korábban történt az esemény.⁴⁵

E mondatban a Gal 2,6 *προσανατίθημι* (disz legomenon) referenciális vonatkozása is erős: bárkik is voltak az ún. tekintélyesek, akikre utal e disz legomenon, az agitátorok tanítása bizonyos, hogy más természetű volt mint Pál apostolé.

Mindezt a (Gal 1,16 (2,6) *προσανατίθημι*) kétféle szöveggörnyezete is súlypontozza. Pál kinyilatkoztatása után (1,16) nem ment „apológiát kezdeményezni” Jeruzsálemben,⁴⁶ amelynek célcsoportját idiomatikusan adja meg (*σαρκὶ καὶ αἵματι*): „...hús-vér emberek”.⁴⁷ Második esetben pedig ismét frázisban (2,6 *οἱ δοκοῦντες οὐδὲν προσανέειντο*) mondja, hogy „...semmivel sem egészítették ki tanításaimat...”, vagyis az apologia következtében nem támasztottak olyan feltételt Pállal szemben, hogy e koncepció jegyében bármit is meg kellett volna változtatnia.⁴⁸

44 Mindezt még a *καταδουλόω* futuruma is erősíti (*καταδουλώσουσιν*) ami a klasszikus görögben általában a *ἄπορ, μή, ὡς* és a *ἄρα* formulák után szokott következni, soha sem a *ἵνα* után. Ennek retorikai szempontból szintén nyomatékosító szerepe van. Ehhez hasonló esetek az Újszövetségben: Mt 7,6; 13,15; Mk 14,2; Lk 14,10; 20,10; Jn 7,3; 17,2; ApCsel 21,24; 28,27; Róm 3,4; 1Pt 3,1. Mivel a Galata-levéiben csak a 2,4-ben található meg ez a jelenség, megítélésem szerint a mia-gráfékkal egyenértékűnek mondható önmagában is. Lásd Ernest De Witt Burton: *Syntax of the Moods and Tenses in New Testament Greek*. T&T Clark, Edinburgh, 1893. (Változatlan utánnomás 1973). 86. Section 199.

45 E mondattani jelenség roppant ritka. Valószínűleg a létige aoristosának és perfectumának hiánya miatt fejezi ki ilyen módon a szöveg, amely tovább él az európai nyelvekben, mint függő beszéd.

46 A klasszikus görögben több kifejezés is ismert, amelyek egymással szinkronikusan kapcsolatba hozhatók és ezt az értelmezést erősítik: *προσαναπλήκω*; hozzá-, bele-, *προσάτείνω*; még a mellett felfelé nyújt; *προσανατίθημι*; még a mellett föltesz; rárak; tulajdonít; szentel; ajánl; még amellel terhet rak magára. *Τίω* és *τι-*vel; valakinek, valamit ad hozzá; *τινιά* magát valakire rábizza. Lásd Soltész – Szinyei: *Görög–magyar szótár*, 564.

47 A kifejezés idiomatikus voltára Hermann Cremer is felhívja a figyelmet. A *σάρξ* nem csak idiomatikus kifejezés, hanem jellemzője is az emberi természetnek, amelynek ugyanilyen idiomatikus párja az *ai-ma*. Ilyen újszövetségi alkalmazást azonban nem minden esetben találhatunk. Az Újszövetségben ilyenek még a Mt 16,17; 1Kor 15,20 és Ef 6,12. Lásd Von D. Dr. Hermann Cremer: *Biblisch-theologisches Wörterbuch der Neutestamentlichen Gräzität. Zehnte, völlig durchgearbeitete und vielfach veränderte Auflage*. Friedrich Andreas Perthes A.–G. Gotha, Halle, 1915. 983.

48 Cornelius R. Stam megjegyzi ezzel kapcsolatosan: Semmi olyat sem mondhattak Pálnak, amit ne tudott volna a Szentírás alapján ő maga is. Emlékezzünk arra, hogy önmagát sokkal

Ezt tovább fokozza a Gal 2,7 *τοὺναντίου* (mia-gráfé legomenon), amely nyelvtani szempontból ritkaság, tehát figyelembe kell venni szerepét:⁴⁹ „Sőt ellenkezőleg! Inkább elismerték...” Ha ezt nem emeljük ki ilyen módon, *a lényeg ismét elhalványul*, mint ahogyan egyes fordítások szövegében ezt meg is figyelhetjük.⁵⁰

Így tehát elmondhatjuk, hogy a galaták belső magja az előbbiek jegyében, 1. valószínűleg újradefiniálta a szabadság és a Törvény fogalmát.⁵¹ 2. Ez a szabadoság lelkületét teremtette meg; leegyszerűsített, torz evangéliumot eredményezett, amelynek 3. az agitátorok politikai színezetű tevékenysége (Gal 1,7 *μεταστρέφω* disz legomenon) volt az okozója. 4. Pál antitézist képzett a csoport véleményéhez képest, ez lehetett az ok, ami kiváltotta, hogy kényszerűségből *menjen fel* (Gal 2,1 *ἀναβαίνω*) Jeruzsálembé és igazolja magát, hogy nem az ő tanításai képzik a zavar okát.⁵² Ezt a stratégiát pedig a Gal 2,15-re építi: „Alaptermészetünk szerint zsidók és nem pogányok közül való bűnösök vagyunk.” Itt a *λουδαίος*-t használja, amely *nem súlyponti elem*,⁵³ hanem általában használt gyűjtőfogalom. Továbbá az erős referenciák miatt itt az *ἔθνος*, asszociatív felhangja miatt, már nem egyszerűen „népek” amelyre a határozott névelő *nélküli* előljárósós formula is utal (*ἕξ ἔθνων*) hanem „pogányok”, amellyel így nem az „ám háárec” jellemzőjét hangsúlyozza, hanem azt a diszkriminatív véleményt, amit a jeruzsálemiek róluk gondoltak.

buzgóbbnak (*ζηλωτής*) nevezi bárki másnál az atyák hagyományának ismeretében. Tehát alaposan ismerte az Ószövetséget. Lásd Cornelius R. Stam: *Commentary on Galatians. Law and Grace*. Berean Bible Society, USA, Wiscousin, 1989. 38. 5. lábjegyzet.

49 Az egész mondaton belül kimutatható az interpretációs súlyponti eltolódás. Peter R. Jones itt a *τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας* frázisra teszi a hangsúlyt: a körülmétkedés nélkülieknek szánt evangélium azt nyomatékosítja, hogy egy különleges üzenet, amelyet Pál misztikus reveláció révén kapott. Hasonlóknak tartja az Efézus 3,3-at, ahol az apostol szintén erről ír. Lásd Peter R. Jones: 1 Corinthians 15,8: Paul the Last Apostle. In *Tyndale Bulletin*. Tyndale House, Cambridge, 1985. (Vol. 36). No. 1. 28–29.

50 Itt érdemes megjegyezni, hogy Pál mindössze kétszer használja ezt a nyelvtani alakot (Gal 2,7 és 2Kor 2,7), a fordítók igyekeznek is hangot adni E ritkaságnak. Ebből a szempontból mintaértékűnek tartom Békés Gellért – Dalos Patrik fordítását: Gal 2,7 „Ellenkezőleg: elismerték, hogy...” A 2Kor 2,7 esetében azonban ezt már nem érvényesíti: „Inkább bocsássatok meg neki és vigasztaljátok meg...” Ugyanakkor pl. a Rev. Károliban: „Annyira, hogy éppen ellenkezőleg ti inkább bocsássatok meg neki” Itt jegyzem meg, hogy a Prot. Újford. szövege sem követi a 2Kor 2,7 esetében ezt az elvet: „*Most viszont inkább bocsássatok meg neki...*”

51 Philip F. Esler: *i. m.* 52–54.

52 Az is elképzelhető, hogy több belső csoport is volt a gyülekezetekben. A külső meg akarta célozni valamelyiket és magához akarta kötni, hogy e külső csoportosulás legyen a domináns a belsők helyett. Ennek nincs jelentősége szempontomból. Lásd Philip F. Esler: *i. m.* 52–54.

53 Négy előfordulás ismert a Galata-levéliben: 2,13; 2,14; 2,15; 3,28.

Nem kizárt tehát, hogy e mondatban – „A tekintélyesek pedig – akárkik is voltak mind ama bizonyos napig, nem törődöm azzal, mert Isten sem nézi az emberek személyét – szóval ezek a tekintélyesek semmit sem vitattak el tőlem.” – a nem megnevezett személyek Pál farizeus társai voltak, akikre e hivatalos látogatással az apostol hatást tudott gyakorolni.

5. Paranomasia: az összetartozás hangsúlyozása

A *paronomasia*⁵⁴ vagyis *szójáték retorikai célla*⁵⁵ több esetben is kimutatható abban, ahogyan Pál egyes szavakat megalkot és használ.⁵⁶ Megítélésem szerint ezt a jelenséget érzékeltetni kell a fordításban is, ellenkező esetben a lényeg ismételen elhalványul. Az egyedi szóalkotások esetében a hapax legomenonok képzése gyakori jelenség, ha ezeket egyszer halljuk, hapax eiremenonokról beszélünk,⁵⁷ egyébként pedig olyan szavakat találunk, amelyek nagy része bizonyosan az Újszövetség kivételével sehol sem található meg, ezért *neologizmusok*,⁵⁸ amelyek a szöveg mondanivalójának lényegét hangsúlyozzák.

Péterrel „együtképmutatatóskodtak” (Gal 2,13 *συνυποκρίνομαι* hap. leg.) a többi zsidók, miközben ő „együtt étkezett” (Gal 2,12 *συνεσθίω* disz leg.) a népekkel. Pál, amikor Jeruzsálembé ment magával vitte Tituszt „mint vele együttmunkálkodót” (Gal 2,1 *συμπαλαμβάνω* mia-gráfé) és, mint a népek közül valót, noha ő saját magát „velem együtt felnőtt honfitársai”-hoz (Gal 1,14 *συνηλικιώτης* hap.

54 Moses Stuart – Edward Robinson: *A Greek Grammar of The New Testament*. (Transl. George Benedict Winer), Codman Press, Flag and Gold, 1825. 161–162.

55 Eredetileg *παρονομασία*: amikor azonos, vagy hasonló hangzású, de eltérő jelentésű szavak váratlan társításban jelennek meg, figyelemfelkeltés céljából. A magyarázatot és a szakkifejezés magyar helyesírását lásd Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 2008. 569.

56 Gecsei Sándorné Papp Katalin: *Írói névadás Lázár Ervin műveiben*. (PhD ért.) Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2009. 34. 3. bek; 63.

57 Yorick Gomez Gane: *Dizionario della terminologia filologica*. Accademia University Press, Róma, 2013. 190. Klasszikus használatban: Douglas Ferguson Scott Thomson: *Catullus. Edited with a Textual commentary by D. F. S. Thomson*. University of Toronto Press, Canada, Toronto, 1997. 491; 232; 353. Valamint lásd még: Peter Steinmetz: „Der Text Plutharchs kann aus sprachlichen Gründen nur in einer Weise verstanden werden. *ἀνταπαμείβεσθαι* ist zwar ein hapax eiremenon im archaischen Sprachgebrauch werden aber das Siplex *ἀνειβεσθαι*...” Peter Steinmetz: *Kleine Schriften. Palingeneisa LXVIII*. Franz Steiner Verlag Stuttgart. 2000. 67.

58 Szűts László: Alkalmi neologizmusok (hapax legomenonok) a mai magyar sajtóban. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet – Nyelvhasználat*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár – Tinta Könyvkiadó, Bp. 2007. 293.

leg.) méri. Sőt később, amikor a szövetségi viszony kérdését tárgyalja, egy újabb saját maga által megalkotott kifejezést használ (Gal 2,19 *συσταυρώω* mia-gráfé): „Krisztussal én is együtt vagyok keresztre feszítve” – ez pedig a paranomasia tipikus jelensége, ahol a szójáték feltételeit a *συν*-előtag teremti meg.

Ezek mellett pedig a Gal 2,12 (1,15) *ἀφορίζω* (disz leg.) is lehet *paronomasia*, ha az asszociatív jelentés-tartományban gondolkodunk: Newton szerint⁵⁹ ennek legtipikusabb előfordulása a LXX Ex 19,24, ahol az Áron kezéből felmutatott különleges áldozatot jelenti. Ezek szerint Péter esetében a népektől való szociális és vallási *elkülönülést* fejezi ki (*ἀφορίζεν ἑαυτόν* 2,12), amelynek helyhatározói vonatkozásai vannak. Pál esetében azonban (1,15 *ἀφορίσας με ἐκ κοιλλίας μητροῦς*) a népekért való *odaszánó elkülönülés* kifejező eszköze, amely az isteni kiválasztás eszméjével (báchár) hozható kapcsolatba,⁶⁰ de fordításban lehet érzékeltetni a paranomasia jelenségét:

Gal 1,15

Amikor azonban tetszett Istennek,⁶¹ Aki kiválasztott engem már anyám méhétől fogva és jókedvéből el is hívott...

Gal 2,12

...ugyanis még mielőtt egyesek eljöttek volna Jakabtól, a népekkel együtt étkezett, amikor pedig azok megérkeztek, visszavonult és *el is különítette magát*, félve a körülmélték közül valóktól.

Péternek az ApCsel 10 beszámolója szerint, el kellett mennie Kornéliuszhoz a római századoshoz, aki istenfélő kegyes ember volt (*ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν θεόν*),⁶² de ezzel egyetemben körülméletlen pogány is, egy zsidó szemében.⁶³ Ebből következtethetünk arra, hogy Júdeában lehettek hasonlóak. Így a zsidóságban felvetődött a kérdés: azok a személyek, akik nincsenek körülméltékdedve hogyan tarthatják meg Isten törvényét, mint szövetségi köteléket. A jeruzsálemiek ezzel állnak elő ApCsel 15,1-ben az apostoli konvent bevezetőjében, nem számolva azzal, hogy a törvény ilyen irányú értelmezése a zsidóságot elkülönítette

59 Michael Newton: *The Concept of Purity at Qumran and in The Letters of Paul*. Society for New Testament Studies Monograph. (Series 53). Cambridge University Press, New York, 1985. 66.

60 J. Barton Payne: *The Theology of the Older Testament*. Zondervan Publ. USA, Michigan, 1962. 178–179.

61 Lehetséges bővítmény az ADKPY kódexek szövegei alapján. Egyébként pedig: „...tetszett annak, Aki kiválasztott engem...”

62 ApCsel 10,22.

63 Cornelius R. Stam: *Commentary on Galatians. Law and Grace*. Berean Bible Society, USA, Wiscousin, 1989. 66–67.

(ἀφορίζω) **más népektől**,⁶⁴ habár ott a Noéi-szövetségre hivatkozva⁶⁵ (ApCsel 15,20) a jeruzsálemiek is beismerték,⁶⁶ hogy Pálnak van igaza.⁶⁷

E szövetséget Lukács sajtószóhasználatában idézi: a „a megfulladt állat” (πνικτός) *trisz legomenon*⁶⁸ használatával, ami ezt a rendelkezést újra, és újra feleleveníti: ⁶⁹ ezzel

-
- 64 Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni Szécsi József véleményét, amely elhangzott a 2012-ben tartott zsidó – keresztény párbeszéd jegyében: Kornéliusz Cohors Italicának volt a századosa. 32 ilyen alakulta volt a Római Birodalomban, tagjai Itáliából származtak. A rá vonatkozó „istenfélő” jelző, mint kifejezés csak az Apostolok Cselekedeteiben fordul elő. Ez a Szentföld kezdeti gyülekezeteire jellemző kifejezés volt: akik körülmetélkedtek, akik elfogadták a Tórát, azok lehettek Jézus üdvrendjének részesei. Az „istenfélő” megjelölés nem volt azonos a Tóra megtartását és a körülmetélkedést magukénak vallókkal. A jeruzsálemiek Péternek szemére hányják a századoshoz való hozzáállását; a látomásában ugyanis arra kapott kijelentést, hogy az „istenfélő” magartás elegendő a Jézushoz való kapcsolódáshoz. Ezek a személyek a zsidóságban a zsinagóga peremén helyezkedtek el. A diaszpórákban kevesebbet vártak el a prozelitáktól, az „Erec”-ben azonban az egész Tóra megtartását kérték. Lásd Szécsi József: Ojkijá párá thálásszán – ház a tengerparton. In Szécsi József (szerk.): *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2012*. Keresztény–Zsidó Társaság, Bp. 2012. 297–298.
- 65 Ezzel szemben a Gamáliei álal képviselt Tóra-magyarázati iskola a Sínai tradíció letéteményese volt. Ehhez Lásd Bruce D Chilton & Jacob Neusner: Paul and Gamaliel. In *Bulletin for Biblical Research*. Institute for Biblical Research, 2004. (Vol. 14). No. 1. 1-43.
- 66 Michael Gorman szerint Pál Isten lojalitását fejezi ki minden ember irányába a Galata 1,4 és 2,20 megfogalmazásában. Az ő fordításában ezek az igék így szólnak: „Odaadta önmagát a mi bűneinkért, hogy kiszabadítson e bűnös korból, a mi Istenünk és Atány akaratából.” Valamint: „az által szeretett minket, hogy önmagát adta értünk”. Ez pedig a Noéi-törvény hatályát erősíti. Lásd Michael J. Gorman: *Reading Paul*. Cascade Companions, a Division of Wipf and Stock Publishers, USA, 2008. 84.
- 67 Itt érdemes megjegyezni a Jézus Sirák könyvének végét, ahol a 44. részben az „Elődök dicsegetében” Noé szövetségét külön kiemeli: „Noé tökéletesen igaznak találtatott, a harag idejében ő volt a kiengesztelés, őáltala lett maradéka a földnek, amikor eljött az özönvíz. Örökkévaló szövetséget kötött vele Isten, hogy többé nem törli el az élőlényeket özönvíz által.” E szövetség „örökkévaló” minden emberre kiterjed, nem úgy, mint a Sínai szövetség. Ennek egy feltétele volt a Gen 9,1kk ismerete és betartása. Erre hivatkozott Péter apostol is. A Jézus Sirák könyvének szövegét Lásd Tarr Kálmán (szerk.): *Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Kálvin Kiadó, Bp. 1998. 101.
- 68 Az általam végzett lingvisztikai vizsgálatban, néhány esetben a háromszor előforduló szavak is súlyponti szerepet játszanak. Ezeket nevezzük trisz legomenonoknak. Teológiai alkalmazását lásd: Michael L. Barré: The Crux of Psalm 22:17c: Solved at Long Last? című írásában a „kári” gyökre, amely ebben a formában a MS Zsoltárok 22,17-ben található „kári” szó gyöke. In Bernard F. Batto – Kathryn L. Roberts (edit.): *Biblical Studies in honor of J. J. M. Roberts*. American National Standard for Information Sciences. ANSI Z39.48. 1984, USA, 2004, 287, 2. lábjegyzetében.
- 69 ApCsel 15,20; 15,29; 21,25. Itt érdemes megjegyezni, hogy mivel mindig egy bizonyos rendelkezés terminusaként jelenik meg a szó, gyakorlatilag egyenértékű az olyan disz legomenonokkal, amelyek ehhez hasonlóan egy dolog többszöri idézése miatt fordulnak elő kétszer.

allúziót képez a Lev 17,13 és Deut 12,15-tel, ahol a *πνικτός* nem fordul elő a Septuagintában, de egyéb helyen sem az Újszövetségben.⁷⁰

Péter elszigetelődése után egy intenzív troposszal fejezi ki rosszállását: „látam, hogy az evangélium igazságában sántikálnak” (Gal 2,14 *ὀρθοποδέω* hap. leg.). E szó olyan „egyenes úton való járást” jelent,⁷¹ amely nem a **Törvény megtartásával hozható összefüggésbe, hanem a Tóra szövetségi értelmezésével, a „hálách”-hal**, s ebből kifolyólag a halákkal (ezt tagadja az *οὐκ ὀρθοποδοῦσιν* frázis), amely nagyon fontos ószövetségi háttérrel világít meg: a szövetségben járni kell, azt nem lehet megtartani egyes rendelkezések respektálása által.⁷²

Oepke szerint a Gal 2,14 *ὀρθοποδέω* (hap. leg.) ebben a jelentésében kimondottan klasszikus keresztyén kifejezés, amely a későbbi iratok némelyikében megjelenik *ὀρθοποδες βαίνοντες, πρὸς* formában: „*egyenesen jár (el), valaki, vagy valami érdekében...*” Ez pedig a Tóra etikai (alexandriai) **értelmezésével függ össze, nem pedig a** kazuisztikus (jeruzsálemi) felfogással.

Így tehát azt mondhatjuk, hogy a Galata-levélben történtek esetében 1. nem a keresztyénség kezdeti válsága, hanem az egyes zsidó irányzatok közötti feszültség húzódott meg,⁷³ amely 2. a zavarkeltők számára kiváló terület lehetett lázító tevés-

E megjegyzés fontos lehet a trisz legomenonok ilyen irányú vizsgálatához a már bemutatott disz legomenon minták alapján.

70 Nem zárható ki, hogy a Jeruzsálemi konventen is a Halákót rendelkezései szerint értelmezték a szövetséget. A Halákót 146. törvénye kimondja: „*Mielőtt megennéd egy állat húsát, engedd ki a vérét a földre.*” A 147. törvény pedig: „*Az állat kieresztett vérét takard be földdel.*” Ha ez az értelmezés kerül előtérbe, azt kell látni, hogy Péter és Pál vitájában a Noéi-szövetség hét törvénye (etikai rendelkezések) és a Halákót egymással való szembenállása lehetett. Lásd Seder HaMitzvos L’Harambam – R’ Yaacov Muenster: *The Six Hundred and Thirteen Commandments in prose*. Talmudic Books, Reuver Brauner- Randa, Israel – New York 5705. 2012. 5.

71 Joseph Henry Thayer: *Greek-English Lexicon of The New Testament*. USA, New York, Harper & Brothers, Franklin Square, 1887. 452-453.

72 Lásd ehhez: Do justice, and walk humbly with YHVH. In Chaya T. Halberstam: *Law and Truth in Biblical and Literatura*. Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis, 2010. 119–120.

73 Ezt erősíti Bultmann véleménye is: Az ApCsel 6,9-ben olvasható hellenisztikus zsidók eleve szabadabban viszonyultak a törvényhez. Érhető, hogy ha ezek a személyek a keresztyénségben otthonra találtak megnövekedett az elvárás velük szemben, de különösen a templomkultusz és a törvénnyel szembeni magatartás miatt. A Gal 2,1-10 szerint az apostoli konvent elismerte a törvénytől szabad pogánykeresztyénséget teljesen egyenjogúnak azonban nem tekintették a pogánykeresztyéneket. Az apostoli dekrétum engedményeket jelentett, de megoldást nem hozott. Lásd Bultmann: *i.m.* 61–62.

kenységük (Gal 1,7 μεταστρέφω disz leg.) folytatására.⁷⁴ Ezért 3. Pál, mint hajdani farizeus alkalmas volt, hogy műveltségét, tekintélyét, jártasságát latba vetve megoldást kínáljon fel (Gal 1,16 (2,4) προσανατίθημι disz leg.), amely a régi, és az új szövetség újradefiniálása volt a νόμος értelmezésének tükrében, amely szó egyébként a leggyakrabban előforduló toposz a levélben.

Tanulságok

A súlyponti modellezés egyik általam meghatározott, fontos szabálya alapján a vizsgált szövegben a leghangsúlyosabb kulcskifejezés (toposz) lehet – a hapax legomenonok mellett – az a szó, vagy összetett szó, amely a szövegben a leggyakrabban fordul elő. Ennek fordítási lehetőségeit, esetleges szinonimáit árnyalják azok a szavak, kifejezések, amelyek pedig csak egyszer fordulnak elő a vizsgált szövegben (hapax legomenonok).

A Galata-levélben a leggyakrabban előforduló ilyen szó a νόμος (32-szer fordul elő) amelynek jelentései: 1. Törvény, 2. Tóra, 3. általában vett pl. hellén erkölcsi törvény, vagy 4. szövetség, ha a Tízparancsolatra, vagy Tóra szövetségi szerepére utal, 5. halákót, amely a szóbeli törvényi kiegészítést jelentette.

Ezek a jelentések *felváltva* találhatóak meg a levélben a szűkebb szöveggörnyezetet figyelembe véve, amelyet az alábbi táblázatban összegeztem. Ez az összegzés és a levél fordításának az a módja, amelyet dolgozatomban közöltem, hozzávetőlegesen 7 év kutatómunkájának végeredménye, amelynek egyes részleteire a disszertációm tézisei alapján kaphatunk választ.

Szó	Előford. sorszám	Előford. hely	Fordításaik a Galata-levélen belül az adott frázisokban
νόμος	1	2,16a	...Tórából fakadó cselekedetek...
	2	2,16b	...Tórából fakadó cselekedetek...
	3	2,16c	...Törvény cselekedetei... → Ez esetben a halákót, mint szóbeli Törvény 613 rendelkezéséről lehet szó, amelyek kiegészítették a Tórárt. A három előfordulásból – egy versen belül (lásd fent) – itt konkretizál az apostol.

74 Cole véleménye szerint: A 15. vers első felével arra mutat rá Pál, hogy nincs nagy távolság az őskeresztyének és a zsidóság (judaizálók) között, akikkel önmagát is azonosítja. A zsidókeresztyének és a pogánykeresztyének elnevezés fontos, nehogy úgy tűnjön, hogy a pogányok „kuttyák” (Fil 3,2) amelyek a görög cinikus filozófusok lehetnek. Az önazonosítás lényege a közös nevező keresése, nem a távolság kialakítása. Az igazak és a bűnösök személye témája a levélnek, ami még Jézus tanítására nyúlik vissza (Mt 9,13). Ez annak a pozitív diszkriminációnak a lényege, amely a pogányokat nem származása szerint veti el, hanem a „bűnösök” jelzővel a zsidósághoz kapcsolja. R. Alan Cole: *i.m.* 120–121.

Szó	Előford. sorszáma	Előford. hely	Fordításaik a Galata-levélen belül az adott frázisokban
	4	2,19a	...Tórát járva... → „A Tóra útját járva” kifejezés szerint lehet igaz, vagy éppen „bűnös” valaki a farizeusi gondolkodás szerint. Itt Pál az apodiktikus ¹ (alexandriai értelmezés) és a kazuisztikus ² (palesztinai értelmezés) kettősségét fejezi ki.
	5	2,19b	...a Tórának, mint szövetségnek... → A fentiek értelmében a szövetség védelmére utal: „meghaltam a kazuisztikus értelmezésnek, hogy éljek az apodiktikus aspektusnak.”
	6	2,21	...Tóra szerinti járás...
	7	3,2	...Tórából fakadó cselekedetek...
	8	3,5	...Tórából fakadó cselekedetek...
	9	3,10a	...a Törvény cselekvői...
	10	3,10b	...a Törvény könyvében... → Philo orális-írott törvény fogalma. Philo nevezte „írott törvénynek” a palesztinai szóbeli törvényeket azok szigorúsága miatt: mintha kőbe lennének vésve az egyébként szóbeli rendelkezések. Így a Halákótra gondolhatunk.
	11	3,11	...a Törvény cselekvése... → Abszurd értelemben nem lehet a „törvény által” megigazulni, hanem annak cselekvése, vagy éppen nem cselekvése miatt. Ez minden törvény, de főként a kazuisztikus törvények vonatkozásában igaz. Így a Tóráról többről van szó.
	12	3,12	...a Törvény nem hitből van... → Az előzőeket erősíti.
	13	3,13	...a Törvény átka... → Az előzőek szerint.
	14	3,17	...a ... későbbi Tóra... → Mivel itt a szövetség kötés eseményét említi a szöveg, egyértelműen a Tórára, mint szövetségi eszközre utal.
	15	3,18	...a Tóra szövetségéből... → A „szövetség” bővítmény az előzőek értelmében.
	16	3,19	Nade mire is való akkor a Tóra?
	17	3,21a	Ezért tehát a Tóra...
	18	3,21b	Ha a Tórát úgy adta volna Isten...
	19	3,21c	...a Törvény cselekvése által... → A 2,16 vonatkozásai erre is igazak.
	20	3,23	...a Tóra szövetsége által...
	21	3,24	...a Tóra Krisztusra nevelő eszköz...

Szó	Előford. sorszáma	Előford. hely	Fordításaik a Galata-levélen belül az adott frázisokban
	22	4,4	...a Tóra hatálya alá...
	23	4,5	...a Tóra hatálya alá...
	24	4,21a	...Tóra szövetsége...
	25	4,21b	...nem halljátok az új törvényt? → A mondatban kétszer fordul elő a szó. Az első a Tóra, a második „új törvény”, amelynek mibenlétét itt egy mondat alapján nem lehet meghatározni.
	26	5,3	...a teljes Törvény megcselekvése... → Minden kazuisztikus rendelkezés, tehát a Tóra kevés, az azt kiegészítő rendelkezések is e fogalomba tartoznak.
	27	5,4	...Tóra szövetsége...
	28	5,14	...az egész Tóra... → Mivel itt apodiktikus aspektusokról van szó, nem valószínű, hogy a halákót 613 rendelkezését is ide kellene sorolni, ellenben az 5,3-ban mondottakkal.
	29	5,18	...Tóra szövetsége...
	30	5,23	<i>S nincs az a törvény, amely ezek ellen szól!</i> → Egyszerre lehet minden a törvénnyel kapcsolatos fogalom e szóban benne, még a hellén erkölcsi törvények is, amelyre a „lélek gyümölcse” részben található egy paratextuális mia-gráfé legomonon utal (Gal 5,23 <i>ἐγκράτεια</i> -mértékletesség, önmérséklet.)
	31	6,2	...Jézus Krisztus Tórája... → E kifejezést többek között James Dunn használja. E ponton konkretizálja Pál, hogy a „Törvényt” Jézus tanításaival egészíti ki nem egyéb rendelkezésekkel.
	32	6,13	...nem ragaszkodnak a Tórához... → A Tóra a szövetség eszköze lenne, de a körülmétkedés szorgalmazása miatt gyakorlatilag azt megszegik: a noéi rendelkezések alapján a „pogányokra” nem kell ráerőltetni a szövetség és nemzeti identitás jeleként a körülmétkedést. Ha mégis megszegik, ezzel szegik meg a szövetséget.

- 1 Apodiktikus: megcáfolhatatlan, abszolút. A Törvény ilyen értelmezése nem taglalja, hogyan kell egyes részeit az életre alkalmazni, hanem általánosságban jelenti ki. Pl. „megemlékezézzél a szombatnapról...” – de hogyan? Ebből ered az etikai értelmezés: minden közösség maga szabályozza a „hogyan?”-t. Így tehát az apodiktikus törvény a „miért?”-re ad választ.
- 2 Kazuisztikus: a latin „kázus” – eset szóból. Az ilyen típusú törvények a választás lehetőségét mutatják be: „Ha pogányok útjára tévedsz...” „Ha tisztátalan ember ruhájához érsz...” – A „ha” után, mindig leírást, rendelkezéseket találunk arra, hogy mit kell ilyen esetben cselekedni.

KERESZTÉNY EURÓPA – ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Mostanában a közbeszédben sokat szerepel a „keresztény Európa” kifejezés – nem utolsósorban a menekült-kérdéssel kapcsolatosan. Valóban központi szerepet játszik ez a kifejezés. Bemutat vagy ráutal valamire, amiről valószínűleg nem is beszélünk, hogyha nem kerültünk volna ebbe a helyzetbe, ti. hogy nem előre tervezetten számosan látogatnak el hozzánk átmeneti vendégséget kérve.

A „keresztény” kifejezés az egyházi szóhasználatban Krisztuskövetést jelent, a civil szóhasználatban pedig valami egészen mást: fehér, európai középosztály tudatot jelent, civil identitást akar kifejezni. Identitást, amit ennek révén fejezünk ki, hogy mi vagyunk az európaiak, keresztény európaiak. Nem történetre utaló kifejezésről van tehát szó. Európa története ugyanis meg van terhelve egy sereg olyan szörnyűséggel, amelyet az európai kiegyensúlyozott, akár büszke öntudat nem akar magáénak vallani. Ezeket zárja ki azzal, hogy az mondja, mintegy minősítő jelzővel, hogy ez egy „keresztény Európa”, vagyis nem „fasiszta Európa”, nem „kommunista Európa” és nem „koloniális Európa”, hanem „keresztény”.

A másik, ami miatt nagyon fontos ez a kifejezés, hogy egyszerre kérdésessé válik nemcsak az európaiság, mert az egy földrajzi kifejezés is lehet, hanem a kereszténység mibenléte is. A bevándorlás, a népvándorlás olyan tematikát és olyan rétegeket vet fel, amelyekre a keresztény jelzőnek is különböző dimenziói tudnak válaszolni, vagy tudnak kapcsolódni hozzá. Ha Európára azt mondjuk, hogy keresztény Európa, és szeretnénk azt is beleérteni, hogy az Európaiak valamilyen értelemben keresztény módon vallásosak, akkor meg kell ennek kapcsán vizsgálnunk, hogy vajon azok az emberek, akik sokan jönnek, sokan vannak úton mifelénk, ők vajon milyen vallásúak és milyen módon vallásosak. Sőt egyáltalán az ő vallásosságuk összehasonlítható-e azzal, amit a kereszténységen belül vallásosságnak szoktak általában nevezni? Tehát egyszerre provokál minket egy radikálisan „másik”, de ugyanakkor e provokáció révén azt is meglátjuk, hogy mi magunk sem vagyunk egyáltalán egyformák, és mi magunk is egy külön gondolkodás útján tudjuk csak megmondani, hogy milyenek is vagyunk, miközben nem vagyunk olyanok, mint azok, akik jönnek. Az európai országokban, különösen itt, Közép-Európában és attól nyugatra általában az alacsonyabb szintű felekezeti

hovatartozás a jellemző vagy másképpen fogalmazva, a felekezeti vallási kínálat fogyasztása alacsony és egyre alacsonyabb szintű (kevesebb templomba járás, kevesebb keresztelezés, kevesebb házasságkötés stb.); továbbá a vallásosság nem intézményhez kötött területe is, sokkal lassabban ugyan, de szintén csökkenő tendenciát mutat (kevesebb imádkozás). Amikor ezt állítjuk, akkor azt is állítanunk kell, hogy ugyanakkor mégis sok meditáció van, sok jóga van, sok más jele annak, hogy az úgynevezett transzcendencia jelen van az ember életében, akkor is, ha francia, belga, holland vagy dán.

De a kereszténységnek van egy olyan perspektívája is, amit kultúr-kereszténységnek lehet nevezni, ahol az európai alapértékek keresztény gyökereire történhet reflexió. Ezek persze zsidó–keresztény gyökerek, és ezek társulnak a görög–római kultúrával és a zsidó kultúrával is. Tehát az a multi vallási egyveleg, amit a kereszténység fogott valahogyan össze, és hagyományozott át számunkra, a mai modern emberszemléletnek, tudomány szemléletnek, politikaszemléletnek a legmélyebb fundamentumát képezi. A felvilágosodás, a francia forradalom, a tudományos forradalmak, az emberi jogok kihirdetése és köbevése elsősorban a klerikális diktatúrával szemben fogalmazódott meg a keresztény alapokra építve. Ez nem anti-vallási és nem anti-keresztény, hanem anti-klerikális program volt. Mindaz, amit liberális demokráciának nevezünk, az a keresztény logikának, a keresztény perspektívának, a keresztény metafizikának az emlőjén cseperedett fel, és látszik, hogy erős, egészséges „gyerek” lett belőle.

Végül pedig a kereszténység egyben elválasztó fogalom is. Amikor azt mondjuk, „keresztény Európa”, akkor azt is mondjuk, hogy ez más, mint a nem keresztény nem Európa. És éppen ezekre a keresztény örökségekre vagyunk nagyon büszkék: az emberi jogokra, a kulturális toleranciára stb. Azt állítjuk, hogy ez az európai emberiség vagy az európai kontinens társadalmainak együttélését megalapozó és lehetővé tévő kincs, amely más kontinenseken ilyen módon nem tapasztalható meg. Itt persze zárójelet kell tenni, mert Amerika is más kontinens, de Amerika keresztény export volt egy másik kontinensre. Vegyük hozzá Ausztráliát is.

Vagyis összességében épp azokról a kulturális területekről jönnek a sokak számára ijesztő tömegek, amelyek nem ennek a keresztény Európának az exportja révén alakultak ki. Úgy gondolom, hogy ezt nagyon alá kell húzni, amikor iszlámot mondunk. Nem arról beszélünk-e, ahogyan a keresztények megalkották a szemben álló „másikukként” az arab világot, a Dar al-Islamot, az iszlám földet, a saját maguk logikája számára? Hogy vajon nem az az iszlám „üt vissza”, amit mi teremtettünk, mint egészen mást? Nem azért tartanak sokan ennek a bevándorlási hullámnak a fenyegető vallási dimenzióitól, mert valahogy – implicit módon – érzik azt, hogy ez nem más, mint amit mi helyeztünk át „oda”, mindazt, amit magunkból nem akartunk elfogadni?

Azért is merem ezt állítani, mert ebből a felismerésből fakadhat egy másik hozzáállás, másik kritikus találkozás. A műveltebbek azt mondják, hogy az iszlám is a könyvnek a vallása, és ezért olyan mint a zsidóság és a kereszténység. Azonban a kereszténység nem a könyv vallása, hanem a kereszténység Jézus Krisztus vallása, egy személy vallása, és a zsidóság sem a Biblia vallása, hanem a törvény vallása. Az iszlám viszont könyv vallás. Amikor tehát az ábrahámi közös gyökerekre hivatkozik a vallásilag, esetleg a vallásközi párbeszédben is művelt ember, akkor talál egy olyan közös pontot, amivel kapcsolatban nem a történelmi hagyományokat lehet újraépíteni, hanem amely alapján kezdeményezni, folytatni, megerősíteni lehet egy olyan vallásokkal kapcsolatos felfogást és beszélgetési módot, amely nem egymással szemben és nem egymástól elkülönítve tekint ezekre a nagy vallási hagyományokra. Arra tud rálátni, hogy ezekben egymásra reflektáltan folyt és folyik a mai napig is azoknak a válaszoknak a keresése, amelyeket most az egész világ igényel, nevezetesen, hogyan lehetséges a túlélés, a természetmegóvás, az emberhez méltó élet.

Tehát amikor keresztény Európáról beszélünk, akkor semmiképpen sem beszélhetünk egy olyan egyértelmű és homogén tömbről, amit egy másik egyértelmű és homogén tömb ki tud kezdeni. Sokan emlegetik Huntingtonot, aki a civilizációk összecsapása – *The Clash of Civilizations* – című könyvével vált nagyon híressé. Csodálatos mű, nagyon jó felvetés, csak éppen a kritikusai jogosan bírálják benne, hogy kulturális tömbökben gondolkodik egy olyan világban, melyben a pluralizmus a jellemző és nem a kulturális tömbök. Ugyanis az emberek orientációjáról szóló statisztikai adatokból azt láthatjuk, hogy Európában is nagy érdeklődés van a hagyományos értelemben nem európai kultúrák iránt. Sőt, vannak, akik felvetik azt, hogy Európában az úgynevezett „Easternization” zajlik: a kereszténység exportja Indiába egyszer csak az indiai gondolkodás importját váltotta ki: jogát, transzcendentális meditációt, karmáról és darmáról szóló diskurzusokat. Másrészt nagy keletje van a szúfi misztikának Európában. Tetejében a beáramló migránsokat *arab* számokkal számoljuk. Vagyis egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy Európa egy vegytiszta közeg, amellyel kulturális és vallási értelemben egyértelműen szembe lehet állni. Inkább arról van szó, hogy az az ötvözet, a különböző nemesfémeknek az ötvözetébe most egy technológiai váltás momentumra kerül bele. Mindenképpen nemesfémekből álló ötvözetek ötvöződnek. A kontinens kohója most hirtelen felhevült, és ez rámutat arra, hogy minden kontinensen belül nagyon komoly vallási és kulturális sokféleség van. Minthogy pedig krízis van, egyáltalán nemcsak Európában, hanem globálisan, és nem tegnap vagy a nyár eleje óta, hanem 20 óta, a krízist pedig a nagyon erősen és nagy tömeg számára jelenlévővé tévő alkalmak radikális és egyértelmű önmeghatározásokat hívnak elő – nemcsak Európában, hanem az iszlám világban, az európai muzulmán közösségekben egyaránt.

A keresztény Európa kifejezésben ott rejlik a súlyos veszély, hogy radikális önértelmezési ígéretet hordoz, amely ebben az ideges, kapkodó helyzetben azzal a látszatnyugalommal kecsegteti az embereket, hogy biztos alapunk van, amit nekünk meg kell védeni. A döbbenetes azonban az, hogy nincs biztos alapunk, nem kell ezt megvédeni, hanem az emberiség legkülönbözőbb csoportjaival együtt keresni kell azt a folyamatosan bizonytalan alapot, amely időről időre lehetővé teszi azt, hogy ne irtsuk ki egymást.

Ki kell térni a kérdéskör kapcsán a kereszténység publikus illetékességére, annak különböző rétegeire és képviselőire. A kereszténységet a nyilvánosságban, többek között költők, írók, filozófusok, szentek, misztikusok és különböző kisebb nagyobb egyházak bürokráciája, hivatalnokai és papsága képviseli. Tehát a kereszténység különböző szintű illetékességekkel rendelkezik, amit más-más személyek és intézmények jelenítenek meg. Az egyén számára ez a kereszténység azzal az illetékességgel rendelkezik, hogy az egyént megpróbálja olyan szellemi és gyakorlati közösségbe vonni, amely a legsúlyosabb krízisre, a bűnnek a krízisére pozitív választ tud adni, nevezetesen a megváltás választát. Nem a bűné, hanem az Isten jóságáé az utolsó szó, amibe kapaszkodva az ember megőrizheti vagy visszanyerheti azt a reményét, hogy még sincs teljes mértékben elátkozva, miként azt a gondolatai, a rémképei sokszor a cselekedetei is inkább bizonyítják. Tehát a személy számára a kereszténység ezt a megváltottsági perspektívát nyújtja, aminek következtében az egyénnek lehetősége van családjában, baráti körében és ismerősei körében az ilyen perspektívát támogató hálózatokba belépni, vagy ilyeneket alkotni. Akkor, amikor arról beszélünk, hogy jönnek az idegenek, akkor ez a krisztusi kereszténység illetékes abban, hogy hitre alapuló hálózatainak és közösségeinek felfogó erejét felerősítse. Erre hívja szent forrásainak hagyománya.

A kereszténységben az ember vándor lény, vándorlása a születéssel kezdődik, és a halálon túl folytatódik, amíg Istenbe nem ér. Vándor a kereszténység Messiása is, a megtestesülés egy elutasított vándor családban történt meg, és a megváltás pedig egy kiutasítás során. A kereszténység azért jött át Európába, mert égett a talaj Pál apostol lába alatt. Még nagyon sokat lehetne beszélni arról, hogy a kereszténység mennyi migráción keresztül érkezett el oda, ahol most van, és ennek a migrációnak, a folyamatos idegenségnek az emléke benne van a kereszténység vallási perspektívájában, történelmi emlékezetében és kortárs eszmerendszerében. Tehát ez a személyre szóló, a hálózati szintű civil társadalmi szintű illetékesség.

De van egy másik illetékessége is a kereszténységnek, ami a társadalomszervezés logikájára vonatkozik, amit katolikus kifejezéssel az egyház társadalmi tanításának nevezünk. Ennek a területén a kereszténység abban illetékes, hogy prófétai módon felhívja a figyelmet a strukturális bűn erejére, vagyis azokra a struktúrákra, amelyek az ember egyéni hozzájárulása és szándéka nélkül is csak rossz döntésekre tudnak vezetni. Tehát a félelemnek, kiszolgáltatottságnak, visszaélésnek, a kor-

rupciónak a struktúráira. Ez a kereszténységnek, a kereszténység hivatalos képviselőinek súlyos kötelessége, amelynek feltétele a távolmaradás attól a korrupst szervezetrendszerrel, amely a strukturális bűnt fenntartja. Itt a kereszténységnek meg kell őriznie, vagy újra meg kell találnia az idegenség kultúráját, hogy idegen lehessen ezzel szemben, mert különben nem lesz képes hitelesen felemelni a próféta szavát a félelmet generáló, populista politika ellen. Ez az a második terület, ahol a keresztényeknek, ha van módjuk megszólalni, ha van illetékességük intézményeket képviselni, intézményi szinten is hivatalosan is megszólalni, akkor el kell mondaniuk, akár alkalmas, akár alkalmatlan, akár kellemes, akár kellemetlen.

Ha egyáltalán reménykedhetünk abban, hogy a kereszténység valami eredeti módon tud hozzászólni a jelenlegi krízishez, és a kereszténység hivatalos képviselői nem pusztán valamelyik politikai nézet tömjénfüstben való megismétlői lesznek, hanem keresztény forrásokra támaszkodó, az Isten által való megszólítottág és megérintettség hitén alapuló megszólalók, akkor fel tudnak valamit oldani a mai pánikokból és főbiákból. Akkor el tudják kérni a politika illetékeseitől azokat a kifejezéseket, mint keresztény, szent, Isten. El tudják kérni, és azt tudják mondani, hogy maradjanak a politika logikáján a politika kifejezéseivel, és a szentre vonatkozó illetékességet ebben az úgynevezett frakcionált társadalmi berendezkedésben majd a keresztények hozzáteszik, meg hozzáteszik a zsidók, a hinduk és más vallások. S ekkor a társadalom odafordulhat a diskurzus többé-kevésbé viszszanyert hitelességű szféráihoz. Így a politika is rákényszerül arra, hogy a politikai racionalitás vagy a politikai populizmusnak az eszközeivel éljen, és ne kelljen olyan kifejezéseket tovább profanizálnia, amelyeket nemcsak nem ért, hanem amit megért belőlük, az ráadásul a lényegnek pont az ellenkezője.

A bevándorlással kapcsolatban megszólalnak egyházi vezetők, s ez részben megerősítően, részben pedig megosztóan hat. Egy egyházi vezetőnek a magyarországi hagyományok diktálják a megszólalást: nemcsak a hívek iránt érzett felelősségből kell megszólalnia, hanem az ország, a közügyekért vállalt felelősségből is. Felhangzott az aggodalom szava, mint ahogy ezt ez a konkrét eset is mutatja, a Szeged Csanádi Egyházmegyének a főpásztora úgy véli, hogy Európa borzasztóan nagy veszélyben van. Nemcsak az európai kereszténység, hanem az európai emberiség, nemcsak Magyarország, hanem egész Európa, hogy ez a veszély végzetes, és Európának, Magyarországnak az a kötelessége, hogy ennek a veszélynek az elhárításában legyen nagyon elkötelezett, akár a hősiesség fokán.

A püspököknek ez a véleménye karakteres, és számos európai politikus véleményével szinkronban lévő vélemény, amelyet két oldalról lehet vitatni. Az egyik a politikai vitathatóság, ahol a más politikai meggyőződésű emberek majd azt fogják mondani, hogy a püspököknek bizonyos okok miatt nincs igazsága, a püspök pedig azt fogja mondani a más elképzelésekkel rendelkezőknek, hogy nekik pedig más okok miatt nincs igazuk. Mindkét fél megvádolja a másikat azzal, hogy az külön-

böző érdekek kiszolgálója. Ez a politikai játéktéren való vitának a sajátossága, voltaképpen senkinek nem kell ezen felhergelődni

Fontos azonban egy másik megközelítés is, amire Magyarországon még felcseperedően van az érzékenység, az pedig annak tudatosítása, hogy a püspök szava nem csak egy közszereplő kijelentése, hanem ő az egyházmegyében egy keresztény egyházi tanításnak is első számú hivatalos képviselője. Állásfoglalásában e második, vallási szempontból elsődleges megközelítés szerint a legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a püspök úr ebben a nyilatkozatában és a helyreigazításokban, nem exponálta azt, hogy az ő látásmódja milyen egyházi tanításra tud támaszkodni. Hogy az evangéliumban, a szent hagyományban, a szenteknek, a misztikusoknak, akár a magyarországi szenteknek tulajdonított isteni kijelentések, a végső soron rejtőző és titokzatos Isten kinyilatkoztatásának mely szavai azok, amelyek őt ebben a nézetében megerősítik, vagy erre az álláspontra inspirálják. Vagyis nem az a probléma, hogy a püspök milyen politikai állásfoglalást hangoztat, mert szabad ember és Magyarországon is demokrácia van. A nehézséget az okozza a hívőknek, hogy a püspök szavaiban nem tudnak ráismerni arra a látens konszenzusra, amely a kereszténység alapértékeinek érzeke, legszentebbnek tekintett forrásaiból fakadó alapértékeire való emlékeztetés. Pedig azon túlmenően, hogy egy felelős egyházi vezetőnek fontos az ország ügyeihez is hozzászólnia, de ugyanígy fontos az is, hogy a rábízottakat megerősítse a hitben. Egyelőre úgy tűnik, hogy ebben a nyilatkozatban, az e nyilatkozat körüli vitában inkább az ország politikai felelőssége vonatkozásában exponálta magát a főpásztor, és kevésbé övéinek megerősítésében.

Fentebb utaltam már rá, hogy az egyháznak komolyan kell vennie a saját vallási illetékességét, és el kell kérnie vagy vissza kell szereznie a politikától azokat a szent kifejezéseket, melyekkel a politikusok egyáltalán nem szent céljaikat forgalmazzák a nyilvánosság előtt. Groteszk módon erre a bevándorlási plakátokkal szembeni ellenkampány egyik plakátja is felhívta a figyelmet: idézte Máté evangéliuma 25. fejezetéből, hogy „Jövevény voltam és befogadtatok”. Bizonyára a migráció problémakörével kapcsolatban keresztény lelkipásztoroknak és híveknek eszébe jutott, már csak a kifejezésre való asszociáció révén is, ez a nagyon-nagyon súlyos igehely, kulcsfontosságú kijelentés. Sok további szöveg is létezik a keresztény lelkiségi irodalomban, amely foglalkozik ezzel, és szembe helyezi ezt a perspektívát avval a bizonyos farizeussággal, amely elsősorban a nyilvános tereken való imádkozást műveli, szemben az irgalmasság gyakorlatával. Nem merném gondolni, hogy ez a szembeállítás nincs jelen a köztudatban, de az a tény, hogy nem közvetítődött, nem lett jelen a médiában, az érdekes.

Másrészt vallási megközelítésben emlékeztetni kell, hogy szintén a Szentírásban olvasható Jézusnak az a prófétai-kritikus mondata, miszerint a „kövek fognak megszólalni”. Magyarország (több más ország mellett természetesen) stílszerűen

fogalmazva folyamatosan ki van téve annak az isteni provokációnak, hogy azokat a szavakat, amelyeket a kereszténységnek kellene mondania a hivatalos képviselők által, olyanoktól lehet hallani, akikre az ember nem számítana. Emellett meg lehet mosolyogni vagy kérdőre lehet vonni például a Kétfarkú Kutya Pártot, amiért ilyen szavakat használ a Biblia szövegét profanizálva egy ilyen súlyos politikai krízis idején, ugyanakkor, aki kész arra, hogy a legváratlanabb pillanatban tartson számára tükröt a Mindenható, az hálás lehet egy ilyen fricskáért.

Visszatérve a püspöki nyilatkozatra, a Washington Post azt idézte tőle, hogy a pápának fogalma sincs arról, hogy mi van Magyarországon. Talán ez így nagyon sarkos kifejezés, és nem csodálom, hogy a püspök úr fölháborodottan kikérte magának, hogy ő ezt így biztos nem mondta. Azonban a kijelentésében mégis van egy igazságmag, ez pedig az, hogy a pápának ezt az általános kijelentését minden országban az ország konkrét helyzetére vonatkozóan kell tudni alkalmazni. A pápának valóban nem szükséges, hogy fogalma legyen arról, hogy Dél-Magyarországon milyen nehézségeket okoz a migránsok jelenléte. A pápa elsősorban spirituális vezető. Neki az oldás és kötés kulcsai vannak a kezében és nem minden plébánia, és minden egyes templomnak a kulcsai. Vagyis, amikor ő azt mondja, hogy nyissuk ki a helyiségeinket, akkor nem azt mondja a sekrestyésnek, hogy ne zárja be a templomot, és nem azt mondja a plébánosnak, hogy ne zárja be a plébániát, hanem azt mondja, hogy az egyház sugározza a krisztusi vendégbarátságot, amit a szerzetesrendek történetében olyan csodálatosan láthatunk. Benedekre szeretnék most csak utalni, mint Európa védőszentjére, akinek regulájában a vendég jövetele Krisztus jövetelét jelenti.

Magyarországon kialakult egy káosz, amin talán éppen túl vagyunk, de majd jön még ennél sokkal súlyosabb és nagyobb. Ez egy tréningfázis volt előérzetem szerint, és a különböző állami szervek, civil szervezetek (beleértve a katolikus, református és más vallási civil szervezeteket is) között remélhetőleg több tapasztalatra alapozó együttműködés válik lehetségessé. Ha a bevándorlási hivatal helyet fog keresni annak a hirtelen megjelenő 70 ezer migránsnak, aki ideérhet Magyarországra, akkor majd lehet tudni, hogy nem kell külön épületeket felépíteni, hanem be kell engedni őket például a templomokba vagy hittantermekbe, amíg jogilag elbírálják, hogy ki mire jogosult.

Abdul Fattah, MUNIF

iszlamológus, a Magyarországi Muszlimok Egyházának hittanára

A DZSIHÁD VALÓDI FOGALMA AZ ISZLÁM VALLÁSTUDOMÁNYBAN

A magát Iszlám államnak nevező terrorszervezet, és az Al-Kaida terrorhálózat előszeretettel hivatkozik merényleteinek indoklásául a dzsihádra. A terrorizmus, amely a média jóvoltából összefonódott a dzsiháddal, valójában szöges ellentétben áll vele, mint azt látni fogjuk.

A közhiedelemmel ellentétben ugyanis a dzsihád nem jelent sem ártatlan civilek elleni erőszakot, sem „szent háborút”. A dzsihádot nyugaton fordítják szent háborúként, ami egyrészt nyelvészeti tévedés, hiszen a háborút az arab nyelvben a *harb*; a harcot, fegyveres küzdelmet a *kitál*, a gyors rajtaütést pedig *ghazva* szavakkal jelölik, másrészt a szent háború a középkori kereszties hadjáratok kapcsán került Európában a köztudatba, miután a keresztény egyház szent feladatának tekintette a muszlimok által meghódított Szentföld visszahódítását, és az Isten el-lenségeinek vélt muszlimok elpusztítását. A mérvadó muszlim vallásjogtudósok ezzel szemben a háborút sosem nevezik szentnek. Igazságos vagy jogos harcnak tekintik a honvédelmet, a szabadságharcot, tehát a támadóval szembeni fegyveres ellenállást, valamint ha elnyomás és kizsákmányolás alatt élő emberek felszabadításáról, és igazságos állapotok biztosításáról van szó.

A dzsihád szó alapjelentése

A dzsihád szó, az arab *dzs-h-d* igeigyeökből ered. A *dzsehede* alapige azt jelenti fáradozott, erőt fejtett ki, ezért a *dzsuhd* névszó a modern arab nyelvben a kifejtett fizikai, szellemi, és mechanikai erőt, energiát jelöli. A kifejezés szerepel a Korán 9: 79-ben: „*Akik azokat rágalmazzák a hívők közül, akik önként adnak adományt, és akik nem találnak mást, csak az igyekezetüket (dzsuhd), és gúnyolódnak rajtuk, azokon Allah fog gúnyolódni*”

A kifejezés hasonló kiejtéssel és jelentésben jelenik meg többek között a Korán 16: 38-ban: „*Allahra esküdtek meg a legerőteljesebb (dzsehde) esküikkel, hogy Allah nem támasztja fel azt, aki meghalt. Dehogy nem! (Ez) Tőle való igaz ígéret! Ám a legtöbb ember [ezt] nem tudja*”.

A *dzsáhede* ige ugyancsak a *dzs-h-d* igeegyökből származik. Jelentése: erőfeszítést tett, küzdött. Ebből az igéből származik a *dzsihád* vagy *mudzsáhede* főnév, amely erőfeszítést, küzdelmet jelent, a *mudzsáhid* szó pedig a küzdelmet folytató személyre utal.

A dzsihád különböző formái

Az iszlám vallás alaptanításaiban hiába keresnénk a dzsihád kifejezést. A fogalom az iszlám történetében ugyanis Mohamed Próféta küldetésének mekkai időszaka végén jelenik meg. A Korán mindösszesen hat Mekkában kinyilatkoztatott idézete tartalmazza valamilyen formában a dzsihád szót, amely kifejezés a szülők negatív erőfeszítésére, lelki nyomására utal, amellyel gyermekeiket a bálványimádásra akarják rávenni (Korán 29:8; 31:15), illetve arra a verbális, szellemi küzdelemre, amelyet Mohamed prófétának és követőinek kell vívnia mekkai bálványimádó ellenségeivel szemben. A Koránban ez áll: „*És ne engedelmeskedj a hitetleneknek, és küzdj ellenük (dzsáhid-hum) általa (a Korán által) nagy erőfeszítéssel*” (Korán 25:52).

A másik figyelemre méltó Korán idézet, amely ebben az időszakban került kinyilatkoztatásra, arra az erőfeszítésre és fizikai helytállásra utal, amelyet az egyistenhívő muszlimok Mekkában tanúsítottak elszigeteltségük idején. A Korán a következőképpen utal erre az erőfeszítésre: „*És akik küzdöttek (dzsáhedi) Miértünk, azokat bizonyosan a Mi útjainkra fogjuk vezetni. Bizony, Allah azokkal van, akik jót cselekszenek*” (Korán 29: 69). Akik erőfeszítést és állhatatosságot tanúsítva – passzív ellenállással – kitartanak az Egyetlen Istenben vetett hitük és az iszlám vallás gyakorlása mellett, Allah tetszéséért és az Ő jutalmazását áhítozván, azokat Allah az igaz útra és a Paradicsom kertjéhez vezeti.

Belső, spirituális és szellemi dzsihád

A muszlim vallástudósok nem csupán a fent felvázolt szellemi küzdelem és passzív ellenállás vonatkozásban tesznek különbséget a dzsihád formái között. A dzsihádnak ugyanis létezik belső és külső formája is. A vallástudomány megkülönböztet nagyobb dzsihádot és kisebb dzsihádot. „Visszajöttünk a kisebb dzsihádból a nagyobb dzsihádba. Megkérdezték: Mi a nagyobb dzsihád? Azt válaszolta: „A szív dzsihádja!” (al-Bajhaki jegyezte fel) E közlés befejezésének egy másik változatában ez áll: „A szolga saját kénye elleni erőfeszítése (*mudzsáhede*)”. (al-Khatíb jegyezte fel). Nem teljesen tisztázott, hogy kitől származik ez a kijelentés, valószínűleg nem magától Mohamed Próféától, hanem egy későbbi, nyolcadik században élt muszlim előljárótól. Ez a kijelentés nagy jelentőséggel bír az iszlám

vallástudományban, hiszen gyakran idézik a vallástudósok, rámutatva arra, hogy az ember saját gonosz hajlandóságai elleni küzdelme nagyobb jelentőséggel bír, mint a csatatéren vívott küzdelem.

A hívő lelkében zajló dzsihad, arabul *mudzsáhedet al-nafsz*, az a lélekben folytatott erőfeszítés és küzdelem, amely a saját gonoszságának legyőzésére irányul, és mint ilyen, magasabb rangú erőfeszítés, mint a külső ellenséggel szemben folytatott fizikai dzsihad.

Míndezek az erőfeszítések tehát nem látványosak, hanem a hívő lelkében és tudatában zajlanak, olyan gyakorlatok keretén belül, mint az imádkozás (*szalát*), a böjt (*szijám*), az istenemlegetés (*zikr*) és a szemlélődés (*tefekkur*), melyek lelki élményekkel gazdagítják a muszlimot, amennyiben áhítattal és átéléssel teljesíti azokat. Az istenemlegetés, amely alapvetően egy spirituális cselekmény, magasabb szintű a fegyveres dzsihadnál, hiszen Mohamed Próféta azt mondta: „Elmondjam-e nektek, melyek lehetnek számotokra a legjobb cselekedetek, és a legtisztábbak a ti Uratoknál, és mi az, ami a legmagasabb fokozatokat biztosítja számotokra, és ami jobb, mintha aranyat adományoznátok, és ami jobb, mintha az ellenségetekkel találkoznátok és harcolnátok velük?” Azt mondták [a társai]: „Igen!” Ő pedig így szólt: „Az Allahról való megemlékezés” (Málik és al-Tirmidhi jegyezték fel).

Ugyanakkor a muszlim ember spirituális dzsihadot folytat akkor is, amikor lelki erőfeszítéseket tesz az Istennek tetsző, tisztességes és erkölcsös életmód megvalósításáért, idejét és erejét áldozva erre. Amellett, hogy küzd a gyarlóságaival, a muszlim ember egész földi létében az iszlám tanulmányozása, mindennapjainak az iszlám szellemiségében való megélése által törekszik az erkölcsi jóra.

Megjegyzendő, hogy létezik az elme dzsihadja is, arabul *idzstihád*, amely a vallásjogtudósok azon intellektuális, szellemi erőfeszítése, amelyet egy olyan vallási kérdés megoldására fordítanak, amelyről sem a Koránban, sem a prófétai hadiszokban nem találnak egyértelmű iránymutatást. A *mudzsstahid* az a tudós, aki alkalmas az efféle önálló véleményalkotásra.

Külső, fizikai dzsihad

A vallástudósok szerint a belső dzsihadon kívül létezik a kifelé irányuló, megnyilvánuló erőfeszítés. Először is vegyük szemügyre Mohamed Próféta következő, sokszor idézett mondatát: „Aki egy elvetendő dolgot lát közületek, az változtasson rajta a kezével, ha nem képes erre, akkor változtasson rajta a nyelvével (beszéd-del), ha nem képes erre, akkor változtasson rajta a szívében, és ez a leggyengébb hit [megnyilvánulása]!” (Muszlim jegyezte fel). A hadisz jelentése a következő: a környezetünkben előforduló erőszakot vagy jogtalan cselekedetet fizikai erővel meg kell gátolni – amennyiben van erre mód és lehetőség. Ha nincs elegendő erő

ennek kivitelezésére, akkor fel kell emelni a hangot az igazságtalan, erkölcstelen cselekmények ellen. Erre utal Mohamed Próféta következő mondása: „A dzsihád leghatalmasabb [formái] közül való, egy igaz szó [kijelentése] egy igazságtalan kormányzó jelenlétében”. (al-Naszái jegyezte fel)

Amennyiben pedig valaki félve a megtorlástól, nem meri nyilvánosan elítélni a zsarnok kormányzót igazságtalanságáért, és nincs bátorsága szembesíteni őt zsarnokságával, vagy képtelen szavával meggátolni a jogtalanságot, akkor türelmet kell tanúsítania, és szívében reménykednie kell a helyzet javulásában, fohász-kodva az igazságtalanság megszűnéséért. Az előző hadisz alapján a külső, fizikai dzsihadnak három formáját különböztethetjük meg:

- Erőfeszítés a környezet felé türelmességgel, megértő és jámbor viselkedéssel, mint például a házastárs iránti türelem, a gyerekek szeretetteljes megnevelése, sőt a szomszédokkal és a nem muszlimokkal való toleráns bánásmód, még akkor is, ha bántó megjegyzéseket tesznek a vallással kapcsolatban. Allah azt mondta: „*Bizony, próbára leszek téve vagyontokat és személyeteket illetően, és sok bántó beszédet fogtok hallani azoktól, akiknek előttek adatott az Írás, és azoktól, akik [Allah mellé] társat állítottak. És ha türelmet és istenfélelmet tanúsítotok, bizony ezek az elszántságot igénylő dolgok közé tartoznak.*” (Korán 3: 186)
- Erőfeszítés a társadalmi betegségek ellen verbálisan, történjen akár szóval, akár íróttal, amely a közjó érdekében folytatott dzsihad a negatív, társadalom-romboló jelenségekkel szemben. A dzsihad a Koránban – mint arra már korábban utaltam – először bálványimádók az egyénre és a társadalomra egyaránt veszélyes hiedelemvilágával és babonáikkal szembeni érvelésként, verbális erőfeszítésként jelent meg: „*És ne engedelmességed a hitetleneknek és küzdj ellenük általa (a Korán által) nagy erőfeszítéssel*” (Korán 25:52)
- Küzdelem vagyonnal vagy fegyverrel. A külső dzsihad leginkább félre-magyarázott és félreértett megnyilvánulása a fegyveres dzsihad, akár vagyonnal támogatja azt valaki, akár személyes részvételével. Erre utal a „*dzsáhede fi szebil-illáh*” kifejezés, vagyis az Allah útján végzett erőfeszítés és küzdelem. A Koránban a következő áll: „*Bizony, azok a hívők, akik hisznek Allahban és a küldöttében, majd nem kételkednek, és küzdenek Allah útján vagyonukkal és magukkal (életükkel), ők azok, akik igazak*” (Korán 49: 15). Annak kifejtésére, hogy mit jelent Isten útján folytatni erőfeszítést, az iszlám vallástudomány okfejtései mentén fogok kísérletet tenni a későbbiekben.

A fegyveres dzsihád megjelenésének története és elrendelésének indokai

Miután a dzsihád fegyveres formájával kapcsolatban számos félreértés és téveszme terjedt el muszlimok és nem muszlimok között egyaránt, a következőkben részletesen tárgyaljuk a fegyveres dzsihád történetét, valós jelentését és az iszlám vallástudomány jeles tudósainak véleményét és állásfoglalásait e témát illetően.

Az iszlám megjelenését követően, az egyistenhitet követő, kis létszámú muszlim közösség Mekkában sok szóbeli és fizikai bántalmazásnak, üldöztetésnek volt kitéve a bálványkultuszt követő sokistenhitű többség részéről. Ennek hatására sokan titokban tartották hitüket vagy átmenetileg kimenekültek, kivándoroltak Abesszíniába (a mai Etiópiába).

Ebben az időszakban a muszlimok még nem alkalmazhattak fizikai erőt és fegyveres ellenállást a bálványimádó ellenségeikkel szemben, hanem kizárólag az intellektuális dzsihád érvényesült, amely a pogány hiedelemvilág verbális tagadásában testesült meg: *„És ne engedelmessédj a hitetleneknek és küzdj ellenük (dzsáhid-hum) általa (a Korán által) nagy erőfeszítéssel”* (Korán 25:52). Ez az idézet arra utal, hogy a muszlimoknak vallási meggyőződésük védelmezése céljából szellemi erőfeszítéssel és verbális küzdelemmel kell válaszolniuk a Korán ésszerű érveinek felvonultatásával azon kérdésekre és vádakra, amelyeket a bálványimádók intéztek hozzájuk.

Amikor tehát elkezdtek üldözni a muszlimokat Mekkában, a muszlimok választhattak hitük eltitkolása, vagy a kivándorlás (*hidzsra*) között. Miután azonban három évig (619–622) bojkottálták őket, elviselhetetlenné vált a muszlimok próbatétele Mekkában, mert elszigeteltségük miatt sok nélkülözést, éhséget, fájdalmat és betegséget kellett elszenvedniük a bálványimádók részéről. A Korán ekkor kilátásba helyezte a Medinába való végleges kivándorlást, és dicsérrel illette a muszlimokat passzív ellenállásukban megmutatkozó erőfeszítésükért és türelmükért: *„Majd, bizony Urad azokkal szemben, akik kivándoroltak azt követően, hogy próbára lettek téve, majd küzdöttek (dzsáhedú) és türelmesek voltak – bizony, azután [a próbatételt követően] Urad Megbocsátó, Irgalmas!”* (Korán 16: 110)

A külső, fizikai erőfeszítés tehát Mekkában még nem öltött testet harc és fegyveres ellenállás formájában. Az iszlám történetének második, medinai szakaszában, Mohamed próféta a 622-ben történt kivándorlása után, azonban a hit védelméért folytatott szellemi harc kiegészült a fizikai küzdelemmel, a fegyveres dzsiháddal, amikor is a pogány arab törzsek a mekkai bálványimádó arisztokrácia irányításával és támogatásával több hullámban a muszlimokra támadtak, hogy elpusztítsák a kialakulóban lévő közösséget. Ezek a körülmények már elkerülhetetlenné tették a fegyveres ellenállást, amelynek hiányában, a Medinában menedékre talált muszlim közösség megszűnt volna létezni.

Ekkor a muszlimok engedélyt kaptak Alláhtól a fegyveres harcra (*kitál*): „*Engedélyt kaptak [a harcra] azok, akik ellen harcolnak, mivel ők jogtalanságot szenvedtek el, és Allah bizony képes az ő megsegítésükre. Akiket igaztalanul űztek el a lakhelyeikről csupán azért mivel azt mondták: 'Allah a mi Urunk!' S ha Allah nem tartotta volna vissza az embereket – egyiket a másik által – bizony leromboltattak volna szerzetescellák, templomok, zsinagógák, mecsetek, ahol gyakran említetik Allah neve. Allah bizony megsegíti azokat, akik őt segítik. Allah felettebb erős és hatalmas.*” (Korán 22: 39-40)

Allah engedélyt adott a muszlimoknak a harcra, miképpen a Tórában és az Evangéliumban is megengedte korábban, azonban kizárólag a hívő közösséget fenyegető agresszió és az üldöztetés megszüntetése céljából. A Korán így szól: „*És harcoljatok hát ellenük, hogy ne legyen kísértés (üldöztetés), és hogy a vallás (az istenszolgálat) teljességében Allahé legyen. Ha abbahagyják, hát Allah bizony látja mindazt, amit cselekszenek*” (Korán 8: 39).

A Koránból egyértelműen kiderül, hogy az iszlám elismeri a háború szükségességét és jogosságát bizonyos esetekben, például ellenséges katonai agresszió, és megszállás esetén, vagy egy zsarnoki hatalom uralkodásának veszélye esetén, azonban a harc nem lehet öncélú vagy igazságtalan. Épp ellenkezőleg, a Koránban világosan az áll, hogy a harc, a fegyveres erőfeszítés egy szükséges rossz, amely nem vonzó a muszlimok számára, hiszen erőszakkal jár: „*Előíratott számotokra a harc, holott az utálatos nektek. Lehet, hogy utáltok valamit, noha az jó nektek; és lehet, hogy szerettek valamit, noha az rossz nektek. S Allah tudja [mi jó számotokra], de ti nem tudjátok*” (Korán 2:216)

A fegyveres dzsihád engedélyezése tehát válasz volt arra a katonai támadásra, amelyet a mekkaiak kezdeményeztek a muszlimok ellen: „*Vajon nem harcoltok egy olyan nép ellen, akik megszegték esküiket, és arra törekedtek, hogy kiűzzék a Küldöttet, és ők voltak azok, akik az első alkalommal kezdték [a bántalmazást] ellenetek? Vajon tőlük féltetek, holott Allahot illeti meg leginkább az, hogy féljétek tőle, ha valóban hívők vagytok?*” (Korán 9: 13). Hozzá kell tenni, hogy a mekkai bálványimádók támadásai nem lettek volna eredményesek a muszlimok soraiban elbújó, áruló képmutatók nélkül, akik ellen szintén fegyvert kellett ragadni: „*Ó Próféta! Küzdj a hitetlenek és a képmutatók ellen és legyél kemény velük!*” (9:73, 66:9).

Korán szóhasználatában ekkor jelenik meg a fentebb már említett „*dzsáhede fi szebil-illáh*” kifejezés, amely azt jelenti: valaki erőfeszítést tett, küzdelmet folytatott Isten útján. A Koránban a következő áll: „*Azok, akik hisznek, és kivándoroltak, és küzdöttek Allah Útján, és azok, akik befogadtak és segítettek, ők a hívők valóban. Nekik megbocsátás és bőséges ellátás jár.*” (Korán 8: 74).

A muszlim ember ugyanakkor nem csupán hitének védelméért és vallásának fennmaradásáért harcol, hanem családjá és közössége védelméért is: „*Mi lett hát*

titeket, hogy nem harcoltok Allah Útján, és az elnyomottakért a férfiak, a nők és a gyermekek közül, akik azt mondják: Urunk! Vigyél ki minket ebből a településből, melynek lakói igazságtalanok! Adj nekünk Tőled való támogatót, s adj nekünk Tőled való segítőt!” (Korán 4:75).

Az iszlám tanításai azzal is ösztönzik a muszlimokat áldozatkész erőfeszítésükre vallásuk és közösségük védelméért, hogy kiemelkedő túlvilági jutalmazást helyez számukra kilátásba: „Az Uruk pedig meghallgatta őket: „Én nem hagyom kárba veszni egyetlen cselekvő cselekedetét sem közületek, legyen akár férfi, akár nő, hiszen egyikőtök a másiktól [származik]. És azok, akik kivándoroltak, kiűzettek a lakhelyeikről, és bántalmazást szenvedtek el az én Utamon, harcoltak és megölettek, elengedem nektek a rossz tetteiket és olyan Kertekbe bocsátom be őket, amelyek alatt folyók folynak. Ezt Allahtól származó jutalomként (kapják)! És Allahnál van a legszebb jutalom” (3: 195).

Allah útján harcolni lehet vagyonnal (a muszlim hadsereg anyagi támogatásával), vagy a harci eseményekben való személyes részvétellel, számolva az élet elvesztésének lehetőségével: „Bizony azok, akik hisznek, kivándoroltak [Mekkából Medinába], és küzdöttek vagyonukkal és magukkal (életükkel) Allah Útján, és azok, akik befogadtak és segítettek, ők egymás pártfogói” (Korán 8: 72)

A muszlimok több ütközetben védték meg Medinában közösségüket és valóságukat, a mekkai bálványimádók pedig 627-ben végül békét kötöttek velük Hudajbijában. Azonban utóbbiak megszegték a békeszerződést azzal, hogy segítettek egy velük szövetséges törzset (Banú Bakr) egy muszlimokkal szövetséges törzsön (Banú Khuzáah) való rajtaütésben, és ekkor büntetésül az egyezmény megszegéséért a Korán előrevetítette Mekka ostromát és bevételét (*fath*) a muszlimok által, valamint az iszlám vallás győzelmét a bálványimádát felett:

„Ő [Allah] az, aki elküldte a Küldöttét az [igaz útra] vezetéssel és az igaz vallással, hogy győzedelmessé tegye azt minden vallás felett. És Allah elegendő Tanú.” (Korán, 48:28); „Ő az, aki elküldte a Küldöttét az [igaz útra] vezetéssel és az igaz vallással, hogy győzedelmessé tegye azt minden vallás felett, még ha nem is tetszik a társítóknak.” (Korán, 61: 9). A Korán ugyanakkor kifejti, hogy a fegyveres dzsihád nem alkalmazható azok ellen, akik nem szegik meg a szerződéseket: „Kivéve azokat [az Allah mellé] társat állítók közül, akikkel egyezséget kötöttetek, s ők azt követően nem rövidítettek meg benneteket semmiben, és nem segítettek ellenetek senkit. Velük szemben tartásotok be az egyezséget annak lejártáig. Allah szereti az istenfélőket” (Korán 9: 4). A Koránban szereplő hódítás Mekkára, és az Arab-félsziget azon területeire vonatkozik, amelyek Mekka és Medina között vannak. Mohamed Próféta feladata elsősorban az arabiai bálványimádók megszólítása volt: „És ez [a Korán] egy áldott Írás, amelyet lebecsátottunk, igazolva annak az igazságát, ami előtte volt, és hogy figyelmeztess a települések anyját (Mekát), és azokat, akik körülötte vannak.” (Korán, 6: 92); „Ó, ti, akik hisztek! Harcoljatok

azon hitetlenek ellen, akik hozzátok a legközelebb vannak, és találjanak keménynek titeket! És tudjátok meg, hogy Allah az istenfélőkkel van!’” (Korán, 9: 123).

Az Arab-félsziget meghódításának alátámasztására a vallástudósok a Próféta következő mondását idézik: 'Lakoltassátok ki a bálványimádókat az Arab-félszigetről' (al-Bukhári jegyezte fel), amellyel a legvalószínűbb értelmezés szerint Mekka és Medina területeire utalt. Mohamed próféta életében egyéb területek meghódítása még nem merült fel, mivel a muszlimok még nem voltak felkészülve az őket fenyegető környező birodalmak elleni harcra, illetve az ott uralkodó igazságtalan állapotok megváltoztatására.

A muszlimok fegyveres dzsihadról alkotott felfogását a következő századok során a fenti tanítások alapozták meg. A Koránban szerepelnek egyéb tanítások is, amelyek a háborús események történeti alakulásával, a hívők győzelmének hitbeli és anyagi tényezőivel, valamint a hadifogyokkal való kegyes bánásmóddal, és a békekötéssel kapcsolatban lettek kinyilatkoztatva, és amelyekből néhány témánkba vágót még tárgyalni fogunk.

Muszlim vallástudósok véleménye a fegyverrel végzendő dzsihad feltételeiről

Az iszlám jogértelmezés négy fő vallástudója, akik a 8-9. században fektették le a vallásjog fő irányzatait, azon az állásponton vannak, hogy a dzsihad kollektív kötelezettség (*fard kifájah*), és nem egyéni kötelezettség (*fard ajn*), vagyis nem kell az összes muszlimnak részt vennie a harcban, amennyiben elegendő számú harcra kész férfi áll rendelkezésre. A Koránban ez áll: „*Nem kellene a hívőknek mindannyiuknak harcba vonulniuk. Hát miért ne vonulna minden csapatukból egy csoport, hogy tudást szerezzenek a vallásban és intsék népüket, miután visszatértek hozzájuk, hátha óvakodnak.*” (Korán, 9: 122)

Ibn al-Kajjim (megh. 1350), középkori vallástudós a *Zád al-ma'ád'* (Úturaló a Feltámadás napjára) című művében a *dzsihad* kapcsán négy célirányról beszél: a lélekkel, a sátánnal, a hitetlenekkel és a képmutatókkal szembeni dzsihadot. Ibn al-Kajjim ezen felül, a „hitetlenekkel”, vagyis a nem muszlimokkal szembeni dzsihad kapcsán a következő sorrendet állítja fel: létezik a szívvel, a nyelvvel, valamint a vagyonnal és lélekkel való erőfeszítés (*dzsihad bil-nefsz*) amely a lélek által való küzdelmet jelenti, vagyis azt, amikor a muszlim ember személyével, életének feláldozásának kockázatásával folytat fegyveres küzdelmet.

Annak tisztázása érdekében, hogy melyek a nem muszlimokkal szembeni fegyveres dzsihad feltételei, tekintsük meg az időben elsőként kialakult vallásjogi iskola, a hanafita irányzat vallástudósainak konszenzusa alapján megfogalmazott véleményét. Megállapításuk szerint a muszlim államnak négy fő funkciója, vagy másképpen fogalmazva, négy fő kötelessége van: a szuverenitás megőrzése; az

adó begyűjtése és annak felhasználása közösségi célokra; a belbiztonság védelmezése és az igazságszolgáltatás hatalmának gyakorlása; az ország védelmének biztosítása (a dzsihadra való felszólítás).

A hanafita jogtudósok úgy ítélik meg, hogy az ország védelme „dzsihad” címszó alatt az állam fennhatósága alá tartozik. Véleményük szerint ez nem jelent állandósult és folyamatos harcot, éppen ellenkezőleg: az a tény, hogy ez a feladat az állam fennhatósága alá tartozik, kihangsúlyozza annak jelentőségét, hogy egy másik országnak hadat üzeni és ezáltal dzsihadot alkalmazni csak törvényes hatóság joga lehet; egyének, polgári csoportok, közösségek vagy politikai csoportok saját maguk nem üzenhetnek hadat dzsihad néven.

A vallástudósok régen és korunkban is megjegyzik, hogy további feltétele a dzsihadnak a szülői hozzájárulás. Egy férfi azt kérdezte a Prófétától (Allah dicsérje és üdvözítse): „Részt vegyek-e a dzsihadban?” A Próféta azt kérdezte tőle: „Élnek a szüleid?” A férfi azt mondta: „Igen!” A Próféta (Allah dicsérje és üdvözítse) azt mondta: „Menj vissza a szüleidhez, és legyél számukra jószágos társ” (Muszlim jegyezte fel). Egy másik változat szerint egy férfi jött a Prófétához (Allah dicsérje és üdvözítse) engedélyt kérni tőle a dzsihadban való részvételre, mire a Próféta (Allah dicsérje és üdvözítse) azt kérdezte tőle: „Élnek a szüleid?”, mire a férfi azt válaszolta: „Igen!” A Próféta (Allah dicsérje és üdvözítse) azt mondta neki: „Akkor végezz dzsihadot őáltaluk (szolgálatuk által)” (al-Bukhári jegyezte fel).

További feltétel, hogy a muszlimok nem kezdeményezhetik a háborút. Abdul-Azíz ibn Báz, Szaúd-Arábia közelmúltban elhunyt főmuftijának feltették a következő kérdést: „Mi a leghelyesebb módszer az iszlám elleni támadásokkal szemben?”

A vallástudós így válaszolt: „Az iszlám ummah (világközösség) kötelessége, hogy szembeszálljon minden rá szegezett fegyverrel – hasonló eszközöket bevetve. Ha eszmékkel küzdenek ellen, vallási érvekkel és ésszerű elméleti bizonyítékokkal kell rávilágítania a másik fél meggyőződésének alaptalanságára, helytelenségére. Ha gazdasági szankciókat alkalmaznak vele szemben, tényekkel kell igazolnia, hogy az iszlám módszere a legigazságosabb a gazdaság rendbetételére. Ha pedig valódi fegyverekkel harcolnak ellene, akkor fegyverrel kell védekeznie”. A muszlimok ennek a fatvának értelmében nem támadhatnak nem muszlimokra, amíg azok nem támadnak rájuk.

Mohammed Mohammed Abu-Leila, az egyiptomi Al-Azhar Egyetem neves professzora pár éve egy budapesti konferencián rámutatott arra, hogy a muszlim tradíció képviselői soha nem gondolták, hogy egyedül kellene élniük a világban. Véleménye szerint az iszlám békés természetű, mert a Korán nevében nem lehet kényszeríteni senkit sem arra, hogy vallásos legyen, és ebből adódóan a hit hirdetésében a lehető legkegyesebb módot kell követni. A dzsihad, a rossz elleni erőfeszítésként értelmezendő, amelynek csupán egyik aspektusa a szigorú erkölcsi

feltételekhez kötött fegyveres harc, amely az önvédelem jogos eszköze. A dzsihád félreértéséből adódnak azok a problémák, amelyek miatt sokan erőszakosságot látnak az iszlámban, ám a történelem során az iszlám toleranciával fordult a „Könyv népei” felé, és a békés együttélés jellemzi a muszlim többség és a más vallású kisebbségek kapcsolatát az iszlám államokban.

Harci morál az iszlámban

A korábbiakban már utaltam arra, hogy a fegyveres dzsihád egyik kiemelkedő feltétele, hogy csak és kizárólag az imám, vagy a kalifa, tehát az államfő, vagy a legfelsőbb katonai vezető parancsára indítható, indokolt esetekben.

Emellett a fegyveres dzsihád önvédelmi célt szolgál, és éppen ezért semmilyen esetben sem alkalmazható a vallási hegemonia megvalósítása, az anyagi haszon-szerzés vagy a területszerzés céljából. Ebből az is következik, hogy az iszlámban a fegyveres harc kizárólag abban az esetben megengedett, ha a muszlimok igaz ügyének szempontjából pozitív változásokat eredményezhet, mert a külső fizikai dzsihád ezen formájának nem célja a vérontás, vagy más népek, vallási közösségek elpusztítása, vagy a muszlimok saját közösségének elpusztítása.

Az iszlám szerint a katona az életét kockáztatja, amikor háborúba vonul, de nem szabad, hogy mások vagy saját életének a kioltása legyen a célja. Mohamed Próféta azt mondta Alinak, amikor harcba indult: „Ne kívánjátok a halált, és kérjétek Allahtól az életben maradási!”

A muszlimnak sokkal inkább arra kell törekednie, hogy elkerülje az összecsapást, és ha van rá mód, inkább a békés megoldást kell választania: „*Ó ti, akik hívők vagytok! Lépjétek be a békességbe mindannyian, s ne kövessétek a sátán nyomdokait! Bizony ő nektek nyilvánvaló ellenségeitek.*” (Korán 2: 208).

Egy másik szűrőben ezt olvashatjuk: „*Ha (ellenségeitek) távol tartják magukat tőletek és nem harcolnak veletek, s a békét ajánlják fel nektek, úgy Allah nem ad nektek lehetőséget ellenük (a harcra).*” (Korán 4: 90). A következő Korán ája is ezt támasztja alá: „*Ha békére hajlanak, úgy légy te is arra hajló, és hagyatkozz Allahra, Ő a mindent halló és a mindent tudó.*” (Korán 8:61)

Az iszlám vallás háborús helyzetre vonatkozó szabályai szerint még a harctéren való küzdelem esetén is igazságos bánásmódot kell alkalmazni, és kizárólag a fegyverrel támadó ellenséggel szemben lehet harcolni. Az iszlám mindemellett megtiltja, hogy a muszlimok kollektív büntetést alkalmazzanak. Csak és kizárólag a bűnelkövetőket szabad felelősségre vonni, és megbüntetni, még akkor is, ha a bűnelkövető védtelen muszlimokat, ártatlan nőket és gyermekeket vett célba. A muszlimok ugyanis nem kezdeményezhetnek háborúkat, hogy megsértsék mások jogait. Az iszlám nem tolerálja az agressziót sem a saját, sem pedig más oldal részéről: „*És harcoljatok hát Allah útján azok ellen, akik harcolnak ellenetek! Ám*

ne kövessetek el túlkapást [harc a fegyvertelenekkel szemben], bizony Allah nem szereti a túlkapásra vetemedőket!” (Korán 2: 190)

Az iszlám korai történetírói magas harci morálról adnak tanúbizonyságot, így elmondható, hogy ez jellemezte az iszlám történetének legkorábbi időszakát. Mohamed próféta életét elemezve megbizonyosodhatunk arról, hogy ő sosem adott engedélyt a fegyvertelen civilek, nők, gyermekek, vagyis az ártatlanok életének kioltására.

Háborúban ugyanis a muszlimoknak tartaniuk kell magukat az iszlám harci etikához. Mohamed próféta a következőképpen rendelkezett: „Ne öljétek meg az aggastyánokat, sem a kisgyermeket, sem a nőket, és ne esetek túlzásokba!” (Abú Dáúd jegyezte fel)

Abú Bakr, az első kalifa (Mohamed próféta utódja a kormányzásban), a Bizánci Birodalom seregei ellen induló első muszlim hadsereg parancsnokához intézett beszédében így foglalta össze a muszlim harci etika szabályait: „Találni fogsz olyan embereket, akik Istennek szentelték magukat (kolostorokban), hagyjátok őket, hadd szenteljék magukat annak, amit állítanak! Találni fogsz olyanokat, akiknek a hajuk közepén le van lapítva, szétválasztva (fegyveres szerzetesek), sújtsatok le azokra a karddal! Tíz dolgot hagyok meg neked: „Ne ölj meg nőt, sem gyermeket, sem időset! Ne vágd ki a termő fákat, ne rombolj le építményt, és ne öld a birkákat, se a tevéket – csak annyit, amennyi étékként szolgál! Ne égess fel a pálmafákat!”

A Földön való pusztítás, mint például a gyengébb népek leigázása természeti kincseik, és vagyonuk megszerzése céljából, illetve a környezet pusztítása, mindmind elítélendő az iszlám szemszögéből: „*És ha hátat fordít, arra törekszik a Földön, hogy romlást okozzon [pusztítást végezzen] rajta, és megsemmisítse a növényzetet és az utódokat [jószágokat]. Allah bizony nem szereti a pusztítókat!*” (Korán 2: 205).

Továbbá az iszlám hadi joghoz tartozik a menedékjog. A muszlimok ellen harcoló hitetlen menedéket lelhet bármelyik muszlim államban vagy személynél, ha megfelelő indokai vannak. Ez a jog akkor is megilleti az adott hadviselőt, ha nem jogszerűen lép a muszlim ország, vagy közösség területére, mint például, ha az ellenség oldalán harcoló katona dezertál, vagy ha áttér az iszlám vallásra. Elegendő annyit mondania: „Békesség reátok!”, vagy azt mondania, hogy azért jött, hogy hallgassa Allah szavát, vagy azt, hogy egy muszlim személy védelmét élvezzi. Az ilyen jellegű nyilatkozatokat még abban az esetben is el kell fogadni, ha nincs bizonyítéka, mert saját vallomása alapján jogosult a védelemre. Menedéket kell nyújtani neki és biztonságos helyre vezetni: „*Ó ti, akik hisztek! Ha felkerekedtek Allah útján harcolni, bizonyosodjatok hát meg [arról, hogy kívül álltok szemben], és ne mondjátok annak, aki békességet vet felétek [az iszlámhoz való tartozását jelezve]: Te nem vagy hívő! – az evilági élet mulandó javait keresve! Allahnál*

vannak a hatalmas zsákmányok. Ilyenek voltatok ti is korábban, aztán Allah kegyében részesített titeket. Bizonyosodjatok hát meg! És Allah jól ismeri mindazt, amit cselekszetek” (Korán 4: 94); „S ha egy a társítók (bálványimádók) közül a védelmedet kéri, adj neki védelmet, hogy meghallgathassa Allah szavát. Majd juttasd el őt biztonságos helyre” (Korán 9:6)

A foglyok és hadifoglyok jogaival kapcsolatban tudni kell, hogy Mohamed próféta csatái során egy foglyot sem végeztetett ki. A Korán a következő rendelkezéseket tartalmazza: „És étellel táplálnak, annak ellenére, hogy ők is szeretik azt szegénynek, árvának és fogolynak” (Korán, 76:8), „Bőkezűségből, vagy váltságdíj fejében [engedjétek el őket]” (Korán, 47: 4)

Összegzőképpen, a fegyveres dzsihad a megszállók elleni jogos önvédelem, vagyis a szabadságharc vagy olyan felszabadító hadviselés, amely az igazságtalanság megszüntetését célozza meg, azonban nem irányulhat ártatlan, fegyvertelen emberek, idősek, nők és gyermekek életének kioltására vagy vagyonának a megszerzésére.

A fegyveres dzsihad nem hitterjesztés

A fegyveres dzsihad Nyugaton összeforrt az erőszakos hitterjesztéssel, azonban nincs egyetlen olyan tanítás az iszlámban, mely arra ösztönözné a követőit, hogy az egész világot térítsék át az iszlámra. Ellenkezőleg, a Korán azt mondja: „Ám a legtöbb ember, bármennyire igyekeznél, nem lesz hívő” (Korán 12: 103)

Az iszlám szerint Allah szabad akaratot adott az embereknek, tehát mindenki eldöntheti, hogy mely vallást követi. A Korán egy sor olyan kijelentést tartalmaz, amely alátámasztja ezt a tanítást: „Nincs kényszer a vallásban! Bizony, a helyes út már megkülönböztethetővé vált a tévelygéstől.” (Korán 2:256)

„És ha Urad úgy akarta volna, akkor hinne mindenki, aki a földön van, mindnyájan, hát vajon arra kényszerítenéd az embereket, hogy hívők legyenek? Egyetlen ember sem lehet hívő, csak Allah engedelmével” (Korán 10: 99-100)

„Bizony, te nem vezeted az igaz útra azt, akit szeretnél, hanem Allah vezet igaz útra azt, kit akar” (Korán 28:56); „Emlékeztess hát! Te csupán emlékeztető vagy. Nincs neked hatalmad fölöttük” (Korán 88:21-22); „És ha elfordulnak – nos mi nem azért küldtünk téged, hogy őrjöjünk légy – a te feladatod csupán az üzenetátadás” (Korán 42:48).

Emellett az iszlám biztosítja a vallásszabadságot a nem muszlimoknak. A muszlimok és a nem-muszlimok közötti kapcsolat az iszlámban az igazságosságra, a kegyességre és a jó bánásmódra épül: „Nem tiltja meg Allah nektek, hogy kedvesek és igazságosak legyetek azokkal szemben, akik nem harcolnak ellentek a vallás miatt, és nem üldöznek ki titeket házaikból, Allah bizony szereti az igazságosokat! Csupán azt tiltja meg Allah nektek, hogy olyanokhoz forduljatok

[barátsággal], akik harcolnak ellenetek a vallás miatt, és kiüldöznek titeket házaikból, és segítenek másokat kiüldözésekben, akik pedig hozzájuk fordulnak [barátsággal], azok a vétkesek!” (Korán 60:8-9)

Kétségtől van és lesznek teológiai különbségek és ismeretelméleti viták a különböző vallások között: „*Ha Urad úgy akarta volna, az összes embert egy közösséggé tette volna. Ám nem szűnnek meg különbözőek lenni (a vallást illetően), kivéve azokat, akiket elért Urad kegyelme.*” (Korán 11:118-119)

A vallási különbségek azonban nem szolgáltathatnak okot a háborúkra: „*Bizony, akik hívők (muszlimok), és akik zsidók, és a szábeusok, és a keresztények, a zoroasztrianusok és azok, akik társat állítanak [Allah mellé]. Bizony, Allah ítélkezik közöttük a Feltámadás napján. Bizony, Allah mindenek felett tanú*” (Korán, 22: 17). A muszlimok csak abban az esetben folytathatnak harcot nem muszlimokkal szemben, amennyiben megtámadják őket a vallási meggyőződésükért vagy földjeik megszerzése végett, ellenkező esetben tilos ellenük a fegyveres dzsihád. A muszlimok ugyan Allah nevét tűzték zászlaikra a hódítások alatt, de ezek a hódítások nem tekinthetők igazságtalan megszállásnak, erőszakos térítésnek, vagy a vallások eltörlése érdekében indított hadjáratoknak, hiszen történelmi tény, hogy a meghódított területeken az őslakos zsidók, keresztények és más égi vallások követői továbbra is gyakorolhatták, és a mai napig gyakorolják vallásukat. A hódítások az elnyomott népek felszabadítását célzó hadjáratok voltak, és az iszlám birodalom politikai hatalmának a kiterjesztését hozták, de egyáltalán nem voltak hittérítő háborúk.

Vannak olyan Korán idézetek, amelyeket sokan félreértenek, és nem ismerik a valódi jelentésüket. Nem volt hittérítő célja például a következő Korán idézetnek sem: „*Harcoljatok azok ellen, akik nem hisznek Allahban, sem az Utolsó Napban, és nem tartják tilalmasnak azt, amit Allah és a küldötte tilalmassá tett, és nem vallják az Igazság vallását (az iszlámot) – azok közül, akiknek az Írás adatott – addig, amíg meg nem adják meg a fejadót a saját kezükkel (tehetőségük szerint), miközben alávetettek [az iszlám törvényeinek].*” (Korán, 9: 30)

A szélsőségesek ezt úgy magyarázzák, hogy minden zsidót vagy keresztényt el kell pusztítani a földön, aki nem muszlim, amennyiben nem tér át az iszlám vallásra, vagy nem fizeti meg a fejadót. Az idézet valójában arról szól, hogy ha az Írás népe (a zsidók vagy a keresztények) megtámadják a muszlimokat, akkor harcolniuk kell ellenük. Az idézet a Bizánci Birodalomra vonatkozott, amely a muszlim állam ellen zsoldos hadsereget küldött, és fenyegetően felvonult a határain.

Mint arra már utaltam a tanulmány elején, a dzsihád nem „szent háború”, amelyet az európai hatalmak a vallás terjesztéséért és a térhódításért folytattak Jézus nevében, a középkorban. Az iszlám szent szövegei, és a muszlim vallástudományi irodalom egyáltalán nem használja a „szent” jelzőt a háborúval összefüggésben. Az iszlámban csak igazságos háborúban lehet részt venni, amelynek célja az önvé-

delem, vagy az emberi méltóság védelme. Például, a tatárok ellen folytatott harcok befejezése után a muszlimok úgy rendelkeztek, hogy a nem muszlim rabszolgákat is fel kell szabadítani. Ez annyira szokatlan volt, hogy a tatár vezér, Kutlu Sah megkérdezte Ibn Tajmiját, a muszlim követet, akivel tárgyalt: „Úgy érted, hogy folytatjátok a harcot, ha nem szabadítjuk fel a keresztény és a zsidó rabszolgákat?” Ibn Tajmijja pedig így felelt: „Igen, így van!” Ibn Tajmijja szerint azon nem muszlimok szabadságáért harcolni, akikkel szövetségben állnak a muszlimok dzsihádnak számít.

A terrorizmus megítélése és szankciója az iszlámban

A terrorista cselekmények, vagyis a civileket nem kímélő merényletek, melyek elkövetői ártatlan embereket, és azok vagyont pusztítják el jogtalanul, ellentmondanak az iszlám vallás számos tanításának, törvényének. A muszlim vallástudósok elítélik az ilyen merényletek elkövetőit, és sem reformereknek, sem pedig szabadságharcosoknak nem nevezik őket, hanem bűnözőknek és tévelygőknek.

A muszlim vallástudósok kifejtik, hogy az ilyen személyek és fegyveres bandák, csoportok szégyent hoztak az iszlámra, ami a béke, és a tolerancia vallása, és csak azt érték el, hogy a világ nagy részén az iszlámot tartják felelősnek az ártatlan emberek haláláért, miközben az iszlám tiltja az ártatlanok bántalmazását, megölését. Szaúd-Arábia főmuftija 2003-ban kiadott egy fatvát (vallásjogi rendeletet) amelyben elítéli a terrorizmust, és bűncselekménynek tekinti.

A főmufti kifejtette: „Mindenki, aki a terrorizmust fegyveres dzsihádnak állítja be, maga is egy tévelygő, tudatlan ember. Az is bűnös aki, aki a terroristáknak segítséget nyújt, és egyben rejtékelyet is biztosít számukra. Sajnos egyesek az iszlám világban saját önjelölt vallástudósaikat követik, akik nem rendelkeznek megfelelő tudással, és nem tekinthetők fakíhoknak (vallásjogi tudósoknak)”.

A terrorcselekményben résztvevők büntetése az iszlám vallásban, cselekményük súlyosságától függően súlyos büntetésre számíthatnak. A Koránban van egy büntetőpasszus, amelyet az útonállás büntetésének szoktak nevezni, azonban a hatálya valójában kiterjed a terrorizmusra is. Az elnevezése – *hadd al-hirábah* (az háborúzás szankciója) – jól mutatja, hogy a közösség pusztításának büntetéséről van szó, amely magába foglalja a társadalmon belüli csoportos erőszakot, félelemgerjesztést és a közbiztonság veszélyeztetését. A Korán a következő elretentő erejű büntetést szabja ki: „*Bizony azok, akik háborút viselnek Allah és a Küldötte ellen, és arra törekednek, hogy romlást [pusztítást] okozzanak a földön, azok fizetése az, hogy megöletnek vagy felfeszítetnek, vagy kezeik és lábaik – egymással ellentétesen – levágnak, vagy száműzik őket a földről. Ez megaláztatás számukra az evilágon, és a túlvilágon nekik hatalmas büntetés jár.*” (Korán 5: 33).

A terroristák a társadalomban helyüket nem találó, a Korán és Mohamed próféta (Allah dicsérje és üdvözítse) kijelentéseit elferdítő emberek, akik olyan önjelölt vallási vezetőket követnek, akik saját, deviáns gondolkodásukat erőltetik rá a Korán és a Szunna szövegeire.

A terroristák magukat abszolút helyes úton járó muszlimoknak tartják, azonban cselekedeteik azt igazolják, hogy egyáltalán nem értették meg az iszlám vallás valódi üzenetét, mert ha megértették volna, akkor nem tekintették volna ezeket a merényleteket dzsihadnak. Vannak persze olyan terroristák is, akik szándékosan használják ki az iszlám világ vallási értelemben vett alulképzett tömegeit, és megvezetik őket, hatalmi vágyuktól vezérelve, vagy mert elborult az elméjük. Teszik ezt kihasználva a legmodernebb kommunikációs eszközöket, például a műholdas csatornákat, és az internetet.

A terroristák megpróbálják elnyerni a muszlim közvélemény szimpátiáját azzal, hogy olyan szövegeket hangoztatnak a muszlimokat ért sérelmek, és jogtalan nemzetközi politikai helyzetek ürügyén, minthogy „bosszút állnak a muszlimok ellenségein”, és „igazságot szolgáltatnak”, és teszik ezt a maguk öntörvényező módján, sokszor rengeteg ártatlan ember életét kioltó öngyilkos merényletek által. Az iszlámban azonban a cél nem szentesíti az eszközt, vagyis a muszlimokat ért sérelmeknek megvan a jogos, és törvényes orvoslása. Ártatlan emberek életének kioltása, a pusztítás nem tartozik a törvényes orvosláshoz.

Tudni kell, hogy az iszlám előírja a nem iszlám országban tartózkodó muszlimok számára a nemzetközi szerződések betartását, de emellett az adott ország törvényeit is be kell tartaniuk addig a határig, amíg ezek a törvények nem veszélyeztetik őket vallási hovatartozásuk miatt. Ellenkező esetben jogi orvoslatra van szükség, és a vallás gyakorlásának megvalósításáért elengedhetetlen intézkedéseket törvényes úton kell érvényre juttatni. Minden nyugaton élő muszlimnak tisztelni kell annak az államnak a szuverenitását, amely biztonságot garantálva és munkahelyet biztosítva fogadja be a muszlim bevándorlók millióit. Példamutatóan, erkölcsösen és barátságosan kell viselkedniük a muszlimoknak a befogadókkal, nem szabad ártani nekik semmilyen formában. Az iszlám előírja a kegyes bánásmódot, és azt, hogy tiszteletben kell tartani vallási hagyományait, nem szabad őket sértegetni, vallásuk gyakorlásában akadályozni őket.

A tanulmányban közölt tények alapján teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy a dzsihad egy pozitív fogalom, amelynek semmi köze az erőszakhoz, a hittérítéshez, mások leigázásához, és a terrorizmushoz, és hogy ezek sem elviekben, sem pedig a gyakorlatban nem igazolhatóak az iszlám tanításai által.

Felhasznált szakirodalom

al-Kur'án al-Karím (Medinai kiadású Kegyes Korán), 1995.

Abdul-Fattah MUNIF: Szélsőségesség és mártíromság muszlim nézőpontból. In: *Vallási fundamentalizmus: tradíció, politika és radikalizmus az iszlám világban*, 2008. pp. 243–266.

Ergün CAPAN (szerk.): *Terror és öngyilkos merényletek az iszlám szemszögéből*, 2008.

Karl HEUSSI: *Az egyháztörténet kézikönyve*, 2000.

SALAMON András – Abdul-Fattah MUNIF: *Saría Allah törvénye*, 2003.

SHUBAIL Mohamed Eisa (szerk.): *An-Nawawi által gyűjtött Negyven hadisz*, 2009.

EGY KICSI VÁROS (LIPTÓSZENTMIKLÓS) ZSIDÓ „NAGYJAI” A XIX. SZÁZADBÓL

Liptószentmiklós – Liptovský Mikuláš.¹ A városka neve 1863–1920 között volt Liptószentmiklós², előtte (Liptó) Szent-Miklós.³ Németül: Sankt Nikolaus in der Liptau, Deutsch-Liptau vagy Liptau-Sankt-Nikolaus. 1920-tól 1952-ig Liptovský Svätý Mikuláš. Liptószentmiklós a trianoni békeszerződés előtt Magyarországhoz tartozott, Liptó vármegye székhelye volt, jelenleg Szlovákiában, a Zsolnai kerület Liptószentmiklósi járásának székhelye. Lakóinak száma napjainkban kb. 32 ezer fő, míg az általunk vizsgált időszakban, a XIX. század közepén-végén, kb. 2,5-3 ezer ember élt a városban⁴, amelyből kb. ezer lélek volt zsidó vallású⁵.

1898-ban, székhelyi Majláth Béla⁶, ki *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című könyvsorozat „Felső-Magyarország” részét készítette, írta: „E szépen épült városka csak a múlt században jutott elsőségre, midőn a kereskedelem fő helyévé kezdett emelkedni. Fekvése igen szép; a környező táj képe meglepő. A várostól délre az Alacsony-Tátra szelidebb emelkedésű hegytömbjei emelkednek; éjszak felé a liptói havasok hatalmas hegycsoportjai magaslanak, míg a Vág mentén szabad, nyílt kilátás nyílik kelet és nyugat felé. Első neve azon

1 Lásd, pl.: <http://www.mikulas.sk/> – 2016. 03. 30.

2 Különféle alakban írták még ebben az időszakban is a város nevét, pl.: Liptó-Szent-Miklós, Liptó Szt-miklós stb.

3 Lásd: http://www.cisarik.com/0_Liptovsky_Mikulas_Liptovsky_Mikulas_ZI_Lipto_Liptov.html – 2016. 03. 30.

4 Lásd, pl.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. előbb néhai Rudolf trónörökös főherceg ő császári és királyi fensége kezdeményezésével és közreműködésével, most Stefánia özvegy trónörökösne főhercegnő ő császári és királyi fensége védnöksége alatt* (Magyar Királyi Államnyomda-Budapest, 1898) XV. kötet. Magyarország V. kötete (Felső-Magyarország, I. rész) 386. old. Az interneten: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch17s06.html> és http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html – 2016. 04. 07.

5 *Pinkas hakehillot Slovakia*. In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html – 2016. 04. 21.

6 Lásd, pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m14849.htm> – 2016. 04. 07.

*helynek, a hol később Liptó-Szent-Miklós épült, Máthéfölde volt (...) A város mai nevezetességei: az evangélikus templom, a nagy és tágas zsinagóga, az 1713-ban épült megyeház.*⁷

Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson* címmel, a XIX. század végén, 1894-ben megjelent könyvét ekként kezdte: „Megírtam ez igénytelen művecskét, hogy egy késő nemzedék nevében áldást és hálát mondjak azoknak szent porai fölött, kik nagyot alkottak és még nagyobbakat akartak.”⁸

Én is megírtam e „művecskét”, hasonló szándékkal, céllal XXI. századunk elején, de ki kell még egészítenem a fenti sorokat azzal, hogy legyen ez az írás emlékül a liptószentmiklósi néhai zsidó közösségnek és tagjainak, „kicsinyeinek és nagyjainak”.

E Liptó vármegyei városkában, Liptószentmiklóson, az 1720-as évektől datálható⁹ (1727-ben 45 zsidó lakos élt itt¹⁰) – valószínűsíthetően VI. Károly császár (III. Károly néven magyar király) rendelete is közrejátszhatott ebben, miszerint a „cseh korona” országaiban (Csehország, Morvaország és Szilézia) minden zsidó családban csak egy fiú, a legidősebb házasodhatott – a zsidók megtelepedése, amikor is több, Morvaországból, Holleschau (Holesov)¹¹ városából érkező zsidó család kapott letelepedési engedélyt a város földesurától: Pongrácz¹² Sámuelától.

A zsidó hitközség 1730-ban, a szukotot¹³ követő szombat „kimenetele” után alakult meg, hivatalosan.¹⁴ Első rabbija 1740–1772 között Mose hakohen¹⁵ volt, ki

7 *Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képen. előbb néhai Rudolf trónörökös főherceg ő császári és királyi fensége kezdeményezésével és közreműködésével, most Stefánia özvegy trónörökösne főhercegnő ő császári és királyi fensége védnöksége alatt* (Magyar Királyi Államnyomda-Budapest, 1898) XV. kötet. Magyarország V. kötet (Felső-Magyarország, I. rész) 386–388. old. Az interneten: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch17s06.html> és http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html – 2016. 04. 07.

8 Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 6. old.

9 „1720. év tavaszán több holleschauer zsidó család Liptó-Szentmiklóstra érkezett és állandóan letelepedett...” – Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 16. old.

10 *Encyclopaedia of Jewish Communities: Slovakia*. In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html – 2016. 04. 21.

11 Lásd, pl.: <http://www.holesov.cz/> – 2016. 04. 07.

12 A Pongrácz-családról lásd pl.: <http://kallaygyujtemeny.hu/index.php/hu/nemesi-polgari-csaladok/pongacz> – 2016. 05. 10.

13 Lásd, pl.: Oláh János: *Judaiztika*. (Gabbiano Print Kft. – Budapest, 2009) 44–47. old.

14 Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894)

15 Fiai az „Unger” családnéven éltek tovább városukban.

nagy tiszteletnek örvendett. Második rabbijuk Kunitz Lőb, ki 1776-ban jesívát¹⁶ alapított a városban, ahol például Bloch Mózes¹⁷, a budapesti Rabbiképző¹⁸ első

16 A jesíva (a héber: „ülés” szóból) vallási felsőbb iskola, ahol a diákok (bóherek) elsősorban a Talmudot (az ókori zsidóság irodalmi alkotása, enciklopédiája) és kommentárjait tanulmányozzák. A jesívák vezetői általában nagy tekintélyű rabbik, ahol a tanulás párban, egymással vitatkozva zajlik.

17 Bloch Mózes: 1815–1909. Lásd bővebben, pl.: Oláh János: Bevezetés. In: Dr. Guttmann Mihály-Bloch Mózes: *A hálaháról*. Magyar Zsidó Tudományok 5. kötet. (Gabbiano Print Kft.-Budapest, 2008) 95–99. old.

18 Lásd pl.:

- Bánóczy József: Az Országos Rabbiképző Intézet első évtizedének története. In: *A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet X. Értésítője az 1886/87-iki Tanévről*. (Budapest, 1888);
- Dr. Blau Lajos: *Adalékok a Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet történetéhez. Az Intézet fennállása negyvenedik évfordulója ünnepére (1877. október 4.–1917. október 4.)*. (Budapest, 1917);
- Dr. Blau Lajos és Dr. Klein Miksa: *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877–1927. I. kötet. A Rabbiképző első 50 éve*. (Budapest, 1927);
- Carmilly-Weinberger, Moshe ed.: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977. A Centennial Volume. Studies in its History and its Scholarly Record*. Sepher-Hermon Press, Inc. for The Alumni Association of the Rabbinical Seminary of Budapest. (New York, 1986);
- Frojimovics Kinga-Komoróczy Géza-Pusztai Viktória-Stribik Andrea: *A zsidó Budapest II. (Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport-Budapest, 1995) 302–316. old.*;
- Dr. Guttmann Mihály, Dr. Löwinger Sámuel, Guttmann Henrik, Wertheimer Adolf: *A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hatvan éves jubileuma*. (Budapest, 1937);
- Kühner, Claudie: *A zsidó tudományok fellegvára. Az Országos Rabbiképző Intézet rövid története*. In: Valóság. 1991. 11. szám 121–125. old.;
- Dr. Samuel Löwinger ed.: *Seventy Years. A tribute to the seventieth anniversary of the jewish theological seminary of hungary (1877–1947)*. (Budapest, 1948);
- Oláh János: „Négy oszlop...” Az Országos Rabbiképző Intézet első négy rektora. In: *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2008*. (Dálnoki Média Kft-Budapest, 2008) 207–224. old.;
- Roth, Ernst: *Zum 100-jährigen Bestehen der Landesrabbinerschule in Ungarn*. In: Udim. Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland, 7/8. (Frankfurt am Main, 1977/78) 109–137. old.;
- Schill Salamon: *A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet története*. (Budapest, 1896);
- Schweitzer József: Der Budapester Rabbinerseminar. Der Platz des Rabbinerseminars in der jüdischen Wissenschaft. In: von Julius Carlebach Hrsg.: *Wissenschafts des Judentums. Anfänge der Judaistik in Europa*. (Wissenschaftliche Buchgesellschaft-Darmstadt, 1992) 74–85. old.;
- Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 668. old.;
- Dr. Wellesz Gyula: Az Országos Rabbiképző Intézet története. In: *Magyar–Zsidó Szemle XIII. évf. / 1896*. 256–260. old.

igazgatója, Schnitzer Ármin¹⁹ komáromi főrabbi is tanult.²⁰ A közösség tagjai két zsinagógát is építettek, amelyeket többször bővítették, át- illetve /két tűzvész után/ újjáépítették.

Az egyik zsinagógát Baumhorn Lipót²¹ tervei szerint építették át, amely még napjainkban is áll.²² A zsidó hitközségnek 1845-től elemi iskolája volt, 1860-tól 15 éven át pedig úgynevezett alreáliskolája is. Ide járt többek között: Bacher Vilmos²³, a budapesti Rabbiképző második igazgatója; Sipos Ignác²⁴, több korabeli újság újságírója, szerkesztője, főszerkesztője; Baneth Eduárd²⁵, krotschini (Krotoszyn²⁶, Poznan mellett – Lengyelország) rabbi, majd a berlini Lehranstalt für Wissenschaft des Judentums híres, generációkat felnevelő professzora; Herzog Emil²⁷, polgári-iskolai okleveles tanár, Budapest székesfővárosi községi tanítója; Sturm Albert²⁸, az *Országgyűlési Almanach* szerkesztője, műfordító, a Kisfaludy Társaság tagja; Havas Ignác²⁹ államvasúti főmérnök, a Magyar Királyi Állam-

19 Schnitzer Ármin: 1836–1914. Lásd bővebben, pl.: Dr. Armin Schnitzer: *Jüdische Kulturbilder (Aus Meinem Leben)*. (Wien-L. Beck & sohn, 1904).

20 Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 286. old.

21 Baumhorn Lipót: 1860–1932. Lásd bővebben, pl.: <http://www.e-epites.hu/hirek/150-eveszuletett-baumhorn-lipot-epitesz> – 2016. 05. 10.

22 <http://synagogues.hu/zsinagoga/lipto> – 2016. 05. 08. és http://www.mikulas.sk/sk/_clanok.php?clanok=389 – 2016. 05. 08.

23 Bacher Vilmos: 1850–1913. Lásd bővebben, pl.: Oláh János: Bevezetés. In: Dr. Bacher Vilmos: *Rabbanan, a tudósok agádjája*. Magyar Zsidó Tudományok 8. kötet. (Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft. – Budapest, 2013) 5–12. old.

24 Sipos (Stern) Ignác: 1850–1928. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 686. old. és Hegedüs Géza: *Előjátékok egy önéletrajzhoz*. (Fapadoskönyv.hu Kiadó, 2013) In: https://books.google.hu/books?id=VFB2AgAAQBAJ&pg=PT227&lpg=PT227&dq=sipos+ign%C3%A1c+heged%C3%BCs&source=bl&ots=gKaCTgo2a8&sig=O6hWGyQFw9gbzQ1Bxzt37fT-5QM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj0jeG96pLMAhUE_iwKHZmRAuMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=sipos%20ign%C3%A1c%20heged%C3%BCs&f=false – 2016.04.17.

25 Baneth Eduárd: 1855–1930. Lásd bővebben, pl.: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/2438-baneth-eduard-ezekiel> – 2016. 04. 15. és Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 83. old.

26 Lásd pl.: <http://krotoszyn.pl/> – 2016. 04. 07.

27 Herzog Emil: 1850–1921. Lásd bővebben, pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/h/h08202.htm> – 2016. 05. 11.

28 Sturm Albert: 1851–1919. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 811. old. és Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson* (Bp, 1894) 279–282. old.

29 Havas (Hoselitz) Ignác: 1853–1920. Lásd bővebben, pl.: Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson* (Bp, 1894) 272. old.

vasutak ellenőre; Klein Ede³⁰ ügyvéd, ki az Andrassy-család egyik házitanítója volt; Diner-Dénes József³¹, művészettörténész, publicista, politikus, a Károlyi- és a Berinkey-kormányok külügyi államtitkára és Fischer Sámuel³², a világszerte ismert S. Fischer Verlag³³ megalapítója.

Ők mindnyájan 1850 és 1859 között születtek. Egy évtized alatt... E többségben szlovákok, kisebb részben magyarok, németek és zsidók lakta felvidéki városkában születtek, és indultak szerte a világba.

A XIX. század folyamán a zsidók sikeresen beilleszkedtek a városka és Liptó vármegye életébe, aktívan részt vettek benne és alakították is annak életét. Például: 1863-ban Dine/a/r Izsák és Stern József városi tanácsosok lettek Liptószentmiklóson, Diner Józsefet pedig 1865-ben helyettes polgármesterré választották,³⁴ Friedman Vilmos volt a helyi tűzoltóparancsnok, Schik Vilmos Liptó- és Zólyom vármegyék tankerület másodfelügyelője³⁵.

1872–1882 között Stern József volt a polgármester, őt Ring Móric követte 1889-ig, majd egy nem zsidó polgármestert választottak Liptószentmiklóson 1889-1891 között, de hivatali ideje alatt „a városi tanácskozások zajos jelleget öltöttek és a megyei közegeknek a városi közigazgatáshoz való bizalma csökkent. 1891-ben már oda fejlődtek a dolgok, hogy a polgármester pozíciója tarthatatlanná vált. Elvül kimondatott, hogy ez alkalommal kizárólagosan zsidók kandidáltak, miután ténynek bizonyult, hogy a zsidóhitű polgármesterek, kik eddig a város ügyeit vezették, minden körülmények között a helyzet embereinek bizonyultak.” –írta Herzog Emil.³⁶ Dr. Steiner Manó ügyvédet választották meg végül is a három zsidó kandidálók közül polgármesternek.

30 Klein Ede: 1854–?. Lásd bővebben, pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11367.htm> – 2016. 05. 06. és Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson* (Bp, 1894) 276–279. old.

31 Diner-Dénes József: 1857–1937. Lásd bővebben, pl.: Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet (Akadémiai-Budapest, 1967) 378. old. és Komlós Aladár: Diner-Dénes József (1857–1937). In: Szabolcsi Miklós & Illés László (szerk.): *Jöjj el, szabadság! Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. II.* (Akadémiai-Budapest, 1967) 47–80. old. Önéletrajza (francia nyelven): *Fragments de Souvenirs Politiques.* (Prague, 1936. 1. szám).

32 Fischer Sámuel: 1859–1934. Lásd bővebben, pl.: <http://judentum-projekt.de/persoenlichkeiten/wirtschaft/fischer/index.html> – 2016. 04. 15.

33 Lásd pl.: <http://www.fischerverlage.de/> – 2016. 04. 15.

34 Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson.* (Bp, 1894) 248. old.

35 *Pinkas hakehillot Slovakia.* In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html – 2016. 04. 21. és Néptanítók Lapja. 1873. június 26., 434. old.

36 Uo. 290. old.

1921-ben Liptószentmiklóson, a 22 vendéglő és étteremből 19-nek, a 21 élelmiszerboltból 17-nek, a 16 szövet- és ruházati boltból 14-nek, a 9 rövidárú üzletből 7-nek és mind az 5 tűzifa és építőanyag-kereskedésnek és szállítási vállalkozásnak zsidó tulajdonosa volt.³⁷ Úgy látszott, hogy minden rendben van, éltek, dolgoztak, gyarapodtak. A XX. század közepén itt is bekövetkezett a tragédia, a liptószentmiklósi zsidó hitközség tagjait, közel ezer embert, 1942-ben a szlovák kormány jóváhagyásával, aktív közreműködésével deportáltak és meggyilkoltak.

Napjainkban nincs zsidó hitközség Liptószentmiklóson, Liptovský Mikulašon. A zsinagógát 1953-tól raktárnak használták, majd 1979-ben³⁸/1980-ban³⁹ eladták, jelenleg a Janko Král' Múzeumhoz⁴⁰ tartozik, a nyári hónapokban látogatható is. A városban élt zsidók temetőjét 1980-ban kisajátították, a sírköveket eladták és azokat újra hasznosították.⁴¹

Kevés tárgyi emlék maradt a liptószentmiklósi zsidókról, ez az írás eggyel növelni kívánja azok csekély számát. Felidézem hát Liptószentmiklós néhány XIX. században született zsidó fiának életét, időrendben.

Mauksch Móricz (Moritz)/Mór 1806-ban született Liptószentmiklóson és 1848-ban, 42 évesen halt meg. A Zsidó lexikon írja róla: „*Végigharcolta a szabadságharcot és harctéren szerzett sebesülése következtében halt meg. Sírjára Liptó vármegye egy a harctereket megjárt zászló foszlányait helyezte el, amelyen a következő felirat állott: a Glóriás Magyarország dicsőségének része száll veled sírba nemes hazafi.*”⁴²

Mauksch Móricz volt az „*első, aki Magyarországon a siketnémáknak beszédre való tanításánál a hangoztató módszert alkalmazta.*”⁴³ Sírkövén, a liptószentmiklósi temetőben, ez volt olvasható: „*A dadogók és kicsinyek szája alapítá meg hirnevedet!*”⁴⁴

Ő is Unger Jakab magániskolájában kezdett el tanulni, amely megalapozta a liptószentmiklósi zsidók „nagy” nemzedékét. Unger Jakab volt az első, ki fiait

37 Encyclopaedia of Jewish Communities: Slovakia. In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html – 2016. 04. 22.

38 Uo.

39 Bárkány, Eugen – Dojč, Ludovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. (Vesna-Bratislava, 1991) 292. old.

40 <http://slovakia.travel/hu/a-janko-kral-muzeum-liptoszentmiklos> – 2016. 04. 27.

41 Bárkány, Eugen – Dojč, Ludovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. (Vesna-Bratislava, 1991) 292. old.

42 Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 686. old.

43 Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 180. old.

44 Uo.

innét „*gymnasium*ba” küldte.⁴⁵ Adolf fia orvos lett, míg (Unga/ár) Gusztáv fia jogi doktor és írt egy érdekes, a maga korában feltűnést keltő könyvet is „*Egy szó a maga idejében. Adalék a magyar kérdés megoldásához*” címmel⁴⁶.

Ullmann Frigyes⁴⁷ is e magániskolából került gimnáziumba, a későbbiekben nagy tekintélyű orvos lett, és a lipótszentmiklósi hitközség elnöki tisztét is betöltötte.⁴⁸

Jelképesnek is tekinthető, hogy 1823-ban, Petőfi Sándor születésének évében, kinek sok költeményét fordította héberre, jött e világra Lipótszentmiklóson Bachrach/Bacher Simon⁴⁹.

A helyi zsidó iskolában tanult, majd a lipótszentmiklósi, nikolsburgi, leipniki, eisenstadt-i/kismártoni és bonyhádi jesívákban képezte magát, ahol a szokásos talmudi stúdiumok mellett elsajátította a héber és a francia nyelvet, a már beszélt német, magyar és szlovák mellett. Hazatérvén szüleihez, kereskedői pályára lépett és amellet ellátta a lipótszentmiklósi zsidó hitközség jegyzői teendőit, egyik alapítója és vezetője a helyi „Olvasókörmek” és az iskolaügyi bizottság tagja is volt.

1848-ban feleségül vette a szintén lipótszentmiklósi Dorothea/Dorottya/Debóra Tedesco⁵⁰. Első gyermekük: Wilhelm/Vilmos, ki majd Rabbiképzőnk második rektora, és világszerte ismert tudós lesz. Lipótszentmiklóson született fiúgyermekük még: Zélig Beer/Bernhard/Bernát/Benő,⁵¹ ki majd Pataki-ra magyarosítja családnevét és a *Pester Lloyd* és más lapok párizsi tudósítója lesz⁵². Debóra/Dorothea/Dorottya Tedesco apja: Naftali Júda/Hirsch/Ármin Tedesco, egy kiváló talmudista,⁵³ míg anyja rabbi Selig/Zélig Beer Politzernek⁵⁴ a leánya volt,⁵⁵ akinek

45 Uo. 189. old.

46 Lásd pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/u/u28793.htm> és <http://www.odrportal.hu/web/guest/record/-/record/MOKKAZ0004659417> – 2016. 04. 07.

47 Ullmann Frigyes: ?–1888.

48 Lásd pl.: Egyenlőség 1888. április 22. 8–9. old.

49 Bacher (Bachrach) Simon: 1823–1891.

50 Dorothea Tedesco: 1827–1911. Lásd, pl.: Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok I.* (Budapest – 1937) 121. old.

51 Bernhard Bacher: 1852–1893.

52 Lásd: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon.* (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 686. old. és Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok I.* (Budapest – 1937) 121. old.

53 Herzog Emil: *A zsidók története Lipó Szt-miklóson.* (Bp, 1894) 192. old.

54 Lásd pl.: http://search.ancestry.com.au/cgi-bin/sse.dll?uidh=000&rank=1&new=1&msT=1&gsln=Pollitzer&MSAV=1&cp=0&cpxt=0&catBucket=rstp&sbo=t&gsbco=Sweden&noreDir=true&gss=angs-c&gl=CEN_1730&gst=&ghc=50 – 2016. 03. 30.

55 Uo.

nagyatyja pedig rabbi Gerson Politz,⁵⁶ ki 1757–1772 között Nikolsburgban, morvaországi főrabbi volt.⁵⁷

1867-ben Pestre költözött a Bacher család. Itt Bacher Simon eleinte könyvelő és levelező volt egy kereskedelmi cégnél, majd 1874-től, 1891-ben bekövetkezett haláláig a Pesti Izraelita Hitközség pénztárnokaként tevékenykedett és írta verseit németül, héberül és magyarul. Bacher Simon az elsők között volt, ki magyar nyelvű verseket héberre fordított. Többek között Kölcsey, Petőfi, Vörösmarty, Eötvös és Arany verseit ültette át a Biblia klasszikus nyelvére. Az ő fordításában volt először olvasható héberül a Nemzeti dal és a Szózat. 1865-ben Bécsben jelentette meg saját fordításában Lessing *Bölcs Náthánját* héber nyelven.

Az 1868-as Izraelita Egyetemes Gyűlést héber nyelvű verssel köszöntötte, valamint a kongresszus határozatait ő fordította héber nyelvre. Még ugyanezen évben *Zemirot háárec* (Hazafias dalok) címmel adatta ki magyar költők hazafias verseit héber nyelven. 1877-ben, az akkor megnyílt Országos Rabbiképző Intézetet (Landesrabinerschule) is héber nyelvű versben (*Neve salom*-Béke otthona/hajléka) köszöntötte.

Összegyűjtött költeményeit, egyik fia: Bacher Vilmos, három kötetben, *Sáár Simon* címmel 1894-ben, apja halála után három évvel kiadatta.⁵⁸ Vilmos fia így írt a Bevezetőben: „*A könyvet Sáár Simonnak neveztem, hogy atyám neve örök emlékezetül megörökíttessék. A kapuk között, melyen át az Isten városába, a szent nyelv városába lehet jutni, Simon kapuja is nyitva lesz, be nem zárul.*”⁵⁹

Bacher Simon még a régi hagyomány talajáról indult a XIX. század elején, de e század végén már az „új”, az úgynevezett neológ zsidóság által taposott utat járván fejezte be életét.

Hübsch Adolf⁶⁰ 1830-ban született Liptószentmiklóson és 1884-ben halt meg New Yorkban. Honvédként végigharcolta a szabadságharcot, majd a paksi jesivában folytatott tanulmányok után a prágai egyetemre ment, ahol filozófiai doktorátust szerzett és az Új-Zsinagóga rabbija lett. 1866-ban kivándorolt Amerikába és a new yorki *Áhávát Heszed* zsinagóga hitszónoka, majd rabbija lett. A

56 Gerson Politz: ?–1777.

57 Heller Bernát: Bacher Vilmos. In: Bacher Vilmos: *Szentírás és zsidó tudomány*. (Múlt és Jövő, Budapest – 1998) 167. old.

58 Irodalmi munkásságáról lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái I.* (Hornvánszky, Budapest – 1891) 315. old. és az interneten: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> – 2016. 03. 30.

59 Bacher Vilmos: *Bacher Simon élete*. A „Sáár Simon” c. verseskötetek bevezetője. Megjelent: Wien, 1894. Magyar nyelvű, gépelt példány, a Bacher család tulajdona. 17. lap.

60 Lásd pl.: Wise, Isaac M.: *Dr. Adolph Hübsch: A Memorial*. (New York – 1885) és az interneten: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7918-hubsch-adolph> – 2016. 04. 17.

mérsékelt reformok híve volt, megújította a zsinagógai liturgiát, új angol nyelvű imakönyvet állított össze, iskolát alapított és sokat publikált. Fia: Benjamin W. Huebsch⁶¹ újságíró, fordító, diplomata, szerkesztő és könyvkiadó, (például a Viking Press alelnöke és szerkesztője) buzgó antimilitarista és az USA képviselője volt az UNESCO-ban.

Goldstein Simon⁶² 1830-ban született Liptószentmiklóson. Ifjú korában még a költészet érdekelte, héber nyelvű verseket is írt. Ügyvédi oklevelét 1859-ben kapta meg, ezzel ő lett az első „királyi szabadalommal bíró”⁶³ zsidó vallású ügyvéd Magyarországon. Fia volt Béli Zor/Izsó⁶⁴ (1883-ig Goldstein József), ki ügyvédi hivatása mellett a *Pesti Hírlap* színházi és zenerovatát szerkesztette és emellett számos zeneirodalmi tárcát és színházi tanulmányt írt, azonkívül regényeket, drámát és operetteket.

1831-ben született Liptószentmiklóson Venetianer Albert,⁶⁵ ki majd a tolna megyei Faddra költözik, ahol rabbi; majd Kecskemétre, ahol dájánként⁶⁶ szolgálja a zsidóságot. Legidősebb fia: Sándor,⁶⁷ majd teológia doktor és református pap lesz, míg harmadik fiúgyermek: Venetianer Lajos.⁶⁸ Ő a budapesti Rabbiképző Intézetben szerzett rabbi diplomát, a Magyar Királyi Tudományegyetem Bölcsészeti Karán doktori fokozatot, majd csurgói rabbi. Itt kihasználta, hogy még Kolozsvárott magyar és német nyelvekből tanári diplomát is szerzett és tanított abban a

61 Huebsch, Benjamin W.: 1876–1964. Lásd pl.: https://www.worldcat.org/search?q=su%3AHuebsch%2C+Benjamin+W.&qt=hot_subject – 2016. 04. 22.

62 Goldstein Simon: 1830–1908. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 916. old.

63 Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 916. old.

64 Béli Zor: 1867–1926. Lásd bővebben, pl.: <http://vmek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/343.html> – 2016.05.10 és <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0113.html> – 2016. 05. 10.

65 Venetianer Albert: 1831–1897. Köszönöm az adatokat Kövér Andrásnak, ki Venetianer Albert ükunokája. Lásd publikációit a Venetianer-családról: <http://www.izrael-immanuel.net/?p=3557> – 2016. 04. 22 és A Venetianer fivérek. „Főrabbi, református lelkész és katolikus pap”. Egy Morvaországból származó, Magyarországon élő zsidó család története a 19. sz. második felében. In: „*A szívnek van két rekesze*” Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából. (Budapest – L’Harmattan, 2012) (*Studia Hebraica Hungarica*, 2 / MTA Judaisztikai Kutatócsoport ÉRTESÍTŐ, 19). 465–486. oldalak.

66 A vallási bíróság (bét-din) egyik tagja, vallási bíró, törvénytudós.

67 Venetianer (Velentszei) Sándor: 1853–1902. Lásd pl.: <http://www.izrael-immanuel.net/?p=3657> – 2016. 04. 22. és <http://mek-oszk.uz.ua/04000/04093/html/szocikk/15286.htm> – 2016. 04. 22.

68 Venetianer Lajos: 1867–1922. Lásd pl.: <http://mek-oszk.uz.ua/04000/04093/html/szocikk/15285.htm> – 2016. 04. 22.

híres gimnáziumban, hol annak idején Csokonai Vitéz Mihály is). Innét Lugosra hívták meg rabbinak, 1897-től haláláig újpesti főrabbiéként szolgált a zsidóságot.

Alelnöke volt az Országos Rabbiegyesületnek, tagja volt az Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának és tanított is az Intézetben, amint akkoriban mondták: a Szemináriumban. Legismertebb műve: *A magyar zsidóság története. A honfoglalástól a világháború kitöréséig különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére*⁶⁹.

Stern Pál (József)⁷⁰ 1832-ben született zsidó családban, de 1853-ban megkezdte és Szent Benedek-rendi szerzetes, áldozópap, tanár és teológiai doktor lett. Esztergomban volt először gimnáziumi tanár, majd Pannonhalmán és Sopronban. 1874-től a kőszegi katolikus gimnázium igazgatója és a „*matematika tudós professzora*”⁷¹, valamint a Bencés-rendház főnöke volt haláláig.

Pollák Ká/a/im⁷² 1834-ben született Liptószentmiklóson és 1905-ban halt meg Budapesten. Szülővárosában, majd a pozsonyi és a sátoraljaiúj helyi jesívákban tanult. Ezután Prágába került, ahol tanítói képesítést szerzett. Érsekújvár, Kácsfalva, Szekszárd, Hódmezővásárhely és Óbuda tanítói pályájának állomásai. 1875-től több pesti iskolában, mint székesfővárosi tanító tanított, nyugállományba vonulásáig. Számos cikke, közleménye mellett 13 könyve jelent meg. Tankönyveit (pl.: *Természettan, Tér- és alaktan, Elemi mértan, A rajztanítás kézikönyve*) sokáig használták, de a zsidó iskolákban és a hebraisztikával foglalkozók körében a legismertebb, és mindmáig használt kézikönyve a Pollák-féle *Héber-magyar teljes szótár*, amelynek 1881-es első kiadása óta számos utányomása jelent meg.

69 Dr. VENETIANER Lajos újpesti főrabbi, Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet tanára: *A magyar zsidóság története, a honfoglalástól a világháború kitöréséig különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére*. (Fővárosi Nyomda Részvénytársaság-Budapest, 1922) – első kiadás. Interneten: https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0ahUKEwjpp3kqLMAhWH_SwKHcJeDCAQFgggMAI&url=http%3A%2F%2Fmtdportal.extra.hu%2Fbooks%2FA_magyar_zsidóság_tortenete.pdf&usq=AFQjCNEt5oSlDhXqXH9JEJnOqTj7wdvjFg&sig2=Y364TKVft3f4XsjsfhWtJg&bvm=bv.119745492,d.bGg&cad=rja – 2016. 04. 22.

70 Stern Pál (József): 1832–1885. Lásd pl.: Zanathy Bódog: *dr. Stern Pál*. In: *Értesítő a kőszegi kath. kis gymnasiumról 1884–85*. Szerk. Freh Alfonz. (Kőszeg, Td. Feigl Frigyes. 8r. 40 l. és <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/24914.htm> – 2016. 04. 17.

71 Kincs István: Kőszegi zarándokok. In: *Kőszeg és Vidéke 1927*. 06. 02. 47. évfolyam 27. szám. 1. old. Az interneten: <http://www.koszeg-konyvtar.hu/sites/default/files/1927-06-12.pdf> – 2016. 05. 10.

72 Pollák Káim: 1834–1905. Lásd bővebben: Biró Tamás: *Két nyelv, két világ határán. A szombati kakaós kalácsról, Pollák Káim héber szótára kapcsán*. In: Koltai Kornélia (ed.): *A szívnek van két rekesze*. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából. (L' Harmattan – Magyar Hebraisztikai Társaság – Budapest., 2012) 377–391. old.

1836-ban született Liptószentmiklóson Littmann Izidor⁷³, vasúti felügyelő, a Császári és Királyi Szabadalmazott Osztrák Vaspálya Társaság budapesti állomásfőnöke (Nyugati pályaudvar).⁷⁴ Megkapta a Koronás Arany Érdemkereszt (1878)⁷⁵ és a Ferenc József Rend lovagkeresztje (1881)⁷⁶ kitüntetések.

1839-ben, Liptószentmiklóson született Tedesco Bernát⁷⁷, a Magyar Királyi Államvasutak főellenőre, felügyelője, a kereskedelmi ügyosztály ügyosztályfőnöke,⁷⁸ a Ferenc József Rend lovagkeresztjének kitüntetettje (1881)⁷⁹, ki tagja volt a szabadkőműves „Deák Ferencz a Testvériséghez (Budapest)” páholynak.⁸⁰

Eichner Soma⁸¹ 1849-ben született Liptószentmiklóson. Korának közismert újságírója, lapszerkesztője volt Budapesten. A *Neue Freie Presse*, a *Pester Lloyd* újságírója, az *Ungarische Information* és a *Budapester Sonn- und Montags Zeitung* szerkesztője és laptulajdonosa.

Naschér Sinai Simon⁸² 1841-ben született Liptószentmiklóson. Berlinben tanult a híres *Hochschule (Lehranstalt) für die Wissenschaft des Judentums*ban⁸³, ahol a filozófia doktora címet is megszerezte. Berlinben volt hitszónok-rabbi. Több német nyelvű könyv szerzője, de például Reviczky Gyula költeményeit is lefordította német nyelvre.

Bacher Simon egyik fia: Bacher Vilmos/Wilhelm 1850-ben született Liptószentmiklóson. Elemi iskolai tanulmányait a Turóc vármegyei Szucsányban, majd szülővárosában, a zsidó alreál iskolában végezte. Besztercebányán és Pozsony-

73 Littmann Izidor: 1836–1918.

74 http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_03_1883-1884/?pg=199&layout=s – 2016. 04. 27.

75 <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/56910> – 2016. 04. 27.

76 <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/57059> – 2016. 04. 27.

77 Tedesco Bernát: 1839–1929.

78 Lásd: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_KOZL_MagyarVasutiEvkonyv_01/?pg=312&layout=s – 2016. 04. 17.

79 Lásd: <http://adatbazisokonline.hu/en/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58471> – 2016. 04. 15.

80 <http://deakpaholy.hu/szemely/tedesco-bernat> – 2016. 04. 15.

81 Eichner Soma: 1849–1939. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 216. old.

82 Naschér Sinai Simon: 1841–1901. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 639. old.

83 Lásd pl.: *Festschrift zum 50 jährigen Bestehen der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*. (Berlin–Philo, 1922).

ban, az evangélikus líceumban képezte tovább magát és tett érettségét. 1867-ben, 17 évesen, szüleivel és testvéreivel együtt Pestre költözött és felvételt nyert a pesti Magyar Királyi Tudományegyetemre.

1868-ban Breslauba, az akkori szóhasználatnál Boroszlóba⁸⁴ ment tanulni, az ottani híres Rabbiképzőbe, a Jüdisch-Theologisches Seminarba⁸⁵, a „Wissenschaft des Judentumsnak”⁸⁶, „a zsidóság tudományának” egyik fellegvárába. 20 évesen, 1870-ben a lipcsei egyetemen szerzett doktori fokozatot.⁸⁷ Rabbivá 1876-ban avatták, Breslauban. Még az évben meghívták Szegedre, Löw Lipót⁸⁸ megüresedett rabbi-székébe⁸⁹. 1877-ben, az akkor megnyíló budapesti Országos Rabbiképző Intézetbe invitálták tanárnak. 36 éven át, 1913-ban bekövetkezett haláláig tanított⁹⁰ itt. 1907-től, Bloch Mózes nyugállományba vonulásától,⁹¹ rektora volt az intézménynek, sajnálatosan korán bekövetkezett haláláig.

Bacher Vilmos önálló munkái, kötetei, könyvei száma: 56. Ezek mellett 53 folyóiratnak volt cikkíró munkatársa és mintegy 800 tudományos dolgozata jelent meg⁹² németül, héberül, angolul, franciául és magyarul. Bacher Vilmos rabbinemzedékeket felnevelő munkássága mellett nagy érdeme a zsidó tudományosságban a talmudi hagyomány rendszerezése a filológus pontosságával, az akkor

84 Ma Wrocław a város neve.

85 Lásd pl.: *Festschrift zum 75-jährigen Bestehen des jüdisch-theologischen Seminars*. 2 Bände. (Breslau-M. & H. Marcus, 1929) és <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9059-judisch-theologisches-seminar-franckelscher-stiftung> – 2016. 05. 10.

86 Lásd pl.: Michael Brenner, Stefan Rohrbacher (Hrsg.): *Wissenschaft vom Judentum. Annäherungen nach dem Holocaust*. (Göttingen-Vandenhoeck & Ruprecht, 2000); Carlebach, Julius, (Hrsg.): *Wissenschaft des Judentums. Anfänge der Judaistik in Europa*. (Wissenschaftliche Buchgesellschaft – Darmstadt, 1992).

87 Disszertációja: *Nizâmi's Leben und Werke, und der Zweite Theil des Nizâmi'schen Alexanderbuches, mit persischen Texten als Anhang*. (Leipzig, 1871).

88 Löw Lipót: 1811–1875.

89 Löw Lipót egyik fia: Löw Immanuel ugyanis még Berlinben tanult a Wissenschaft des Judentums másik fellegvárában, a *Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums*ban.

90 Bacher 1878-ban a tábori rabbija volt a Bosznia-Hercegovinába bevonuló, azt okkupáló osztrák-magyar haderőnek és a főhadiszálláson teljesített katonai szolgálatot.

91 Bloch Mózes 62 évesen lett a budapesti Országos Rabbiképző Intézet rektora és 92 éves koráig töltötte be e tisztséget, megítélt feladatot.

92 Blau Lajos: *Bacher Vilmos élete és működése 60-ik születésnapja tiszteletére*. (Athenaum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1910) és Friedman Dénes: *Pótlás Blau Lajos „Bacher Vilmos irodalmi munkássága” című munkájához. Iratainak teljes bibliográfiája, 1910–1914*. (Budapest, 1928). In: Kőbányai János szerk.: *Bacher Vilmos: Szentírás és zsidó tudomány. (Múlt és Jövő – Budapest, 1998) 187–218. old.*

még újdonságnak számító történeti-kritika módszereivel. Érdeklődésének és munkásságának egyik területe az ágádá⁹³ kutatása volt.⁹⁴

Munkásságának másik területe a héber és a keleti nyelvek (arab, perzsa) grammatikai kutatása, de nem önmagában, hanem a Szentírás magyarázatának történetével karöltve. A nyelv kutatás mellett a középkor bölcseleti, filozófiai vizsgálódásai is gazdagították ezt az exegezist.⁹⁵

Bachernek a költészet iránti affinitása egyértelműen megmutatkozott a perzsa költészet, a perzsa-zsidó és a perzsa-arab irodalmi érintkezések tanulmányozásában, publikálásában és fordításában.⁹⁶ A XX. század elején megjelenő Jewish Encyclopedia és az Encyclopaedia Britannica szócikk-írójaként pedig a zsidó tudományosság közkinccsé tételében játszott nemzetközileg is jelentős szerepet. A tudományokban elért eredményeiről így írt Heller Bernát,⁹⁷ ki tanítványa volt Bachernek, és a Rabbiképző szintén jelentős tudományos tevékenységet végzett professzora: „Egy munkás emberélet gazdag tartalmúul beillenék akár az agáda-kutatás önmagában, akár a zsidó szentírás-magyarázatnak és nyelvtudománynak története, melyet Bachernek köszönhetünk. De amit azon felül végzett,

93 Az agáda arámi eredetű héber szó, jelentése: elbeszélés, történet, monda.

94 E munkásságának egyik, újra kiadott produktuma: Dr. Bacher Vilmos: *A babylóniai amorák agadája*. Magyar Zsidó Tudományok 3. kötet. (Gabbiano Print Kft. – Budapest, 2007) 12 és 142 lap.

95 Ez irányú munkásságáról lásd:

- A Magyar Zsidó Tudományok könyvsorozat 6. köteteként újra kiadva (Gabbiano Print Kft. – Budapest, 2010): A középkori zsidó vallásbölcsesek szentírásmagyarázata Maimüni előtt. In: *Az Országos Rabbiképző-Intézet értesítője az 1891–92-iki iskolaévről*. Budapest, 1892. VIII és 142 lap.
- A Magyar Zsidó Tudományok könyvsorozat 7. köteteként újra kiadva (Gabbiano Print Kft. – Budapest, 2013): Maimüni Mózes szentírásmagyarázata. In: *Az Országos Rabbiképző-Intézet értesítője az 1895–96-iki iskolaévről*. Budapest, 1896. XII és 164 lap.

96 Például:

- Két zsidó-perzsa költő. Sáhín és Imráni. (Első fele). In: *A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet értesítője az 1906–1907-iki iskolaévről*. Budapest, 1907. 116 lap. Németül: Zwei jüdisch-persische Dichter. Scahin und Imrani. (Erste Hälfte). 124 lap.
- Két zsidó-perzsa költő. Sáhín és Imráni. (Második fele). In: *A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet értesítője az 1907–1908-iki iskolaévről*. Budapest, 1908. 193 lap. Németül: Zwei jüdisch-persische Dichter. Scahin und Imrani. (Zweite Hälfte). 196 lap.
- A jemeni zsidók héber és arab költészete. In: *A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet értesítője az 1909–1910. tanévről*. Budapest, 1910. 90+56 lap. Németül: Die hebräische und arabische Poesie der Juden Jemens. 100+56 lap.

97 Heller Bernát: 1871–1943. Sokoldalú, külföldön is ismert tudományos munkássága többek között a bibliatudományra, a héber mesekutatásra, az iszlám mese-, monda- és legendavilág tanulmányozására, valamint a magyar mesék és mondák kapcsolatainak vizsgálatára és az összehasonlító irodalomtörténetre terjedt ki.

*az is elegendő volna néhány egyetemi tanszéknek, néhány akadémiai tagságnak megszolgálására.*⁹⁸

Bacher, fent említett úttörő tudományos tevékenysége mellett, jelentős szerepet játszott a XIX. század végi és a XX. század eleji zsidó szellemi élet „intézményeinek” megteremtésében és fenntartásában. Bánóczi Józseffel⁹⁹ együtt megindította¹⁰⁰ és éveken át szerkesztette¹⁰¹ a Magyar-Zsidó Szemlét,¹⁰² az első magyar zsidó tudományos folyóiratot, amely a világ zsidó tudományosságában is jelentős szereppel bírt.

Blau Lajosnak¹⁰³ – ki Bachert követte a Rabbiképző rektori székében – szavaival: „*a magyar irodalom törzsébe új ágat plántál.*”¹⁰⁴ Bacher egyik alapítója, és szellemi atyja volt az IMIT-nek, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak, amelynek évkönyvei – a kezdetekben Mezey Ferencsel¹⁰⁵ együtt szerkesztette¹⁰⁶ – jelentős dolgozatokat, kutatási eredményeket közöltek. Bacher neve „fémjelzi”, nagy része van az IMIT-Biblia, e zsidó részről első magyar nyelvű Biblia-fordítás elkészültében, megjelenésében, kiadásában.¹⁰⁷

98 Heller Bernát: Bacher Vilmos. *Zsidó Plutarchos II.* Népszerű zsidó könyvtár 19. Budapest, 1927. In: Kőbányai János szerk.: Bacher Vilmos: *Szentírás és zsidó tudomány.* (Múlt és Jövő-Budapest, 1998) 179. old.

99 Bánóczi József: 1849–1926. Tanár, író, filozófus, irodalomtörténész. Az Országos Rabbiképző Intézet tanára, az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a „Fehér Kereszt Gyermekkórház” egyik alapítója, titkára, majd alelnöke.

100 1884-ben.

101 1893-ig.

102 A Magyar Zsidó Szemle Új folyama 2004-ben indult útjára az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia Zsidó Vallástudományi Kutatócsoportja gondozásában.

103 Blau Lajos: 1861–1936. Lásd bővebben: Oláh János: Bevezetés. In: Dr. Blau Lajos: *Az ózsidó bűvészet.* Magyar Zsidó Tudományok 1. kötet. (Gabbiano Print Bt. – Budapest, 2005) 3–6. old.

104 Blau Lajos: Bacher Vilmos. In: *IMIT Évkönyv – 1911.* Budapest. 13. old.

105 Mezey Ferenc: 1860–1927. Ügyvéd, az Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának elnöke, az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatótanácsának ügyvezető elnöke, a budapesti Zsidó Múzeum megalapításának egyik kezdeményezője.

106 1895 és 1900 között.

107 1898 és 1907 között jelentek meg kötetei.

1913-ban, Hevesi Simon,¹⁰⁸ a tanítvány, a Rabbiképző professzora és a Dohány utcai zsinagóga főrabija a következőket mondta temetésén: „*Ez volt Bacher Simon fia, Bacher Vilmos, az írástudó, a hagyomány-kutató, a rózsakertek poétája, a mélylelkű exegeta. Világtekinély volt. Megértése előtt egység volt a zsidóság egész több évezredes nehéz literatúrája, héber, arámi, arab vagy perzsa, görög vagy újkori nyelv ruhájában. Egymás fölé alakuló rétegekben, mint Biblia, midrás, Misna, Talmud, kommentár, bölcsészet: élő egységnek mutatkozott szelleme előtt a zsidó irodalom, lelkével rokon, véle is egy.*”¹⁰⁹

„*Bacher eredeti lángelme volt-e?*” Tette fel a kérdést Heller Bernát, majd meg is válaszolta: „*Ha igaz, hogy a feladatot a lángelme meglátja, a tehetség megoldja, akkor Bacher Vilmos lángelméjének valóban komoly a fogvatkozása: ő az új feladatokat nemcsak meglátta, hanem hozzá is fogott a megoldásukhoz, s Isten kegyelmével nagyrészt maga meg is oldotta.*”¹¹⁰

Egy késői gesztus a Magyar Tudományos Akadémiától, hova Gyulai Pál¹¹¹ ajánlotta Bacher Vilmost, de azzal utasították el felvételét, hogy „*ne engedjük be a Talmudot az Akadémiára*”¹¹²: 1989-ben az MTA I. (Nyelv- és Irodalomtudományok) Osztályának Judaisztikai Kuratóriuma elhatározta, hogy évente¹¹³ Bacher Vilmos emlékelőadás kell tartani és utána a felkért előadónak Bacher Vilmos emlékérmeket adnak át.¹¹⁴

108 Hevesi Simon: 1868–1943. Rabbi, főrabbi majd vezető-főrabbi, vallásfilozófus. Az Országos Rabbiképző Intézet tanára és az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) alapítója.

109 Idézi: Frojimovics Kinga – Komoróczy Géza – Pusztai Viktória – Stribik Andrea: *A zsidó Budapest I.* (Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Budapest, 1995) 315. old.

110 Heller Bernát: Bacher Vilmos. Zsidó Plutarchos II. Népszerű zsidó könyvtár 19. (Budapest, 1927) In: Kőbányai János szerk.: *Bacher Vilmos: Szentírás és zsidó tudomány.* (Múlt és Jövő-Budapest, 1998) 186. old.

111 Gyulai Pál: 1826–1909. Irodalomtörténész, költő, író, prózaíró, egyetemi tanár, műkritikus, a Kisfaludy Társaság elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a magyar főrendiház tagja és jegyzője.

112 *A boldogság serlege.* A világ egyik legrégebb zsidó családjának emlékeit őrzi és idézi a kései utód: Bacher Ernő gyémántdiplomás mérnök. In: Új Élet. A Magyar Izraeliták Lapja. XVII. évf. 22. szám/1962. november 15. 3. old.

113 Sajnálatos, de ez nem valósult meg, eddig csak 11 előadás hangzott el.

114 Lásd: *MTA Judaisztikai Kutatócsoport ÉRTESÍTŐ* 3. szám / 1990. december. 2. old. az interneten: <http://docplayer.hu/11310249-A-pdf-fajlok-elektronikusan-kereshetoek-a-dokumentum-hasznalataval-elfogadom-az-europeana-felhasznaloi-szabalyzat.html> – 2016. 04. 03.

2013 december 4-én, a Bacher-család, az MTA TKKI¹¹⁵ Judaisztikai Kutatócsoport és az OR-ZSE megemlékezést tartott Bacher Vilmos halálának századik évfordulója alkalmából a Salgótarjáni úti zsidó temetőben, a Lajta Béla¹¹⁶ tervezte, Bacher Vilmos és neje felújított síremlékénél.¹¹⁷

Sipos (Spitz) Ignác¹¹⁸ 1850-ben született Liptószentmiklóson. 60 éven át volt újságíró, olyan német nyelvű lapoknál dolgozott, szerkesztett és főszerkesztett, mint az *Ungarischer Lloyd*, a *Pester Lloyd*, a *Neues Pester Journal* majd a *Neues Politisches Volksblatt*.¹¹⁹ Hegedüs Géza¹²⁰ írta róla: „...annak a pesti értelmiségnek a jellegzetes alakja volt, amely teljesen magyar-német bilingvis nyelven beszélt. (...) a budapesti magyar polgári publicisztikának egyik nevezetesen okos és nép-szerű alakja volt...”¹²¹

1850-ben született Baneth Eduárd (Jehezkél) is, Baneth Jerahmiél Dov Bernhard¹²², a helyi rabbi és Stössl Golde házasságából. Apjától, majd különböző jesivákon tanult, a berlini egyetemen szerzett doktori fokozatot, majd krotschini rabbi lett. 1895-ben meghívást kapott a berlini Lehnanstalt für Wissenschaft des Judentums katadrájára, és lett e modern hitelveket valló iskola híres, generációkat

115 Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

116 Lajta Béla (eredetileg: Leitersdorfer Béla): 1873–1920. Műépítész, az ő neve jelenti itthon a nemzeti építészet és a modernizmus egymásra találását.

117 Lásd: <https://www.btk.elte.hu/hir?id=NW-1582> – 2016. 04. 03. A sír megtalálható: Budapest, Salgótarjáni úti temető: középső út – 1. szakasz I. sír.

118 Sipos (Spitz) Ignác: 1850–1928.

119 Lásd: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 686. old. és Hegedüs Géza: *Előjátékok egy önéletrajzhoz*. (Fapadoskönyv.hu Kiadó, 2013) In: https://books.google.hu/books?id=VFB2AgAAQBAJ&pg=PT227&lpg=PT227&dq=sipos+ign%C3%A1c+heged%C3%BCs&source=bl&ots=gKaCTgo2a8&sig=O6hWGyQFw9gbzQ1Bxzt37fT-5QM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewj0jeG96pLMAhUE_iewKHZmRAuMQ6AEIGJA#v=onepage&q=sipos%20ign%C3%A1c%20heged%C3%BCs&f=false – 2016. 04. 17.

120 Hegedüs Géza: 1912–1999. Lásd bővebben, pl.: http://mandarchiv.hu/cikk/457/Hegedus_Geza_100 – 20015. 04. 18.

121 Hegedüs Géza: *Előjátékok egy önéletrajzhoz*. (Fapadoskönyv.hu Kiadó, 2013) In: https://books.google.hu/books?id=VFB2AgAAQBAJ&pg=PT227&lpg=PT227&dq=sipos+ign%C3%A1c+heged%C3%BCs&source=bl&ots=gKaCTgo2a8&sig=O6hWGyQFw9gbzQ1Bxzt37fT-5QM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewj0jeG96pLMAhUE_iewKHZmRAuMQ6AEIGJA#v=onepage&q=sipos%20ign%C3%A1c%20heged%C3%BCs&f=false – 2016. 04. 17.

122 Baneth Jerachmiel Dov Bernhard: 1815–1871. Lásd bővebben, pl.: Cohn-Sherbok, Dan: *The Dictionary of Jewish Biography*. (Continuum–London–New York, 2005) 22. old. és Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 84. old.

felnevelő talmudtanára. Fia: David Cvi Hartwig Baneth¹²³, a jeruzsálemi Héber Egyetem arab nyelv- és irodalom professzora volt.

Herzog Emil, polgári-iskolai okleveles tanár és Budapest székesfőváros községi tanítója is 1850-ben született Liptószentmiklóson. 1869-ben a budapesti Országos Izraelita Tanítóképzőbe vették föl, hol 1871-ben tanítói képesítést szerzett. 1873-tól 1876-ig a Budapesti Tudományegyetemet látogatta, hol a nyelv- és történelem szakcsoport tantárgyainak tanítására feljogosító polgári iskolai tanári oklevelet nyert. Ő írta meg *A zsidók története Liptó Szt-miklóson* című könyvet, amely 1894-ben jelent meg.¹²⁴

Sturm Albert 1851-ben született Liptószentmiklóson és 1909-ban halt meg Budapesten. Eredetileg jogot tanult, majd középiskolai tanári oklevelet szerzett, de az újságírás és szerkesztés volt az igazi élete. Először Bécsben újságíróskodott, majd Budapestre költözvén egyik alapítója a *Neues Pester Journal*nak, a későbbiekben pedig a *Pester Lloyd* újságírója lett. A *Budapesti Tudósítónak* és *Budapester Correspondenz*nek, amelyek a kormány félhivatalos orgánumai voltak, a munkatársa. 1887–1901 között az *Országgyűlési Almanachot* szerkesztette. Ő honosította meg az országgyűlési tudósítások kritikai formáit a budapesti hírlapokban. Műfordítóként is jelentőset alkotott, például lefordította német nyelvre *Arany János: Buda halála (König Buda's Tod)* című művét, amiért a Kisfaludy Társaság tagjainak sorába választotta. Írt színművet is: *A vértanú* című, öt felvonásos tragédiát.

Megkapta a porosz Sasrend IV. (1901) és a perzsa Nap- és Oroszlánrend III. osztályájú kitüntetésekét (1901) és a Ferencz József-rend tiszti keresztjét (1903).

Sturm Albert érdeme volt a „Szünidei gyermekelep” nevű egyesület megalapítása, amely a nyári iskolai szünidőben több száz szegény budapesti gyermeket tudósított vidéken. Sturm Albert nevéhez köthető, ő javasolta egyik, a *Pester Lloyd*-ban megjelent egyik cikkében, a temetési koszorúk megváltását, tehát a koszorúkra szánt pénz jótékony célra való felajánlását.¹²⁵

1853-ban született Havas (Hoselitz) Ignác¹²⁶ államvasúti főmérnök, a Magyar Királyi Államvasutak ellenőre.

1854-ben született Klein Ede¹²⁷, kit 1879-ben Andrassy Gyula gróf Gyula fiát korrepetálta és Andrassy Sándor grófot készítette elő a jogi vizsgákra, később Andrassy Aladár gróf megbízta családi levéltárának rendezésével. Ezt követően

123 Baneth David Cvi Hartwig: 1893–1973. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon.* (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 84. old. és http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9780631187288_chunk_g97806311872887_ss1-58 – 2016. 04. 22.

124 <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/h/h08202.htm> – 2016. 04. 27.

125 Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson.* (Bp, 1894) 281–282. old.

126 Havas (Hoselitz) Ignác: 1853–1920.

127 Klein Ede: 1854–?.

ügyvédi irodát nyitott és Szepsi városának képviselője volt Abaúj-Torna vármegye törvényhatósági bizottságában.¹²⁸

Egészen más pályát futott be, más irányban tevékenykedett az 1857-ben Liptó-szentmiklóson született Diner (Diener)-Dénes József. A zsidó elemi- és az alreál iskolai tanulmányai után Zólyomban, Bécsben és Drezdában járt középiskolába. Egyetemi éveit Drezdában, Brüsszelben, Párizsban és Bécsben töltötte, mérnöki stúdiumokat hallgatott, valamint archeológiát, művészettörténetet és filozófiát. 1881-ben a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazottja lett, ekkor még művészettörténeti témákkal foglalkozott. Több, az akkori időkben közkedvelt és sokak által forgatott újságban (*Neues Pester Journal*, *Pester Lloyd*, *Magyar Újság*) publikált.

Majd Berlinben élt, ahol a szintén liptószentmiklósi születésű Fischer Sámuel, az S. Fischer Verlag alapítója által támogatott *Freie Bühne* c. folyóirat munkatársa volt. 1905–10 között Budapesten a *Munka Szemléje* c. szociológiai folyóirat szerkesztője, főmunkatársa az *Irodalmi Szalon* c. folyóiratnak, az *Irodalmi Szalon Kölcsonzó*, az első modern kölcsönkönyvtárnak a megalapítójaként tevékenykedett. Tagja volt a szabadkőműves Martinovics-páholynek, pl.: Ady Endrével¹²⁹, Jászi Oszkár¹³⁰, Biró Lajossal¹³¹, Kunfi Zsigmonddal¹³², Rónai Zoltánnal¹³³, Reinitz

128 <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11367.htm> – 2016. 04. 27.

129 Ady Endre (diósadi Ady András Endre): 1877–1919.

130 Jászi (*Jakubovits*) Oszkár: 1875–1957. Lásd, pl.: Magyar Életrajzi Lexikon. (Akadémiai-Budapest, több kiadás) és az interneten: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> – 2016. 05. 08. és Pelle János: Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé. (Kairosz-Budapest, 2001).

131 Biró (*Blau*) Lajos: 1880–1948. Író, Ady egyik legjobb barátja. Angliában, Korda (Kellner) Sándorral együtt teremtik az angol filmgyártást, például Biró írta a *VIII. Henrik magánélete* című világsikerű film forgatókönyvét. Lásd pl.: Magyar Életrajzi Lexikon. (Akadémiai-Budapest, több kiadás) és az interneten: <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/biro.htm> – 2016. 05. 03.

132 Kunfi (apja a *Kunstätter* családnévről magyarosított) Zsigmond: 1879–1929. Politikus, irodalomtörténész, lapszerkesztő, újságíró, fordító, Magyarország tárca nélküli munkaügyi és népjóléti minisztere, Magyarország horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli minisztere, Magyarország közoktatásügyi minisztere, Magyarországi Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa. Lásd, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 517. old. és Erényi Tibor: *Kunfi Zsigmond. Életek és korok*. (Akadémiai–Zrínyi – Budapest, 1974).

133 Rónai (*Rosenthal*) Zoltán: 1880–1940. Ügyvéd, szociológus, szociáldemokrata politikus, a Károlyi-kormány kultuszminisztere, Berinkey-kormányban államtitkár volt Peidl Gyula munkaügyi és népjóléti miniszter mellett. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Forradalmi Kormányzótanács tagja, igazságügyi népbiztos, a Tanácsköztársaság alkotmányának kidolgozója. Lásd pl.: Kovács I. Gábor szerk.: *Diszkrimináció emancipáció-asszimiláció diszk-*

Bélával¹³⁴ egyetemben. 1906-ban írta meg *Leonardo da Vinci és a renaissance kialakulása* című művét, amely egyik első megnyilvánulása a marxista szemléletű művészettörténet-írásnak.

Diner-Dénes József a XX. század elején kapcsolódott be a szociáldemokrata mozgalomba. 1918-ban a Károlyi-, majd 1919-ben a Berinkey-kormány külügyi államtitkára lett. A Tanácsköztársaság/Proletárdiktatúra idején Párizsban teljesített diplomáciai szolgálatot, a bukás után már nem tért vissza Magyarországra, Bécsben, Prágában és Párizsban élt. A szocialista *Le Populaire* újság munkatársa volt, de könyveket is írt, pl.: 1927-ben írta meg a *La Hongrie*¹³⁵ című könyvét, amelyhez a későbbi francia miniszterelnök, a zsidóságát soha meg nem tagadó Léon Blum¹³⁶, kinek Diner-Dénes József a baráti köréhez tartozott, írt előszót.

1933-ban jelent meg francia nyelven Karl Marxról¹³⁷ szóló műve¹³⁸, szintén Léon Blum előszavával. Sokirányú tevékenységeit az is jelzi, hogy az egyik szervezője volt 1919-ben a világ első munkásmozgalmi múzeumának, „a magyar és internacionális szocialista proletármozgalom egész anyagát felölelő kommunista proletár múzeumnak”¹³⁹ (a jelenlegi Szabó Ervin¹⁴⁰ Könyvtár épületében). 1937-ben, Párizsban érte a halál.

Fischer Sámuel 1859-ben született Liptószentmiklóson és 1934-ben halt meg Berlinben. 1886-ban alapította Bécsben, a napjainkban is aktívan tevékenykedő, igényes műveket kiadó, világhírű S. Fischer Verlag könyvkiadó céget, amely oly szerzők első német kiadója volt, mint *Ibsen, Tolsztoj, Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannstahl* és *Thomas Mann*.

rimináció. *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944 I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok.* (ELTE Eötvös-Budapest, 2002) 122–124. old.

134 Reinitz Béla: 1878–1943. Dal- és kabarékuplé-szerző, szonok zeneköltője, Ady Endre verseinek első megzenésítője, munkásdalok írója és zeneszerzője. Lásd pl.: <http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/p-z/reinitzelet.htm> – 2016. 05. 04.

135 *La Hongrie. Oligarchie, nation, peuple. Traduction de Bracke. Préface de Léon Blum.* (Paris, 1927) 175 oldal.

136 Léon André Blum: 1872–1950.

137 Karl Marx: 1818–1883. Apja: Heschel Marx, rabbik és zsidó kereskedők leszármazottja, 1819-ben áttért az evangélikus vallásra, Heinrich Marxként keresztelkedett meg, hogy ügyvédi hivatását gyakorolhassa. Anyja: Henrietta Pressburg Hirschel, az ő felmenői közül is számos rabbi került ki. Karl Marxot és testvéreit 1824-ben, anyját 1825-ben vették fel az evangélikus egyházba.

138 *Karl Marx. L'homme et son génie.* (Paris-Librairie populaire du Parti Socialiste, 1933).

139 Lásd: http://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_Tajekoztato_MSZMP_arch_szamara_1976/?pg=133&layout=s&query=SZO%3D%28diner%29 – 2016. 04. 17.

140 Szabó Ervin (Schlesinger Sámuel Ármin): 1877–1918.

Ismét egy más életút Kohlbach Bertalané, ki rabbiként kezdte és nyugalmazott gimnáziumi tanárként fejezte be munkáséletét. A Kohlbach család 1729-ben telepedett le Liptószentmiklóson, ahol Kohlbach Bertalan is született 1866-ban. Anyai dédtyja: Lamdon Szináj, a liptószentmiklósi hitközség dájánjaként tevékenykedett, míg nagyapja: a híres és jámbor rabbi Ber Nicolau. Apja, Kohlbach Sámuel az ácsi zsidó hitközség rabbija volt.

Kohlbach Bertalan tanulmányait 1879-ben kezdte az Országos Rabbiképző Intézet úgynevezett alsó tanfolyamán¹⁴¹, amelyet 1884-ben a sikeres érettségi vizsgával fejezett be. Az 1884/1885 tanévben a breslaui/boroszlói rabbiképző hallgatója volt az akkori szokásoknak megfelelően. 1885 ősztől a Rabbiképző úgynevezett felső tanfolyamának-, és a Budapesti Tudományegyetem Bölcséleti Karának volt a hallgatója. 1888-ban doktori vizsgát tett az egyetemen, 1890-ben avatták rabbivá és a Temesvár-Gyárvaros (ma: Timisoara-Fabrica – Románia) status quo ante hitközségének választmánya egyhangúan megválasztotta rabbijául. Hitéleti újításai miatt a konzervatívok részéről sok támadás érte, de ő nem akarta elveit és meggyőződését feladni, ezért lemondott állásáról. Életrajzában így ír: „*Nem panaszkodhat; társadalmi és községi positioja igen kedvező volt. Mégsem szerette az európai zsidó viszonyokat.*”¹⁴² A tengerentúlra vágódott, ahol Heinemann Zirndorf, a liptószentmiklósi zsidó alreáliskola volt tanára, későbbi detroit-i-, majd cincinnattii rabbi és a Hebrew Union College professzora, történelemtanára¹⁴³ szívesen fogadta volna. Házasemberként azonban nem tudta magát rászáni a kivándorlásra, ezért inkább a tanári hivatást választotta.

1896-ban beiratkozott a berlini egyetemre. Itt klasszika filológiát, művészettörténetet és esztétikát tanult, valamint tökéletesítette német nyelvtudását. Berlinből hazatérve tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen folytatta, ahol középiskolai tanári képesítést szerzett latin és német nyelvből. Tanári pályáját a kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban kezdte, majd a körmöcbányai, később a nagyváradi állami főreáliskolához helyezték. 1909-től a budapesti Szt. István

141 Az Országos Rabbiképző Intézetben az oktatás az 1946/47. tanévig két ún. tanfolyamon folyt, az alsó- (gimnáziumi) és a felső (teológiai) tanfolyamon. „Mindegyik 5-5 évfolyamból (áll). Az alsó tanfolyam megfelel a főgimnázium 5-8. osztályának és oda algimn. 4. oszt. bizonyítvány, vagy megfelelő felvételi vizsga alapján vétetnek fel tanulók. (...) A tananyag azonos a humanisztikus gimnáziuméval. A héber tárgyak heti 16 órában tanítatnak és már a felvételnél vizsgálati tárgyak.” – Dr. Blau Lajos és Dr. Klein Miksa: Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877–1927. I. kötet. A Rabbiképző első 50 éve. (Budapest, 1927) 17. old.

142 Curriculum Vitae-jéből idézi: Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet* (Teljes kiadás) (Makkabi – Budapest, 1996) 382. old.

143 1857–59 között tanított itt Heinemann (Heinrich, Henry) Zirndorf (1829–1893) Lásd pl.: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/15273-zirndorf-heinrich> – 2016. 04. 15.

gimnázium tanára volt nyugalomba vonulásáig, 1932-ig. Tanári hivatása mellett elkötelezetten munkálkodott a Magyar Zsidó Múzeum megalapításán, amelynek 1915–1929 között az öre (mai szóhasználat: tudományos vezető) volt. Alapításától haláláig aktív tagként tevékenykedett az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatsban (IMIT) és egyik termékeny szerzője volt az IMIT-Évkönyveknek¹⁴⁴. Kohlbach Bertalan legfőbb érdeme a zsidó néprajz kutatása, népszerűsítése és bevezetése a zsidó köztudatba¹⁴⁵, valamint aktív részvétele az Izraelita Magyar Irodalmi Társulats (IMIT) és a Magyar Zsidó Múzeum megalapításában és további tevékenységében.

Kohlbach Bertalan testvére volt Kohlbach Simon alezredes, ki az I. világháborúban a 30. m. kir. népfelkelő gyalogezred II. zászlóalj parancsnoka volt.¹⁴⁶

Liptószentmiklóson született 1861-ben Baneth Eudárd testvére, Baneth Jerahmiél Dov Bernhard rabbi fia; Baneth Hermann¹⁴⁷, ki a hőgyészi jesívában és a berlini egyetem is tanult, ott szerzett doktori fokozatot. A Majna menti Frankfurt egyik zsidó iskolájának tanára, majd 34 éven át¹⁴⁸ volt gablonzi (ma: Jablonec-Csehország) rabbi.

1868-ban született Liptószentmiklóson Martin Beck¹⁴⁹, ki 1884-től az Amerikai Egyesült Államokban élt és tevékenykedett. Ő volt Harry Houdini¹⁵⁰ menedzsere és jó barátja, ki elindította Houdinit a neki világhírt hozó „szabadulóművészet” irányába¹⁵¹. Beck színész, menedzser, producer, impresszárió és színházalapító volt, az „Orfeum” színház/variété (Vaudeville) hálózat kiépítője, 1924-ben ő hozta létre a Martin Beck Theatert¹⁵² New Yorkban, Manhattanben, a Broadwayn. Sírja¹⁵³

144 *Mutató az Izraelita Magyar Irodalmi Társulats (Imit) és a Miok évkönyveihez.* (1895–1918, 1929–1944, 1948, 1970–1980). Az interneten: <http://www.zsido.hu/tortenelem/IMIT.htm> – 2016. 05. 11.

145 Lásd pl.: Kohlbach Bertalan: *A zsidó néprajzról.* Magyar Zsidó Tudományok 4. kötet. (Gabbiano Print Kft. – Budapest, 2007).

146 Dr. Beyer Ede: A m. kir. 30. népfelkelő gyalogezred vázlatos története. In: Paulovits Sándor: *Harmincas honvédek élete a halálmezőkön.* (Hungária Nyomda – Kecskemét, 1939) 261. old.

147 Baneth, Hermann: 1861–1926.

148 1892–1926 között. Lásd: Brocke, Michael – Carlebach, Julius: *Die Rabbiner im Deutschen Reich 1871–1945 II.* (Walter de Gruyter, 2009) 1994. old. és Lazewski, Maciej Roman: *Virtuelle Rekonstruktion der Synagoge Jablonec nad Nisou (Gablonz an der NeiÙe)* *Technische Universität Wien* – Diplomarbeit. 9. old.

149 Martin Beck: 1868–1940.

150 Harry Houdini (*Weisz Erik*): 1879–1926. Amerikai illuzionista, bűvész és szabadulóművész.

151 Lásd pl.: <http://www.pbs.org/wgbh/amex/houdini/peopleevents/pande01.html> – 2016. 04. 27.

152 Lásd pl.: <http://www.ibdb.com/Venue/View/1262> – 2016. 04. 27.

153 <http://image1.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=98909887> – 2016. 04. 27.

a New York-i, brooklyni Salem Fields Cemeteryben van, ahol olyan világhírű emberek is el vannak temetve, mint pl.: William Fox¹⁵⁴ (Tolcsván született Fried Vilmos néven), a 20th Century Fox Film Corp. alapítója, a Guggenheim-dinasztia¹⁵⁵ tagjai, akik a leggazdagabb amerikai családok közé tartoznak.¹⁵⁶

1869-ben született Liptószentmiklóson Unger Bernát.¹⁵⁷ Budapesten ügyvédként dolgozott és a „Hazai Általános Biztosító Részvénytársaság (Kossuth Ferenc volt az elnöke) Felügyelő Bizottságának” volt többek között a tagja és a Csíkmezei Erdőipar Rt. budapesti képviselője.

Eichhorn Adolf¹⁵⁸ 1875-ben született Liptószentmiklóson, majd Budapesten szerzett állatorvosi diplomát. 1899-től az Amerikai Egyesült Államokban élt, a George Washington University és a New York University professzora volt, és az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma fenntartásában működő Bureau of Animal Industry-Pathological Division, sorrendben 6. vezetője.¹⁵⁹ 1956-ban, Maiamiban, Floridában halt meg.

Hexner Béla¹⁶⁰ 1885-ben született Liptószentmiklóson, Körmöcbányán járt főreáliskolába, majd egyetemi tanulmányait Berlinben és Breslauban végezte, ahol vegyészmérnöki és kohómérnöki diplomákat és doktori fokozatot szerzett. 2 évig tanított is Breslauban az egyetemen, majd visszatért Magyarországra, a vajdasági belcsényi cementgyárban, majd Erdélyben, Nagybányán dolgozott. 1918-ban Kolozsvárott telepedett le, a Victoria Vegyészeti Rt. igazgatója lett. Aktívan részt vett az erdélyi politikai életben, az Országos Magyar Párt befolyásos személyisége, Intéző Bizottságának a tagja volt,¹⁶¹ valamint a Romániai Iparosok Szövetségében az ipari tagozat irányítója, Az Erdélyi Színjátszás Megőrzéséért Egyesület

154 William Fox: 1879–1952. Amerikai filmgyáros és producer.

155 Lásd pl.: Davis, John H.: *The Guggenheims (1848–1988): an American epic.* (Shapolsky Publishers – New York, 1988).

156 https://en.wikipedia.org/wiki/Salem_Fields_Cemetery,_Brooklyn – 2016. 04. 26.

157 Unger Bernát: 1869–1913.

158 Eichhorn Adolf (Adolph): 1875–1956.

159 Saunders, L. Z.: A History of the Pathological Division of the Bureau of Animal Industry, United States Department of Agriculture, *Between 1891–1921.* In: *Veterinary Pathology* (1989) 26. 542–543. old.

160 Hexner Béla: 1885–?. Lásd bővebben: Osvát Kálmán ed.: *Erdélyi Lexikon.* (Szabad Sajtó Lap- és Könyvkiadó Rt-Szatmár/Nagyvárad, 1928) 123. old. és Várady Aladár – Berey Géza: *Erdélyi monográfia.* (Glória – Satu Mare, 1934) 183. oldal.

161 György Béla: A Romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938) – Doktori disszertáció (ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006) 252. old.

vezetőségi tanácsának tagja¹⁶². 1937-ben, a *Keleti Újság* című lapban felhívást is intézett az erdélyi magyar zsidókhoz¹⁶³. Öntudatos magyar-zsidó volt, például amikor az 1930-as népszámlálás alkalmával a számlálóbiztos magyar helyett zsidó nemzetiségűnek kívánta rögzíteni. „*Hexner állítólag felkereste a népszámlálási kormánybiztost, aki maga is vegyész volt, és határozott volt vele*¹⁶⁴, *ami mindenképp bátorságra és öntudatra vall.*¹⁶⁵ Sok írása, több könyve is megjelent németül, magyarul és románul.

Hexner Ervin Pál¹⁶⁶ 1886-ban született Liptószentmiklóson. Túrócszentmártonban ügyvédként működött, de Csehszlovákia kormánya többször is igénybe vette jogi szaktudását. A Népszövetség ülésén, mint Csehszlovákia egyik közgazdasági referense vett részt.

Felidéztem néhány nevet, néhány sorsot, néhány vázlatos életművet a XIX. századbeli felvidéki kisváros, Liptószentmiklós zsidó szülőtteinek köréből. A Talmudban van egy mondás, miszerint: „*Izrael levegője bölccsé tesz...*”¹⁶⁷ A XXI. század elején, immáron kellő rálátással, mondhatjuk, hogy a XIX. században, egy kicsi felvidéki kisváros levegője, a liptószentmiklósi levegő is bölccsé, „nagygyá” tett embereket, akiket azért idéztem meg, hogy „*egy késő nemzedék nevében áldást és hálát mondjak azoknak szent porai fölött, kik nagyot alkottak és még nagyobbakat.*”¹⁶⁸

162 Löwy Dániel: Horogkeresztes zászló a New York szálló épületén. In: *Szabadság*. 2001. december 14. (XIII. évfolyam, 292. szám) 3. old.

163 *Keleti Újság*. 1937. december 19, 2. old.

164 Seres Attila – Egrý Gábor: *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez*. (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion – Kolozsvár, 2011) 104. old.

165 Egrý Gábor: „*Két pogány közt?*” *Régió, nemzet, őslakók és gyarmatosítók a két világháború között Erdélyben*. In: *Múltunk*. 2012/4. szám. HAZATÉRÉSEK. Nemzeti integráció, önazonosság, identitáspolitika egység és különbség erőterében. 84. old.

166 Hexner Ervin Pál 1886–?. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása – Budapest, 1929) 84. old.

167 Talmud: Bava batra 158a.

168 Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 6. old.

EGY POLGÁRI MOZGALOMRÓL¹

Beszédem tudós és hitszónok, Fethullah Gülen által inspirált polgári mozgalomról szól, amely Törökországban és a világ szinte összes országában létezik. Gülen az 1960-as évektől mintegy három évtizeden keresztül tömegek előtt tartott előadásokat mecsetekben és nyilvános helyeken Törökországban. Nézeteit több száz újságcikkben, tanulmányban, illetve könyvben is kifejtette. Az oktatással, modernizációval, a Nyugattal ápoltt jó kapcsolatokkal, valamint a vallásközi párbeszéddel kapcsolatos elképzelések az egyre növekvő számú és különféle háttérrel rendelkező török és más követőket arra ösztönözték, hogy olyan új kollégiumokat, egyetemi előkészítő tanfolyamokat és iskolákat hozzanak létre, amelyekben a minőségi oktatás a természettudományi ismereteket iszlám eszményekkel ötvözi. A Szovjetunió bukásával Gülen elvei és a tanításait követő intézmények elterjedtek a török nyelvű volt tagközösségekben, majd a későbbiekben Nyugat-Európában, Észak-Amerikában, Ázsiában, Afrikában, Ausztráliában és a Közel-Kelet országaiiban is. Napjainkban öt kontinens száz országában több mint ezer ilyen iskola működik. Ez a polgári mozgalom a mérsékelt iszlámban gyökerezik, célja a fiatalok nevelése, a kultúrák közötti párbeszéd előmozdítása, a rászorulók megsegítése és a világbéke elősegítése.

Gülen tanításában központi szerepet kap a muszlim és nyugati országok közötti párbeszéd mélyítése, valamint a tudományos, technológiai fejlődés a modern muszlim társadalomban. Úgy véli – az Oszmán Birodalom több évszázados vallási és kulturális szerepéhez hasonlóan – Törökország ma is alkalmas arra, hogy a tolerancia, a párbeszéd, a tudomány és az oktatás segítségével vezesse a muszlim országokat a XXI. századba. Bár Gülen szerint a hit alapja a Korán és a Próféta tanítása, de elismeri az iszlám napjainkra kialakult különböző történelmi, kulturális és társadalmi értelmezését is.

Gülen az iszlám progresszív személetét követi, amely szerint a muszlimok és a muszlim nemzetek a tudomány, az oktatás, a filozófia, a társadalomtudományok és a technológia segítségével érthetik meg leginkább a világot.

Gülen az iszlám tekintélye érdekében gyakran emlékezteti híveit a mai Törökország oszmán örökségére. Elutasítja a kalifátus visszaállítását, inkább az oszmá-

1 Az előadás elhangzott a Keresztény–Zsidó Társaság 2016. május 30-i konferenciáján.

nok által meghonosított kulturális értékeket és gyakorlatot tartja példaértékűnek, így a párbeszéd szerepét, az oszmánok többnyelvű, többnemzetiségű és többvallású államát, a nők tiszteletét, valamint az oszmán társadalom XIX. századtól kezdődő kulturális és szellemi közeledését a Nyugathoz. Gülen az oszmán modellben látja a muszlim világ visszatérését a világcivilizáció központjába, és a Nyugattal való termékeny kapcsolat kialakítását. Stratégiai földrajzi helyzete és demokratikus kormányzati rendszere miatt pedig Törökországban látja a muszlim országok vezetőjét, amely áthidalhatja a Kelet és Nyugat közötti szakadékot.

Gülen szerint az iszlám világot ma számos komoly kihívás éri. Szembeötlő a tudományos hozzáállás és a nyugati államokkal való igazi párbeszéd hiánya. Elismeri, hogy a Nyugat uralkodott a modern történelemben az iszlám világ felett, de hirdeti, itt az ideje, hogy a muszlim világ megmutassa az iszlám pozitív oldalát a Nyugatnak.

A muszlimok vegyenek részt a globalizációban és építsenek kapcsolatokat a világ népeivel. Szorgalmazza az „arany generáció” kialakulását, amelynek képviselői magasan kvalifikált, felelősségteljes fiatalok, akik nemzetközi szinten gondolkodnak. Ez az új generáció utazzon sokat, tanuljon nyelveket, tanuljon természet- és társadalom tudományokat, hogy mindenütt aktívan vehessen részt a vallásközi párbeszédben.

Gülen szerint a világ legnagyobb problémája a tudás hiánya, beleértve a tudás keletkezésének, ellenőrzésének és a meglévő ismeretek megszerzésének nehézségeit. A tudás kialakulása, megismerése és terjesztése csak minőségi oktatás keretében valósulhat meg, s nem a politika vagy erőszak útján. Gülen szerint az oktatás ad lehetőséget az egyénnek, hogy hasznossá váljék a társadalom számára. Oktatás nélkül sem az egyén, sem a társadalom nem képes teljes mértékben kihasználni képességeit. Úgy véli, hogy csak az oktatás segítségével válhatunk Isten igazi teremtményévé, ezért az élet legfontosabb feladata a tanulás. Erről így ír:

Az emberi élet legfőbb feladata, hogy felkutassa az ismereteket. Ennek módszere – az oktatás – egy olyan eljárás, melynek során létünk spirituális, értelmi és fizikai elemei fejlődnek, eljutva a teremtés során számunkra kijelölt tökéletességhez.

Gülen úgy látja, hogy az oktatás három formája (ti. természettudomány, bölcsészettudomány és hittan) kiegészíti és előreviszi egymást. A teljes értékű emberi élet érdekében együtt kell kezelni őket. Helyesnek tartja az etika bevonását a világi tudományos alapképzésbe.

Az oktatást a társadalmi, gazdasági és politikai modernizáció feltételének tartja, és azt állítja, az egyének csak megbízható képzést követően tisztelik a demokratikus jogrendet és az emberi jogokat. A társadalmi igazságosság és béke csak felvilágosult, morális értékeket képviselő önzetlen emberek közreműködésével érhető el.

Gülen és követői olyan nemzedék kialakulásában hisznek, amelyet a modern tudás és az iszlám erkölcs alapján készítenek fel az életre. Ezt a filozófiát követi minden, Gülen eszméihez kötődő alap-, közép- és felsőfokú oktatási intézmény.

Az oktatásban, tudományos tevékenységben és a vallásközi párbeszédben való globális szerepvállalás azonban Gülen szerint nem egyenlő a nyugatosítással. Úgy véli, hogy bár a nyugati civilizáció dominálta a világot az elmúlt néhány évszázadban, és vezető szerepet játszott a tudományban és technológiában, de a modern nyugati világszemlélet materialista, és nem foglalkozik az emberi létezés más dimenzióival, így annak spirituális oldalával sem. Különösen a felvilágosodás óta vált el sokak számára a hit és a tudomány, akik a vallást idejétmúltnak és a tudományos szemléletet veszélyeztetőnek tartják. Gülen kiáll amellett, hogy a hit és tudomány egymástól elválaszthatatlan, és a vallásnak szerepet kell játszania az etika, az értelem és a társadalom szféráiban is.

Gülen tanításában a tudomány és a hit összeegyeztethető és egymást kiegészítő tényezők. A hiten alapuló világnézet szerinte olyan széleskörű és megbízható narratíva, amely kiegészítheti és tartalmat adhat a szekuláris tanulmányoknak. Gülen szavaival: a legjobb tudás képessé teszi a tanulót arra, hogy a külvilág eseményeit összekösse a belső tapasztalással. Ugyanakkor elutasítja a vakhitet és kritikával illeti azokat, akik nem képesek használni intellektusukat és megismerni, értelmezni a világ jelenségeit. Ezért tartja szükségesnek a hit és a racionalitás összeegyeztetését, bármelyikük lebecsülése nélkül.

Gülen bírálja a hagyományos *medreszék*et (egyházi iskolák) és a *takijákat* (hagyományos iszlám oktatási intézmények) is, mert azok nem alkalmazkodnak a modern világ követelményeihez és nem rendelkeznek olyan módszerekkel és eszközökkel, amelyek alkalmassá tennék a tanulókat arra, hogy a társadalom számára hasznos polgárokká váljanak, mivel ezek az iskolák nem tudták beépíteni tantervükbe a természettudományos és technológiai szemléletet. Bírálja a jól felszerelt állami iskolákat is, mert azok meg a tudományos jellegű oktatás mellett nem adnak szellemi és morális értékeket a diákoknak. E probléma feloldására Gülen olyan oktatási rendszert képzel, amely integrálja a tudományos ismereteket az etikai értékekkel.

Gülen szerint a tudomány és a vallásos oktatás összeegyeztethető és kiegészíti egymást. Bár maga hagyományos iszlám iskolákban töltötte diákéveit, mégis ösztönzi követőit, hogy modern iskolákat alapítsanak hagyományos *medreszék* helyett. Még a mecsetek helyett is inkább iskolák építését javasolja. A fiatalok hitoktatását nem a hivatalos tanrendet követő iskolákban, hanem előadásokon, kiadványokon keresztül és családi körben képzei.

Gülen ragaszkodik ahhoz, hogy a mozgalomhoz tartozó iskolák politikamentesek maradjanak. Annak ellenére, hogy több politikai párt vezetője is próbált felé közeledni, Gülen fenntartotta pártsemleges álláspontját, és követőit határozottan lebeszélte arról, hogy közvetlenül belekeveredjenek a politikába. Állítja, hogy Törökország ma is szenved a megosztottságtól, s legalább az oktatás maradjon az egység politikamentes szigete.

Az iszlám nem hirdetheti és fogadhatja el a terrorizmust

2001. szeptember 12-én Gülen egy egész oldalas zettett cikket jelentetett meg a *New York Times*ban, amelyben elítélte az előző napon történt terrortámadásokat és kifejtette, hogy a terrorizmus összeegyeztethetetlen a Próféta és az iszlám egyház tanításaival. 2001. szeptember 21-én a *Washington Post*ban újra kifejezésre jutatta ezen álláspontját a következő szavakkal:

A legteljesebb mértékben elítéljük az Amerikai Egyesült Államok ellen nemrégiben elkövetett terrortámadásokat, és szívünkben átérezzük az amerikai nép fájdalmát. Az iszlám irtózik a terrortól. Ez a vallás azt vallja, „Aki egy embert jogtalanul megöl, az elpusztítja az egész emberiséget”. Mi az áldozatokra és szeretteikre gondolva imádkozunk.

Egy későbbi írásában még tisztábban fogalmazta meg azt, hogy az iszlám elutasítja a terrorizmus minden formáját és hogy a vallást nem lehet politikai célokra használni. Az általa használt kifejezést gyakran hangoztatták követői is a szeptember 11-ét követő években: „Egy terrorista nem lehet muszlim, és egy igazi muszlim pedig nem lehet terrorista.”

Gülen könyörgött azért is, hogy az Egyesült Államok ne olyan eszközzel vegyen megtorlást, amely néhány elkövető megbüntetése érdekében ártatlan tömegeket sújtana. Figyelmeztetett, hogy az ilyen akciók a létező haragot táplálva még több erőszakot szülve bátorítják a terroristákat.

Gülen azokat a muszlim vezetőket is bírálta, akik saját érdekeik mentén hatalom- szerzésre használják az iszlámot. Szerinte néhány vallási vezető és „éretlen muszlim” az iszlám fundamentalista értelmezésével vesz rá embereket saját céljainak szolgálatára. Állítja, az iszlámban a céloknak is és a célok érdekében alkalmazott eszközöknek is törvényesnek kell lenniük. Senki nem juthat a mennybe egy másik ember meggyilkolása által. Az iszlámot követő ember sohasem vehet tudatosan részt terrorcselekményben.

Gülen szerint sok atal vesztette el hitét, s néhány vezető az elégedetlenségüket kihasználva terrorcselekményekre toborozza őket. E vezetőket azzal vádolja, hogy hitüktől és elkötelezettségüktől megszabadítva „elkábítják” a fiatalokat. Gülen úgy véli, hogy ezzel szemben leginkább a minőségi oktatás szolgálhat alternatívaként a atalság aktivizálására.

Gülen elmélete alapján a terrorizmus legközvetlenebb és legjobb ellenszere az oktatás. A vallási alapelvek ugyanis ellentmondanak minden olyan politikai vagy ideológiai indíttatású értelmezésnek és tettnek, amely a terrorizmusra épít. Ezeket az alapelveket az oktatási rendszer segítségével kell megtanítani minden muszlimnak és más vallású embernek is. A minőségi oktatás után a fiatalok destruktív, erkölcstelen és emberiesség-ellenesnek látják majd a terrorizmust.

Állam és vallás viszonya

Gülen, bár nem híve az iszlamista politikai rendszer kialakításának és azt javasolja olvasóinak, ne engedjék, hogy a politika behálózza őket, szilárdan hiszi, hogy a vallásnak nem szabad pusztán a magánéletre korlátozódnia, a közélet részévé kell válnia. Hirdeti a vallás és politika teljes elkülönülését a modern muszlim társadalmakban. Nézete szerint az egyházi ügyek állami ellenőrzése sérti az iszlámot, ezért a vallást meg kell szabadítani az állami kontrolltól.

A Gülen-mozgalom volt az első olyan iszlám közösség Törökország történetében, amely a vallásszabadsáért folytatott törekvései során is elfogadta a szekuláris állam létjogosultságát. 1998-ban az Újságírók és Írók Alapítványa – a mozgalom egyik interkulturális civil szervezete – a legelismertebb teológusok és iszlám hittudósok egy találkozóját kezdeményezte Törökországban. Az esemény alkalmával elfogadott nyilatkozatban jelezték, hogy ideális lenne, ha az állam „minden vallástól és filozófiától azonos távolságra helyezné magát.”

Közösségének tagjai is úgy vélekednek, hogy az iszlám a nemzet vallása, ennélfogva nem kötődhet egyik vagy másik párthoz. Gülen számára az iszlám nem politikai tényező, hanem sokkal inkább egy igazságos és erkölcsös társadalom kialakulásához szükséges elméleti és gyakorlati tudás gyűjteménye.

Gülen kerüli az állammal való szembekerülést. Fő célja nem az állam iszlám előírások szerinti kormányzása, hanem egy olyan rendszer létrehozása, amely a szabad vallásgyakorlás lehetősége mellett a vallást is segítségül hívja az olyan társadalmi problémák megoldásában, mint például az erőszak és drogfogyasztás. Erre utalva állítja: „Mindig az állam és a hadsereg oldalán álltam. Állam nélkül anarchia és káosz lenne.” Híveit is arra kéri, hogy fogadják el az államhatalmat, de ne folyjanak bele túlzottan a belpolitikába. Gülen a demokráciát a globalizálódó világ legalkalmasabb és leghasznosabb kormányzási formájának tartja. Világosan kimondja:

A demokrácia és az iszlám összeegyeztethetőek. Az iszlám szabályainak kilencvenöt százaléka a magánéletre és a családra vonatkozik. Csupán öt százalék foglalkozik az állam ügyeivel, melyek kizárólag demokráciában érvényesíthetők. Még ha néhányan másra is gondolnának, egy teokratikus államra, az az ország történelmi és társadalmi hagyományai szerint is lehetetlen lenne. Törökországban a demokratizálódás visszafordíthatatlan.

Gülen azt kéri a követőitől, hogy fogadják el a kormányt, és nemtetszésüket csak fejlett demokratikus módon fejezzék ki, ahogyan az a nyugati államokban szokás.

A MÖSZÁSZEKOLÁS, AVAGY A HALOTT MOSDATÁS TÖRVÉNYEI

A zsidó hagyomány azt tanítja, hogy a lövájá, vagyis a temetés a legnagyobb micva, s minden ehhez kötődő fogalom és gondolatkör ide tartozik.

Mivel bármilyen jót cselekszünk embertársainkkal, ő képes kifejezni érte a há-láját, kivéve ebben az esetben, mikor szegény már nem tudja megköszönni. Az utolsó útra való kísérésnek egyik végső állomása a halott mosdatás rituáléja, hébe-rül: din hatachrichin vöhátöhára.

Az a szokás, hogy a halotti ruhákhoz, vagyis a kitlihez fehér vásznat vásárol-nak, hogy szépek legyenek annak jelzésére, hisznek a holtak feltámadásában. Mert azt mondta Ráb Hiá, Jozsef fia (Ketubot, 111/b): a jámborok valamikor ruháikban fognak feltámadni. A vallási törvény azt tanácsolja, hogy ennek anyaga lenvá-szonból készüljön. Ám azt is megjegyzi, hogy ne legyenek a kelleténél drágábbak, mert ilyet tilos használni. Nem szabad, s egyben tilos a halott ruhákon sem a sze-gélyt, sem semmiféle csomót, sem a fonalakat, melyekkel azt varrták az öltözte-tés alkalmával rávarrni, vagy kibontani. A férfit táliszába, imaköpenyébe temetik, melyen a cicisz rojtok rajta vannak, s a ciciszen lévő csomókat kibontják, mivel rá a 613 parancsolat már nem vonatkozik.

Áskenázi szokás, hogy a négy cicisz rojtból csak az egyiket bontják ki, teszik pószullá, alkalmatlanná.

Ha szép tálisza volt, melyben életében imádkozott, nem szabad azt halála után egy másik kevésbé szép tálisszal felcserélni, mert jobb az embernek, ha abba a táliszba temetik el, amelyben életében imádkozott. Mikor a halottat felöltöztetik, arra kell gondolni, hogy miként felöltöztetik testét, úgy öltöztessék lelkét is az Éden kertjében szellemi ruhákba.

A mosdatás sorrendje: a mosdató felfekteti a holttestet egy kőből készült asz-talra, kesztyűt húz, s először meleg vízzel átmossa a fejétől a lábáig a testet, majd a második mosdatásnál sampont és szappant is használ. Aztán harmadszorra még egyszer meleg vízzel lemosa a testet. A mosdatás nagyon alapos, megtisztítják mindenütt: láb- és a kezujjak közötti részeket, majd megfésülik, s ha kell, lenyír-ják a haját, ha nagyon hosszú. Levágják kezeinek, s lábainak körmeit, ám egyes áskenáz környékeken ezt nem szokták. Ügyelni kell arra, hogy ne fordítsák arcára

a halottat, ez megalázó volna, hanem fordítsák először az egyik, majd a másik oldalára. Miután már letisztították, s lemosdatták, 9 káb hideg vizet kell a testre önteni. Ilyenkor már felállítják a halottat, vagy a földre, vagy szalmára, s ráöntik a vizet a fejére, hogy az végig folyjék az egész testen.

A 9 káb mértéket illetőleg különbözőek a vélemények.

Vegyenek kb. 24 lengyel kvartot, nem szükséges, hogy minden víz egy vödörben legyen. Egybe lehet számolni, két, vagy három edénynyi vizet. Ám csakis úgy, hogy a másodikat már önteni kezdi, mielőtt az első edény vizet kiöntötte, s ugyanígy a harmadikat, mielőtt a másodikat abbahagyná.

Ha egy edényből önti is, nem szabad megszakítani a vízöntést.

Négy edény vizét, ha egyszerre öntik is, nem vonhatják egybe.

Miután a mosdatás véget ért, vesznek egy tojást, s ezt összekeverik borral. A tojást még héjában keverik bele a borba, annak szimbólumaként, hogy kerek az ember sorsa, forgandó, visszatér. (Ott ahol bor nem kapható, vehetnek vizet helyette.) Ezzel bekenik a halott fejét.

Némely helynek különleges szokása, hogy a jelenlévők mindegyike vesz belőle egy keveset az ujjára, s rácspegetti a halottra. Ám ez nem helyes. Ezt a szokást meg kell szüntetni, mivel hasonlít egyes bálványimádó kultúrák halottbúcsúztató szokásához.

Ügyelni kell arra, hogy a halott kezeit össze ne fogassák, ám néhány helynek az a szokása, hogy összefogják az ujjakat. Ez sem helyes. Még egy szokás kapcsolódik ehhez a gondolathoz, hogy a test kezeibe kis vesszőcskéket helyeznek, azért, hogy a feltámadáskor könnyebben keljen ki koporsójából. Ám ez hiábavalóság, de ha ez a szokás, akkor tegyék melléje.

Miután megmosták a halottat, ne hagyják ott, azon a helyen, ahol megmosták, hanem fektessék egy külön szobába, az ajtóval szembe. Ha a halottat deszkán mosták, akkor ezt a deszkát ne fordítsák meg, mivel veszélyes.

Ne csókolja meg az ember halott gyermekét, mert az nagyon veszélyes. Még kevésbé fogja meg a halott kezét, s mondja, hogy vigye magával.

Ha kiviszik a házból a halottat, vigyázzanak, hogy senki se menjen előtte ki az ajtón, de ha azok közül, kik vele foglalkoznak, hogy kivigyék, lép ki valaki előtte, az nem számít.

Azt, aki magától összeesett és meghalt, megnézik, van-e sérülése a testen, melyből vér folyt ki, mert ha feltehető, hogy élete vére a ruháiba, cipőibe hatolt, e miatt nem szabad megmosni, hanem ruháival, és cipőivel együtt temessék el. Ruháit burkolják be egy lepedőbe, melyet héberül szovév-nek, burkolatnak nevezünk. Szokás azt a helyet a földön, ahol elesett, és annak környékét felásni. Ha volt ott vér, eltemetik vele a föld minden porát, melyben a vére volt. De csak azokat a ruháit temetik el vele, amelyek rajta voltak, amikor elesett. Ám ha egyéb ruhákra cseppent véreből, amely nem volt rajta, vagy bármilyen tárgyra, pl. : párnára, ván-

kosra, amikor még vér folyt belőle, azokat nem kell eltemetni vele együtt, hanem mossák ki jól vízben, amíg a vérnek nyomát jól el nem tüntetik. S a mosáshoz használt vizet öntsék a sírra. Ha nem jött belőle vér, levetik ruháit; leggyakrabban elégetik azokat.

Aki vízbe fulladt, arról levetik ruháit, s a szabály ugyanaz, mint mindenki másnál. Némely helyen a vízbe merülteket is abban a ruhában temetik el, melyben megtalálták. Ahol ez a szokás, ott a szokás a mérvadó.

Ha jön is vér a testből, de elállt a vérzés, és levetették ruháit, s utána még él néhány napig, s csak aztán hal meg, végezzenek rajta táhára mosdatást, s csináljanak neki halotti ruhát. Ha foltos lett is ruhája attól a vértől, amikor a halálos sérülés szerezte, ám mégis meg kell mosni, mert nem kell tekintettel lenni arra a vérré, mely még életében távozott belőle. Hanem csak annál a vérnél, mely halála órájában távozott belőle, kell attól tartanunk, hogy hátha az élete vére, avagy talán az élete vérével keveredett az.

A szülés következtében elhunyt betegágyas asszonyra ugyanaz a szabály áll, mint a megölt emberre. Ha tudják, hogy sok vére ment el, nem végzik el rajta a táhára mosdatást. De ha már előbb megszűnt vérzése, s csak aztán halt meg, és nem kétséges, hogy nem volt élete vére. Meg kell tenni vele mindazt, mint más halottakkal.

Sok közösségben el szokták végezni a táhára mosdatást minden szülő asszonyon, ám van még több, más szokás is a szülő asszony esetében. Mindenhol a helyi szokás mérvadó.

A pogányok által meggyilkolt embert, ha nem is jött semmi vér belőle, pl. ha megfojtották, úgy temetik el, ahogy megtalálták, hogy ezzel is felkeltsék az Ő. haragját az elkövetők ellen.

A halottból, akár zsidó, akár nem zsidó, illetve annak halotti ruháiból tilos bármilyen hasznot is élvezni. A halott testére kötött dísznek, avagy a hajába kötött vagy font idegen hajnak bármily hasznát élvezni tilos. Ugyanígy, ha beültetett foga volt, az is vele együtt kell eltemetni. De a testére nem kötött díszítéseket már szabad hasznosítani. Tehát, amelyek nem tartoztak szorosan testéhez – ékszerek, ruhák.

A mosdatáshoz külön imaegységek vannak, melyeket a mosdató onnantól kezdve, hogy átveszi a testet, a mosdatás minden egyes fázisában elmond. Minden Hevrá Kádisa – Szent Egylet, nagyon figyel arra, hogy a mosdatás helyszíne tiszta és szép legyen. A mosdatást általában egy bölcs Talmud cháchám szokta végezni.

Csak azokat a férfiakat lehet zsidó temetőben eltemetni, akik körül vannak metélve. Ha a mosdatás során kiderül az, hogy a férfi nem lett felvéve Ábrahám szövetségébe, akkor egy éles kódarabbal távolítják el előbőrét.

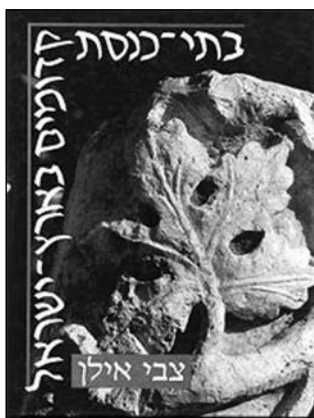
A kitlit, avagy a halotti ruhát egy övvel – amit a derekára kötnek –, választják el a test alsó és felső részét. Az ösztönt és a szellemet.

SCHÖNER Alfréd

egyetemi tanár, az Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem rektora

ZSINAGÓGA-MOZAIK CIPORIBAN

A mai Izrael területén található, mintegy hetven ókori zsinagóga történetét foglalja össze Cvi Ilán, a fiatalon elhunyt kiváló archeológus-régész kítűnő könyve. Lenyűgöző munka, lélegzetelállító teljesítmény.¹

**Cvi Ilán könyve
az ókori zsinagógákról**

E sokszínű világból most egyet mutatok be az 1993-ban rekonstruált és mintegy tíz évvel később az eredeti helyére visszaállított Ciporiban lévő zsinagógát.²

E kicsi zsidó imaház, a maga varázslatos hangulatával, betekintést enged egy különleges kor atmoszférájába. Kultúrák találkozási pontja volt ez, ahol tetten érhető az egymást követő, vagy az egymásra rakódó kultúrák színes-beszédes kavalkádja.

Ciporit a Galil fővárosaként tartották számon, amely a Földközi-tenger és a Kineret-tó között félúton található. A várost a – Talmudon kívül – már Josephus Flavius is említi (*Antiquitates Judaicae* 43.38.). Róma és Bizánc fennhatósága alatt zsidó szellemi centrumnak tartották, így a Misna és a Talmud korában nagy

1 Cvi Ilán: *Batei Kneset Kdumim Beerec Jisrael*, Jerusalamim, 1992. E témáról e sorok írója legutoljára a Székesfehérvári Zsidó Hitközség által szervezett szabadegyetemi előadáson szólt. E rövid írás az ottani beszéd rövidített, írásos változata.

2 <http://www.mehalev.org.il/zipori/txt/synagog.htm>

rabbik sora tanított e városban, feltételezhetően több zsinagóga, iskola és tanház is volt itt (Jerusálemi, Kilájim 9 4, 32/b).

Ciporiban, a mintegy másfél évezreddel ezelőtt működött zsinagógában, az épület mozaikpadlóján héber, arameus és görög nyelvű szöveg olvasható. Jelenleg több mint húsz felirat került a kutatók górcsőbe alá. Magán a padlón hét panel különül el egymástól, az ezeken található figuráció és textus egyaránt felkelti a látogató figyelmét.

A zsinagógában a következő sorrendben helyezkednek el a mozaikpadló paneljei:

1. Két oroszlán³
2. Jeruzsálemi Szentély frontális architektúrája, menóra, etrog, luláv, sófár⁴
3. Áron áldozati állatai a Szentélyben (idézetek és feliratok)⁵
4. A *szinkenyer* asztala⁶
5. Zodiákus kép közepén Helios-szal, valamint a négy évszak הַפּוֹקֵה, nõi szimbólumai, valamint héber szavak⁷
6. Izsák megkötözése (feláldozása)⁸
7. Az angyalok látogatása Ábrahámnál⁹

3 Li-Hu Chábát, Demut Háádám VeháChájá BeOmánut HáJehudit HáÁtiká. Máchánájim, Gilájon 10, 1995 szívan hó. E munkában a szerző bemutatja azokat az archeológiai dokumentumokat, az első Szentély korától az i. sz. 8. századig, amelyeken embereket vagy különböző állattípusokat ábrázoltak. Megvilágítja azokat a módszereket, melynek segítségével elkerülhető volt a „Ne készíts magadnak faragott képet...” parancsolatának problematikája.

4 Levine, Lee I.: *The Ancient Synagogue, Judaism and Hellenism in Antiquity: Conflict or Confluence?*, Seattle and London, University of Washington Press, 1998.

5 A törái narratívákról és interpretációjáról lásd: <http://www.etzion.org.il/dk/5764/959table.htm>

6 A szinkenyer asztalán: „...12 cipő készült a legfinomabb búzalisztből, Izrael 12 törzsének megfelelően. Szombaton tették az asztalra két sorban elhelyezve, és ott hagyták a következő szombatig. Amikor elvitték a kenyereket, a papok megették. A szinkenyerek jelképes értelmét csak sejteni lehet. Maimuni bevallja: „én nem ismerem az asztal célját, amelyen állandóan kenyér volt és mind a mai napig nem tudtam ennek a parancsnak valamilyen okát megtalálni.” (Mózes öt könyve és a háftárak. Szerk. J. H. Hertz. P. 303.

7 Ánglárd, Jáfá: *Ál Másmauto sel Gálgál HáMázalot*, Bircifot Bátéj HáKneszet HáKödumim BeErec Jiszráél, Kátedrá, 98 (2001 tévét hónapja), pp. 33–48. R. Hachlili: *The Zodiac in Ancient Jewish Art, Representation and Significance*, School of Oriental Research, 228, 1977, pp. 61–77.

8 A modern héber irodalomban is állandóan visszatérő téma Genesis XXII. fejezete. Lásd: Michael Brown: *Biblical Myth and Contemporary Experience*, The Akedah in Modern Jewish Literature. Judaism 31, New York, 1982. Schönér A.: *Ákédát Jiichák. Adalék egy szentírási motívum ikonográfiájához*. In.: Remény, Budapest, 2001/3. pp 79–91.

9 B’résit könyve 18. fejezetének történetei a VI. században épült Ravenna-i San Vitale freskóján is megjelennek.

Cipori egyébként az a hely, ahol rabbi Juda Hánászi – a zsidó hagyomány szerint – kodifikálta a Misnát. Az archeológiai kutatás két vezetője munkájának *Az Ígéret és a Megváltás* héber címet adta. Nem véletlenül, hiszen a Cipori mozaikok ikonográfiájára jelentős mértékben hatott az adott kor ideológiája és egyre erősödő világszemlélete, s mindenek előtt az ősi hit és az azonosságtudat: „a Templom helyreállításába vetett remény vizuális megjelenítéseként ábrázolták őket”.¹⁰

**Ákédát Jichák.
Cipori, VI. sz.**

A III–V. században vagyunk, több száz évvel a második jeruzsálemi Templom pusztulása után. A szentföldi zsinagógák mozaikpadlóin gyakran találunk héber, arameus, görög szövegeket, amelyeken *üzenetet* vélünk felfedezni. Textusok jelennek meg a korabeli freskókon is.¹¹ Tipikus példa erre a III. századból származó reprezentatív alkotás. A mai Szíria területén található Dura Europos-i zsinagóga, amelynek falfestményei feliratán megjelennek nemcsak a donátorok nevei, hanem más tájékoztató jellegű kortörténeti információk is.¹²

10 Grüll Tibor: *A gyökér és az Ágak* című könyvében, Savaria University Press, Szombathely, 2005 idézi Bianca Kühnel: *Jewish Art and „Iconoclasm”: The Case of Sepphoris*, Leiden 2001. megfogalmazott álláspontját.

11 Weiss, Zeev–Netzer, Ehud: *Promise and Redemption. A Synagogue Mosaic from Sepphoris*, Jerusalem, 1996.

12 C. H. Kraeling: *The Synagogue. The Excavations at Dura Europos...* Final Report, 8 pt. 1, 1956. R. Goodenough: *Ancient Symbols in the Greco-Roman Period*, N.Y., 1958. Az angol és héber nyelvű szakirodalmon kívül, e sorok írójának tollából magyar nyelven is megjelent a témát érintő tanulmány: Schönner A.: *Figurális ábrázolás és a zsidó művészet. A Dura Europos-i zsinagóga nyugati falának freskó-sorozata*, Múlt és jövő, Budapest, 19993/1.

VALLÁSI SOKFÉLESEG, VILÁGETHOSZ, VALÓSÁG

A címet meg kell magyaráznom. Vallási sokféleség – semleges kifejezés, sokszínűség – pozitív. Jó-e, hogy ennyiféle vallás van? Erre ki-ki hite, világnézete, saját vallása alapján felelhet, objektív választ azonban csak az tud adni, aki/ami felé a különböző vallások törekszenek. Először néhány szóval a vallások helyzetéről, majd a világethosz-projektről, végül arról, hogy az igazság kérdése az *alétheia*, azaz a valóság értelmében nem kerülhető meg, és a projekt sem akarja megkerülni.

A vallások helyzete¹

A vallások helyzetét a témában leginkább megbízhatónak számító Pew Research Forum statisztikája alapján szeretném bemutatni, amelyet Békefy Lajos részletesen ismertet. 2070-re – persze, tegyük hozzá, ha a jelenlegi tendencia folytatódik – az iszlám lélekszámban utoléri a kereszténységet.

Imponáló a számok a vallási „világhelyzetről”. Valóban imponáló az a vallási tájkép, ami feltárul előttünk a nagyszerű elemzés nyomán. A számok üzenete egyértelmű, cáfolhatatlan: *a világ mai népességében tíz emberből nyolc tartozik valamilyen vallási csoporthoz.* Az összehasonlító demográfiai tanulmányt több mint 230 országban gyűjtött adatok alapján készítették. A 2010 végén 6,9 milliárdnyi emberből Földünkön 5,8 milliárd, azaz 84 % tartozott valamilyen vallási vagy hitközösséghez. Lélekszámban és szociális, oktatási intézményrendszerével a kereszténység áll az első helyen 2,2 milliárd hívővel, ez a világ összlakosságának 31,5%-a. Utána a közel 50 országban államvallásnak kikiáltott iszlám-muzulmánok következnek 1,6 milliárdnyian, 23,2%-át téve ki a Föld lakosságának. Majd a hinduk következnek 1 milliárd lélekkel, 15%-os „világrészesedéssel”, aztán a buddhisták közel fél milliárd hívővel, 7,1%-os világaránnyal. A 14 milliányi zsidó

1 Ez a rész kis változtatással: Békefy Lajos: *Keresztűzben. Keresztényüldözés Jézustól napjainkig. A vallások szerepe és jövője a 21. században.* Barankovics Alapítvány, 2015 és úő: A világ vallási helyzete. In: Békefy Lajos – Birkás Antal (szerk.): *Napjaink dilemmái – protestáns válaszok. Szociáletikai kézikönyv mindenkinek.* Gondolat kiadói Kör, Bp., 2015.

a világtérképen 0,2%-ot tesz ki. Több mint 400 millió ember követ valamilyen népi vallást, hagyományos hitformát, ide tartoznak az ősi afrikai törzsi vallások, a kínai népi vallás, az őslakos amerikai indiánok vallása, és az ausztráliai bennszülöttek vallásai. A kisebb-nagyobb vallási közösségekhez (baha'i, jainizmus, szikhek, sinto, tao, zoroasztrizmus...) a világpopulációnak kevesebb mint 1%-a tartozik, mintegy 58 millió ember. Hat ember közül egy világméreteken semmilyen vallási csoporthoz, hitközösséghez nem tartozik, ez 1,1 milliárd lelket jelent, az emberiség 16,3%-át. Ők a pillanatnyilag még el nem kötelezettek.

A vallási csoportok földrajzi eloszlása szintén jellegzetes képet mutat. Bizonyos vallások Ázsiára koncentrálódnak. A hinduk és a buddhisták többsége, 99%-a azon a kontinensen található, ugyanígy a hagyományos népi vallások jó része is. De a vallásokhoz nem tartozóknak is a háromnegyed része, 76%-a található ezen a földrészen. A Kínában vallásilag „senki földjén” élők száma (700 millió körül) kétszer annyi, mint az USA össznépe. Az ázsiai térségben él a világ muzulmánjainak 62%-a.

A világnépesség legnagyobb vallási közössége, a sokféle árnyalatot mutató keresztyénség a legeloszlottabb a kontinensek között. Európában globális arányukat véve alapul, 26%-a él a világheresztyénségnek a mai 7 milliárdnyi emberiségéből. Latin-Amerikában és a karibi térségben 25%-a, a Szahara alatti Afrikában 24%-a. A zsidóságnak 44%-a Észak-Amerikában él, 41% Közel-Keleten és Észak-Afrikában.

Vallások kisebbségben, többségben. Az emberiségnek 73%-a él olyan országban, ahol vallásuk többséget alkot. Viszont az emberiségnek 27%-a él vallási kisebbségben. Az adatok szerint a hinduk, a keresztyének és a muzulmánok élnek olyan országban, ahol vallásuk többségben van. Ezekben a területeken arányuk 97% (a hinduk többsége él ezekben az országokban: India, Mauritius, Nepál), de muzulmánok 49 országban többségben találhatóak, főként a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. Minden kisebb világvallást megelőznek lélekszámban a vallásilag el nem kötelezettek, 71%-uk él olyan országban, ahol ők alkotják a többséget, pl. Kínában, Csehországban, Észtországban, Hongkongban, Japánban, Észak-Koreában.

A vallási közösségek tagjainak átlag életkora. Érdekes, hogy a világméretű elemzések tanulságai szerint az *összes vallás híveinek átlag életkora meglehetősen fiatal*, mindegyik vallási csoport követőinek átlag életkora 40 év alatt van. A világot átlag 28 évben jelölhető meg. A legalacsonyabb korú, legfiatalabb vallási közösségnek átlag életkor alapján az iszlámot (23 év) és a hinduizmust (26 év) tekinthetjük. Alig valamivel van a világot átlag fölött a keresztyénség tagjainak átlag életkora, ez 30 év. Őket más vallások, törzsi és népi vallások tagjainak átlag életkora követi, ez 32 és 33 év. A vallásilag el nem kötelezettek átlag életkora 34 év. Ugyanennyi

a buddhistahívőké. A legmagasabb átlagéletkorral a zsidóknál találkozunk a 2012. decemberben felvett adatok szerint.

Globális vallási jövő pozitív előjellel. A globális vallási jövőt a tegnapi és a mai tendenciák alapján nem nehéz kikövetkeztetni. A PEW-felmérés adatai a 2010. év világnépességére vonatkoznak. A tanulmány 2500 nemzeti népesség-összeírás adatait használta fel. Az adatfeldolgozás nagy munkája 2012-re zárult le, ekkor decemberben hozták nyilvánosságra a táblázatokkal szemléletessé tett adat-tömeget. Újabb adatokkal kiegészülve közzétették az országokénti vallási térkép adatait is. Érdekes erre is egy pillantást vetnünk. A legtöbb keresztyén a következő országokban él: USA-ban 243 millió, Brazíliában 173 millió, Mexikóban 108 millió, Oroszországban 105 millió. Európában a legtöbb keresztyén Németországban (57 millió), Olaszországban (51 millió), Nagy-Britanniában (44 millió) és Franciaországban (40 millió) él. Legkisebb a számuk, azaz jóval 10 ezer fő alatti a Vatikánban, Nyugat-Szaharában, Tuvaluban, Szent Ilona szigetén, Szomáliában, Mauritániában, a Maldive szigeteken, a Falkland szigeteken, Bhutánban. Izraelben 150 ezer keresztyént jegyeznek. Az egykor hivatalosan is ateistának deklarált országban, Albániában ma közel 600 ezer keresztyén él. Kínában hivatalos adatok szerint 69 millió a számuk, ez a regisztrált keresztyén közösségek tajgainak a mutatója, a legalább kétszeresét kitevő „földalatti egyházak” száma ennek megfelelően növekszik és nagyobb. Afrika „legkeresztyénibb” országa a mutatók szerint Nigéria, 79 millió hívővel, utána a Kongói Demokratikus Köztársaság következik 64 millióval, majd Etiópia 52 millióval, s Dél-Afrika 41 millió hívővel. Ázsiában Kína után a Fülöp-szigetek keresztyén lakossága következik 87 millióval, India 32 millióval. Latin-Amerika vezető keresztyén országa Brazília, majd Mexikó jön, aztán Kolumbia következik 42 millióval.

A szekularizáció elméletének egyértelmű hanyatlása. Hazánkban a PEW statisztika *8,09 millió magyar keresztyént* regisztrált, de azt is, hogy 1,9 millió-an vallásilag sehova sem tartoznak. A szomszédos országokban a legtöbb keresztyén Ukrajna után Romániában él (21,4 millió, itt 70 ezer muzulmánt is jegyeztek, 20 ezer vallásilag el nem kötelezettet, minden más világvallás hívője is jelen van, de 10 ezer alatti számban). Majd Szerbia következik (7,2 millió keresztyén, 330 ezer muzulmán, 250 ezer el nem kötelezett). Ausztriában 6,8 millió a keresztyének száma (1,2 millió az el nem kötelezett, 450 ezer a muzulmán, 20 ezer a buddhista, 10 ezer a más vallás híve és kb. 10 ezer a zsidó hitközösséghez tartozó személy). Szlovákiában 4,6 millió a keresztyén (780 ezer vallásilag el nem kötelezett is él), majd Horvátország a következő (4,2 millió keresztyén, 230 ezer el nem kötelezett, 60 ezer muzulmán). Szlovéniában 1,6 millió a keresztyén (370 ezer az el nem kötelezett, 70 ezer a muzulmán).

Mindezek a *számok*, s az általuk jelzett *trendek* erőteljesen alátámasztják *Peter Berger* osztrák-amerikai vallásszociológus azon tételét, amivel felülírta saját sze-

kularizációs tézisé. Ezzel azt próbálta bizonyítani még a 70-es években, hogy a vallások egyre inkább elveszítik társadalmi befolyásukat. A század végén azonban a tények nyomására visszavonta ezt az elméletét, s a számok sugallta világméretű vallási öszkép alapján kidolgozta *de-szekularizációs, kontra-szekularizációs tételét*, amely szerint a 21. század a vallások világméretű reneszánszát hozza majd, s a vallások soha nem látott növekedése, társadalmi befolyásának felvirágzása következik be. Eddig a PEW adatai Bergert igazolták. Mi pedig bizonyosak vagyunk abban, hogy főként Afrika Egyenlítőttől délre fekvő országaiban, Ázsiában és Latin-Amerikában tovább erősödik a keresztyénség, jelét és bizonyítékát adva a missziói parancs beteljesülésének: „Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket... tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végzetéig” (Máté 28,19-20).

Vallások világtrendje. 2015. húsvétja előtt nagy feltűnést keltett az USA-ban, s azóta szerte a nagyvilágban a már említett, a vallás és közélet kutatására specializálódott híres intézet, a Pew Research Center (PRC) trendkutatása, amelynek témája: **a világvallások jövője.**² Figyelemre méltó a kutatási projekt alcíme: *Miért a muszlimok növekednek a leggyorsabban...?* Ebből kiderül, hogy 2010-ben a világnépességben minden harmadik ember keresztyén volt. Ez a trend annyira gyorsan fog változni, persze, ha megéljük, s más tényezők nem fordítanak ezen.

De más vallások is növekednek a keresztyénség mögött. Ez viszont egyértelműen **az emberiség spirituális növekedését** jelenti.

Az iszlám-keresztyén versenyfutás a 21. század tétje? A nyugati sajtó vezető orgánumait mintha sokkolta volna a PRC jelentése, vagy a sajtós *nyugat-európai demográfiai zuhanás*, meg a Nyugat-Európáig lopakodó *terrorveszély*. Szinte valamennyi nagy lap ebben a kissé sokkos állapotban csak az iszlám-keresztyén versenyfutással foglalkozik. Pedig az eredeti tanulmány sokkal tágasabb kereteket és trendeket rajzol meg, ami a világvallások jövőbeni alakulásának tendenciáival foglalkozik. Ebből a szempontból érdemes arra is figyelni, amire a nyugati sajtó alig tér ki: a 20. századi szekularizáció után összeomlott századunkra fordulóban az elvilágiasodás olykor túlrágzott elmélete, hiszen a gyakorlat egészen másról szól. Ahogyan azt *Peter Berger* vallásszociológus önmaga szekularizációs eszméinek a felülírásával és tézis-váltással már az 1990-es évek végén jelezte: a 21. században a világvallások hatalmas reneszánszát éljük meg. *A világ nem szokik le a vallásokról, hanem visszaszokik rájuk.* Ami persze erőteljes kihívást jelent a vallási formáságoktól, ürességektől, külső szokásoktól megszabadított keresztyén hit és az

2 The Future of World Religions: Population Growth Projections... <http://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/> – *Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World's Population*

egyházak számára. A tanulmányból látjuk, hogy a keresztyénség szempontjából **a nagy világvallások jelentenek számbeli, mennyiségi konkurenciát, ami nem feltétlenül jelenti a minőség többletét!** Így a most sorrendben a még 1,6 milliárdnyi lelket számláló iszlám sem, ami jelenleg a 2,3 milliárdnyi keresztyén mögött a második helyen van. „Vallástanodás”, vallásvesztés helyett tehát a posztmodern, ultra-racionalista 21. század az „vallásosodás”, a vallásossághoz történő visszatérés új korszakát, s nyilván új esélyeit és konfliktusait hozza magával. Az ember mégis csak „gyógyíthatatlanul” a transzcendensre éhezik, akár bevallja ezt, akár nem, akár személyes Istenben hisz, akár metafizikai isteneszmékben gondolkodik. Addig meg nem nyugszik, amíg ezt a „túlnani” gyógyszert meg nem találja, és be nem veszi. Vagy végzetes tévutakat jár. Mivel pedig a világvallások többnyire világkultúrákat, de legalábbis hatalmas régiókban sajátos kultúrákat is jelentenek, s a köztük kialakuló esetleges vagy már körvonalozódó konfliktusok nem teológiai viták sziporkázó látványosságában merülnek ki, hanem elérik a véres és brutális csapások, összecsapások színvonalatlan, szentségtelen, ezért embertelen mélységeit is (lásd az ISIS, a nigériai Boko Haram és a szomáliai El-Shabab akcióit!), komolyan szembesülnünk kell velük.

Világvallások küzdelme egymással, értéktartalmak versengése? A világvallások között napjainkra beindult különös „olimpia”, versenyfutás összefügg a népszaporulattal is, ezért nem alaptalan a kérdés: a világvallások jövője nem az ágyban dől-e el? *Vagy: a szaporulat forradalma mellett, esetleg fölötte megjelenik majd a minőség, a hit forradalma, a világvallások megújulásának nagy transzformációja is, reformációjuk a bennük rejlő értéktartalmak kiemelésére és közkinccsé tételére?* Mert ha ez így lenne, akkor még a köztük lévő konfliktusok pozitív kifutására is lehetne számítani, az értéktartományok önmagukban gerjedő koherenciája, egymást vonzó hatása következtében. De képesek-e, készek-e ma a vallások erre az összeérlelő hatásra vagy maradnak a megosztás diabolikus kultúra-mérgei egyéni és tömeges fogyasztásra? *Jelenleg a vallási minőségek pozitív, egymást vonzó korszakától, az értékek centripetális felpörgésétől még igencsak messze vagyunk.* Ezért is fontos látni, mit mutat a trendvizsgálat.

Mi látszik, s mi nem 2050-ig? Metszéspontok. A muszlimok száma utoléri a keresztyénekét. A világ buddhista népessége majdnem ugyanannyi marad, mint 2010-ben volt. Viszont a hinduk és a zsidók száma nagyobb lesz, mint ma. Európában a muszlimok mindenütt a népesség jó 10%-át teszik majd ki. India megőrzi hindu többségét, de Indonézia mellett a világ vezető lélekszámú muszlim népességét adja majd. Az USA-ban, ahol jelenleg a keresztyének a lakosság $\frac{3}{4}$ -ét alkotják, 2050-ben várhatóan $\frac{2}{3}$ -át teszik majd ki. A muszlimok az USA-ban is meg fogják előzni a zsidók számát. Tíz keresztyén közül 2050-ben négy él majd Afrika Szahara alatti területein. 2010-ben a keresztyének lélekszáma világszszesítésben 2,17 milliárd, a muszlimoké 1,6 milliárd. A különbség most még

fél milliárdnál is több. A hinduk száma 2010-ben 1,03 milliárd, negyven év alatt mérsékelt növekedést mutat, 1,38 milliárdra. A buddhisták száma stagnál, közel fél milliárdon marad, azaz 500 millió körül. A zsidóság száma kb. öt millióval nő a jelenlegihez képest, s 2050-ben várhatóan 20 milliót számlálnak.

A világnépességhez képest a százalékos arányok így alakulnak: az iszlám meredek emelkedését kivéve (23,2%-ról 32,3%-ra) az arányok a mostani szinten maradási tendenciát mutatják: a keresztyénség is 32,3%-os lesz a világnépességben, az iszlám is, majd jön a statisztikai fordulat. A hinduk 14,9%-ot mutatnak, a buddhisták aránya némileg zuhan, a mai 7,1%-hoz képest 5,2%-ra. Ezzel összefüggésben a kutatás adatai azt jelzik, hogy ez a megtorpanás egyrészt Kínában, Thaiföldön és Japánban tapasztalható az alacsonyabb buddhista népszaporulat miatt, illetve a magasabb életkorral függ össze. A zsidóság mutatója stagnál (0,2%). Mindehhez tudni kell, hogy a világ össznépessége a 2010. évihez képest 35%-kal nő majd 2050-re, azaz 9,3 milliárd ember fog élni a Földön. A muszlimok számának növekedése negyven év alatt 73%-ot fog mutatni az előrejelzések szerint, a keresztyéneké 35%-ot.

A megrettentés, a félelemkeltés ábrája? A statisztikai váltás éveit mutatja a következő ábra. Ez az, amire sokan félelemmel tekintenek. A PRC óvatosan fogalmaz: ha a jelenlegi szaporodási és vallási trendek fennmaradnak, akkor *a világvallások statisztikai versenyfutását hozó 21. század második felében bekövetkezik a nagy ugrás vagy nagy váltás*. Persze feltéve, hogy egy világháború, globális klímakatasztrófa, helyi háborúk, világjárványok, vagy valamilyen aszteroida vagy más, ma még nem valószínűsíthető ítélő esemény, például **Urunk, a Messiás visszatérése** nem fordítja ki helyzetéből a világot, s így ezt a trendkutatást. (Aminek egyik hiányossága, hogy erre az eszkatológiai realitásra, az Úr visszatérésének trendjére még csak nem is utal! Pedig abban az USA-ban készült, ahol igen csak erősek a paruzsiára, a végre és a Feltámadott Úr második eljövételére utaló számítgatások és váradalmak.) Feltéve, hogy ha minden a jelenlegi veszélyeztetettséggel és esélyekkel mehet(ne) tovább, akkor **2070-ben lesz ez a nagy váltás**, a nagy történelmi fordulat. Ekkorra a világnépességhez képest 2010-ben még 31,4%-ot mutató keresztyénség részaránya 32,3% lesz majd. A 2010-ben 23,2%-ot mutató iszlám szintén ugyanennyit. *2070-től 2100-ig a trend a muszlimok arányának további növekedését jelzi, a 22. század fordulójára ők már 34,9%-kal lekörik a keresztyénséget (33,8%)*. Annyit érdemes még megjegyezni a trendekkel kapcsolatosan, hogy a különféle népi vallások, így az afrikai törzsi vallások, a kínai népi vallás, az amerikai és ausztráliai bennszülöttek vallásai igen enyhe növekedést mutatnak, 405 millióról 450 millióra. Az ateisták, agnosztikusok száma 1,1 milliárdról 1,2 milliárdra emelkedik a kutatások szerint.

Világvallások növekedési motívumai. A világvallások növekedésének egyik kulcsa a *termékenység mutatóban megjelenő különbség*, másként a gyermek-

vállalási kedv eltérő mértéke. A legmagasabb gyermekvállalási mutatója a muszlimoknak van, 2010–2050 között anyánként 3,1 gyermeket mutat. A keresztyén nők gyermekvállalási mutatója következik utánuk, anyánként 2,7 gyermekkel. Meglehetősen jó a hindu és zsidó gyermekvállalási mutató is. A legalacsonyabb a buddhistáké, ez indokolja viszonylagos visszaesésüket. További csökkentő, illetve növelő tényező a valamelyik vallásra áttérők, illetve onnan kitérők számának változása, mozgása, amelyek inkább csak becstült tényezők lehetnek, szemben a gyermekvállalási és az öregedési trendekkel, az életkor határának kitolódásával. A legnagyobb veszteséget előre láthatólag e tekintetben a keresztyénség szenved el.

Áttérők, kitérők, vallási migráció. 2010-2050 között a keresztyénségre más vallásokból, illetve vallástalanságból áttérők/*megtérők száma 40,06 millió*, a keresztyénségről más vallásra vagy vallástalanságra *kitérők száma 106,11 millió*, azaz a világkeresztyénség vértelen *vesztesége 66,05 millió*. Ezzel szemben az iszlámra áttérők száma várhatóan 97,08 millió lesz, a kitérők száma nagyon csekély, 35,59 millió, a keresztyénségből kitérők száma ezzel szemben mintegy háromszoros. Így *az iszlám 61,49 millió plusszal számolhat a megtérők és a kitérők differenciája révén!* Vajon ez az erős hittudattal, vagy a szigorú törvényekkel, megtorlásokkal függhet össze? Az is érdekes a vizsgálatok alapján, hogy csak a zsidóságban nem mérhető, igen csekély vagy nem jellemző az áttérések, kitérések gyakorlata. A férfiak kitérő kedve magasabb, mint a nőké. 2050-re a keresztyénségből kitérő férfiak száma 63,4 millió lesz várhatóan, a kitérő nőké 42,6%, ami a nők stabilitás- és kötődési igényét igazolja. Az áttérés, kitérés miatt a legnagyobb veszteséget Európa és Észak-Amerika szenved el, 2050-re ennek következtében 23,8 millióval lesz kevesebb Európában a Jézus-követő, s 27,7 millióval kevesebb Észak-Amerikában. Elgondolkodtató az is, milyen *migrációs, elvándorlási hullámok*, s hova-merre viszik a nagy világvallások híveit. 2010-ben Észak-Amerikában az összlakossághoz képest 1,4% volt a muszlimok száma, ez Európában jóval magasabb, 8,4%. A nagy kiugrást ebben a tekintetben Európa mutatja, ahol a muszlim bevándorlók 2050-re az összlakosság 10,2%-át képezik. Észak-Amerikában ez csak 2,4% lesz.

Szerény, de érdekes bevándorlási, migrációs tendencia lesz megfigyelhető a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. Az oda bevándorló keresztyének száma ugyan igen csekély jelenleg, az ottani összlakosságnak mindössze 2,9%-a, de ez 2050-ig 3,1%-ra emelkedik. Annak ellenére, hogy jelenleg brutális üldözésnek, agresszív megkülönböztetésnek vannak kitéve. Hogy ez a keresztyén missziói tudattal, elszántsággal és/vagy munkavállalással függ-e össze, ma még nem lehet tisztán látni. A legnagyobb mértékű muszlim bevándorlásra Európában a következő országokban lehet számítani: Svédországban (az ország lakosságához képest): 12,8%, Belgiumban 11,8%, Angliában 11,3%, Franciaországban 10,9%, Németországban 10,0%. A legkevesebb muszlim bevándorló Luxemburgban várható, 2,3%.

Trendek a többség vallási hovatartozásában. A ma még keresztyén többségű országokban is sajátos átalakulások mennek végbe. Európában a legszembevetőbb változások, *vallásváltások* Macedóniában és Bosznia-Hercegovinában figyelhetők meg. A jelenleg még keresztyén többségű kis országokban 2050-re a muzulmánok lesznek többségben. A vallásokhoz alig kapcsolódók, kívülállók, alkalmilag vallásosak tábora szembeötlően két európai országban nő meg a keresztyének számának csökkenésétől kísérvé: Franciaországban, és Hollandiában. 2050-re a muzulmánok 51 országban teszik majd ki az összlakosságnak több, mint a felét. Viszont a keresztyénség marad többségben az USA-ban (ma az USA lakosságának 78,3%-a keresztyén), 2050-ben 66,4%-a. Utána Brazília, majd Nigéria következik. És itt a jelenlegi konfliktus gyökere. Nigéria várhatóan a világ harmadik legnagyobb népességű országa lesz. Ezért is olyan heves az iszlámista szélsőségesek brutális akció-, és hadjárat sorozata az ottani keresztyének ellen. Az is látszik, hogy a nigériai muszlim nők gyermekvállalási rátája magasabb a keresztyén nőknél, előbbi 6,5 gyermeket prognosztizál anyánként, utóbbi 4,5-et.

A világethosz projekt – közös elvek³

Küng már 1984-ben lerakta az alapokat *Christentum und Weltreligionen*⁴ c. könyvében, amely magyarul külön kötetekben jelent meg⁵. 1989. február 8-10-én Párizsban az UNESCO konferenciáján tartott előadást „Nincs világbéke vallásbéke nélkül”, majd 1990 februárjában a davosi Világgazdasági Fórumon „Miért van szükségünk globális etikai normákra fennmaradásunkhoz?” címmel. Összefoglaló műve 1990 májusában jelent meg, magyarul 1994-ben.⁶ A projektről átfogó ismertetést tartott Tübingenben, 1990. június 18-án.⁷ 1993-ban a Világvallások

3 Ehhez és a következő, A kritika – saját mérce c. részhez vö. Szentpétery Péter – Szalai András: Világethosz, párbeszéd, egyezkedő szó. Széles távlatok és szűk korlátok. Vallástudományi Szemle 2012/2, 9–25. www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/5b5251c20a09958.pdf és Theologiai Szemle 2013/4 212–219.

4 Küng, Hans, *Christentum und Weltreligionen*, München, 1984, Piper.

5 Küng, Hans – Bechert, Heinz, *Párbeszéd a buddhizmusról* (ford.: Szabóné Révész Magda), Bp., 1997, Palatinus. Küng, Hans – Ess, Josef van, *Párbeszéd az iszlámról* (ford.: Szabóné Révész Magda), Bp., 1998, Palatinus. Küng, Hans – Stietenron, Heinz von, *Párbeszéd a hinduizmusról* (ford.: Szabóné Révész Magda), Bp., 1999, Palatinus. Eredetileg később, külön jelent meg: Küng, Hans – Ching, Julia, *Párbeszéd a kínai vallásokról* (ford.: Mesés Péter), Bp., 2000, Palatinus.

6 Küng, Hans, *Világvallások etikája* (ford.: Szabóné Révész Magda és Gaalné Révész Erika), 1994, Budapest, Egyházfórum

7 Jelen sorok írója 1989/90-ben Tübingenben volt ösztöndíjas, Küng szemináriumának hallgatója, és az említett előadáson is részt vett.

Parlamentje Chicagóban elfogadta a Világethosz Egyetemes Nyilatkozatát, amelyet magyarul 1997-ben adtak ki.⁸ 1995-ben alakult a Világethosz Alapítvány.⁹ A projekt útmutatásai alapján bocsátották ki 2009. október 6-án az ENSZ-ben a Globális Gazdasági Etika Kiáltványát.¹⁰ 2012. április 18-án kerül sor Tübingenben a Világethosz Intézet megnyitására.

Miért világethosz és nem világetika? Ha pontosan akarunk fogalmazni, olvashatjuk a *Stiftung Weltethos* honlapján, akkor az etika a morális magatartásról szóló tant jelenti, vagyis etikai rendszert, pl. Arisztotelészét vagy Kantét. A békés együttéléshez nem szükséges, hogy egy *bizonyos/egy* bizonyos etikai rendszerben megegyezünk. Az ethosz valami mást jelent: nem tan vagy rendszer, hanem az ember belső morális, erkölcsi tartása, amely bizonyos normákon nyugszik. Tehát, valamilyen alap-magatartás, amely meghatározza az ember cselekvését.¹¹

A projekt atyja mindenekelőtt leszögezi: a világethosz nem egységvallás, vagy egységkultúra. „A vallások szinte áttekinthetetlen együttélése, összefonódása és szembenállása nem hozható közös nevezőre, és erre nem is szabad törekedni.”¹² Mindamellert három nagy vallási áramlatot különböztethetünk meg, a maguk sajátos eredetével és morfológiájával:

1. A sémita eredetű vallások, ezek prófétaik jellegűek, Isten és az ember egymással szembe állításából indulnak ki, jellemzőjük a vallási konfrontáció: zsidóság, kereszténység, iszlám.
2. Az indiai eredetű vallások, ezek misztikus, egységre törekvő jellegűek, jellemzőjük a befelé fordulás: hinduizmus, buddhizmus.

8 Világethosz. A Világvallások Parlamentjének Nyilatkozata (ford.: Szabóné Révész Magda), 1997, Budapest, Egyházfórum.

9 Stiftung Weltethos www.weltethos.org

10 Manifesto, Global Economic Ethic, Consequences for Global Businesses, UN Headquarters, New York, 6 October 2009. www.globaleconomicethic.org/main/pdf/ENG/we-manifest-ENG-pdf A globális gazdasági etikának az emberemlékezet óta minden kultúra által osztott morális elveken és értékeken kell alapulnia.

11 Stiftung Weltethos www.weltethos.org

12 Küng, Hans, Egységes világethosz felé (ford.: Endreffy Zoltán) In: *Mérleg*, 94/1 43–61 (44). – Küng 1979 végétől főleg a pápai tévedhetetlenség dogmájáról vallott felfogása miatt nem taníthatott a katolikus fákultáson, ezért önálló egységként vezette az ökumenikus intézetet. Eltávolításában korábbi tübingeni kollégájának, akkori müncheni érseknek, a jelenlegi pápának jelentős szerepe volt. 2005. szeptember 24-én a pápa fogadta, és nagyra értékelte a világvallások párbeszéde érdekében kifejtett tevékenységét. Papst Benedikt XVI. würdigte Hans Küngs Eintreten für ein Weltethos www.weltethos.org/data-ge/c/40-literatur/45-205-benedikt16.php (2012. 03.22.) Allen, John L. Jr., *Hans Küng and Pope Benedict, old friends and archrivals have a cordial meeting*. September 26, 2005 <http://nationalcatholicreporter.org/update/bn092605.htm> (2012. 04. 03.)

3. A kínai eredetűek, ezek a bölcsességet emelik ki, jellemzőjük az ég és a föld, az ember és a kozmosz közötti harmónia: konfucianizmus, taoizmus.

A vallásoknak vannak közös vonásaik is, hiszen emberi alapkérdésekre kívánunk válaszolni: Honnan van a világ és a világ rendje? Miért születünk és halunk meg? Miért van erkölcsi tudat, és miért vannak erkölcsi normák?

Még aki elutasítja a vallásokat, annak is komolyan kell vennie őket, hiszen alapvetően fontosak az egyes ember és az emberi társadalom számára, szorosan összefüggnek az élet értelmével vagy értelmetlenségével, az ember szabadságával és szolgátságával, igazsággal és igazságtalansággal, háborúval és békével. Küng szerint ez különösen is vonatkozik a három, Ábrahámtól származó (mondjuk inkább úgy, hogy Ábrahámra hivatkozó) prófétai vallásra. „De el kell ismernünk: a három prófétai, szigorúan monoteista vallás, egészében véve, sokkal aktívabb, kizárólagosabb (...), mint az indiai és kínai eredetű vallások.”¹³

Küng kérdése: vajon e vallásoknak feltétlenül szemben kell-e állniuk és harcolniuk kell-e egymással? Ehelyett tudatosítaniuk kellene a közös eredetet, a közös vonásokat, amivel jelentős mértékben előmozdíthatnák a világbékét. Annak sincsenek tudatában, hogy mennyi közös van bennük, éppen az ethosz területén.¹⁴

A három prófétai valláson kívül is a nagy vallások valamennyien megkövetelnek bizonyos etikai alapszabályokat, –elveket, amelyek valami feltétlenül, abszolútumon alapulnak, még ha nem is mindig, illetve megszorításokkal követik őket. Konkrétan az emberiség öt nagy parancsolatáról van szó, amelyek a gazdaságban, a politikában és általában a társadalomban érvényesítendőek: ne ölj, ne hazudj, ne lopj, ne paráználkodj, tiszteld szüleidet.¹⁵ Ezek összefoglalásaként az „arany szabály” (Mt 7,12) vallásokon, kultúrákon átívelően megtalálható.¹⁶

Vagyis, Günther Gebhardt, a Világethosz Alapítvány tudományos tanácsadója összefoglalásában:

Először is a világethosz hozzá akar járulni ahhoz, hogy a vallások alapot találjanak a párbeszédhez, és így a béke megvalósításához. Tehát a párbeszéd nem öncél, hanem nagyobb összefüggésben a béke szolgálata.

Másodszor pedig nem csupán a vallások párbeszédéről van szó, hanem minden emberre irányul, tekintet nélkül arra, hogyan alapozzák meg etikájukat. Bár

13 I. m. (Küng, Egységes...) 45 k.

14 I. m. 51.

15 I. m. (Küng, Egységes...) 51 k. – Küng ennek zenei kifejezését is fontosnak tartotta, hét év telt el a tervtől a megvalósulásig. 2011. október 13/15-én mutatták be a Berlini Filharmóniában a „Weltethos” c. kóruszsimfóniát. Szövegét Küng válogatta a különböző vallások tanításaiból, a zeneszerző a brit Jonathan Harvey. www.weltethos.org/data-ge/c-20-aktivitaeten/27-004-rueckschau.php (2012. 04. 15.)

16 I. m. 54.

elsősorban a vallások adták tovább az elemi etikai vezérelveket, de vallásos háttér nélküli humanista meggyőződések és filozófiák is. Ennyiben a világethosz nem vallási, hanem etikai célkitűzés.¹⁷

Küngnek az az álláspontja, hogy a világethosz érvényesüléséhez szükség van a hívők és a (gyakorlatilag) nem hívők (deisták, ateisták, agnosztikusok) kölcsönös tiszteletet feltételező koalíciójára is. Közösen kell küzdeni az orientációs válság ellen. Demokrácia nem lehetséges konszenzus nélkül. Tegyük hozzá, hogy mindenféle humanista meggyőződésnek és filozófiának is meg lehet találni a vallásos háttérét, ha másképp nem, úgy, hogy valamely vallással (rendszerint a kereszténységgel) szemben artikulálják magukat. A világethosz-projekt alapelveinek minden vallásra érvényesnek kell lenniük, tehát a negatív vallásra is. A világethosz-projektnek tehát ahhoz, hogy etikai lehessen, nagyon is vallásinak kell lennie.

Már a világethosz-projekt hármasszava is erre utal:

1. Nincs esélyünk a fennmaradásra világethosz nélkül.
2. Nincs világbéke vallásbéke nélkül.
3. Nincs vallásbéke a vallások közötti párbeszéd nélkül.¹⁸

Ha nincs párbeszéd, vagy megszakad, figyelmeztet az alapítvány, akkor az erőszak az alternatíva, ha nem beszélnek, akkor lőnek. Persze nem csak az izslám, hanem más vallások esetében is fennáll a veszély, hogy a vallást eszközként használják politikai célokra. – Ehhez már én teszem hozzá, hogy mindenféle párbeszédnek, a családtól kezdve két nagyon egyszerű alapvető szabálya van: 1. A beszélő viszony sokkal jobb mint a nem beszélő. 2. A szívélyes egyet nem értés is sokkal jobb mint a nem szívélyes.

A fenti hármasszót érvényesítette a Világvallások Parlamentjének chicagói nyilatkozata 1993-ban, az első hasonló alkalom százéves jubileumán, annak helyszínén. A nyilatkozat szerint világethoszon alapvető egyetértést értünk a kötelező értékek, alapvető normák és személyes alapmagatartás tekintetében.¹⁹ Hivatkozik az aranyszabályra, amelyet szilárd, feltétlen normaként állít az élet minden területén, családok és közösségek, fajok, nemzetek és vallások számára.²⁰

17 Gebhardt, Günther, *Miteinander reden statt aufeinander schiessen! Referat bei der Woche der Religionen im Kanton Solothurn, Landhaus Solothurn*, 12. 11. 2011. www.integration.so.ch/fileadmin/integration/willkommen/veranstaltungen/111112_referat_guenther_gebhardt_weltethos.pdf 1–11 (5 k.)

18 Küng, Hans, *Világvallások ...* (1. 3. jegyzet) 176. és hátsó borító

19 Világethosz... 16.

20 I. m. 18.

Maga az arany szabály alap gondolata, különböző megfogalmazásban már régóta ismeretes.²¹ Az Odüsszeia ötödik énekében Kalüpszó nimfa megígéri Odüsszeusznek, mielőtt elengedi, hogy úgy bánik vele, olyan tanácsot ad neki, mint ha ő maga volna hasonló helyzetben. Említsük meg a milétozi Thalészt a Kr. e. VII–VI. századból, aki nem csak a róla elnevezett tételt tanította, hanem azt is, hogy a legnemesebb és legigazságosabb életszabály, ha sohasem tesszük azt, amit másokban elítélünk. Vagy Konfucius valamivel később: Amit nem akarsz, hogy veled tegyenek, azt te se tedd meg másokkal szemben. Van ennek egy, az ő számára különösen is fontos területe: aki a saját szüleit tiszteli, az a másokét sem veti meg. Azután a Mahábháratában, a hinduk nagy eposzában, amely Krisna történetét meséli el, többször is előfordul: Ne tedd másnak, ami nem tetszene neked, ez a dharma (a világrend) lényege. Buddha is, a hagyomány szerint azt tanította, hogy ami az ő számára kellemetlen és nem öröndetes, azt nem várja el másoktól.

Az Ószövetségben is találkozunk a fentiekhez hasonlóval: „Ne légy boszszúálló, sem haragtartó a népedhez tartozókkal szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat!” Az indoklás pedig a lehető legegyszerűbb: „Én vagyok az Úr!” (3 Móz, 19,18). Az apokrif Jézus Sirák könyve Kr. e. 200 évvel: „Magad után ítélj embertársad felől, légy minden ügyedben józan és megfontolt!” (31,15). Nagyon egyszerű és mindig aktuális a tanulság: az az igazán józan és megfontolt, aki először magába néz. Ezek nyilván a Hegyi beszéd hallgatóságának többsége számára sem voltak ismeretlenek. Jézus maga sem lép fel azzal az ígérennyel, hogy valami teljesen újat tanítana Mt 7,12-ben: „...mert ez a törvény és a próféták.” Nincs szükség további magyarázatra.

A világethosz négy megdönthetetlen alapelve:

1. Elkötelezettség az erőszakmentesség kultúrájára és minden élet tiszteletére.
2. Elkötelezettség a szolidaritás és egy igazságos gazdasági rend kultúrájának megvalósítására.
3. Elkötelezettség a tolerancia kultúrájára és becsületes, igaz életmódra.
4. Elkötelezettség férfi és nő egyenjogúságát és partneri viszonyát valló kultúrra mellett.²²

Küng 2001. november 9-én, a civilizációk párbeszédének éve záró alkalmán, az ENSZ közgyűlésén mondott beszédében dióhéjban összefoglalta a lényegét. Korunkban a vallások újra a világpolitika színpadára lépnek. Igaz, hogy a múltban nagyon gyakran rossz hatással is voltak, de sokszor a békéhez, együttműködéshez

21 A továbbiakhoz vö.: Jürgen Bauschke: Die Goldene Regel. Staunen – Verstehen – Handeln, EB-Verlag, Berlin 2010, 32–48.

22 I. m. 19–26.

is hozzájárultak. A világethosz bázisa mindenekelőtt az emberiség, a humánus elve. Amint az Emberi Jogok Nyilatkozatában olvasható: „Minden emberrel, akár férfi, akár nő, fehér vagy színes, gazdag vagy szegény, emberi módon kell bánni.” Még világosabban kifejezi ezt a már hivatkozott arany szabály.²³

A kritika – saját mérce

A kritika lényege: hogyan lehet a humánus a vallások értékelésének mércéje? Vagyis már maga a világethosz alap gondolata körkörös érvelésen nyugszik. Heinzpeter Hempelmann (Marburg) részletes, kimerítő kritikáját úgy foglalhatjuk össze, hogy Küng, miközben eltekint az egyes vallások igazságra való igényétől, a keresztény kultúra és a felvilágosodás talaján kialakult humánus fogalma alapján értékeli a vallásokat, kiragadva az etikai alapelveket azok eredeti összefüggéséből.²⁴ Vagyis maximálisan figyelmen kívül hagyva az igazság iránti igényt, amely minden vallás esetében más és más, de „számomra csak egy igaz vallás van: a kereszténység”. Még a hinduizmus toleranciája sem kivétel, hiszen amikor minden vallástól elvitatja az igazság teljes megismerésének lehetőségét, az elvitatást teszi igazsággá. Küng is éppen ezen a nyomon jár: „természetesen különböző igaz vallások léteznek”.²⁵ Így tulajdonképpen ugyanazt mondják és kívánják. De: „Ha minden vallás pusztán a saját igazság-kritériumait hangoztatja, akkor a tényleges dialógus létrejötte kilátástalan.”²⁶ Jó és igaz vallás esetében „a humánus, az emberi méltóság és az alapvető értékek tisztelete minimális követelmény a vallások felé”. Vagyis a humánus a minden vallás fölé rendelt abszolút vallás lényege. Itt gyakorlatilag a bibliai zsidó-keresztény hagyomány kommunikál nélkülözhetetlen és esetleg új értékeket más kultúráknak.²⁷ Küng is azt mondja, hogy „a szabadság, az egyenlőség, a testvériség és az 'emberi méltóság' (...) eredetileg keresztény értékek voltak...”.²⁸ Hempelmann arra figyelmeztet, hogy összehasonlítható, tartalmilag rokon kijelentéseket akkor találunk, ha specifikus, jelentésüket megadó összefüggésükből kiragadjuk őket. Például azt, hogy a Koránnak a humánus valamiképpen célja lenne, nehéz állítani az iszlám aligha felülmúlható teonómiájának

23 Dialog der Kulturen. Hans Küng, 9. November 2001. www.weltethos.org/data-ge/c-40-literatur/44-008-un-statement.php (2012. 03. 22.)

24 Hempelmann, Heinzpeter, Intolerante Toleranz. Hans Küngs „Projekt Weltethos” als Prokrustesbett religiöser Geltungsansprüche. In: *Theologische Beiträge* 33, Febr. 2002. 1–15.

25 Hempelmann, i. m. 2 k., Küng, *Világvallások*, (1. 3. jegyzet) 134.

26 Hempelmann, i. m. 6. Küng, i. m. 118.

27 Hempelmann, i. m. 7 k., Küng, i. m. 125.

28 Hempelmann, i. m. 9., Küng, i. m. 120.

ismeretében.²⁹ „Az igaz vallás az igaz emberség kiteljesedése.” Persze hogy az, ha már előre tudjuk, hogy milyen az igaz emberség. „Ez minden vallással szemben a minimális követelmény.”³⁰ – Hadd jegyezzük meg: Küngnek minden mégoly jogos kritika ellenére mélységesen igaza van. A kérdés valójában „csak” az, hogyan teljesedik ki, ér célhoz az ember és az emberiség.

Reinhard Hempelmann (Berlin, a német protestáns egyházak világnézeti központjának vezetője, csak névrokona az előbbinek) szerint a nyugati (és tegyük hozzá, az ortodox) kultúra megszabadtítása a vallás uralmától nem fékezte meg az erőszakot, gondoljunk csak a náciizmusra és a sztálinizmusra.³¹ Ugyanakkor szerinte Huntington, ha túloz is abban, hogy gazdasági konfliktusokat etnikai-kulturális szempontból értelmez, és vallási tartalommal tölt meg, fontos vitafolyamatokat indított el. Mindenesetre ismételtén tudatosította, hogy a vallásoknak fontos szerep jut a jövő politikai kérdéseiben.³²

Ami az 1993-as nyilatkozatot illeti, Hempelmann arra hívja fel a figyelmet, hogy nem szabad túlbecsülni a vallási vezetők béke-nyilatkozatainak politikai jelentőségét. Egy globális ethosz több-kevesebb morális rajongást feltételez, amely nem veszi eléggé figyelembe azt, akire irányul: az embert a maga ambivalenciájában, a szeretetre és a gyűlöletre, a békére és az érdekek erőszakos érvényesítésére való képességében. Senki sem vitathatja, hogy a vallások alapvető meggyőződéssel és eligazítással szolgálnak, amely megalapozza és legitimálja az etikus cselekvést. Ez pedig a mindennapokban csak annyiban érvényesül, amennyiben van kifejezett és a mindennapokat meghatározó vallásos élet. A projekt ezt nem veszi eléggé figyelembe. Ugyanakkor erőssége a kultúrákon és vallásokon átnyúló elvek keresése, mindenekelőtt a hivatkozás az aranyszabályra. *A világethosz azonban csak a különböző vallási hagyományok igazságtudatának összefüggésében lehet*

29 Hempelmann, i. m. 11.

30 Hempelmann, i. m. 12., Küng, i. m. 126. Küng is utal a problémára, amikor megjegyzi, hogy egyetlen vallás képviselője sem fogadta el a humánusot „szuperstruktúráként”, „nyugati találmányként”, mert annak az illető vallási felfogása szerinti Abszolútumban kell gyökereznie. Mindegyik vallás képviselője a saját hagyományával indokolta. (126 k.) – A humánus ettől még persze alapvetően „nyugati találmány” marad, ami nem baj, csak vállalni kell.

31 Hempelmann, Reinhard, Die Prägekraft der Religionen und die Friedensaufgabe der Kirchen, In: (l. 26. jegyzet) 59–70 (61).

32 I. m. 64. Huntington, Samuel P., *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (ford.: Pusztai Dóra, Gázsity Mila, Gecsényi Györgyi), Bp., 2008, Európa, az eredeti először 1996-ban. 2001. szeptember 11. óta különösen is Az iszlám és a nyugat c. fejezetre hivatkoznak (347-363). Huntington szerint: „A Nyugat számára nem az iszlám fundamentalizmus jelenti az alapvető problémát, hanem maga az iszlám, ez az eltérő civilizáció, melynek népei meggyőződéssel hirdetik kultúrájuk felsőbbrendűségét, s ugyanakkor hatalmuk kisebbségétől szenvednek.” (363.)

kötelező érvényű. A vallások és kultúrák megértésének globális koncepciójaként azonban inkább csak felveti mint megoldja a problémákat, és ennyiben elmarad a saját igényétől.³³ – Vagyis, hadd tegyük hozzá, nem elég a – vélt vagy valós – közös etikai alapelveket „kioperálni” a különböző vallásokból, majd „felújítani”, „megfiatalítani” őket a kereszténység és a felvilágosodás kultúrájával. Bizony vissza is kell őket ültetni eredeti szervezetükbe, ügyelve arra, nehogy „kilöködjenek”. Kung maga is azt mondja, hogy „csak a feltétlen kötelezhet feltétlenül” –, de, tegyük hozzá, éppen az nem mindegy, hogy kinek ki, ki, mi a feltétlen.

Robert Spaemann kritikája, úgy gondolom, mindenki másénál találóbbról és szellemesebb. Az emberiség túlélésének szerinte nem feltétlenül szükséges a világbékéhez kötődni. Egy mindent elpusztító atomháború kevésbé valószínű, sokkal inkább a kisebb-nagyobb háborúk láncolata a mindennapi valóság. Nem biztos, hogy az emberiség nagy részének pusztulása és a maradéknak a civilizáció korai formájába visszaesése hosszú távon nem csökkentené bolygónk terhelését, és így valahogyan ne szolgálná az emberiség fennmaradását.³⁴ – Durvának tűnik, de erre is lehet gondolni.

Épp ennyire kérdéses az a feltevés, hogy a világbéke a világethosztól függene. Szerinte azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a világethosznak is vannak előzményei, ha másképp nem, mondjuk úgy, hogy kontinentális ethosz formájában. Gondoljunk az iraki-iráni háborúra (1980–1988), amely ha síiták és szunniták között is folyt, az ethoszt tekintve nem lehetett döntő különbség a harcoló felek között. Európában a közös ethosz kedvező esetben a hadviselés humanizálódásában segített – hadd tegyem hozzá, például az első világháborúban a karácsonyi barátkozásban –, de semmiképp sem a háborúk megszüntetésében. Az arany szabály a világethosz nélkül is régóta létezik. Sikeresebb lesz, ha politikusok közösen megerősítik? Segíteni fog nekik, pusztán pragmatikusan feltéve a kérdést, a jelenlegi válságok leküzdésében?³⁵

Spaemann szerint az sem feltétlenül igaz, hogy világethosz és világbéke ne lenne lehetséges vallásbéke nélkül. Attól függ, hogyan definiáljuk a világbékét, triviálisan vagy hamisan. Az állítás triviális, ha vallásbékén olyan állapotot értünk, amelyben nem a vallások döntik el a politikai barát-ellenség viszonyokat, és nincsenek abban a helyzetben, hogy az embereket erőszakra buzdítsák. A konfliktusokban azonban sohasem csak a vallásról, vallási elemről van szó, gondol-

33 Hempelmann: i. m. 66.

34 Robert Spaemann, *Weltethos als »Projekt«*, in: Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, Heft 9/10, 50. Jg., Sept./Okt. 1996, 893–904. (894 k.) vö. Gerl-Falkovitz, Hanna-Barbara, *Vom Nutzen und Nachteil des Weltethos. Wider eine Entkernung der Religion*. In: *Die politische Meinung*, Nr. 395, Oktober 2002 44–50 (46).

35 Spaemann: 894 k. és Gerd-Falkovitz: I. m. 50.

junk pl. Libanonra vagy Észak-Írországra.³⁶ – Annyit hadd tegyek hozzá: például a szélsőséges iszlamistáknál, öngyilkos merénylőknél végül csak a – kifordított, eltorzított – vallási elem marad, de a kiindulási helyzetre akkor is igaz, hogy nem csak vallási.

A párbeszéd sem biztos, hogy megakadályozhatja a háborúkat. A vallások ill. felekezetek között a reformáció korában előbb volt a párbeszéd, utána jöttek a vallásháborúk. Az ezeket lezáró vesztfáliai béke (1648) pedig a hatalmi politika eredménye volt, nem a vallási megegyezésé.³⁷ A vallási párbeszéd, ha komolyan veszik, mindig tartalmazza a konfliktus lehetőségét. Ugyanakkor szerinte is fontos a vallások alapos, szakszerű megismerése, ehhez azonban nem szükséges intézményes párbeszéd. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a személyes találkozást a mégoly alapos tanulmányozás sem pótolhatja.

Minden iménti jogos kritika ellenére kívánatos, hogy a „szívbe írt törvény” minél több emberben tudatosuljon. Azonban, mint Spaemann rámutat, ennek hatóköre is korlátozott: „Ha egy gondolkodó embernek nem elég, hogy az ész mond valamit, ha egy kereszténynek nem elég, hogy Krisztus ugyanazt mondja, hogyan követné egyszer csak mindkettőt, csupán azért, mert Mohamed szava társul hozzájuk? És ha különben meg akarná csalni a feleségét, mégis azért maradna hű hozzá, mert a világethosz, amely hűséget parancsol, állítólag szükséges az emberiség túléléséhez?”³⁸

A valóság kérdése

Küng maga is amellet érvel, mint láthattuk, hogy az igazság kérdése (ti. a valóság értelmében) nem kerülhető meg, és az egész projekt igazán csak akkor működik, ha ki-ki a saját vallásának, mondjuk így, valóságszemléletének keretében el tudja helyezni. Hangsúlyozza, hogy nincs béke a vallások között az igazság kérdésének tisztázása nélkül. Az erődítmény-stratégia (kizárólag a saját vallás igaznak tartása), az elsimító stratégia (annak állítása, hogy minden vallás egyformán jó és igaz) és az átfogó stratégia (inkluzivizmus) nem megoldás az igazság problémájára. – Tegyük hozzá, ha minden vallás egyformán jó és igaz, akkor az elemi logika alapján az a kérdés, hogy miért éppen azt követi valaki, amelyiket követi.

„A keresztyénség Barth számára nemcsak „vallás”, hanem kinyilatkoztatás, azaz „hit” is, a többi vallás (világvallások, bennszülött vallások, ókori vallások

36 Spaemann: i. m. 896 k.

37 Spaemann: i. m. 897 k.

38 Spaemann: i. m. 899.

vagy világnézetek) csak „vallás”. Barth a kinyilatkoztatás hirdetőjeként különböztette meg a kereszténységet más vallásoktól.³⁹

Ha a bevezetőben azt mondtam, hogy nem véletlenül választottam a sokféleséget a sokszínűség helyett, ez nem jelenti azt, hogy ne beszélhetnénk sokszínűségről. Hiszen más vallások szemlélete, tanításai, gyakorlatai a sajátjaink alaposabb átgondolására készítetnek. Hadd utaljak Dietrich Bonhoefferre, aki Indiából, személy szerint Gandhitól remélt impulzusokat a kiüresedett, formális nyugati kereszténység megújításához. El lehet játszani a gondolattal, hogy ha nem hal mártírhalált, akkor talán Küng előtt néhány évtizeddel kidolgozott volna valami a világethosz-projekthez hasonlót. „Egy nagy országot szeretnék még látni, hogy talán onnan jön-e a nagy megoldás –, Indiát; különben úgy tűnik, hogy vége, nagyon úgy tűnik, hogy kihalófélben a kereszténység. Hogy lejárt-e a mi időnk, és az evangélium másik népnek adatik-e, talán egészen más szavakkal és tettekkel prédikálva?”⁴⁰ Nyilvánvaló, hogy az emberiség istenkeresését meg kell becslülni. A sokféleségből, sokszínűségből azonban nem következik, hogy a szinkretizmus lenne a megoldás. Ennek gyakori, talán a leggyakoribb formája kereszténység és reinkarnáció összeillesztése. Bonhoeffer sem így gondolta.

Befejezésül Pröhle Károly professzorunk, a MEÖT egykori főtitkárának (1972–1982) útmutatását szeretném mindig is szem előtt tartani: „A teológia a valósággal foglalkozik, a valóságot kívánja megragadni.”⁴¹ Azaz nem csupán a sok közül egy bizonyos rendszer keretein belül tesz kijelentéseket. Krisztus saját magát nevezi *alétheiának*. Az *alétheuó* ige (igazat mondani, cselekedni) kezdettől fogva a beszélő és a beszéd tárgya közötti viszonyra irányul. Valamit olyannak láttat, amilyen, úgy, hogy nem rejti el. Hadd jegyezzem meg, hogy miről, minek, kinek a valóságáról szól a reformáció: Az evangélium újrafelfedezéséről, tudatosításáról: Isten Jézus Krisztusért, kegyelemből, hit által fogad el igaznak. Egyébként pedig az igazság nem a követőinek számától függ, a valós helyzet független a mi véleményunktől. Az igazság teljes *apokalüpszis*ének eljöveteleig pedig lássuk meg a felebarátot a vallási sokféleségben.

39 Kovács Ábrahám: Karl Barth és a vallási pluralizmus – vallás, hit és hitetlenség. In: Kovács Ábrahám (szerk.): Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák. Kálvin Kiadó, Bp., 2013. 35–68.

40 Berlin-Grünwald, den 18. Oktober 1931, in: GS I, 61. L.: Szentpétery Péter : Dietrich Bonhoeffer és a mai vallási pluralizmus. In: Kovács Ábrahám (szerk.): I. m. 15–34.

41 Pröhle Károlyról mint vallástudósról: Szentpétery Péter: Pröhle Károly (1911–2005) Vallástudományi Szemle, 2012/2 145–158. www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/5b5251c20a09958.pdf

SZÉCSI József

c. egyetemi docens, Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem
megb. tanszékvezető, Baptista Teológiai Akadémia

A HELLENISZTIKUS ZSIDÓ ÉRA ÉS A „FÓSZ”¹

Tartalom

1. A görög világ
2. A Septuaginta és az apokrifák
3. Qumrán
4. Philo
5. A rabbinikus irodalom

A görög „fósz” szó fényt jelent, ragyogást, üdvösséget. A „fotidzó” ige jelentése pedig: fényleni, ragyogni. A „fotismósz” szó a világításra, ragyogásra vonatkozik, a „fosztér” szó pedig a világítótest, míg a „foszfórosz” a Hajnalszék.

A görög világ²

Homérosz nyelvében gyakran találkozunk a „tó fáosz” főnévvel, később pedig – pl. a tragédiaíróknál – az attikai „fósz” szóval. A szó alapjelentése az, hogy fény, ragyogás, üdvösség, mely még hordoz más árnyalatokat is, mint pl. a napnak a fénye vagy napi fény, a fáklya fénye, a tűz világossága, valaki szemének a vilá-

-
- 1 A hellenisztikus zsidó gondolkodás létértelmezésének egyik fontos eleme a fény, a világosság, a görög „fósz” fogalma. Helyesnek látszik megvizsgálni e fogalom jelentéstartamát általában a jelzett időszak zsidó gondolkodásában csakúgy, mint annak kiemelt periódusaiban, így a Septuagintában, Qumránban, a rabbinikus irodalomban, vagy Philonál és a gnózis világában. Előadásunk nem törekszik teljességre, csupán egy rövid áttekinthető képet kíván nyújtani kérdésünkről. – Az előadás elhangzott az Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem „A fény éve” konferenciáján 2015. november 25-én.
 - 2 L. COENEN – E. BEYREUTHER – H. BIETENHARD: *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*. Wuppertal, 1977. II. köt. 887–8.

gossága. Átvitt értelemben jelenti a „fósz” az élet fényét, magát a létet, amely mint fény, mint üdv maga a boldogság és az élet.

Azonos gyökből származik a „fotidzo” ige – Aristotelestől kezdődően –, mely elsődlegesen egy átvitt jelentésben hordozza megvilágítást, vagyis a világossá tételt. Ide tartozik a „fotiszmosz”, tehát a ragyogás, világítás egészen az a világossá tételig. A „fotejnósz” szó – Xenofón óta –, fénylőn ragyogni jelentése is felemlít-hető még.

A „fósz” szóból ered egy távolabbi fogalom, a „fosztér” – Heliodórosz óta –, vagyis a világitótest és a ragyogás. Világitótest értelemben különösen a Hajnal-csillagra értették.

Viszonylag korán megtaláljuk már a görög nyelvhasználatban a „fósz” szót, a „szkótosz” ellentétéként, mely a sötétséget jelenti, vagy a „nüksz” – éjszaka ellen-tétéként. A fogalom hordozza az erkölcsi jót, mely megjelenik a sötétség bűnös tetteinél.

Nagyobb jelentőséget a fogalom Platonál kapott, a jó ideájának a napfényvel való összevetésekor (Resp. 507e–509b). Az ismeretelméleti vizsgálódások felér-tékelték a „fósz” fogalmát. A „fósz” itt megvilágosít és egy másik összefüggést is hordoz. Már a görögség összekötötte a sötétség képével a bűnnek a gondolatát, a fény a rossztól való megváltást és megmenekülést jelentette. A fény erői adnak tulajdonképpeni életet. Ezért ha azt mondjuk, hogy valami a fényben van, tulajdonképpen egyszerűen annyit jelent, hogy él. A Hádészben való lét pedig egyér-telműen a sötétségben való létezést jelenti.

Miként más vallásokban, úgy a görögben is jelentős szerepet látszott a fény-metaphorika. Az istenek világát, mint fényt ábrázolták. Az ő világukból lopta el Prométeusz Zeusztól a tüzet. A tűz fénye így lángra lobbantotta a halandó emberi szellemet. Ez a tűz egykor jelen lehetett kultikus istentiszteleteken a fáklyával való futás alkalmával. Bizonyos misztériumkultuszokban létezett a tűz megtisztító szerepe, hasonló módon a vízhez, de mégsem volt igazán jelentős. Tehát egy ún. fényvallásról az antik görög vallásban nem beszélhetünk. Ez csak a kései helleniz-musban jelenik meg.

A gnózis, a megismerés, melynek jelentése a görög „ginoszko” igére megy vissza, kérdésünknek mindenképpen a csúcspontját jelenti. Van egy alapvető kü-lönbség a fény és a sötétség között, amikor is ellenséges hatalmak állnak egymás-sal szemben, és mindig a teljes győzelmet akarják. Az emberek, akik természetük-nél fogva a sötétségben élnek, szükségük van az emberi léleknek a fényére, hogy a földi anyagból kiszabaduljanak, és így ismét eljussanak abba a világba, ahol valódi életet élhetnek. A fény és az élet elválaszthatatlanok egymástól. Ugyanígy a fény és a lélek a gnosztikus képzetekben lényileg egybeesnek. A fény tulajdonképpen a másik, égi világnak az anyaga. A fény, az élet és később az ismeret, a tu-

dás felcserélhető fogalmakká váltak. Egy további fejlődési folyamat a gnosztikus fényvallások felé vezet el, így pl. a manicheizmus³ és a mandeizmus⁴ világába.

A Septuaginta és az apokrifák⁵

A fogalmat ugyanazon a területeken használták az antik világban, mint az ókori zsidóság szent irataiban: a kozmológia, az eszkatológia és az etika területein. Lényegi jelentéstartalma a következő volt: a fény a világ világossága, üdvösség, átvitt értelemben a bölcsesség, illetve az emberek megvilágosodásának lehetősége a „fősz”-on keresztül. Istennek köszönhető a fénynek világban való ragyogása (áth Hen 38,1; gr Hen 5,7). Isten megvilágosítja a értelmünket. A bölcsesség és a Törvény közti összefüggés értelmezhető úgy is, mint a világ, illetve a világrénd képzetrendszere, mely a világ önértelmezését bontja ki. Később lényegi értelmezési változások is bekövetkeztek. A világrénd megváltozott, és a világnak egy térbeli világszemlélete került előtérbe. A világrénd statikussá vált, a Törvény fogalmának képzetrendszere pedig elvonttá. Az üdvösség a jótól a rosszig terjedt. Teret nyer egy új értelmezés. Nem tűnik el Isten népének gondolata, jelöli a kiválasztott egyének összességét, akik az eljövendő világ üdvösségében fognak részesedni. A Törvény világosságát adott esetben Ádám sötétségével állították szembe (s Bar 17).

Változás történt a teremtés új kiábrázolásával. Fontos momentum a fény megteremtésének elválasztása a csillagok megteremtésétől, ami egy visszalépés volt a képzetrendszerben a Jub 2,2-ben. A fénynek a sötétségtől való elkülönítése a Jub 2,8-ban van leírva, ahol is mindkettő térben mintegy megnagyobbodott (Jub 2,16). A mozgás helyére a Jubileumok könyvének egy statikus világrénd lépett. Ennek egy módosult változatát találjuk meg a slavHen 25-ben. Mindenekelőtt, elsőként csak az ősfénynek, a napnak a megteremtése következik be (slavHen 29,1). Ezzel pedig a csillagok egy nagyobb szerephez, és jelentőséghez jutottak, ti. az éjszaka és a nappal változásának összekötése lett a feladatuk. Az év ritmusa felülkerekedett a napok váltakozásának ritmusán. A kérdés változásának lényege akkor lesz világos, ha a teremtésből kiemeljük a fényt. Ez nem egy teremtett valóság, hiszen előbb volt, mint a teremtés világossága, fénye, amely egy bizonyos he-

3 Mani, más néven Manes vagy Manicheus (216–274), a manicheus vallás megalapítója. Dualista tanítása szerint a világ a szellemnek és az anyagnak, vagyis a jónak és a rossznak a keveréke.

4 A mandeizmus egy gnosztikus vallás, dualista világnézettel. Nagyra becsülik a bibliai Ádámot, Ábelt, Szet, Enós, Nové, Sém, Aramot, de különösen is Keresztelő szent János. Az arám Manda annyit jelent, hogy: „a tudás”, akárcsak a görög gnózis.

5 G. FRIEDRICH: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1933–1978. IX. köt. 315–17.

lyen már létezett. A fénynek e kamráiról írnak a sBaruch 59,11; az ősfényről 4Esr 6,38-40; Pseudo-Philo: Antiquitates biblicae 28,8; hbHenoch 48 A I; ugyanígy a slavHen B 29,1; ahol a nap a nagy fényből lett megalkotva. És itt felvethetnénk, hogy miért került a bibliai teremtésbe a héber „tehom” (mélység) fogalma? A fény és a sötétség, mint amolyan kozmikus tényállások térben mintegy semlegesítésre kerültek (Jubileumok 2,16; 4,6). A fény lakhelyéről is írnak: äthHénoch 17,3; 41,3; 60; 71,4; 72; 4Esr 6,40. Vagyis a fény maradt mindenekfelett a legnagyobbnak.

A fény térbeli eltakartsága a kozmológiában megfelel az időelemek intenzitásának az eszkatológiában, amely most apokaliptikus stílusjegyeket vesz fel (äthHen 58,6; 38,7; 92,4; 108,11). A világ átlép egy jövő világba. Már a Tánáchban jelentkezik a végidő, mint a világosság ideje. Így fog ama túlsó világ világossága mellett ennek a világnak a világossága elhomályosulni. A sötétség meg fog semmisülni (äthHen 58,6; 92,4) és az örök világosság fog uralkodni (äthHen 38,2). A fény és a sötétség változásáról ír 4Esr 7,39. Ősidő és végidő kiegyenlítik egymást. Az üdvösség-váradalomhoz tartozik még a boldogok fénye, akik fényleni fognak (sBar 51,3.10). Így e világ és az eljövendő világ között egy ellentét feszül (sBar 48,50).

Egyedi stílus jelenik meg az antropológiában és az etikában. A Tóra, mint fény, továbbra is létező fogalom (sBar 17). Övé a hatalom, szemben áll a sötétséggel (Sop 18,4), és ez szimbolikusan is megjelenik a Menórában, erről Philonál találunk megfogalmazásokat (Vit Mos II 102), illetve Josephus Flaviusnál is (Bell 5,217; Ant 3,144-146). A 4Esr 10,21 arról ír, hogy ennek fénye a Templom lerombolásával kialszik. De a továbbélt Tóra, ha képletesen, átvitt értelemben is kiábrázolja a Menórát, a gyertyatartót.

Ezzel összefüggésben mondható az, hogy a bölcsesség és a Törvény továbbra is fennáll. Ehhez jön még egy megerősítés a kozmikus világrendben. A fény és a sötétség morális minőséget kap, és így eléri fejlődésének csúcspontját (sBar 18,1; Test XII).

A hellenisztikus fogalmi világban létezik a bölcsesség, mint ősfény (Sap 7,29). Magában a Bölcsesség könyvében pedig szerepel a fény-sötétség fogalomnak egy történeti képe eszkatológiai tágitásban (Sap 17). A bibliai teremtés-elbeszélés a görög filozófia segítségével került megvilágításra. Isten az, aki nekünk adta a hetedik napot (Aristobulos in. Eusebius Praep Ev 13,12,9). Figyelemreméltó egy új megfogalmazás is, amely egy kozmológiai kifejezésrendszerre támaszkodik (Test XII). A legszebb példa erre József és Aszenet⁶ története (8,10). Itt találkozunk a gondolat mellett egy belső fényvel. Ez már jelzi a gnoszticizmust (Philo Spec Leg IV.192). Ez jelzi a kérdéskör további etikai vonalát, mely a különböző erény és bűnkatalógusokban jelentkezik.

6 Jákob fiának, Józsefnek felesége Aszenáth volt, Ré heliopoliszi főpapjának a lánya; két fiuk, Efráim és Manassé két zsidó törzs ősatyja lett. József története szerepel a Koránban is.

Qumrán⁷

Az, ami a zsidóságot karakterisztikusan megjelenítheti az Qumránban megtalálható, ehhez még hozzájön egy kifejezetten dualisztikus nyelvhasználat. Természetesen mindez a hagyományos beszédstílusban jelenik meg, pozitív fényfogalomban ragyog fel, és nem akar valamivel szemben állni, valamit kiszorítani. Sajátossága, amely összeköti a dualizmussal, az a megváltás és a természeti jelenségek. Ahol ezek leírásra kerülnek, ott visszatér a fény és a sötétség képzetanyag (1QH 1,10; 1QM 10,11). Előtérben van az eszkatológikus, szilárd dualisztikus vonal, mely uralja a teljes iratanyagot. A fény és sötétség egymáshoz képest arányos mértékben jelentkeznek a fogalmi rendszerben (1QS 3,13; 1QM 1,1; 13,5,9). Feltehető a kérdés, hogy visszavezet-e ez egy iráni befolyásra? A helyzet az, hogy direkt, kifejezett iráni jellegű szövegünk itt nincsen ebből az időből. Másrészt a qumráni dualisztikus szöveghelyek mégis iráninak mondható befolyást mutatnak. Egy egybeesésről lehet szó, mely inkább egy szinkretista befolyás. Tehát a monoteizmusnak egy pontján megjelent a fény és sötétség kettősége, dualizmusa a teológiai kozmológiában.

A fény és a sötétség meghatározott, kijelölt szférákon halad. A döntő mozzanat abban van, hogy ki előzi meg a másikat. Ez pedig a belső intenzitástól függ. A „Fény fiai” (1QS 1,9; 2,16; 3,13,24; 1QM) látják a bűnt, meghozzák döntésüket, és himnikus hálát zengnek. Ide tartozik a „Sötétség gyermekeitől” való elszakadás, és azok gyűlölete (1QS 1,3). A dualizmushoz eszkatológia tartozik: a mostani háború az utolsó csata megelőlegezése (1QM). Az emberiség mindkét lehetősége a véglegesség irányába mutat, vagyis örök élet az örök fényben vagy örök kárhozat.

Rokon, de erőteljesebb hellenista színekkel találkozunk a Tizenkét Pátriárka Testamentumában. Itt egyértelműen a bölcsesség tradícióról van szó. Itt is domináns a fény. Szó van a Törvény fényéről (Test L 14,4), a tudás fényéről (4,3; 18,3), az igazságosság fényéről (Seb 9,8). Fennáll azonban a ennek tagadása is (L 14,4; 18,3; Jos 20,2). A legfontosabb momentum az a rendnek a gondolata (N 2,7; A 5,2) és ez elvezet a megkövetelt döntés meghozatalához (L 19,1). Csupán a fény az, amely célba visz. Itt megjelenik az egyéni megtérésnek a gondolata is, vagyis a metanojá, amely elúzi a sötétséget.

Philo⁸

Philo alkalmazza a fény szócsoport fogalmait a megismerés, a tudás kérdéskörével kapcsolatban. Így lesz nála a „szófia”, a bölcsesség, és a „episztémé”, a tudás „fősz diánojász”-szá, a „megismerés Fény”-évé (Spec. Leg. I,288; De Migr. Abr.

7 G. FRIEDRICH: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1933–1978. IX. köt. 317–18.

8 L. COENEN – E. BEYREUTHER – H. BIETENHARD: *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*. Wuppertal, 1977. II. köt. 889–90.

39), ami egy óriási erő, és elvezet az igazi valóság megismerésére. Itt is tetten érhető a platói hatás, melyben az ismeretelmélet, a noetika egy fontos szerepet játszik az üdvösség elérésében. Üdvösség Philonál egyébként is a vallástörténetileg fontos kérdéskör, a megismerés fogalma összekapcsolódik a fény-metaforával.

A „logosz”, a fény (Leg. All. III,171) és a „núsz”, az értelem, az ész is megjelenik, mint „fósz” (Post. Caini 57). A lelkiismeretnek „fósz”-ként való megnevezése (Deus Imm. 135; Jos. 68) lett végül is, a már Plátó számára is magától értetődő összefüggés a megismerés és az erkölcsi cselekvés, az erény között. Ezen erényhez nem a filozófiai erosz kapcsolódott, hanem az Istenre értett jámborság került az első helyre, az egy Istennek a szeretete, akinek világa a menny, az ég, mely Philonál fényként jelenik meg (Jos. 145). Isten azonban önmagában is megjelenik, mint „az első Fény”, és „archetipusza minden más fénynek”, vagyis ősmintája (Som. I,75). Így vált a fény fogalma érthetővé, vagyis világossá. Philo kereste az összekötő, összeköthető fonalakat a filozófia és Izrael vallási képzetrendszere között.

A rabbinikus irodalom⁹

A fényről való spekuláció zsidó értelmezése is fejlődött. A qumráni iratoknak a kérdésben való intenzitása azonban hiányzik. Újdonságot nem tartalmaznak az eddigi kérdéskörben, pontosabban a fény mindenekelőtt a Törvényre vonatkozik. A Fényt, az üdvösség idejét, a messiás hozza el: „Minden órában (ha a messiás eljön) Isten megadja a királyának, messiásának és Izraelnek Fényét, és a világ minden népének, akik a sötétségben és homályban élnek.” (Pesikt r 36. 162b). A messiás fénye az ősfénnyel lesz beazonosítva. Isten visszahozza az igazaknak, akik arra várnak (Pesikt r 36 (161a). A „világ világossága – óró sel ólám” vagy „néro” Isten jelenti (Nu r 15,5; 8,2; Israel Cant r 1; az 1,3-hoz); jelent egyes embereket is (Rabb AbRNat A 25), jelenti a Törvényt (bbb 4a), a Templomot (bbb 4a). A fény az igazak műve. A Genesis 1,3-at így magyarázták: „A világ teremtésének kezdetén Isten rátekintett az igazaknak a műveire és az istentelenek műveire. És mondta Isten: Legyen világosság! És jöttek az igazak művei.” (Gn r 2,5; az 1,3-hoz). A fény pedig körülragyogta Isten emberét, fiát (Mózeszt).” (bSzóta 12a; 13a). A fény végül is az emberek lelke: „Ami a szívedben gondolsz, minden szó (ti. Istentől) van, Istennek a világossága az, ami az ember lelke.” (Pesikt r 8; 29a).

9 G. FRIEDRICH: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1933–1978. IX. köt. 319.

GONDOLATOK A FÉNY SZÜLETÉSÉRŐL A TÁNÁCH ALAPJÁN

Kohlbach Bertalan szerint „a Biblia határozottan állást foglal a tűzistenségek ellen”. Ugyanígy a Nap, a Hold és a világító testek istenítését is elítéli, ugyanakkor „A fény mindig áldáshozó, az öröm napjaiban gyarapítja az örömet, a gyász napjaiban megvilágítja a vigasztalan sötétséget, elűzi a kísértetek rémét a libegő lobogó mécses”. A rövid referátum néhány gondolatot fűz a fény és a sötét, a fény és az égitestek ellentétéhez és kapcsolatához. Az ókori keleti vallásosság néhány adatának figyelembevételével arról medítál, hogy miért válik el a fény és az égitestek teremtése, miért folytat az ókori zsidó vallásosság harcot az égitestek istenítése ellen.

*

Az Örökkévaló a TÁNÁCH teremtéstörténete szerint az első nap nem égitesteket – Napot, Holdat és csillagokat – teremtett, hanem úgy hozta létre a világot, hogy a világosságot elválasztotta a sötétségtől. A fény nem az égitestek produktuma, nem is az emberé, hanem Isten első teremtménye. A sötétség csak a fény hiánya, ami felett is a Teremtő uralkodik. A Nap, a hold meg a csillagok, amit Egyiptomban épp úgy, mint Mezopotámiában istenként tiszteltek, nem szülik a fényt, csak példázzák (mimmőselet – másál = példabeszéd hasonlat, közmondás, uralom v.ö. Péld 1,6. 10. Jób 13,12 stb.)¹ a nappalt meg az éjszakát, csak így uralkodnak. Érdekes, hogy itt a szöveg nem a „bárá” szót használja, ami a Bibliában mindig az Örökkévaló tevékenységét jelöli, csak Isten-alannyal fordul elő,² hanem az „ászá” igével, aminek jelentése az, hogy megalkotta, alakította, létrehozta, ami az ember tevé-

1 K. M. BAYSE cikke. G. Johannes BOTTERWECH – Helmer RINGGREN, *Theological Dictionary of the Old Testament*, W. B. Eerdmans Publ. Ass. Gtand Rapids, MI. 1984–86. IX. 64–67.

2 J GAMBERONT cikke. uo. II. 68–71. – qal-ban 1Móz 1,1. 21,27; 2, 3 Jes 4,5; ; 5,1.2; 6,7; 4Móz 16,30; 5Móz 4;32; Zsolt 51,12; 89,13.48; Préd 12,1; Jes 4,5; 40, 26.28; 41,20; 42,5; 43,1.7.15; 45,7,8,12; 54, 16; 65, 17. 18; Ám 4, 13; Mal 2,10 – nifal-ban 1Móz 2,4; 5,2; Zsolt 102, 19; 104,30; 48,5; Jes 48,7; Ez 21, 35; 28, 13. 15;

kenysége is lehet.³ Isten az égitesteket csak azért adta, hogy szabályozói legyenek a nappal és az éjszaka rendjének. A héber gondolkodás szerint a világosság különbözik a később teremtett nap fényétől. Ezért nem lehet Isten, aki mindennek ura. Stilisztikai érdekesség, hogy a papi teremtéstörténet nem is nevezi meg a napot, hanem csak úgy említi, mint „a nagyobbik világítótést” (et-hammáór haggádól), a holdat pedig úgy, mint a „kisebbit világítót” (vöet-hammáór haqqáthón), mint ahogyan ezt a 136. zsoltár is megénekli (7–9. vers).

A teremtéstörténet az ókori keleti ember világképét követi. Az általános ókori felfogásban megtalálható a fényforrástól független világosság fogalma,⁴ de a Bibliában ez nem rendelkezik isteni tulajdonságokkal, hanem Isten teremtménye. A Biblia három őselem, a fény, a víz és a szárazföld egymás utáni rendjében mondja el a hat nap teremtését. Az első három nap a „tohuwabohu” vagyis a puszta az áttekinthetetlen és rendezetlen világ ellentétes részeinek elválasztásáról rendezéséről szól, míg a második három nap ennek a világnak az ürességét van hivatva megszüntetni, a parallelizmus szabálya szerint ugyanolyan sorrendben, mint ahogyan az elemek elválasztása történt. Ennek a folyamatnak az alapja, a világosság megteremtése. Ezért az az ember él, aki „világosságot lát” (Jób 3, 16; 33,28; Zsolt 36,10; 49,10). A világosságnak és a sötétségnek lakóhelye van, ahová Isten visszaparancsolhatja (Jób 38, 19-20). A „világosságot adni” kifejezés pedig azt jelent, hogy életre hívni valakit (Jób 3,20). Ezért a világosság az élet szinonimája lesz (Jób 18,5; 33,30; Zsolt 56, 14; Péld 13,9).

Ez a kozmológiai felfogás erős ellentétbe került a keleti ember világképével, akinek Istensége az égitestekben revelálódott. Mezopotámiában a sumer korszak után a hívek az ég-istenekhez Mardukhoz, Istárhoz, de legfőképpen Samashoz, a Napistenhez fordultak, aki egyre jobban ez vált egyetemes istenséggé.⁵ Ezzel szembe állt a zsidók teremtő Istene, aki a világosságot még a nap előtt megalkotta, ami a világot kiemelte az öskáoszból. Ez a világosság fénye az égitesteknek. Nem istenek, hanem szolgák, akik engedelmességre kötelezettek. Báruk szerint az Örökkévaló „küldi a fényt és az eljön, de ha vissza hívja, az remegve engedelmeskedik. *S csillagok vidáman ragyognak helyükön, de ha ő szólítja őket, azt felelik: Itt vagyunk! Vidáman csillognak alkotójuk előtt*” (Bár 3, 33-35).

Egyiptomban is a napisten tisztelete tört előre. A középbirodalom idején a XII. dinasztia idején erősödik meg az Amon-Ré kultusza, akit a Nappal, a legnyilvánvalóbban megjelenő istenségként azonosítottak. A hikszosz invázió után, amikor

3 H. RINGGREN cikke. uo. 2001. 386–403. – A szó a teremtéstörténetben is többször előfordul 1Móz 1, 7.11.12.25.26.31; 2,2.

4 Pl. az ugariti eposzokban: Baal és Anat. Ugariti eposzok. Helikon. Bp. 1986. Maróth Miklós utószava. 151

5 Mircea Eliade, Vallási hiedelmek és eszmék története. I. Osiris–Századvég, Bp. 1994. 64–65.

Egyiptom megnyílt egy kozmopolita kultúra számára, Amon-Ré lett az egyetlen Isten. Az, amit „Amarna Forradalomnak” nevezünk (I.e. 1375-1350), lényegében nem más, mint Aton, a napkorong előrelépése a legfőbb istenségé.

A 104. zsoltár, mely feltűnő párhuzamot mutat Ehnaton naphimnuszával, lényegében a teremtés költői magasztalása.⁶ Az egész zsoltáron végighúzódik az öröm a világ szépsége és é rendje és értelmes rendje fölött. Az egyiptomi naphimnusz szövege egy Tel el Amarnai sír falán maradt ránk, amibe egy Eje nevű magas rangú hivatalnokot temettek. IV. Amenhotep (Ehnaton) (kb. Kr. e. 1365–1348) szakított ősei vallásával és harcot indított Amon papjainak túltengő hatalmával. A napkorongot, Atont (amit talán az ókorban Játi-nak ejtettek) tette egyetlen istenné. Eszerint nem a fény, hanem „a nap az élet kezdete”. A himnusz minden teológiai cikornya nélkül örömmel dicsőíti az egyetlen istenként a napot, amelynek sugarai „minden országot átölelnek”. Ez a himnusz hatott a 104. zsoltár szerzőjére, aki szintén a világ szépségét és értelmes rendjét csodálja. Az irodalmi összefüggésről néhány szövegpárhuzam is meggyőzi az olvasót.

„Ha sötétséget támasztasz, éjszaka lesz,
amikor nyüzsög az erdő mindenféle vadja,
az oroslánok zsákmányért ordítanak,
sürgetve Istentől eledelüket.”

(Zsolt 104,20-21)

*

„Amikor lenyugszol a nyugati Fényességen,
A föld sötétségben van, a halál állapotában

Minden oroslán előjön a barlangjából”.

(Ehnaton himnusza)

*

„Ott van a nagy és széles tenger!

Ott járnak a hajók”

(Zsolt 104,25-26)

*

„A hajók a folyón úszhatnak lefelé vagy felfelé,
Minden út szabad, mert te felkeltél”

(Echnaton himnusza)

6 Kiadása: M. Sandman: *Texts from the Time of Akhenaten*. (Bibliotheca Aegyptica, 1938.) — Magyar fordítása: Dobrovits Aladár. In. Világirodalmi antológia I. köt. Bp. Tankönyvkiadó. 1962. – Franyó Zoltán: *Évezredek húrjain* (antológia) 1. köt. Bp. 1958. – Jan Assmann világhíres egyiptológus 2015. nov. 10-én PPKÉ-n tartott előadást Mózes és Ehnaton kapcsolatáról.

Az elgondolkoztató párhuzamokat még lehetne folytatni, de itt is fontos a tágabb körű összefüggések megvizsgálása. Kákosy László joggal tételezi fel, hogy „a naphimnusz monoteista felfogása teszi érthetővé, hogy Jahve dicsőítője is mintaként használhatta. A zoltáros és Ehnaton ugyan messze esik időben egymástól, de figyelembe kell venni azt, hogy a későbbi egyiptomi himnuszirodalom is átvett képeket, motívumokat az amarnai himnuszból.”⁷ Az irodalmi összefüggéseken túl fontosabb a tartalmi eltérés. A 104. zoltáron végighúzódik a zoltáron egy jól megfigyelhető polémia a politeizmussal. A párhuzamként idézett 20. és 21. versszakot megelőzi a 19. vers:

„Te alkottad a holdat,
hogy jelezze az ünnepeket,
és a napot, amely ismeri pályáját”

Itt nem isten a nap, hanem teremtmény. Ehnaton szerint Aton, a napisten teremtett minden országot, a férfiakat és az asszonyokat egyenlőképpen, „Általad létezik a világ”, másutt meg „Te alkottad a földet... mikor egyedül voltál” mondja a napról. A zoltár ezzel állítja szembe az Örökkévalót, aki teremtett és az első nap elválasztotta a világsóságot a sötétségtől, mert mindkettőnek ő az ura.⁸

A 104. zoltár a kánaáni Baál és Asera kultusszal, de a nap istenítésével szemben is érvel. Azt hangsúlyozza, hogy Jahve az élet és a termékenység adományozója. Ezen a ponton vitatkozik a prófétákhoz hasonlóan (pl. Hós 2, 10; Ez. 16, 16-21. stb.) a kánaáni istenek tiszteletével. Baál volt a kánaániak eső, és termékenységi istene. Egyik róla énekelt himnusz így dicsőítette:

A mennyből olaj hull,
A (wadis?) mézet hoz...
Mehajtja az egek edényét,
Olajat önt az üdvösség tájába...
Mert él a hatalmas Baál,
Ő a föld vezére, ura!”⁹

A Biblia gondolkodása szerint a gabonát, a kenyeret és az olajat nem Baál, hanem egyedül csak Jahve adja (Hós 2,10). A zoltár ezzel az egyetemes pogánysággal száll szembe, amikor így dicsőíti Jahvét:

7 Kákosy László: Jövevények voltak... Egyiptom és a Biblia. in. Rapcsányi László (szerk.): *Beszélgések a Bibliáról*. Bp. 1978. 76.

8 Mircea Eliada, i. m. 95.

9 W. Beyerlin: *Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten testament*. 1975. 237–239. – vö. Baal és Anat. Ugariti eposzok Ford. Maroth Mikós. Prométheusz Könyvek. 10. Bp. Helikon 1986.

„Megöntözöd onnan fentről a hegyeket,
alkotásaid gyümölcseivel
jól tartod a földet.
Füvet sarjasztasz az állatoknak,
növényeket a földművelő embereknek,
hogy kenyeret termeljen a földből,
és bort, ami felvidítja az ember szívét,
és ragyogóbbá teszi arcát az olajnál,
a kenyér pedig erősíti az ember szívét”

(Zsolt 104, 13-15)

Ezek szintén hasonló gondolatok Ehnaton naphimnuszához, de elhamarkodott következtetés lenne, ha közvetlen átvételről, vagy irodalmi hatásról beszélnénk. Udo Worschech arra is felhívja figyelmünket, hogy a 104. zsoltár a Genézis teremtéstörténetének rendje szerint szerkesztődött.¹⁰ De a formai párhuzamokon, feltűnő hasonlóságokon túl, fontosabb az, amiben más ez a zsoltár, mint az ókori keleti párhuzamosai. Bár világképük, költői hasonlataik és irodalmi eszközeik hasonlóak, de Jahve egyedülvalóságát csak a biblia hirdeti, aki a teremtés elején elválasztotta a világosságot a sötétségtől.

A tűz és a fény összefüggéséről a magyar zsidó folklór egyik jeles klasszikusa Kohlbach Bertalan értekezett,¹¹ aki szerint „nincsen a zsidóságban oly elem, amelynek annyi szerepe jutott volna, mint a tűznek és a fénynek” Hanuka közeledtével ezt úgy gondolom könnyű belátni. Csak az égitestek összefüggésével kapcsolatosan szeretnék néhány gondolatot megosztani önökkel. Kohlbach szerint „a tűz még a héberek őskorában kiszorult a mithoszból és a kultuszból... a Biblia határozott állást foglal a tűzistenségek, Kemós és Moloch ellen”. Ugyanakkor „a fény mindig áldáshozó, az öröm napjaiban gyarapítja az örömet, a gyász napjaiban megvilágítja a vigasztalan sötétséget, elűzi a kísértetek rémét a libegő lobogó mécses”¹²

A Bibliában a Nap mindig, mint teremtmény szerepel ugyanakkor a világosság közvetlenül az Örökkévalóval kapcsolatos fogalom. Az Örökkévaló a világosságot, mintegy köpenyt veszi magára (Zsolt 104,2), a világosság nála lakik (Dán 2,27). A teofániákat fényjelenségek kísérték az égő csipkebokortól (2Móz 3,2), a népet vezető felhő és tűzoszlopig (2Móz 40,38; 4Móz 9,15). Ha Isten megjelenik szá-

10 Udo Worschech: *A Zsoltárok örömmélete*. Bp. Advent Kiadó, 1989. 24.33. – Szigeti Jenő: Az Ószövetség néhány egyiptomi kapcsolatáról. in. Szigeti Jenő: *Bibliai nyomokon, Tanulmányok a bibliai folklór és tárgy történet köréből*. Kisegyházkutató Egyesület, Bp. 2008. 120–124.

11 Kohlbach Bertalan: *A zsidó néprajzról*. Gabbiano Print. Bp. 2007. 145–183

12 i. m. 146.

jából emésztő tűz jön ki (Zsolt 18,9), fényözönnel jön Ezékiel látomása szerint (Ez 1,4). Dániel szerint „*trónja olyan, mint a lángoló tűz, s annak kerekei, mit az égő tűz. Tűzfolyam fakad és árad ki belőle*” (Dán 7,9-10). Habakuk szerint a Témán felől közelítő Isten „*ragyogása maga a világosság, fényugarak villognak mellette, abban rejtőzik az ereje*” (Hab 3,4). Soha nem a Nap példázta Istent, hanem a világosság. A Jelenések könyve is ezt a gondolatot képviseli, mikor az új Jeruzsálemről így ír. „*Benne volt az Isten dicsősége, ragyogása hasonló volt a legdrágább kőhöz*”... Majd pedig ezt írja róla: „*Napra sincs szüksége a városnak, sem holdra, hogy világítsanak neki, mert az Isten dicsősége világította meg, és lámpása a Bárány: a népek az ő világosságában fognak járni.*” (Jel 21, 11.23-24). A nap és az égitegek mellőzése az Istennel kapcsolatos képekben tendenciózus. Polemizál a Biblia a keleti ember majd később a görög (Helios), majd pedig a római (Sol Invictus) napisten tisztelettel,¹³ ami a termékenység és az erő forrása volt.

A Tóra tiltja a Nap tiszteletét. „*Ha szemedet az égre emeled, és látod a napot, a holdat és a csillagokat, az ég egész seregét, ne tántorodj meg, ne borulj le azok előtt, és ne tiszteld azokat; mert azokat az ég alatt lévő többi népek hagyta meg Istened, az ÚR*” (5Móz 4,19). Ha egy zsidó áthágja a szövetséget „*leborul a nap, a hold és az ég minden serege előtt*” (5Móz 17, 2-5), halálos bünt követ el, aminek agyonkövezés volt a következménye. Ezért a nap legfeljebb csak az istenfélő uralkodót példázhatta, mint ahogyan erről utolsó énekében Dávid énekelt: „*Az emberek igaz uralkodója, az istenfélő uralkodó olyan, mint a fölkelő nap reggeli fénye, mint a felhőtlen reggel, melynek sugarától fű zöldül a földön.*” (2Sám 23, 3-4). A Napnak Isten a teremője (Zsolt 19, 5-7) és a teremményt nem lehet imádni a teremő helyett.

A Nap kultikus tisztelete a próféták tanúsága szerint az asszír hódítás idején erősödött meg. Áház (735–715)¹⁴ AsszírIA hűbérese lett, ezzel Júdát megmentette, de ez együtt járt a hazai Istenség tisztelete mellett a hűbérúr államisteneinek az elismerésével. Ennek érdekében átalakította a templomot és az asszír isteneknek vetette alá az Örökkévaló tiszteletét (2Kir 16, 10-19). Napoltárokat állíttatott fel a templom tetején (2Kir 23, 12)¹⁵. Kecskeméti Lipót szerint a palotájában lévő napóra is a napkultusz része volt (Ézs 38, 8) és az Ézsaiás által megjövendölt csoda pedig Istennek a Napon is uralkodni tudó erejének a bizonyítéka (2Kir 20, 9-11). Így John Bright megállapítása szerint „*Jahve nem volt úr saját hajlékában*”¹⁶ A napkultusznak ezek a tárgyi emlékei Ezékiás (715–687/6) idejében sem tűntek el,

13 TONHAISER Tibor: *A szoláris monoteizmus szerepe a kereszténység államvallássá formálódásában.* (Habilitációs értekezés) Bp. 2015. Kézirat.

14 JOHN BRIGHT, *Izrael története*, Bp. 1977. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.266-267

15 KECSKEMÉTI Lipót: *Ézsaiás III.* Oradea – Nagyvárad, 1935. 181.

16 uo. 266.

„Az asszír istenek kultuszát, amely a pogány hit szálláscsinálója volt, nem lehetett megszüntetni, mert már ez maga lázadás lett volna”¹⁷ Manassé (687/6–642) hosszú uralkodása alatt csak romlott a helyzet. Az idegen eredetű pogány kultuszok a nap a hold és a csillagistenek imádata csak fokozódott, úgy, hogy fennállt a veszélye, hogy a zsidó nép észrevétlenül a politeizmusba süllyed. „A közgondolkodás szerint az égitestek a mennyei seregek közé tartoztak¹⁸, az asztrális istenségek kultuszi gyakorlata most azt a hitet erősítette bennük, hogy ezek a pogány istenek Jahve mennyei udvarának tagjai, és őket is isteni tisztelet illeti meg. Ha ennek véget nem vetettek volna, Jahve csakhamar egy pantheon főistenévé válik és Izrael vallása teljesen megromlik”¹⁹

A reform Jósias (640–609) nevéhez fűződik. A reformját 2Kir 22,3 Jósias uralkodásának 18. évére, 622-re teszi, és összekapcsolja a Tóra egy részének (valószínűleg Móz. 5. könyvének) megtalálásával, amiben – mint ahogyan már korábban idéztük – az égitestek imádását tiltja az Örökkévaló (5Móz 4, 19; 17,2-5). Ezért „eltávolította a bálványpapokat, akiket Júda királyai alkalmaztak azért, hogy áldozóhalmokon tömjénezzenek Júda városában és Jeruzsálem környékén, meg azokat is, akik Baálnak, a napnak, a holdnak, a szerencsecsillagoknak és az ég egész szeregének tömjénezznek. (...) Eltávolította az ÚR házának bejáratától a lovakat, amelyeket Júda királyai a nap tiszteletére állítottak oda, Netán-Melek szobája mellé, egy külön csarnokba. A napnak szentelt kocsikat is elégette. Leromboltatta a király azokat az oltárokat is, amelyek Áház szobájának a tetején²⁰ voltak, amelyeket Júda királyai készítettek, meg azokat az oltárokat is, amelyeket Manassé készítetett az ÚR házának udvarában. Összeűzatta és beleszórta a porukat a Kidron-patakba.” (2Kir. 23,5. 11-12).

A Nap, a Hold és a többi csillag – teremtmény, csak szolgálja. A fény több: Isten jelenléte. A világosság a teremtés kezdete, annak a jele, hogy Isten belépett a világba. Így lett a világosság. Az égitestek csak ebből a világosságból kapnak azért, hogy vele tovább szolgáljanak az embernek. A fény Istenből születik, az égitesteket pedig Isten szavával hozza létre.

17 John BRIGHT, i. m. 269.

18 Jes 34,4; 40, 26; Zof 1,5. Az égi seregeket is Isten uralja.

19 J. BRIGHT, i. m. 301–302. – WRIGHT, *The Old Testament Against Its Environment*, London, 1950, 30–41.

20 KECSKEMÉTI Lipót. i. m. 181. – Azzal érvel, hogy ez a templom tetején volt.

Imre TOKICS

Director of the Jewish Adventist Friendship

Seventh-day Adventist Church of the Hungarian Union Conference

The Head of the Old Testament Dept.

Hungarian Theological Seminary

WORSHIP AS A MISSION IN THE BOOK OF DANIEL

Introduction

Daniel was “one of the greatest of the prophets, insomuch, that while he was still alive he had the esteem and applause both of kings and multitude; and even now that he is dead, he retains a remembrance that will never fail, for the several books that he wrote and left behind him are still read by us till this time; and from them we believe that Daniel conversed with God.”¹ Josephus Flavius was a Jewish historian, who lived in the first century A. D.

In the case of Daniel’s book its authorship is confirmed by a number of explicit statements found in the book itself. In Daniel’s book, a number of explicit statements found in the book confirm its authorship. Some commentaries on Daniel’s book begin with the basic assumption that Daniel is a non-historical personage; the prophet, himself, was modeled by later authors. Modern-critical scholars’ opinions suggests: Daniel and his friends were only just legendary characters, who most probably never existed.²

The Adventist traditional approach to the book of Daniel holds that a person named Daniel wrote the book, in the sixth century B. C.

The book of Daniel was downgraded because, as is mentioned in the Babylonian Talmud, a rabbinical curse was pronounced on those who used any book to calculate the time of the end.³

1 FLAVIUS, Josephus: *The Antiquities of the Jews* 10.11.7. and STEFANOVIC, Zdravko: *Daniel wisdom to the Wise*, Commentary on the Book of Daniel, Pacific Press Publishing Association, Nampa Idaho, 2007, 14. p.

2 COLLINS, J. John, CROSS, Moore Frank, COLLINS, Adela Yarbo: *Daniel, Commentary on the Book of Daniel*, Hermeneia, Minneapolis, Fortress Press 1993.

3 The Babylonian Talmud Sanhedrin 97. b.

The book of Daniel has a strong influence on the New Testament. Daniel's book was one of Jesus' favorite books. Jesus presented himself and his work in apocalyptic terms, because Christ understood the book of Daniel to refer to his own time. According to the Gospel writers, Jesus first and favorite title was the "Son of Man"⁴. This title pointed to his divine authority as well as to His destiny.

Bible worship models

The music, sermon, and other important elements of worship liturgy, formed in beautiful symmetry, impress those in attendance. Daniel's worship in the city of Babylon was very special. Daniel was 14-15 year old, when he went from Jerusalem in the exile. Daniel's and also his friends' worship was their lifestyle. It was their worship, when they studied the Babylonian culture, when they ate, when they prayed in a secret place, when they sang a religious song.

What is happening today in our life? Religious wars are killing the modern Christian church. Remembering that God is the Prompter of our praises should keep us mindful that when we come before His presence, the over-arching aim of the worship service is not quality in praying, singing, or preaching – although we should plan and prepare to honor God through every element of the liturgy.⁵ Everything we do in God's house is toward the true audience – God and God alone. Every sentiment in our prayers, every lyric in our songs, and every idea in our sermons should be Bible based and Christ centered.⁶ But such can occur only when we approach worship as a 24/7 lifestyle. A dichotomous life that separates holy living on the seventh day of the week from the holy standard expected of us the other six days, results in vain Christianity.⁷

When people attend Sabbath School and the divine worship hour, they are looking for more than inspiration and answers to life's questions. They even seek more than fellowship. They want to see people in whom the presence of Christ makes a difference. They don't merely want to hear a testimony about God's power. They want to see that same testimony lived out in reality. Children of God who display the principles of God's kingdom through their lives of daily worship provide the greatest outreach to those who wish to join God's church.

4 COLLINS, Ibid 93–96 p.

5 HUCSK II E. Willie: *Father Abraham the Worship Leader*, in Ministry, International Journal for Pastors, April 2016, 5. p.

6 HUCSK II E. Willie: Ibid 5. p.

7 HUCSK II E. Willie: Ibid 5. p.

Daniel in Babylon

Daniel and his friends were between fifteen and eighteen years old when they were taken to Babylon. A scholar⁸ has called this “a teachable age”. Joseph was around eighteen when sold into slavery (Gen. 37:2).⁹

Daniel, as a young man, along with his friends were without any defect. The Bible uses the same language to describe the priests and the sacrifices in the sanctuary Lev. 21:17-23; 22:18-25. The Babylonian diviners were also expected to be “without blemish in body and limbs” when they approached their gods.¹⁰ The Chaldeans were the master race in Neo-Babylon, and by profession they were priests of the god Marduk. “Without any defect”, means Daniel and his friends had perfect knowledge of Jewish worship.

In accordance with the ancient customs, the king himself provided choice food and wine for those who resided or served at the palace. Before the four Hebrews were exiled, the revealed word of God was the center of their life. Daniel studied the scroll of the prophet Isaiah while in Babylon. One may conclude that the four Jews were well aware of a statement made by Isaiah that put their exile into the perspective of God’s plan for their lives.

The young Hebrew slaves must have clearly understood that their God, the Creator of everything, rather than the King or his god or gods, was the ultimate Provider of all things, whether food, drink, life or wisdom.

Daniel and his friends’ daily living was a perfect example of worship for the Chaldean people.

We must always remember that worship is not about the preacher, musicians, or children’s storyteller. Neither is the principle function of the offertory to raise funds for local church operations, nor should someone render a Scripture reading just because this has become tradition. Instead one of the greatest challenges pastors face is to encourage people to live consecrated lives throughout the week and to celebrate – all God has done for us during the previous six days.¹¹

The young Jewish men’s resistance to the acculturation in Babylon began with their attitude toward the new names given them and their decision not to partake of the rich food and drink that the king generously provided for them. Worship is a special resistance to worldly culture.

8 MONTGOMERY, A. James: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel*, The International Critical Commentary, Edinburgh T. & T. Clark, 1927, 120. p.

9 STEFANOVIC, Zdravko: Ibid 52. p.

10 COLLINS, J. John, CROSS, Moore Frank, COLLINS, Adela Yarbo: Ibid, 137. p.

11 HUCSK II E. Willie: Ibid 5. p.

All four Hebrew names are theophoric – they contain a form of a divine name in them. Daniel’s name “God is my judge”. The word “judge” is frequently used in the Bible in a positive way, with a meaning to “deliver” or “savior”. Scholars have mentioned Daniel’s name is also found in the fifteenth century B.C. as a “righteous ruler” called Danil, from the ancient city of Ugarit.¹² It is therefore important to note that the Babylonian names given to the young men are also theophoric. Unlike Hebrew names, which spoke of the true God, the Babylonian names contain names of Babylon’s pagan gods.

No information is given about the families from which the four Hebrew young men came. Of our protagonist Daniel, no ancestry is noted,¹³ and contrary to the usual Hebrew custom, no patronymics are given.

Daniel’s new name as given by Ashpenaz was most likely Belshazzar – the same name as the later king, and a name that was common in Babylon.

Daniel and his friends believed it was Yahweh and not the god Bel who could protect the life of the pagan kings. Babylonian soldiers regularly ate pork and horse meat while in service for the king. And the original Hebrew word that is translated as defile is associated with blood defilement in the Bible Isa. 59:3; 63:3; Lam. 4:14. The eating of any kind of animal, clean or unclean, that hadn’t been slaughtered in a particular way and draining its blood would defile a Hebrew person Lev. 17:10-17. In Babylon, the blood was not drained when an animal was slaughtered for consumption, so defilement by blood was virtually unavoidable. The presence on the menu of pork together with meat defiled by blood posed a serious problem for the Hebrew young men.

In many places in the ancient world, food and drink were sacrificed to the gods before the meal. A secular slaughtering of animals for consumption was rare.¹⁴ Meat was usually served from animals offered as a sacrifice to a god. In the Bible, the very act of eating had strong religious influence.

Even Jesus Christ said: *“Here I am! I stand at the door and knock. If anyone hears my voice and opens the door, I will come in and eat with him, and he with me”* Rev. 3:20.

In Daniel’s time, the city of Babylon was an important religious center, the food and drink available there would have come from the temple, where we may

12 DAY, John: *The Daniel of Ugarit and Ezekiel and the Hero of the Book of Daniel*, Vetus Testamentum 30. 1980, 361–365 p. and: DRESSLER, P. H. H.: *The Identification of the Ugaritic Dnil with the Daniel and Ezekiel*, Vetus Testamentum 29. 1979, 152–161. p.

13 BERRIGAN, Daniel: *Daniel: Under the Siege of the Divine*, Farmington, PA, The Plough, 1998, 5. p.

14 PÉTER-CONTESSÉ, René – ELLINGTON, John: *A Handbook on the Book of Daniel*, New York, United Bible Societies, 1993, 18. p.

assume that some kind of pagan sacrificial ritual was carried out before and even after each meal.¹⁵ The Jewish slaves' choice of a diet consisting of vegetables – literally “seeds” – and water showed their pledge of loyalty to the God of Abraham and Isaac and Jacob. Only the Judean youth knew the truth; in worship they understood what it means to: “fear God”.

“Fear God” are the first words from the Three Angels Messages, proclaimed by the first angel. The biblical notion of “fear” should not be understood as “to be afraid” but to “respect”, “revere”.¹⁶ Among the four Hebrews, Daniel was excellent because God gave him the ability to interpret visions and dreams of all kinds. This was unusual in their worship in Babylon. Divine wisdom meets people where they are.¹⁷ Daniel was the most learned man in the Old Testament.¹⁸ The high point of the final examination, following the three years of training, was an interview with the king himself, whose questions included riddles and difficult problems. Daniel and his associates are compared not only with the other young men who received the same training as they did but also with professional advisors to the king who were already at work in Babylonia.¹⁹ God was controlling history from its beginning to its end, even when pagan Babylon conquered the holy land of Judah. “God gave” knowledge and understanding to the four young men. The expression “God gave” has been called “the gospel”²⁰ of the book of Daniel. The words “God gave” are a key theme in the book of Daniel.²¹

Daniel offers no answer to the question – why are we here in exile? Later on Daniel understood Yahweh was in full control over the events in history and over the day-to-day activities of faithful believers. Only the eye of faith could perceive²² God at work in Babylon. Daniel and his friends were living in a cross-cultural setting, and they learned what it means to be torn between the attitudes of assimilation and separation, of being in the world but not of it. We can see Daniel

15 STEFANOVIC, Zdravko: Ibid 64. p.

16 PETERSON, David: *Engaging With God: A Biblical Theology of Worship*, Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1972, 72. p.

17 NICOL, Francis: *The Seventh-day Adventist Bible Commentary*, Vol. 4. Washington, DC, Review and Herald, 1955, 767. p.

18 WALVOORD, John F. Daniel: *The Key to Prophetic Revelation*, Chicago, Moody Press, 1971, 29. p.

19 PÉTER-CONTESSÉ, René – ELLINGTON, John: Ibid 27. p.

20 GOLDINGAY, John E.: *Daniel*, Word Biblical Commentary, Dallas, Word, 1989, 27. p.

21 GOLDINGAY, John E.: Ibid, 27. p.

22 LUCAS, Ernest C.: *Daniel*, Apollos Old Testament Commentary, Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2002, 57. p.

actively involved and working in the mission and worship of God, in the context of the divine part.

Notice a number of parallels between the lives, tests, and triumphs of Joseph in Egypt and Daniel in Babylon.

Both of them were taken to foreign lands:

Both were handsome young man Gen. 39:6; Dan. 1:4.

The faith of both was tested Gen. 39:7-12; Dan. 1:14-16.

God showed favor to both before their overseers Gen. 39:21; Dan. 1:9.

Both were given foreign names Gen. 41:45; Dan. 1:20.

Both of them could interpret dreams Gen. 41:15; Dan 1:17.

Both outperformed all the wise men Gen. 41:38; Dan. 1:20.

Both were promoted to serve as a king's ruler Gen. 41:41-44; Dan. 2:48.

Both their lives were a school for the worship God.

Scholars have pointed to a number of similarities between Daniel and story of Joseph.²³

Daniel and his companions represent the godly remnant of Israel which preserved the testimony of God even in the dark time of apostasy and divine judgment.²⁴ Daniel and his friends' lives were a lifelong worship in the foreign land. Their wisdom came from God. In the Bible, wisdom is a spiritual and ethical virtue, not just a natural outcome of one's hard work. This is because wisdom is a gift from heaven. True wisdom is not blended with mere intellectual curiosity but with deep trust in God's leading.²⁵ The Hebrew young men, demonstrated a kind of wisdom that was much superior to that of all the Babylonian and non-Babylonian wise men. Worship was most important for them through their lives because they understand God in all times and all places.

King Nebuchadnezzar's dream and the Jews

The second year in Dan. 2:1 changed everything: The king had dreams. The Hebrew noun plural form means it was a series of dreams. The second year of the king was very important. In Babylon dream books were commonly used to explain and treat dream-related problems. The experts were supposed to consult the books,

23 STEFANOVIC, Zdravko: Ibid 86. p.

24 WALVOORD, John F. Daniel: Ibid 43. p.

25 STEFANOVIC, Zdravko: Ibid 72. p.

explain the symbols and meanings of the dream, and also conduct appropriate rituals to do away with the evil powers that were behind the dream.²⁶ The spokesmen for the group were the Chaldeans, members of the ruling class in Neo-Babylon. Their commencement greeting: “O king, live forever!” contains a tone of irony here because the story’s conclusion is that only the Hebrew God lives forever. The dream was unsettling in the extreme.²⁷ The king’s verdict: all the wise men in the city of Babylon must die! Scholars have rightly called this moment the lowest point in Babylon’s history for it demonstrated the bankruptcy of its astrological system. Daniel refers to the wise men’s inability to help the king, but in doing so he does not specifically mention the term “Chaldean”. At this point, the focus of Daniel is “worship of God”.

For this reason Daniel arranges a second visit to the king. This time he follows the traditional protocol at the palace and defers to Arioch, the commander of the king’s guard, appointed by the king to put the wise men of Babylon to death. Dan. 2:14. Daniel says that no wise man, including himself, is able to solve the king’s problem. Only the Hebrew God, is the only One capable of doing things that are humanly impossible. The situation in the second chapter was the final exam for Daniel, who exalted and worshipped God. Daniel pointed to God – the only Source of wisdom – whose messenger he was. “There is a God” who lives among people, and he is none other than Daniel’s God. “There is a God in heaven”, this is the cardinal principle of the Bible.²⁸

It is important to notice that Daniel begins and ends his speech before Nebuchadnezzar by referring to his God. Daniel begins his interpretation, he addresses the king directly and links his power and his right to rule with God’s sovereignty. The Hebrew prophet uses several superlatives to describe Nebuchadnezzar’s kingdom, one of which is the title the king of kings, which elsewhere in the Bible is applied to God himself. The prophet Ezekiel, who was Daniel’s contemporary, also refers to King Nebuchadnezzar as “king of kings”, Ezek. 26:7. In both of these references, the most probable meaning is “worldwide emperor”.²⁹ The emphasis here is not on Nebuchadnezzar’s power but on God who gave that power to the king.

To Daniel’s words: you are the head of gold, Nebuchadnezzar must have responded inwardly with a resounding “Yes”. The second chapter began with the king’s fear that became great anger. It ends with a report of immediate effect

26 OPPENHEIM, Alfred Leo: *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*, Philadelphia, American Philosophical Society, 1956, 219. p.

27 BERRIGAN, Daniel: Ibid 55. p.

28 LONGMAN, Tremper III.: *Daniel*, NIV Application Commentary, Grand Rapids, MI: Zondervan 1999, 78. p. and MONTGOMERY, A. James: Ibid, 162. p.

29 SEOW, C. L.: *Daniel*, Louisville, KY, Westminster John Knox Press 2003, 41. p.

of the revelation upon the king, a highly positive impact that resulted in great appreciation. Nebuchadnezzar has just witnessed a veritable miracle, so he bows in Daniel's presence. World rulers are under God's control,³⁰ when he chooses he can make them acknowledge it.

Summary of the teaching

Worship is recognizing who we are in response to who God is, it is giving God His due. However, it is not sustainable unless we continually keep God before us. So, for the children of Israel to learn how to worship, Yahweh gifted them with the weekly practice in the wilderness. At the heart of liberty – of being let go – is worship. But at the heart of worship is rest and silence – stopping from all work, all worry, all scheming, and all fleeing – to stand amazed and thankful before God and his work.³¹ The true understanding of worship makes the practice of Sabbath day a foregone conclusion, an inescapable necessity always easy to do. What, then, are principles we can follow to help us.³²

God and the future

The story in this second chapter of Daniel, teaches that while human beings are often ignorant and afraid of what may come, God knows, reveals, and holds in His hand the future. In fact, the central message of Daniel 2 is that God knows the future. The pagan gods are impotent to shape events in history.³³

Amos 3:7 says: God does nothing, without revealing his plan to his servants the prophets.

Three times in this chapter Daniel asserts that God reveals mysteries. In each case, he openly confesses who is the Source of his wisdom.³⁴ In this story, we can see that God protected his faithful remnant in Babylon in accordance with the numerous promises found in particular in biblical prophecies. Yet, God's love story did not end with his grace toward those who know and worship him.

30 GOLDINGAY, John E.: Ibid, 59. p.

31 BUCHANAN, Mark: *The Rest of God: Restoring Your Soul by Restoring Sabbath*, Nashville, TN: Thomas Nelson 2006, 94. p.

32 CARTER, C. Erik: *Sabbath: A School for Worship*, in: Ministry International Journal for Pastors, April 2016, 24. p.

33 LONGMAN, Tremper III.: Ibid 75. p.

34 LUCAS, Ernest C.: Ibid 78. p.

God and Babylon

The most provoking concept found in this second chapter is that God loved king Nebuchadnezzar and had a role for him to play in the fabric of world history. John Calvin argued that the wise men of Babylon “deserved to be exterminated from the world, and the pest must be removed if it could possibly be accomplished.”³⁵ In saying that, Calvin reflected a type of negative feeling toward the Babylonians commonly found among the Judeans of Daniel’s time. But in several places, the Bible mandates love for one’s enemies Exod. 23:4; Prov. 24:17; 25:21; Luke 6:27. Thus, the God of the Bible is the God of all human beings. He reaches out to all in order to save.

It has been suggested that the overall theme of the book of Daniel is that: in spite of present appearances, God is in control.³⁶

May God grant us the eyes to behold His magnificence and the privilege of helping His people worship him together.

35 CALVIN, John: *A Commentary on Daniel*, Geneva Commentaries Series, Carlisle, PA: Banner of Truth 1995, 1:135.

36 TOWNER, W. Sibley: *Daniel*, Interpretation, Atlanta, John Knox Press 1984, 43. p.

JÓZSUE ÉS JÉZUS

Józsue a zsidóság vallási és nemzeti történetének a kiemelkedő alakja, akinek küldetését már neve hordozza: Isten megsegít. Alakja szorosan kapcsolódik Mózeshez és a Tórához, szerepe elengedhetetlen a kivonulás eseménysorának a honfoglalás általi beteljesítésében.

1. A názáreti Jézus névadása

A keresztények számára azonban Józsue nem pusztán az ószövetségi nagyok közé sorolódik be, viszonya az újszövetségi hithez egészen sajátos módon mutatkozik meg. Az angyali üdvözlés (Lk 1,26–38) kapcsán felmerül a majdani megszületendő gyermek nevének a kérdése is, amitől elválaszthatatlan majdani küldetésének a kérdése. Ezt Máté az emmánueli Izajás-jövendölés beemelésével válaszolja meg (Iz 7,14), ráadásul oly módon, hogy – kapcsolódva a zsidó szokásrendhez – az angyal Józsefnek nyilvánítja ki Isten akaratát (Mt 1,23). Lukácsnál a küldött Máriával beszél, s a prófécia helyére már-már hitvallást illeszt: „A Szentet, aki tőled születik, Isten Fiának fogják hívni” (Lk 1,35). Abban azonban mindkét forrás megegyezik, hogy a körülmételek adandó személyes név a *Jézus* lesz: „[Mária] Fiút szül, akit Jézusnak nevezel el, mert ő szabadítja meg népét bűneitől” (Mt 1,21). „Gyermekeket fogansz, fiút szülsz, és Jézusnak fogod elnevezni” (Lk 1,31). Amint látható, a mátéi szöveg a Jézus-név etimológiáját is felfejteni, rámutatva, hogy annak jelentése: Isten megszabadít.

A Kr. u. II. század kezdetéig ez a név elterjedt volt a zsidóság körében: a LXX-fordítók között hárman is ezt viselik, Josephus Flavius pedig majd’ 20 ilyen nevű személyt említ meg, közülük többen Jézus kortársai, a Kr.u. I. század gyermekei – ám, miként a sírfelirat-leletek tanúsítják, ez a névválasztás megritkul, majd el is tűnik.¹ Ugyanakkor mint Máté, mind Lukács rámutat, hogy József, illetve Mária nem tetszőlegesen, szabadon választják a gyermeknek ezt a nevet. Isten maga az, aki átadja ezt neki, a Mt 1,21-ben látható módon a שׁוּׁע ige jelentését hangsúlyozva, amelynek bevett fordítása a görög $\sigma\omega\zeta\omega$ – innen a latinos *Salvator* megnevezés, melynek gyöke a *salvare* (megmenteni), illetve a *salus* (üdv, megmenekülés).

1 L. Foerster, W., art. Ἰησοῦς, in ThWNT 3, 284–294, itt: 285k.

Mindez megmutatkozik a zsidóság olvasatában is.² Sirák fiának könyve külön részt szentel Józsuének (46,1–6), ahol az első versben klasszikus névértelmezéssel találkozunk: „Józsue, Nun fia, vitéz hadvezér volt és Mózes utódja a próféataságban. Nagy volt, mint neve is mondja: megmentette a kiválasztottakat, bosszút állt az ellenségen és bevezette örökrészébe Izraelt” (Sir 46,1). Alexandriai Philón a *De mutatione nominum*-ban (a *Legum Allegoriae*-nak a Ter 17,1–22-re vonatkozó magyarázatrészben) a nevet így fejti fel: Isten üdve, megmentése (σωτηρία). Ez a σωζω igéhez kapcsolódó interpretáció kimutatható a rabbinikus olvasatokban, illetve a diaszpóra köréből származó szövegelemlekben is.³

A patrisztikus kor keresztény szerzői közül néhányan kísérletet tettek arra, hogy a *Jézus* nevet a zsidó hagyományvonalon és Józsue személyén túl, görög alternatív etimológiát alkalmazva értelmezik. Alexandriai Kelemen így ír: „Amint mondja János: aki megment [ιώμενος] titeket, a testeteket és lelketeket, az örök embert, az Jézus, és nem csak egyedül a ti bűneitektől, hanem az egész kozmosz bűnétől”.⁴ Amint látható, az egyházatya felfigyel arra, hogy a görög ίομαι ige, melynek jelentése: meggyógyulni, az egészségnek visszaadni, átvitt értelemet a lelkét valami bajától megszabadítani, jól összekapcsolható a Józsue–Jézus-név eredeti héber felfejtésével. Ráadásul ez az ige, és mind testi, mind lelki jelentése sokszor előfordul a görög újszövetségben.⁵ Jeruzsálemi Cirill pedig ezt írja: „A Jézus tehát a hébereknél üdvözítő [σωτήρ], a görög szó szerint pedig gyógyító [ιώμενος]”.⁶

Mindebből látható, hogy a patrisztikus kor tudatában volt a józsuei–jézusi névadás jelentőségének, és a saját hitének távlatában igyekezett a megmentés, az üdvözítés keretében értelmet adni annak. A népet az Ígélet Földjére bevezető vezérben Jézus előképét látta.⁷ Ugyanakkor arra is kísérletet tett, hogy a héber nevet a görög nyelvi szövegkörnyezethez alkalmazkodó, lingvisztikai szempontból nem hiteles, tartalmilag azonban mégis az eredeti héber igehez közel álló interpretációval felruházza.

2. Egy kulcsfontosságú szöveg: a Zsidókhöz írt levél

Az Újszövetség egyetlen, (vélt vagy valódi) szerzővel fel nem ruházott írása a Zsidókhöz írt levél, amely a páli szövegkorpusz végére nyert beillesztést. Nyelvezetében és teológiájában igen erőteljes a héber hatás, ami nem csak a tárgyi

2 Ehhez l. uo. 290.

3 L. uo.

4 *Paedagogus* III, cap. XII, 98, 2.

5 L. art. ίομαι, in Zorell, F., *Lexicon Graecum Novi Testamenti*, Lethielleux, Paris 1961³, 601–602.

6 *Catechesi Mystagoga* X, 13.

7 Az újszövetségi Józsue-tipológiához l. Ounsworth, R. J., *Joshua Typology in the New Testament* (WUNT 2.328), Mohr Siebeck, Tübingen 2012; Whitfield, B. J., *Joshua Traditions and the Argument of Hebrews 3 and 4* (BZNW 194), De Gruyter, Berlin 2013.

adatok, őszösvetségi hivatkozások, de az összvízió, a gondolkodásmód és érvelés rendjén is megmutatkozik.

Az első keresztények számára az ábrahामी–mózesi hagyomány továbbra is kiemelten fontos volt, még ha más szempontból is, mint a zsidóságnak. Egyrészt számolni kell azzal, hogy a Törvény szerepet Pál újraolvasva, teljesen más fontosságot tulajdonítva annak az üdvösség rendjében, mint hittestvérei (l. a római levél klasszikus ellentétpárát: törvény–kegyelem, pl. 6,14–15). Másrészt pedig az üdv-történet központi eseménye már nem a kivonulás és a honfoglalás, mely Józsué alatt teljesült be, hanem a názáreti Jézus húsvétja: a szenvedés, a kereszthalál, a feltámadás és a mennybemenet eseményei. A zsidóság hagyománya már nem definitív és identitásadó az első keresztény közösség számára, hanem sokkal inkább előképszerűen megszövegezett, „számunkra leírt”, az okulásunkra áthagyományozott valóság. Ezt látjuk Pálnál, aki például így emlékezik vissza a kivonulás korának egy negatív tapasztalatára: „Ne is zúgolódjatok, mint néhányan zúgolódtak, ezért lesújtott rájuk a pusztító angyal. Mindez előkép [τυπικῶς] a számunkra, a mi okulásunkra írták meg, akik a végső időkben élünk” (1Kor 10,10–11).⁸ Ha teljesen pontosan akarnánk lefordítani ezt a 11. verset, így hangozna: „Ezek pedig példászerűen történtek velük, nektek pedig az intésekre íratott”.

Ezt a megközelítést a Zsidókhöz írt levél mutatja fel a legnyilvánvalóbban. Ennek 11. fejezete, a hit definíciójából kiindulva (11,1)⁹ elénk tárja a hit példaképeit, illetve azt, hogy életükben, sorsukban miként teljesült be a hívő döntés, elköteleződés. A kivonulás tengelyébe is az első verssel összecsengő gondolat kerül: [Mózes] „Hittel távozott Egyiptomból, és nem ijedt meg a király haragjától, hanem állhatatosan kitartott, mintha már a láthatatlant látta volna” (11,27). Ebben az összefüggésben természetesen a látható nem más, mint az előkép (τύπος), a láthatatlan pedig a Jézus általi beteljesülés, akit ezért a levél „a hit szerzőjének [ἀρχηγός] és bevégzőjének [τελειωτής]” nevez (12,2).¹⁰ A hit példaképei között nem találkozunk név szerint Józsuéval, de olvasunk a hozzá kapcsolódó eseményekről: „A hit erejéből omlottak le Jerikó falai, azután, hogy hét napon át körüljárták. A bűnös életű Rácháb is a hite folytán nem veszett oda a hitetlenekkel együtt, mert jó szívvel befogadta a hírszerzőket” (11,30–31).

A szerzés és a bevégzés, az előkép és a teljesség dinamikája még teljesebben bontakozik ki a levél egy másik helyén, ahol először kimondást nyer, hogy Jézus

8 Így születik meg az úgynevezett *tipológiai írásértelmezés*, melynek keretében a Tanach igehelyeit, az azokban szereplőket és elbeszélt eseményeket Jézusra mutató előképként (*τύπος*) értelmezik.

9 „A hit a remélt dolgok biztosítóka, a nem látható dolgok bizonyítéka”.

10 Ehhez l. Richardson, C. A., *Pioneer and Perfecter of Faith. Jesus' Faith as the Climax of Israel's History in the Epistle to the Hebrews* (WUNT 2.338), Mohr Siebeck, Tübingen 2012.

nagyobb Mózesnél: „Mózes mint szolga volt hűséges Isten egész házában, és jövőbeli kinyilatkoztatásról tett tanúságot. Krisztus azonban mint fiú állt háza élén. Mi vagyunk az ő háza, ha mindvégig rendületlenül kitartunk a bizalomban és a diadalmas reményben” (3,5–6). Ezt követően a szöveg szerzője buzdítja olvasóit a kitartásra, az állhatatosságra (3,74,13), utalva megint csak a kivonulás idején lázadózókra, illetve Mózes tőlük való „viszolygására” (3,16–18). Ebben a nagy összefüggérendszerben találkozunk név szerint is Józsuéval (4,8).

Hogy említésének pontos értelmét és súlyát felmérjük, meg kell vizsgálnunk a nagyobb szövegegyeséget. Feszültség áll fenn két kijelentés között:

1. A teremtés végén, „a hetedik napon az Isten megpihent [κατέπαυσεν] minden munkájától” (4,4).
2. A Zsoltáros ellenben így énekel: „Nyugalomba [εις τὴν κατάπαυσίν μου] nem mennek be” (95,11; l. Zsid 4,5).

Azaz Istennek van egy olyan megvalósult nyugalma [κατάπαυσις], amely még nem jutott osztályrészéül az ő népének, mégpedig a lázongás, a hűtlenség, a kitarítás hiánya miatt – itt a *nyugalom* egyértelműen az Isten uralmának, országának a foglalatja, a beteljesültség állapota.¹¹ „Azaz még hátra van, hogy némelyek eljussanak [a nyugalomba], ugyanakkor mások, akik már korábban hallották az evangéliumot, hitetlenségük következtében nem jutottak el oda” (4,6).

Hogy válik lehetővé az, hogy akkor mégis megtörténjen a nagy „bevonulás” a nyugalom országába?¹² A Zsolt 95,7-hez visszatérve idézi a szerző a felszólítást: „Ma, amikor majd meghalljátok szavát, ne keményítsétek meg a szíveteket” (Zsid 4,7). Hogy ez a szentírási hely aktuálissá váljon, az Úr „kijelölt egy napot, egy »má«-t” (uo.). Ezáltal itt és most, a levél keletkezésének idejében, illetve az azt olvasó személyes jelenjében felmerül a kérdés: meghallod-e a szót? Befogadod-e az evangéliumot? (vö. 4,5).

Hogyan mutatkozik meg Józsué ebben az érvrendszerben? Sajátos módon a hiány, a beteljesületlenség oldaláról: „Ha Józsué megszerezte volna nekik [Isten] nyugalomát, nem szólt volna egy másik, későbbi napról” (4,8). A magyar fordítás megint kevésbé pontos, szó szerint így hangozna ez a rész: „Ha ugyanis Jézus megpihentette volna őket, akkor ezeken túl semmilyen más napokról nem beszél-

11 Ezt fejezi ki a Zsid 4,10, ahol ezt olvassuk: „Aki ugyanis belép nyugalma országába, az megpihen minden munkájától, mint ahogy az Isten is megpihent a magáétól”. Ennek a versnek, s ezzel együtt az egész szakasznak a krisztológiai olvasatához l. Moore, N. J., *Jesus as 'The One who Entered his Rest'. The Christological Reading of Hebrews 4.10*, in *Journal for the Study of the New Testament* 36 (2014/4), 383–400.

12 Mindehhez l. Wray, J. H., *Rest as a Theological Metaphor in the Epistle to the Hebrews and the Gospel of Truth. Early Christian Homiletics of Rest*, (SBLDS 166), Scholar, Atlanta 1998; Calaway, J. C., *The Sabbath and the Sanctuary. Access to God in the Letter to the Hebrews and its Priestly Context* (WUNT 2.349), Mohr Siebeck, Tübingen 2013.

ne”. Amint látható, a hellenista zsidó közegnek íródott szöveg a Ἰησοῦς névalakot hozza, világosan megmutatva, hogy a korabeliek számára a görög nyelvben nem létezett különbség Józsue és Jézus neve között. Ez a tény a jelen kontextusban különös fontosságot nyer, hiszen így módon azt is mondhatnánk, hogy az üdvösség rendjében két Jézussal számol: az első, bár leomlasztotta Jerikó falait, s így módon a hit példaképe, mégsem volt képes bevégezni a hitet, bevinni a nyugalomba a népet (οὐκ κατέπαυσεν). „A szombati nyugalom tehát még ezután vár az Isten népére” (4,9). A második Jézus küldetése tehát az, hogy a kegyelem idejében, az alkalmas »má«-ban végezze be az Isten művét, vezesse be a nyugalomba, a beteljesültség állapotában a népet,¹³ amely azokból áll, akik „mindvégig rendületlenül kitartanak a bizalomban és a diadalmas reményben” (3,6).

Józsue-olvasatok

A fent nevezett, kulcsfontosságú helyen kívül csak egyetlen egyszer fordul elő Józsue alakja az Újszövetségben, még hozzá István diakónus beszédében (ApCsel 7,1–53). A főpap és a főtanács előtt krisztusi olvasattal halad végig a zsidóság üdvtörténetén, s ennek keretében említi meg Józsuét: „A pusztában atyáinkkal volt a bizonyosság sátora. Így rendelte, aki Mózesnek megparancsolta, hogy a látott minta szerint készítse el. Ezt örökölték atyáink és magukkal hozták, amikor Józsue vezetésével meghódították a pogányok [földjét], akiket Isten kiűzött innen atyáink elől. Így volt ez egészen Dávid koráig” (7,44–45). Amint látható, ez valóban csak érintőlegesen említés, nem jutat kiemelt szerepet a nép vezérének. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a Jézus-korabeli zsidóság szemében Józsuének nem volt messiási relevanciája, hősként elismerték őt, de nem tartozott azok közé, akik a názáreti Jézus személyének és művének teológiai értékelése terén jelentősek lettek volna.¹⁴ Ez a megfontolás áll a patrisztikus kor irodalmára is, ahol a szerzők tudnak a Józsue–Jézus-névazonosságról, ám erre nem alapoznak különösebb teológiai felépítményt, megelégszenek az előkép–beteljesülés-kettőség tipikus–sematikus olvasatával.

A Barnabás-levél¹⁵ például már Józsue Mózes általi névadását is próféta gesztusnak tartja, amely a názáreti Jézusra utal előre (XII, 8), s így módon szorosan kapcsolódik a rézkígyó elkészítéséhez, fára szegezéséhez és felemeléséhez a pusztában (Szám 21,4–9), ami szintén Jézus-előkép (XII, 7). Amikor pedig az amalekiták

¹³ Ennek a nyugalomnak az újszövetségi jelentőségéről és értelmezéséről I. Laansma, J., *'I will give you rest'. The Rest Motif in the New Testament with Special Reference to Mt 11 and Heb 3–4* (WUNT 2.98), Mohr Siebeck, Tübingen 1997.

¹⁴ Ehhez I. Foerster, W., art. Ἰησοῦς, in ThWNT 3, 284–294, itt: 292–293.

¹⁵ Magyarul megjelent Vanyó László fordításában in Ókeresztény írók 3, interneten elérhető: http://www.ppek.hu/konyvek/Vanyo_Laszlo_Apostoli_atyak_1.pdf

elleni harcról (I. Kiv 17,8–16) számol be a Barnabás-levél szerzője, akkor át is írja az eredeti szöveget, hogy ily módon emelje ki még jobban azt, hogy Józsue neve és egész lénye Krisztus-prófécia. Az eredeti tórai szövegben ugyanis ezt olvassuk: [Az Úr így szólt Mózeshez:] „Írd le ezt emlékül egy könyvbe, és közöld Józsuével, hogy az amalekiták emlékét kitörlöm az ég alól” (Kiv 17,14). A keresztény apokrifben már ez áll: „Tekercset végy kezedbe és írad, ezeket mondja az Úr: a végső napokban Isten Fia gyökerestől fogja kiirtani Amalek egész házát” (XII, 9).

A Józsue–Jézus-párhuzammal a jeles II. századi apologéta, Jusztinosz is foglalkozik a *Párbeszéd a zsidó Trüphónnal* című művében.¹⁶ „A Kivonulás könyvében misztériumban nyilvánította ki Mózes bokrában, hogy magának Istennek a neve Jézus is, amit nem nyilatkoztatott ki sem Ábrahámnak, sem Jákobnak, mi pedig megismertük. Így fogalmaz ugyanis: És az Úr ezt mondta Mózesnek: «Mond meg ennek a népnek: Íme, elküldöm angyalomat a színed előtt, hogy őrizze utadat, hogy bevezessen abba az országba, amelyet készítettem neked. Figyelj rá, hallgass rá, ne légy bizalmatlan vele. Mert soha nem hagy el téged: az én nevem van rajta». Ki az tehát, aki bevezette atyáitokat az országba? Értsétek meg végre, hogy az volt, akit ezzel a névvel illettek: Jézus [azaz Józsue], akit azelőtt Auszésznek neveztek. Ha ezt megértettétek, fel fogjátok még ismerni azt is, hogy annak a neve, aki ezt mondta Mózesnek: «Az én nevem van rajta», Jézus volt. De hívták Izraelnek is, és ugyanígy ezt a nevet adta Jákobnak is” (LXXV, 1–2). Amint látható, Jusztinosz Józsue történeti alakját teljesen más dimenzióba emeli át: mivel Isten maga az, aki a népet bevezeti (angyala révén) az ígéret földjére, ezért azt is lehet mondani, hogy a Józsue igazából Istent magát takarja.¹⁷

Jusztinosz ezt követően egy egész fejezetet (CXIII) szentel annak bemutatására, hogy Józsue valójában Jézus előképe. Felidézve történeti alakját, emlékeztet rá, hogy Mózes maga adta neki a Jézus nevet (CXIII, 1). Márpedig a névadás nem lehet véletlenszerű, ahogyan Ábrahám vagy Sára esetében is megmutatkozik (CXIII, 2). Így lesz Auszészből, Nun fiából Jézus, akinek ezzel az élete is megváltozik, hiszen Mózes utódjává emelkedik, és bevezeti a szentföldre a népet (CXIII, 3). „Jézus, a Krisztus is így vezeti majd vissza a nép diasporáját, és felosztja majd a jó földet, de nem ezek szerint [értsd: más módon]” (uo.). „Ugyanis amaz ideigtartó

16 A következő szövegkiadást vettük alapul: Archambault, G. (szerk.), *Justin: Dialogue avec Tryphon*, Picard, Paris 1909 (voll. I–II), az interneten: <https://archive.org/details/dialogueavectryp01just> és <https://archive.org/details/dialogueavectryp02just>; magyarul megjelent az Ókeresztény írók című, Vanyó László által szerkesztett sorozat 8. kötetében (*A II. századi görög apologéták*, SZIT, Budapest 1984, 133–311, ford. Ladocsi, G.).

17 Lesznek még összetettebb olvasatok is, amikor két ugyanazon cselekvést más-más alannal leíró szöveghely (az Úr angyala, illetve Józsue jár a nép előtt), a Kiv 23,20–23 és a Józs 24,11 összevetése nyomán egyesek arra a következtetésre jutnak, hogy Józsue apokaliptikus–angyali alak, akit akár Metatronnal is lehet azonosítani. Ehhez l. Foerster, W., art. Ἰησοῦς, in ThWNT 3, 284–294, itt: 291.

örökséget adott nektek, lévén nem volt Krisztus Isten, sem Isten Fia; emez azonban szent feltámadása által az örökkévaló javat fogja megadni nektek. Amaz megállította a napot [Józs 10,12], mivelhogy már előbb Jézusnak nevezték el, és erőt kapott emennek a lelkéből” (CXIII, 4). Ezen túlmenve Jusztinosz kijelenti, hogy a második, az Istenfű Jézus volt az, aki beszélt Mózeshez, Ábrahámhoz, a pátriárkákhoz, s aki aztán emberként megszületett a Szűztől (uo.).

A fejezet zárását egy szép allegorikus exegézis képezi. Miután az apologétia kifejti, hányszor hasonlítja az Újszövetség köhöz, sziklához Jézus, feleleveníti azt az esetet, amikor Józsue kőkéssel metélte körül másodszer, újra Izrael fiait: „Abban az időben így szólt az Úr Józsuéhoz: «Csinálj magadnak kőből kést, s újra metéld körül Izrael fiait!» Józsue csinált magának kőből kést, és körülmetélte Izrael fiait a Fitymák dombján” (Józs 5,2–3). Mindezt Jusztinosz párhuzamba állítja a szív körülmetelésének páli igényével, vagyis nem elég a testi körülmeteltség, lélek szerinti körülmetélkedésre is szükség van (1. Róm 2,25–29). „Ez az a körülmetelés, amelyre Isten ekkor Jézus [itt: Józsue] által buzdít, hogy metéljék körül azokat, akik már megkapták előzőleg az Ábrahámval kezdődő körülmetélést” (CXIII, 7) – márpedig ha Jézus a szikla, a kő, amelyből a kés készül, akkor ő az, aki által elnyerhető a második, szív- és lélekbéli körülmetélkedés. Ezt a gondolatot Tertulianus is átveszi, amikor arról beszél, hogy a Józsue által másodszer körülmetéltek előképszerűen azokat jelentik, akiket most Jézus által, lélekben metéltek körül.¹⁸

A Józsue–Jézus-névazonosítás tehát teljesen kiterjed Jusztinosznál, magába olvasztja a teljes üdvrendet. A név magát Istent jelenti, s ily módon a történelmi Józsue által végbevitt tettek magát Isten nyilatkoztatják ki, illetve előremutatnak a megtestesülésben születendő második Józsuéra–Jézusra. Amikor pedig a zsidóság látta az első Józsue hatalmas tettét, a nap megállítását az égen, akkor az apologéta felveti a kérdést: hogyan lehet, hogy nem ismerte fel a második Józsuét, a názáreti Jézust (CXXXII, 1)? Jusztinosz újabb allegorikus értelmezést is nyújt, amikor feleleveníti, miként jutott a frigidláda a filiszteusok kezére, s azok hogyan juttatták aztán vissza a zsidóknak: az ember által nem vezetett tehének Bet-Semesbe, egy bizonyos Józsue szántóföldjéhez mennek, s ott megállnak (1Sám 6,1–19). Az apologéta szerint ez utal arra, hogy az Egyiptomban élő szolga nép csakis a Hatalmas vezetése alatt, Józsue–Jézus által érheti el a szabadságot és az ígért földjét (CXXXII, 3) – ennek a gondolatnak a végső távlata már a Krisztusra mutat.

Ugyanezt a megközelítést leljük fel Alexandriai Kelemennél, aki így ír: „»Prófétát támaszt nektek« – mondja – »az Úr, mintegy a testvéreid köréből«, Jézust, Nun fiát, aki Jézusra, Isten Fiára utal. Ugyanis Jézusnak a neve az Úr árnyékírása [rejtett üzenete], amelyet kihirdet a törvényben. [...] »Hallgassatok rá« – mondja – »és az az ember,

18 L. *Adversus Marcionem* III, 16.

aki nem hallgat erre a prófétára, teljességgel elvész«. Ily módon az üdvös pedagógus neve prófétáltatik nektek”.¹⁹ Ezt a vonalat követi Lactantius²⁰ és Euszebiosz²¹ is.

Lyoni Szent Iréneusznál találkozunk azzal a gondolattal, amely felbukkan a *Párbeszéd a zsidó Trüphónnal* című műben is (CXIII, 4), ahol arról ír Jusztinosz, hogy Józsue hatalmas tetteit a Jézus lelkéből való részesedés révén vitte végbe a nap megállítását az égen. Lyon vértanú püspöke *Az apostoli igehirdetés feltárása* című művében²² azt írja, hogy amikor Mózes megváltoztatja Auszész nevét, akkor tulajdonképpen kinyilatkoztatásban kapja meg Istentől a Jézus nevet. Ekként Mózes a föld kikémlésére küldötteket „a Név erejével küldte, úgy híve, hogy épen és egészségesen kapja majd vissza őket, annak a Névnek a vezetése alatt, amely átadatott” (nr. 27).

Összegzés

Amint látható, a korai keresztény szerzők recepciójában Józsue kapcsán kettősség mutatkozik. Egyrészt – az újszövetségi perspektívába helyezkedve – (üdv)történeti működésének nem juttatnak központi szerepet, alakja nem válik kiemeltté vagy másoknál hangsúlyosabbá. Ugyanakkor tisztában vannak azzal, hogy – követve a LXX-fordítás görög alakját – neve azonos a názáreti Jézus nevével. Így Józsue előképként, sőt próféciaaként nyer értelmezést: végső soron a néppel való bevonulása az Ígélet Földjére Jézus nagy bevonulását jövendőli meg a Mennyei Jeruzsálemba, az Örök Szentélybe.²³ Mindez azt is jelenti, hogy a Jézus-név, amelyet Mózes ad leendő utódának, isteni kinyilatkoztató karakterrel bír, s ezáltal lehetővé teszi, hogy ószövetségi viselője részesedjen az újszövetségi Krisztus lelkéből, erejéből. Ez az oka annak, hogy minden, ami Józsue neve alatt történik, végső soron Jézus Krisztus lelkében és erejében játszódik le. Ő pedig Isten, az Atyának a Fia, ebből kifolyólag a Jézus-név egyetemes jelentőségű a teljes Tanach számára, hiszen Aki ott szól az emberhez, végső soron Az, Aki e név alatt megtestesül. A keresztény patrisztika szempontjából tehát Józsue nem annyira mint személy és egyedi történelmi szereplő, hanem mint a Név hordozója érdekes, aki pusztán létével, végbevitt tetteivel szavak nélkül prófétál arról, akinek majd el kell jönnie.

19 *Paedagogus* I, cap. VII, 60, 3.

20 *Inst. Div.* IV, 14.

21 *Hist. Eccl.* I, III, 3–4.

22 Magyarul: Ókeresztény írók, vol. 8: *A II. század görög apologétái*, SZIT, Budapest 1984.

23 Ehhez l. Ounsworth, R. J., Πρόδρομος υπέρ ήμῶν εισηλθευ Ἰησους (*Hebrews 6.20*). *The Soteriology of Christ's Entry into the Heavenly Sanctuary in Relation to Joshua's Entry into the Promised Land* (Diss. ad Doct.), University of Oxford, Oxford 2010.

VÍZ Péter

Krisztusi Szolidaritás (Christian Solidarity International CSI)

Magyarország, ügyvezető igazgató

KERESZTÉNYELLENES JOGSÉRTÉSEK A VILÁGBAN – 2015

Afganisztán

A dél-afrikai Werner és dr. Hannelie Gronenwald házaspár családja 2003 óta Kabulban élt. 2014. november 29-én rendőrnek öltözött talibánok két gyermekükkel együtt – Jean-Pierre (17 éves) és Rode (15 éves) – agyonlőtték a családapát. Az orvos édesanya, aki éppen betegeket látogatott, túlélte. Az özvegy 2014. december 12-én a hazaszállította a holttesteket Pretoriába, ahol eltemetik őket.

Földühödött iszlámisták 2015. március 19-én Kabulban a nyílt utcán gyilkoltak meg egy nőt, mert azt hitték, hogy elégetett egy Koránt. A holttestet elégették. 2015. május 5-én a bíróság négy tettest lincselés vádjával halálra ítélte. A bizonytalan politikai helyzet következtében állandósult a vallási erőszak és bűnözés, amelynek célpontjai szinte mindig a csupán csekély számú afgán nem muzulmán hívők.

Földühödött iszlámisták 2015. március 19-én a fővárosban, Kabulban a nyílt utcán meglincseltek egy 27 éves nőt, mert állítólag elégetett egy Koránt. A politikai bizonytalanság kedvez a vallási erőszaknak és a bűnözésnek, amely sokszor a mindössze pár ezer nem muzulmán hívő ellen irányul.

Arab világ

Hova lett az arab tavasz? Egyiptom az Interpallal keresteti a „halál sejkjét”, Juszuif al-Karadavit, a Muzulmán Testvériség lelki vezetőjét. Az Egyesült Arab Emírségek (EAE) terrorindexre tette az Amerikai-Iszlám Kapcsolatok Tanácsa (CAIR) szervezetét. *Szalman bin Hamad bin Isza Al Khalifa, a Bahreini Királyság koronahercege pedig 2014. december 5-én „totalitárius ideológiának” bélyegezte az iszlámizmust.*

Argentína

Marcelo Nieva lelkész Córdobaiban gyülekezete fennmaradásáért küzd, melyet sok volt prostituált és kábítószerfüggő látogat. Egy új rendelkezés lépett életbe a „lelki manipulációkról”, így a lelkész temploma a helyi politikusok célpontja lett,

és családját is fenyegetések érik. Nieva 2014 októberében túlélte egy ellene elkövetett merényletet, de gyülekezetét a hatalmas nyomás miatt el kellett hagynia. Most azért küzd, hogy akkori támadóit fogják el, és folytathassa az egyházi szolgálatot.

Ausztria / Szaúd-Arábia

Megszűnik a bécsi székhelyű Szaúd-Arábiai Abdullah Király Központ (KAICIID)? Az iszlám „párbeszédközpont” mélyen hallgat a szaúdi Raif Badavi blogger ügyében, akit Rijádban 1000 korbácsütésre büntettek. Heinz Fischer osztrák szövetségi köztársasági elnök után legutóbb Werner Faymann szövetségi kancellár is követelte, hogy az iszlám központ egyértelműen határolódjon el az emberi jogok durva megsértésétől.

Banglades

Konobariban elhíresztelték, hogy a keresztény iskolában áttérésre kényszerítik a diákokat. 2014. november 5-én mintegy 200 főnyi földühödött iszlámista rohanta meg az épületet, és megverték a tanárokat. 12 oktató megsebesült, egyikük, a 25 éves Sumitra Kunda tanárnő súlyos fejsérülést szenvedett. Banglades lakosságának 90%-a szunnita muzulmán, 9,5%-a hindu és csak kevesebb mint 1%-a keresztény.

A hatóságok 2014. november 9-én Nabinagarban (Lalmonirhat) benyomultak egy magánlakásba, ahonnan elhurcoltak két evangéliumi lelkészt és 41 hívőt. A gyülekezeti tagok egy éjszakát töltöttek az őrsön, majd másnap hazamehettek, de a lelkészeket 2 év börtön fenyegeti. Az a vád ellenük, hogy megsértették a muzulmánok „vallási érzelmeit” és tisztességtelen eszközökkel térítették. Egy iszlámista párt tagjai is részt vettek a találkozón, és ők hívták ki a rendőrséget.

Niloy Neel bloggert 2015. augusztus 7-én egy bozótvgó késsel megölték. Ő már a negyedik internet blogger idén, akivel militáns iszlámisták végeztek. Imran H. Sarkar, a helyi bloggerhálózat vezetője kijelentette: „Neel fölszólt a fundamentalizmus és szélsőségség ellen, de védelmébe vette a nőket és a kisebbségek tagjait is.”

Belgium

Az Európai Bizottság évente megrendezett párbeszéd találkozóján fogadta a zsidó, muzulmán, hindu, buddhista és mormon vallási közösségek vezetőinek 15 tagú küldöttségét Brüsszelben. „Csak közösen győzhetjük le a radikalizmust és a fundamentalizmust. A vallások közti párbeszédnek központi szerep jut társadalmaink értékmegőrzésében” – nyilatkozta Antonio Tajani, az Európai Parlament elnökhelyettese, követelve a fiatalság bevonását a párbeszédbe. Reinhard Marx bíboros,

az *Európai Közösség Püspöki Konferenciái Bizottságának (COMECE) elnöke hangsúlyozta: a társadalmi kirekesztés mögött sokszor a modern világ fenyegettségétől való félelem bújjik meg. „A vallási üzenet azonban segíthet megtanulni egymás közötti kapcsolatainkban a szabadság felelősségét, és elnyerni a sokféle-ség tiszteletét.”*

Dánia

Hajj Szaíd imám 2015. február 13-án Koppenhága al-Faruq mecsetében tartott pénteki prédikációjában elítélte a vallásközi párbeszédet, és dicsérte Mohamed háborúját a zsidók ellen. Ennek hatására a palesztin származású Omár el-Husszeini tüzet nyitott egy, a szólásszabadságról rendezett konferencia közönségére, és egy zsinagógára, amelyben két ember életét vesztette. A dániai rendőrség később lelőtte a merénylőt.

Dél-Afrika

2015. április 20-án ismeretlenek Ixopoban (Kwa Zulu Natal tartomány) a saját szobájában megerőszakolták és megölték Stefanie Tiefenbacher katolikus apácát. A 86 éves osztrák születésű nővér 60 éve térített Dél-Afrikában, és elsősorban a nyomorgó gyermekeket segítette.

Egyiptom

2015. január 13-án a felső-egyiptomi Luxor közelében agyonlőtték Sahíd Neszemisz Szarufim 38 éves keresztényt. Hasszán Bagdadi, a tettes annak a vádlottnak rokona, aki jelenleg bíróság előtt áll, mert 2013. júliusban vallási indítékből meggyilkolta Szarufim unokatestvérét. A Szarufim család életveszélyes fenyegetéseket kapott, és megfélemlítették őket, hogy ne merjenek följelentést tenni az ügyben.

Abdel Fattah al-Szisi egyiptomi államelnök 2015. január 6-án a kairói Szent Márk katedrálisban részt vett az ortodox karácsonyi misén, és kifejezte jókívánságait. Egyetlen hivatali elődje még csak hasonlót sem tett soha. Aki az iszlámban Jézust Isten Fiának vallja meg, az megbocsáthatatlan istenkáromlást követ el.

A kairói kormány láthatólag nagyobb vallásszabadságot akar. Bejelentették az egyiptomi tankönyvek felülvizsgálatát, és új kiadások előkészítését, hogy megelőzzék a vallási extrémizmust. A jövőben az iszlám al-Azhar Egyetem kórházaiban keresztény orvosok is dolgozhatnak. A dékán kijelentette, hogy konkrét intézkedéseket tesznek a keresztények és muzulmánok közti együttműködésre. Abdel Fattah al-Szisi elnök az al-Azhar mecsetben tartott beszédében „iszlám megreformálására” szólított föl.

A rendőrség 2015. május 20-án Mínya tartomány egy elhagyatott házából szabadította a ki a négy nappal korábban elrabolt koptokat. A négy férfi zarándoklatra indult Dzsabal al-Tair Szűz Mária templomába, amikor ismeretlenek elfogták őket. Az emberrablók több mint 20 millió forintnak megfelelő egyiptomi fontot követeltek a családoktól szabadságuk fejében. A foglyokat bántalmazták és halálal fenyegették.

Mohamed Murszi elnököt 2013. július 3-án katonai puccsal megfosztották a hatalomtól. A hadsereg ezzel véget vetett a Muzulmán Testvériség egyéves kormányzásának. Murszi uralma alatt nőtt az ország keresztény kisebbségére nehezedő nyomás. Bár az új rendszer nem iszlámista, a koptok ma is veszélyben vannak, rendszeresen megtámadják és elrabolják őket.

A rendőrség 2015. május 20-án Mínya tartomány egy félreeső épületében megtalálta és kiszabadította a korábban elhurcolt négy koptot. A férfiak Dzsabal al-Tair Szűz Mária templomának zarándoklatán vettek részt, amikor ismeretlenek elrabolták őket. Családjaiktól mintegy 21 millió forintnak megfelelő egyiptomi font váltságdíjat követeltek. A túszokat bántalmazták és halállal fenyegették.

Hasszán Bagdadi 2015 januárjában agyonlőtt egy kopt keresztényt. Vádat emeltek ellene, ám most szabadlábra helyezték. Az illetékes bíró szerint beszámíthatatlan, hisz a vádlott lelki betegségben szenved. A döntést fölháborodottan kommentálta Szafvat Szaman, a Nation Without Borders emberjogi mozgalom igazgatója: „Sokan színlelnek pszichiátriai beszámíthatatlanságot pusztán azért, hogy büntetlenül megússzák a keresztények bántalmazását vagy megölését.”

Egy bíró vád alá helyezte a keresztény Medhat Ishakot, mert az bibliát adott egy muszlim férfinak. Ishakot először 14 nap börtönre, majd ezt követően 1 hónapra elítélték. Rafik Rafaat, a keresztény férfi ügyvédje szerint a bíró mindaddig meg fogja hosszabbítani a büntetését, míg a közvélemény figyelme végleg elterelődik az ügyről.

Egyiptom / Líbia

II. Tavadrosz kopt ortodox pátriárka mártírrá avatta az Iszlám Állam (IS) által Líbiában lefejezett 21 egyiptomi keresztényt. Az IÁ terroristái 2015. február 15-én videofelvételt tettek közzé az interneten a gaztettről, ezzel a megjegyzéssel: „vérrel írott üzenet a kereszt népének”.

Észak-Korea

A hatóságok 2015 májusában őrizetbe vették Jeffrey Fowley amerikai keresztényt, mivel Chongjin város egyik klubjának WC-jében hagyta a bibliáját. A nyomozók állam elleni bűncselekménnyel vádolják. A sztálinista diktatúra legnagyobb ellenségei a keresztények. Már egy biblia birtoklása is elég a büntetőtáborhoz vagy kivégzéshez.

Fehéroroszország

Egy újonnan bevezetett törvény szerint a polgári szolgálatra kötelezettek kétszer annyi ideig szolgálnak, mint a sorkatonák. A rendelkezés a 40-50 év közötti férfiakra vonatkozik.

A nem vallási okokból vagy pacifista meggyőződésből katonai szolgálatot megtagadók nem végezhetnek polgári szolgálatot. A kötelező katonai szolgálatot megtagadó fiatalok csak kis részének engedélyezik a fegyvertelen katonai szolgálatot.

Emberi jogi szakértők hangsúlyozzák, hogy a jelenlegi formájában alkalmatlan törvényt összhangba kell hozni a nemzetközi emberjogi normákkal. Asiyeuski, a „For Alternative Civilian Service“ kampány tagja ezt a bejegyzést írta blogján a törvény kihirdetésének napján: „Sok éve szorgalmaztuk egy ilyen törvény megszületését. Ez most egy rossz törvény. De legalább létezik és ez jó.”

Fülöp-szigetek

A keresztény Zamboangában fölrobbantottak egy buszt, melynek során egy 14 éves lány meghalt és 33 utas megsérült. A muszlim többségű Mindanao – itt található Zamboanga város is – autonómiát akar, de Maria Isabelle Climaco polgármester hevesen ellenzi ezt. A fülöp-szigeteki kormány hangsúlyozza, hogy az egyezség aláírásával megszűnnének a terrortámadások.

Gáza

2014-ben több ezer keresztény menekült el a Gázai övezetből a fenyegető helyzet miatt. Gáza 3. században született ősi keresztény közösségét kipusztulás fenyegeti: létszámuk 2007-re az eredeti 10 ezer fő felére apadt, és 2014-ben mindössze 1350-en maradtak. A keresztények elűzéséért a szélsőséges iszlámista csoportokat, mindenekelőtt a Hamászt terheli felelősség.

Az izraeli katonaság 2015. július 8-án offenzívát indított a Gáza övezetben az iszlámista Hamász rakétatámadásainak megállítására. Az akció főleg polgári áldozatokat követelt. Legkevesebb 1,8 millió ember él itt, többségük menekült táborokban. A határátkelőhelyeket lezárták, a menekülés lehetetlen. Imádkozunk az Izrael és Palesztina közti tartós békééért!

India

Mintegy 165 millió dalit tengődik a társadalom peremén. Az „érinthetetlenek” tartott páriákat gyakran kirekesztik, elnyomják és megfenyegetik. Legrosszabb helyzetben a keresztény és muzulmán dalitok vannak – őket nemcsak társadalmi

helyzetük, hanem vallásuk miatt is sújtják. Gyermekmunka, alultápláltság, és emberkereskedelem jellemzi a védtelen kítaszítottak mindennapjait.

Bangarapetben (Karnataka szövetségi állam) mise közben 25 radikális hindu verőlegény dulakodni kezdett az apostoli egyház templomában. Összetörték a szobrokat és a bútorokat. Nyolc hívő megsérült, kettőt közülük kórházba kellett szállítani. A gyülekezet lelkészét korábban megfenyegette egy, az uralkodó hindu nacionalista Indiai Néppárt (Bháratiya Dzsánata Párt, BJP) párthoz közelálló radikális csoport vezetője, követelve a szentmisék beszüntetését. A 2014-es Hindu Világkongresszus a keresztényeket a hinduizmus „öt legnagyobb ellensége” egyikeként nevezte.

A 2008-as keresztényellenes pogromok egyik vezetője 2014. december elején Indiában találkozott a CSI munkatársával. „Békét kerestem, de sehol sem találtam” – vallotta meg. A volt hindu hívő, aki rengeteg bajt és szenvedést okozott Kandamal tartomány keresztényeinek, a gyülekezet tagja lett.

A Szent Sebestyén katolikus templom (Új Delhi) 2014. december 8-án gyűjtogatás következtében súlyosan megrongálódott. Azt megelőzően több ezer keresztény vonult a 14 milliós nagyváros rendőr-főkapitánysága elé. Anil Couto érsek kijelentette, hogy a tüzeset legrosszabb félelmeit igazolta. 2014 májusában a hindu fundamentalista Narendra Modi lett az ország új miniszterelnöke.

Földühödött férfiak 2015. március 14-én éjjel Ranaghatban megtámadták a missziós iskolát. Az idős apácákat megerőszakolták, megszenteltelenítették a kápolnát, földülták az épületben található helyiségeket és ellopták az ott talált készpénzt és értéktárgyakat.

Radzsani egy téglagyárban dolgozott, ahol a főnöke kikezdett vele. Amikor a lány a rendőrségtől akart védelmet kérni, savval öntötte le. Radzsani túlélte a támadást, de az arca súlyosan eltorzult. A CSI – adományozóinknak hála – egy speciális klinikán kezelteti. Az első műtétje sikeresen lezajlott, de még több operáció vár rá a teljes fölépülésig.

2015. április 9-én botokkal és késekkel fölfegyverkezett hindu szélsőségesekből álló tömeg támadta meg egy evangéliumi hívők szabad ég alatti istentiszteletét Pebbairban (Talangana). Több hívőt olyan súlyosan megsebesítettek, hogy kórházi ápolásukra volt szükség. A rendőrség nem avatkozott be. A hatóságok csak egy nap múlva indítottak eljárást, de akkor sem „fegyveres támadás”, hanem csupán „jelentéktelen bűncselekmény” vádjával.

2015. április 21-én mintegy 60 radikál-hindu diák támadta meg Hazaribagh-ban (Dzsarkand szövetségi állam) a Szent Kereszt katolikus iskolát. Összetörték a berendezést, molesztálták a nővéreket és követelték, hogy az igazgató zárja be az intézményt. A rendőrség tétlenül szemlélte az eseményeket, és csak másnap vettek őrizetbe 16 támadót, majd kihallgatták őket. A fiatalok a hindu nacionalista Bharatiya-Janata-Party (BJP) tagjai, amelyhez Narendra Modi miniszterelnök is tartozik.

2015. április 21-én mintegy 60 radikális hindu diák támadta meg Hazaribagban (Dzsarkand szövetségi állam) a Szent Kereszt katolikus iskolát. Összetörték a berendezést, molesztálták a nővéreket és követelték, hogy az igazgató zárja be az intézményt. A rendőrség tétlenül szemlélte az eseményeket, és csak másnap vettek őrizetbe 16 támadót, majd kihallgatták őket. A fiatalok a hindu nacionalista Bharatiya-Janata-Party (BJP) tagjai, amelyhez Narendra Modi miniszterelnök is tartozik.

2015 májusában – újabb támadástól félve – Amtola település (Assam szövetségi állam) teljes keresztény lakossága elmenekült. Hindu szélsőségesek nem sokkal korábban egy rajtaütés során megsebesítettek 18 keresztényt és elpusztították a házaikat. Narendra Modi hindu nacionalista miniszterelnök hivatalba lépése óta megnövekedett a vallási kisebbségek elleni erőszak.

Keralában egy 47 éves apáca azt állítja, hogy két maszkot viselő férfi elkábította és megerőszakolta. A rendőrség nem hisz neki, és azt mondja, hogy csak erőszak kísérlet történt. Indiai keresztény szervezetek tiltakoznak, és rámutatnak: a hatóságok el akarják kenni az eset súlyosságát és tagadják a vallási motivációt. Sebastian Poomattam püspöki helynök kifejezte aggodalmát a keresztények elleni erőszak növekedése láttán.

Brinda Karat hindu politikus és volt parlamenti képviselő több jogot követel a keresztényeknek. A 2008-as, Kandhamalban elkövetett mézszárlásokra emlékezve kijelentette: „Az áldozatok még mindig az igazságra várnak. A tanúk félnek, és több vádlottat óvadék ellenében futni engedtek.”

Andra Pradesh kormánya védelmet nyújt a keresztény kisebbségeknek: szavatolják jogaikat, és megvédik templomaikat, hogy szabadon gyakorolják a hitüket. Csandrababu Naidu, a szövetségi állam miniszterelnöke ezt a Keresztény Egyházak Föderációjának képviselőivel folytatott találkozó után jelentette be.

Hindu szélsőségesek Hututag településen megtámadtak egy istentiszteletet. A lelkészt, Sarvadzsit Bhartit keresték, aki a fenyegetések elől itt keresett menedéket. A fanatikusok megverték a hívőket. Bharti lelkész megrendülten mondta: „Azzal fenyegetnek bennünket, hogy elkergetnek a falunkból, ha nem adjuk föl a hitünket.”

Indonézia

Az Iszlám Védelmi Front (Front Pembela Islam, FPI) Nyugat-Jáván 2014. október 11. óta négy evangéliumi templomot fenyegetett meg lerombolással, ezért be kellett zárni őket. Az FPI ezután a katolikus gyülekezetek ellen fordult. Az iszlámisták mellett a helyi hatóságok is gyakran bezáratnak templomokat, elnyomják az egyházakat vagy betiltják a miséket.

A hatóságok muzulmán fiatalok követelésére bezárattak 10 templomot. Aceh Singkilben radikális iszlámisták fölgyjújtottak egy templomot, és a zavargások során egy gyermek életét veszítette. A fenyegetések miatt 8 ezer keresztény a szomszédos Észak-Szumátrán keresett menedéket. Csak néhányan mertek visszatérni.

Irak

Néhány keresztény – a dzsihadisták 2014 nyarán adott ultimátuma ellenére – máig nem hagyta el Moszult (Észak-Irak). 2015. január 7-én a káld és szír katolikus egyház tíz idős tagját, akik eddig kitartottak, elűzték a városból. Ők, bár egyikük súlyos beteg, nem voltak hajlandók iszlámra térni. Két napig vándoroltak Észak-Irak harcok dúlta területein, míg végül Kirkukban egy káld közösség befogadta őket.

Az Iszlám Állam (IS) nyomtatott közleményben részletezi, hogy vallásalapító Mohamed próféta 1400 éves előírásai szerint hogyan kell helyesen bánni a női rabszolgákkal. A rendelkezés többek között a fogságba ejtett jezidi vallású nőkre is vonatkozik. A zsákmányolt nőket háziállatként (pl. szarvasmarha) vagy alárendelt tárgyi tulajdonként kell kezelni és szabadon eladhatók vagy elajándékozhatók.

Több mint 100 ezer keresztény menekült Kurdisztánba (Észak-Irak), mióta az Iszlám Állam (IS) megtámadta Irakot. A száműzöttek között van több tízezer jezidi, síita és más hívő. A jezidik helyzete különösen tragikus: ezrével gyilkolják meg a férfiakat, a nőket elrabolják, iszlámra kényszerítik és muszlim férfiakhoz kell feleségül menniük.

Az Iszlám Állam (IS) terrorhadserege Moszulban börtönnek használja a templomokat. A káld-katolikus Szent György kolostorból eltávolították a keresztet, szobrokat és egyéb keresztény szimbólumokat. 2014. december közepén az egykori cellákban 150 foglyot helyeztek el.

Az Iszlám Állam (IS) Moszulban megnyitott egy piacot, ahol az asszír keresztények és az egyház elkobzott tulajdonát adják el. A „Nazarénus végkiárúsítás” (Spoils of the Nazarenes) nevű vásárban értékes bútorokat és műtárgyakat kínálnak eladásra. A hívők elűzése után ezzel az évezredek kereszténység utolsó nyomait is kitörlik.

Az Iszlám Állam (IS) szélsőséges harcosai mintegy 40, Karakosból, Bartellből és Karamlesből származó keresztényt fogtak el Moszulban. Legtöbbjük a környékről menekült a városba, amikor az IÁ 2014 nyarán meghódította a tartományt. Az IS a foglyok szabadon bocsátásáért – akik közt van egy 3 éves kislány is – magas váltságdíjat követel.

Az Iszlám Állam (IS) nem tűri a keresztet és sírköveket – a „hitetlen szimbólumokat”. A harcosok összetörték Moszul ősi temetőjét Észak-Irakban. A dzsihadisták 2014. júniusban foglalták el a várost. Elűzték az összes keresztényt,

megszentségtelenítették és bezárták a templomokat. A városban korábban több mint 60 ezer keresztény élt, akik nehéz körülmények között Kurdisztánban és a környező régiókban kerestek menedéket.

Ismeretlenek 2015. május 5-én bagdadi lakásából elrabolták a 16 éves keresztény Juliana Georget, egy asszír pap unokáját. Miután családja több mint 15 millió forintnak megfelelő dinár váltságdíjat fizetett érte, szabadon bocsátották a lányt. A 2003-ban kezdődött támadások miatt eddig már több százezer iraki keresztény hagyta el a hazáját. Juliana családjának sem maradt más választása.

A radikál-islámista Iszlám Állam (IS) terrorszervezete Észak-Irak egyre nagyobb területét foglalja el. Moszul és a környék lakossága ezért Kurdisztán fővárosában, Erbilben keres menedéket. Sokan közülük keresztények. A menekültek helyzete különösen nehéz, és sokan meghalnak. Többségük már elvesztett minden reményt. John Eibner és Adrian Hartmann 2015. augusztus végén Erbilbe utazott, hogy segítsen rajtuk. Imádkozz a CSI Hamurabbi nevű bagdadi partnerszervezetéért, amelynek tagjai a legnehezebb körülmények közt nyomorgó üldözött keresztényeket támogatják.

Sikertelen merényletet követtek el Ajfan al-Isszavi sejk ellen. A szunnita törzsi vezér az Iszlám Állam (IS) halállistáján szerepel, mivel 2006-2008 között az amerikaiak oldalán harcolt az al-Kaida iraki szárnya ellen, ráadásul megtagadta az IS támogatását. A sejk az Anbári Ébredés Tanácsa elnevezésű szunnita csoport egyik vezetője.

Az Iszlám Állam (IS) terroristái Moszulban két napon belül 19 nőt gyilkoltak meg, csak mert nem akartak a dzsihádistákhoz feleségül menni – közölte Saeed Mamouzini, a Kurd Demokrata Párt (KDP) szóvivője az iraki al-Sumaria műholdas csatorna jelentése szerint.

A keresztények helyzete továbbra is életveszélyes az Iszlám Állam (IS) által ellenőrzött régiókban. Választaniuk kell: iszlámra térnek vagy megölik őket.

Az iraki kormány intézkedéseket hoz az országból elmenekült keresztények tulajdonának védelmére. Ezzel azt akarják megakadályozni, hogy a keresztények házaikat és más ingatlanjait azok távollétében elkobozzák – jelentette be Haidar al-Zamili, a bagdadi kormány igazságügy minisztere.

Kurdisztánból (Észak-Irak) sok tanár menekült el Európába a jobb élet reményében. Kavergosk menekülttáborából 8-10 tanár hiányzik. „A tananyagot le kellett rövidítenünk” – meséli Mohamed, a tábor vezetője. A tanárhiány egyik oka az, hogy a kurd hatóságok már nem tudnak bért fizetni.

A vatikáni Fides hírügynökség 2014. december 2-án jelentette, hogy az Iszlám Állam (IS) harcosai Moszulban több templomot – köztük a Kelet-Moszuli Szent György kolostort és egy káld katedrális – is börtönnek használnak. A Sacré Coeur nővérek káld kolostorát novemberben fölrobbantották. A Tigris parti városnak a harcok előtt több mint 2 millió lakosa volt.

Irán

Homayoun Shokouhi 2012 óta ült a sirázi börtönben, mivel egy földalatti gyülekezet elleni razzia során letartóztatták, de 2014. november 10-én végre szabadon engedték. Több keresztény – köztük Mojtaba Hosszeini és Vahid Hakkani –, akiket Shokouhival együtt vettek őrizetbe, ma is rács mögött van.

10 hónapig tartó fogva tartás után – csaknem 5 millió forintnak megfelelő riál óvadék ellenében – szabadon engedték a keresztény Amin Khakit. A férfit hét keresztény társával együtt még 2014. márciusban egy pikniken vették őrizetbe. Ötöt közülük hamarosan kiengedtek, a másik kettőt 2014. decemberig börtönben tartották.

Farshid Fathi, előzetesben lévő szabadegyházi vezetőt 2014. december 29-én újabb egy év börtönre ítélték. A lelkészt 2010 karácsonyán tartóztatták le. A mostani határozat egy, a hírhedt Evin börtönben történt incidenshez kapcsolódik. A fegyőrök két liter alkoholt találtak a fegyintézetnek abban a szárnyában, ahol Fathi cellája is volt. A rabot időközben már áthelyezték a Karadzsisban lévő Radzsadzsz-Szar fegyházba, ahonnan csak 2017-ben szabadulhat.

Miközben karácsonykor néhány nemzetközileg ismert keresztény foglyot szabadon engedtek, a rendőrség december 25-26-án razziákat tartott a házi istentiszteleti közösségekben és sok tagot őrizetbe vettek. Roudehenben több név szerint nem ismert hívővel együtt letartóztatták Mehdi Kiyán, Ali Sadreddine, Mohammad Kazemi, Alireza Naseri, Azin Foroodi, Mayam Narimani, Mohammad-Hossein Moridian keresztényeket, és ismeretlen helyre szállították őket. Victor Bet-Tamrazt, egy pünkösdista gyülekezet lelkészét, akit már pár évvel ezelőtt is bezártak, az Evin börtönbe vitték.

Közvetlenül 2014 karácsony előtt meglepetésre kiengedték a börtönből Reza Rabani, Alireza Hagnejad, Hosszein Barounazade és Rahman Bahmani keresztényeket. Rabani és Hagnejad 18 hónap fegyházbüntetést kapott és Dél-Iránba száműzték őket, mert nyilvánosság előtt beszéltek hitükről, ezzel „veszélyeztetve a nemzetbiztonságot”. Barounazadét és Bahmanit is hasonlóval vádolták. 2014 karácsony előtt országszerte sűrűsödött a razziák és letartóztatások száma. Istennek hála a foglyok váratlan kiszabadulásáért!

36 évvel ezelőtt – 1979. április 1-jén – jött létre az Iráni Iszlám Köztársaság, amely tart a kereszténységtől, amelyet a nyugati befolyás eszközeként lát. Az iszlámról elhajlókat halállal büntethetik. Jelenleg is sok szabadegyházi keresztény van rács mögött.

1979. április 1-jén kiáltották ki az Iráni Iszlám Köztársaságot. Az ország vezetői szerint a „kereszténység a nyugati befolyás gyümölcse” és fenyegeti az államot. Becslések szerint Iránban 450 ezer keresztény él, köztük sok az iszlámról áttért konvertita, akik csak földalatti gyülekezetekben mernek találkozni. Az iszlámról való áttérést halállal büntethetik. Házi istentiszteletek látogatása miatt sok

keresztényül börtönben. Csak 2014-ben 75 keresztényt tartóztattak le a rendőrségi razziák során. Többet, mint az előző évben, bár 2013 augusztusa óta a mérsékeltnek tartott Hasszán Róhani lett Irán új elnöke.

A titkosrendőrség 2015 februárjában átkutatta a keresztény Mehdi Reza Omid, Szaheb Fadaie és Jasszer Moszajebzadeh lakását. Kihallgatták mindhárom földalatti egyházi tagot, majd az ország elhagyására kényszerítették őket. Szabadegyházi tevékenysége miatt Omidit már 2012-ben és 2013-ban is rövid időre őrizetbe vették. 2013. október 6-án 80 korbácsütésre ítélték, mert bort ivott az úrvacsorán.

Ebrahim Hosszein Zadeh 2014. november 17-e óta nem ad életjelt magáról. A 32 éves házi istentiszteleti gyülekezeti vezetőt Sirázban vették őrizetbe lelkesi tevékenysége miatt. Azóta semmit sem tudunk róla. Tartózkodási helye ismeretlen. Zadeh 2009-ben tért iszlámról keresztény hitre, majd egy iráni illegális gyülekezet vezetője lett.

Victor Bet-Tamarz, az asszír pünkösdisták gyülekezet vezetője 2015. március 1-jén elhagyhatta az Evin fegyházat. Az idős lelkeszt 2014. december 26-án tartóztatták le az iráni titkosrendőrök. Imaházát már 2009-ben bezárták, mivel Bet-Tamarz továbbra is farszi nyelven prédikált annak ellenére, hogy a hatóságok ezt megtiltották neki, sőt követelték, hogy a farszi nyelvű tagokat zárják ki az istentiszteletekről.

A titkosrendőrség 2015 februárjában átkutatta a keresztény Mehdi Reza Omid, Szaheb Fadaie és Jasszer Moszajebzadeh lakását. Kihallgatták mindhárom földalatti egyházi tagot, majd az ország elhagyására kényszerítették őket. Szabadegyházi tevékenysége miatt Omidit már 2012-ben és 2013-ban is rövid időre őrizetbe vették. 2013. október 6-án 80 korbácsütésre ítélték, mert bort ivott az úrvacsorán.

Több mint három év fogság után 2015 márciusában szabadon engedték Mojtaba Szajíd Aladdin Hosszein keresztény férfit. Hosszeint több társával 2012 februárjában vették őrizetbe. Három év 8 hónapra ítélték, mert egy illegális házi istentiszteleti gyülekezet tagja volt. A bíróság jó magaviselete miatt elengedte hátralevő büntetésének letöltését.

Farshid Fathi lelkeszt, aki egy iráni földalatti gyülekezetben végzett tevékenysége miatt 2012. december óta börtönben van, újabb 2 év fogság fenyegeti. A börtönigazgatóság különleges engedélyével bibliát tarthatott a cellájában. A fegyház muzulmán lelkesze viszont követelte, hogy Fathi adja le a bibliáját. Mivel a keresztény férfi ezt az engedélyre hivatkozva nem tette meg, az imám becsületsértés miatt panaszt emelt ellene.

Ebrahim Firouzi keresztényt „állambiztonság veszélyeztetése” feltételezett vádjával újabb 5 év börtönre ítélték. A férfi iszlámról kereszténységre tért, és 2013 augusztusában egy keresztény internetes honlap üzemeltetése miatt már több évre elítélték. Amint az iráni keresztények esetében gyakori, kémkedéssel és rendszerellenes propaganda terjesztésével is vádolják.

A 2012. szeptember óta Karadzsanban fogva tartott Szaíd Abedini lelkészt radikális iszlámista foglyok fenyegetik. Az iráni-amerikai kettős állampolgárt házi istentiszteleti közösségek és árvaházak alapítása miatt 8 évre ítélték. Abedini csak rövid időre hagyhatja el a celláját, mert a börtönudvaron az Iszlám Állam (IS) radikális terrorszervezet követői veszélyeztetik az életét, akik a hite miatt meg akarják gyilkolni.

Kambodzsa

Elkezdődött annak a 35 mártírnak a boldoggá avatási eljárása, akik a Pol Pot rezsim és a Vörös Khmerek keresztényüldözéseinek estek áldozatul. A kambodzsai, vietnami és francia származású vértanúkat 1970-1977 között gyilkolták meg. „Az egyszerű hívők mellett Joseph Chhmar Salas kambodzsai püspököt, papokat, hitoktatókat és misszionáriusokat is kivégeztek” – állítja Gustavo Adrian Benitez, a laoszi és kambodzsai Pápai Missziós Művek igazgatója. Az eljárásnak spirituális értéke is van: „A kambodzsai egyház, amelynek munkatársait és intézményeit is elpusztították, újra virágzik. Ha visszatekintünk a kambodzsai egyház helyzetére a Pol Pot rezsim idején, láthatjuk, hogy a hős mártírok a hívekkel együtt mindent megtettek, hogy a hit lángja tovább lobogjon.”

Vietnamban elnyomják a keresztényeket. Ezért sokan a szomszédos Kambodzsaába menekülnek. Nemrég 200 keresztény montagnardból csak 13-an kapták meg a menekültstátuszt. A montagnardok többsége Vietnam központi részsein él. 2001-2004 között legalább kétezren vándoroltak ki, hogy megszabaduljanak a Hanoi kormány erőszakos elnyomásától.

Kamerun

Az iszlámista Boko Haram támadásai miatt éhínség fenyeget a nigériai-kameruni határ menti körzetekben. A farmerek hanyatt-homlok hagyják el földjeiket, miközben egyre több menekült érkezik Nigériából a határsávba – jelenti a Kameruni Evangéliumi Egyház elnöke. Mivel a nigériai és kameruni csapatok alakulatai eddig nem tudtak közös átkaroló hadművelettel egyesülni, a menekültek és az őslakosok továbbra is védtelenül ki vannak szolgáltatva a Boko Haram támadásainak.

Az ország északi részén különösen elterjedt a kiskorúak kényszer kiházásítása. A régióban élő nők ezért létrehozták az „Aldepav” nevű szervezetet az áldozatok gondozására. Az érintett kislányok édesanyáinak jogsegélyt nyújtanak. Eddig 87 lánynak vásárolták vissza a szabadságot, és a szövetség kifizeti iskoláztatási költségeiket is. Mindenekelőtt a mafa és kapsiki törzsek vesznek el hozomány (pénz, jószág, tehén vagy más áru) fejében lányokat. Kamerunban – ahol a lányok a törvény szerint már 15 éves korukban férjhez adhatók – jól jövedelmező üzlet a lánykérés.

A radikál iszlámista Boko Haram Nigériából már a szomszédos Kamerunba is betör. 2015. július végén egy Bargaram elleni támadás során több civilt elharcoltak, köztük Jean Marcel Kesvere evangélikus lelkészt. Pár nappal később egy szomszédos faluban megtalálták a holttestét. Kesvere hátrahagyta feleségét és nyolc gyermekét. Imádkozzunk a családjáért és azért, hogy a Boko Haram ne terjeszkedhessen tovább Kamerunban.

Kazahsztán

Iklasz Kabdujakasovot, a Hetednapos Adventisták tagját 5-10 év közötti börtön fenyegeti. A férfit „vallási széthúzással” vádolják. A titkosszolgálat több mint egy éven át megfigyelte. Kabdujakasovot 2015 augusztusában vették őrizetbe.

Kenya

Az al-Sabab iszlámistái 2014. november 22-én a somáliai határ közelében kivégeztek 28 embert. A terroristák megállítottak egy buszt, és leszállították azokat az utasokat, akik nem tudtak fölolvadni a Koránból, majd fejbe lötték őket. A somáliai al-Sabab egyre gyakrabban követ el terrortámadásokat Kenyában, mióta a kenyai hadsereg részt vesz az iszlámista szélsőségesek ellen Szomáliában indított harcban. Kenya lakosságának 83%-a keresztény.

2014. november 17-én Mombasza egyik nyomornegyedében szélsőséges iszlámisták lekaszaboltak több férfit, köztük Joshua Muteti lelkészt. A macsétékkel felszerelkezett fiatalok felszólították a buszmegállóban várakozókat, hogy mondják el az iszlám hitvallást. Aki erre nem volt képes, azt lemészárolták. Az elmúlt hónapok során rendszeressé váltak a keresztényellenes támadások Mombaszában.

Ismeretlenek 2015. január 11-én Mombasza egyik templomának kapujában lelőtték George Murikit. A merénylet eredetileg a lelkész ellen irányult, akit a gyilkos összetévesztett a 25 éves kereszténnyel. Kenya északi részén és a tengerparton egyre több iszlámista támadás éri a papokat és hívőket. A terroristák a keresztények és a kormánycsapatok ellen harcolnak.

Miután a somáliai iszlámisták 2014 júliusában megölték az apjukat, 2015. február 22-én megtámadták a házukat és megsebesítették az Anna és Karuiki testvéreket. Az árván maradt gyerekeket muzulmán szomszédai mentették meg. Pár nap elteltével ugyanebben a körzetben fölgyújtottak egy templomot, amelyet már a 2014. júliusi keresztényellenes zavargások idején is támadás ért.

Az iszlámista al-Sabab harcosai 2015. március 17-én Tharaka Nithiben (Északkelet-Kenya) megtámadtak egy pünkösdista gyülekezetet, megöltek négy és súlyosan megsebesítettek három hívőt. A támadók vadásztak elkötelezett tagokként ismert áldozataikra, és elégették a holttesteket. Abdulaziz Abu Muszab, az al-Sabab szóvivője kijelentette: nem hagynak föl a célzott támadásokkal.

A szomáliai al-Sabab iszlámista terroristái 2015. április 2-án Garissa városban megtámadták az egyetemet, kiválogatták a nem muszlim diákokat és 147-et hidegvérrel megöltek közülük.

Az ország történelmének egyik legsúlyosabb támadása történt 2015. április 2-án, amikor az iszlámista al-Sabab milicistái megtámadták Garissa város egyetemét, és foglyul ejtettek több mint 700 diákokat. Aki muszlimnak vallotta magát, azt elengedték, miközben a keresztények többségét a helyszínen kivégezték. Összesen 148 fiatal halt meg, és több mint 100 – részben súlyosan – megsérült. A szomáliai al-Sabab Kelet-Afrika több államában is háborút indított a kormányok és a keresztény lakosság ellen.

A tengerpart mellett található Lamu katonai tábora elleni merényletben a szomáliai al-Sabab 11 milicistája halt meg. Két meggyilkolt támadó nyugati ország állampolgára volt. Egyikük egy iszlámra tért angol, aki az iszlámista al-Sababhoz csatlakozott. A támadásban két kormánykatonára is életét vesztette. Az összejövetelt megelőző éjszakán körülbelül 60 al-Sabab harcos támadta meg Mangai falut (Lamu tartomány). Három óras csata után azonban visszaszorították őket.

Az al-Sabab felügyeli Dél-Szomália nagy részét, ahol bevezették a sariát (iszlám szent törvénye). Az iszlámisták célja egy iszlám állam létrehozása Afrika szarván, és csatlakozás a világméretű dzsihádroz.

Huszein Hasszán Mohamed 2015. áprilisban keresztény hitre tért. Azóta saját családjá, a hatóságok és muszlim szélsőségesek is fenyegették, megkínózták és megverték a 30 éves fiatalembert. Júliusban egy hónapra elzárták, mivel az igazolványa nem volt nála. A nyomozók többször bántalmazták, és megvonták tőle az ételt. A foglyot nem sokkal ezelőtt szabadon engedték, de nem tud járni, és fejpénzt tűztek ki rá.

Kirgiz Köztársaság

A konvertitákat saját rokonaik fenyegetik. Egy édesapa kereszténységre tért lányát pszichiátriai klinikára vitette, mivel a nő ragaszkodott új hitéhez. Mindezt egy visszatérésre specializálódott imám tanácsára tette. Egy másik keresztény nőt feleségül kényszerítettek egy muzulmán férfihoz, aki verte, majd kidobta a házából, amikor a nő terhes lett. Ezért sok konvertita keresztény a családi üldöztetés elől Oroszországba menekül.

Kína

2014-ben csak a tengerparti Zhejiang tartományban több mint 400 templomot részlegesen megrongáltak, mivel az épületeket állítólag nem a törvénynek megfelelően regisztrálták. Még a bejegyzett gyülekezetektől is megkövetelik a keresztény és más vallási szimbólumok eltávolítását. Ha ezt nem teszik meg önként, a hatóság

lerombolja az imaházakat. Zheijang helyi kormánya 2014-ben kampányt indított az „illegális építmények” ellen, amely főleg a templomok ellen irányul.

Liuzhouban (Kanton város) négy szabadegyházi tagnak bíróság előtt kell felelnie, mert az egyházuk által alapított iskola-előkészítő részére könyveket készítettek és terjesztettek. Azzal vádolják őket, hogy a könyveket hatósági engedély nélkül nyomták és az eladásból illegális haszonra tettek szert. Valójában a könyveket kizárólag a magániskola használta, és ingyenesen terjesztették. Az iskola igazgatóját 2015. februárban szintén őrizetbe vették.

Liuzhou város (Kuangszhi Csuang Nemzetiségi Autonóm Terület) szabadegyházi közösségének négy tagja bíróság előtt áll, mert könyveket gyártottak és osztottak az egyházuk által alapított iskola-előkészítő számára. A tankönyveket kizárólag a magániskola használta és ingyenesen terjesztették. Az intézmény igazgatóját már 2015. februárban letartóztatták.

2015. augusztus 8-án kiengedték a börtönből Gao Zhishenget. A keresztény ügyvédet emberi jogi tevékenysége miatt 2006 óta többször törvénytelenül letartóztatták, míg végül 3 év szabadságvesztésre ítélték. Családja 2009-ben az USA-ba menekült. Gaót egy évre eltiltották az állampolgári jogok gyakorlásától, és semmilyen nyilvános rendezvényen nem mutatkozhat. A CSI többször kiállt mellette.

Kolumbia

A Nemzeti Felszabadító Hadsereg (ELN) gerillái 2014 novemberében Arauca körzetéből elűzték három egyházvezetőt. A lelkészek – akiknek azért kellett menekülniük, mert az ELN korábbi fenyegetései ellenére sem hagyták abba a térítést – öt napot kaptak a régió elhagyására. A gerillák közben új szabályokat hoztak a keresztények elnyomására: a templomokon kívül a prédikáció és mindenfajta keresztény anyag terjesztése tilos. Keresztények nem léphetik át a körzetek határait. Az ELN a rendelkezések megszegőit elűzéssel vagy halállal bünteti.

Sincelejo városban 2015. március 21-én egy rablótámadás során Fernando Meza Luna katolikus pap olyan súlyosan megsérült, hogy pár nap múlva belehalt. Az atya két hónappal korábban már túlélte egy rablótámadást. Kolumbiában gyakran megtámadják, sőt megölik a keresztényeket, ha nem hajlandók védelmi pénzt fizetni, nem támogatják a kábítószer bűnözőket, vagy nem vesznek részt a bandák és kartellek sötét ügyleteiben.

Kongói Demokratikus Köztársaság

A Muslim Defense International (MDI) kilenc embert megölt az ország keleti felében. Egy 11 gyermekes napszámos anyát – aki éppen hazafelé tartott a gazdaságban végzett munkája után – borzalmasan kivégeztek. A mezőgazdasági munkásokat válogatás nélkül legyilkolták. Az MDI alig egyetlen év alatt több ezer civillel végzett.

Közel-Kelet

Most van a törökországi keresztény holokauszt századik évfordulója. Ekkor kezdődött az örmény, görög és asszír keresztények elleni népirtás. A keresztény kisebbségek folytonos fenyegetése és üldözése, valamint az etnikai-vallási alapú tisztogatás a mai napig tart. A nemzetközi politika arcpirító érzéketlenséget tanúsít a Közel-Keleten élő vallási kisebbségek sorsa iránt.

Közép-Afrikai Köztársaság

A 2012 óta tartó muzulmán és keresztény lázadók közti összecsapásokban több ezer civil vesztette el az otthonát. Az elűzöttek Bambari város Szent József katedrálisában kerestek menedéket, de a muszlim Séléka harcosai 2015. július 7-én megtámadták a templomot és 27 embert – köztük nőket és gyermekeket – megölték. Több mint 20 menekült megsebesült.

Kuba

A havannai hatóságok 2014. december 9-én ideiglenesen szabadlábra helyezték a Sonia Garro Alfonso és Ramón Alejandro Muñoz González keresztény emberi jogi aktivista házaspárt. Garro, aki a Nők Fehérben (Damas de Blanco) emberi jogi szervezet tagja, férjével Gonzálezzel békésen tüntetett a kubai politikai foglyok szabadon bocsátásáért. 2012 márciusában az „államhatalom elleni támadás” vádjával tartóztatták le őket. Jelenleg háziőrizetben vannak, és többször elhalasztott bírósági tárgyalásukat várják. A CSI nemzetközi tiltakozó akciót indított ki szabadításukért.

Laosz

Luang Namthában 2014. november 2-án őrizetbe vettek hét, korábban keresztény hitre tért hmongot. Őt konvertitát döntése visszavonására kényszerítettek, majd elengedtek, ketten azonban kitarlottak, ezért a tartományi börtönbe vitték őket. A marxista kormány nem kegyelmez a keresztényeknek. Gyakran egész keresztény családok tűnnek el nyomtalanul, és senki sem hall többet róluk.

2015. február 2-án Szavannakhetben – 8 hónapig tartó vizsgálati fogság után – 9 havi elzárásra és magas pénzbüntetésre ítélték öt keresztényt. Egy beteg nő gyógyulásáért imádkoztak a saját kérésére, aki néhány nappal később meghalt. A városi Népbíróság „orvosi végzettség nélküli tevékenység” miatt bűnösnek, és a nő haláláért felelősnek találta őket.

2015. február 2-án – nyolc hónapig tartó vizsgálati fogság után – öt keresztényt börtönre és magas pénzbüntetésre ítélték Szavannakhetben. A hívők egy asszony gyógyulásáért imádkoztak, aki pár nappal később elhunyt. A bíró bűnösnek találta

őket, mert orvosi képzettség nélkül tevékenykedtek, és ezzel hozzájárultak a beteg halálához.

Na-angban öt férfi támadott meg egy lelkészt a lakásában. Miután a tisztelendő felesége védelmére kelt, a banditák leszúrták, majd elmenekültek. A lelkész fia azonban üldözőbe vette őket, és azt állítja, hogy a támadók közül legalább egy biztosan rendőrtiszt volt.

Khammouan tartományban őrizetbe vettek két keresztényt. A 40 éves Bountheung már 2012 augusztusa óta börtönben van, és megfigyelés alatt tartják. 2012-ben 300 személy tért keresztény hitre, miután megismerték Jézust. A laoszi alkotmány tiltja az áttérést.

Libanon

ENSZ adatok szerint mintegy 1,2 millió szíriai menekült él Libanonban. Segélyszervezetek azonban 1,6 millióra becsülik a számukat. A téli fagy beálltával a Bekaa-völgyben, ahol sok menekülttábor található, megemelkedett a halálos áldozatok száma. A CSI támogatja a szíriai menekülteket az országon belül és Irakban is.

Miután 24 képviselőházi ülés is kevés volt az új elnökválasztáshoz, a bejrúti keresztények a parlament előtt tiltakoztak. A tüntetés résztvevői nyilvánosan könyörögtek azért, hogy az ország végre kiutat találjon a több mint egy éve tartó politikai bénultságból.

A tiltakozó megmozduláson különböző pártokhoz tartozó keresztény politikusok is részt vettek. A „politikai tehetetlenség – jelentette ki Rouhael Zgheib atya, a Pápai Missziós Művek helyi igazgatója – súlyos terheket ró a lakosságra, és veszélyezteti az ország stabilitását egy olyan pillanatban, amikor az egész régiót konfliktusok szabdalják.”

„A libanoniak 60%-a kivándorolna, és 35%-uk folyamodott már vízumért” – nyilatkozta III. Gergely görög-melkita pátriárka. A potenciális kivándorlók nagy többsége keresztény. „Minden eszközzel meg kell állítanunk a közel-keleti vérengzést” – tette hozzá a pátriárka.

Líbia

2015. januárban Szirt környékéről elhurcoltak 21 egyiptomi koptot. Dzsihádisták csoportok az interneten közzé teszik a „törvényes áldozatok és keresztény kereszties vitézek” fotóit. A lázadók tömeges emberrablással állnak bosszút az egyiptomi kormányon, amely támogatja a Tobrukban székelő líbiai kormányt. Az iszlámisták elkeseredett küzdelmet vívnak az új hatalom ellen. Az Egyiptomból érkező keresztény munkavállalók gyakran kerülnek a két front közé.

Az Iszlám Állam (IS) líbiai szárnya 2015. április 19-én nyilvánosságra hozott egy videót, amelyen mintegy 30 etiópiai keresztény kivégzése látható. A hívőket

„keresztes lovagoknak” csúfolják, akik muzulmánokat akartak ölni. Az etiópiaiak Líbia érintésével a Földközi-tengeren át akartak Európába jutni. A dzsihádisták már februárban is közreadtak egy hasonló videót, amin 21 – Líbiában elfogott – egyiptomi kopt kivégzése látható.

Líbia / Egyiptom

A Focus on the Family szervezet (Colorado Springs, USA) megmutatta a keresztények „világméretű összefogását”: tagjai házakat építenek a 20 egyiptomi mártír családjainak, akiket 2015 februárjában az Iszlám Állam (IS) líbiai szárnya lefejezett.

Mali

2015. június végén a fővárosban, Bamakóban béke-megállapodást írt alá a kormány a tuareg lázadók képviselőivel. „Mindkét fél hangoztatta, hogy kész békét kötni. Az emberek örülnek a megállapodás ratifikálásának, mert elégük van a háborúból és a feszültségből. Bamakóban javul a légkör, és a harcok dúlta körzetekbe is visszatért a nyugalom” – jelentette Edmond Dembele, a Mali Püspökkari Konferencia főtitkára.

Marokkó

A rendőrség 2015. január 18-án letartóztatta és kihallgatta Musztafa Dzsebburt. A 21 éves keresztény fiatalember egy emberi jogi csoport elnöke Fezben. A rendőrök egy útellenőrzésnél állították meg. Amikor egy bibliát találtak nála, bevitték az őrsre, ahol 11 órán át kikérdezték a hitéről és az emberi jogi szervezetben végzett tevékenységéről. Marokkóban 3 évvel büntetik azt, aki megpróbálja „megrendíteni egy muzulmán hitét”.

Mianmar

Philip Blackwoodot két társával – Tun Thureinnel és Htut Ko Ko Lwinnel – másfél év börtönre és kényszermunkára ítélték. A Facebookon egy pszichedelikus képet posztoltak, amelyen Buddha fejhallgatóval látható. Akciójukkal egy vendéglőt akartak reklámozni. Mianmarban (Burma) hivatalosan tiltják a szólás- és vallásszabadságot.

Thein Sein elnök aláírta az áttérést és felekezeti házasságot korlátozó törvényt. A rendelkezés a „rasszokat és vallásokat védő” törvény része. A Human Rights Watch (HRW) emberjogi szervezet megjegyzi: az új jogszabály veszélyezteti az ország biztonságát, mert szítja a vallási megkülönböztetést és feszültséget kelt a társadalomban.

Myaing Kyee Ngu Sayadaw befolyásos szerzetes Karén szövetségi államban buddhista pagodát építtetett egy baptista templom mellé. Őshonos karéniai keresztények hiába tiltakoztak, bár még a helyi buddhista gyülekezetek is ellenzik a vitatott döntést.

Nepál

Chhedar Bhote Lhomi protestáns lelkészt majd 2 évig tartó őrizet után 2015 júliusában szabadon engedték. A 37 éves családapát 2012 októberében tartóztatták le, mivel marhahúst evett. A tehén a hinduk szent állata. A bíróság nemrég megállapította: a lelkész nem bűnös, és szabadon kell engedni. Nepál lakosságának több mint 81%-a hindu. A tehenhús fogyasztását akár 12 év börtönnel is büntethetik.

Az ország keresztény kisebbsége aggódik, hogy a күszббннллл alkotmánymодосítás a vallásszabadság korlátozásához vezet. Mivel az áttérés már most is tilos, már csak az evangélium értelmezését büntethetik.

Németország

2014. december 15-én 15 ezer ember tüntetett Drezdában a zsidó-keresztény kultúra védelmében. A Pegida (Európai Hazafiak a Nyugat Iszlámizálódása Ellen) nevű szervezet szórólapja szerint a több német városban hétfőnként tartott fölvonulások kifejezetten a párhuzamos társadalmak, a saría bíróságok és a gyűlöletprédikátorok ellen irányulnak, de semmi bajuk az itt élő és a nyugati értékeket elfogadó muzulmánokkal.

A kölni karneválbizottság nem engedélyezte a húshagyókeddet megelőző hétfői fölvonulás egyik kocsiját, melynek fölirata a Charlie Hebdo francia satirikus lapot jelenítette volna meg: a gondolatszabadság erősebb a terrornál.

Markus Rode, az Open Doors keresztény segélyszervezet igazgatója kijelentette: a világszerte elterjedt keresztényüldözés fő felelőse az iszlám fanatizmus. A keresztényeket leginkább üldözö államok 80%-a iszlám, vagy muszlim kormányok irányítják. Aki ennek ellenére azt állítja, hogy az iszlám békés vallás, az nemcsak megalázza az üldözött keresztényeket, de újabb méltánytalanságnak teszi ki őket.

Niger

2015. január 16-án Zinderben (Niger) a pénteki imát követően több száz muszlim tüntetett az iszlámot gúnyoló Charlie Hebdo francia satirikus magazin ellen. A fölvonulók közt volt sok szélsőséges, akik templomokat gyűjtöttek föl, és keresztény tulajdonú házakat és boltokat rongáltak meg. A zavargások következtében legalább négy ember meghalt. Niger 17 millió lakosának 99%-a muzulmán (0,4%-a keresztény, 0,6%-a hindu illetve egyéb), akik eddig viszonylag békében éltek a vallási kisebbségekkel.

Nigéria

Az iszlámista Boko Haram 2014. november elején újabb támadásokat indított Borno és Adamawa tartományokban (Észak-Nigéria), melynek sok keresztény esett áldozatul. A harcokban több mint 300 gyermek tűnt el. A Boko Haram a foglyul ejtett gyerekeket beveti a keresztény lakosság ellen indított dzsihádban. Céljuk az, hogy Észak-Nigériában egy kereszténymentes saría államot hozzanak létre.

Az elnökválasztást megelőzően a Boko Haram iszlámista harcosai megtámadták Baga várost 16 szomszédos faluval együtt Észak-Nigériában. A mészárlásnak legalább 2000 áldozata van, az életben maradtak elmenekültek. Maiduguri túlszűfolt táboraiiban újabb 5000 menekültet helyeztek el. Ők mindannyian a Boko Haram áldozatai. A terrorszervezet iszlám kalifátussá akarja változtatni Észak-Nigériát, ahol be akarja vezetni a sariát.

2014-ben több ezren menekültek a Boko Haram elől Maiduguriba, Borno szövetségi állam 2 millió lakosú fővárosába. A terror azonban már Maidugurit is elérte: egy lány 2014. január 10-én fölrobbantotta magát a piacon, amely már korábban is több iszlámista támadás célpontja volt. A Boko Haram terroristái egyre gyakrabban vetnek be gyerekeket és fiatalokat az öngyilkos merényletekben.

Az iszlámista Boko Haram új taktikája: mit sem sejtő, robbanószerrel tömött hátizsákos gyerekeket küldenek a tömegbe, majd távirányítással fölrobbantják őket. Potiskumban (Yobe tartomány) 2015. január 11-én két tizenéves lányt ölt meg a detonáció, egy nappal korábban Maiduguri (Borno tartomány) piacán egy gyerek 20 embert vitt magával a halálba.

Az iszlámista Boko Haram 2012-ben választás elé állította az ország északi részén élő keresztényeket: iszlám vagy halál. Azóta több mint 1,5 millió ember menekült el egy Írország méretű körzetből. 2015. január 25-én a Boko Haram megtámadta Maidugurit, Borno állam 2 millió lakosú fővárosát. Pár nappal korábban elfoglalták Monguno helyőrség fegyverraktárát is.

2015. február 22-én fölrobbantotta magát egy 7 éves kislány az észak-nigériai Potiskum város egyik ellenőrzőpontjánál. Hat ember életét vesztette, és húszen súlyosan megsebesültek. Az iszlámista Boko Haram ezzel új taktikát vezetett be, hogy fokozza kegyetlen támadásait az ártatlan polgári áldozatok ellen: kisgyerekeket képez ki öngyilkos merényletek végrehajtására.

2015. március 28-án elnökválasztást tartanak az országban. A hadsereg tanácsára az eredeti időpontot (február 14.) hat héttel elhalasztották. A katolikus Goodluck Jonathan elnök kormányral szembeni elégedetlensége pedig csak nő, mivel nem tudnak megálljt parancsolni az iszlámista Boko Haramnak.

Nigéria Kamerunnal határos körzetében éhínség fenyeget, mivel a Boko Haram iszlámistái átcsapnak a szomszédos országba. A földművesek pánikszzerűen menekülnek, miközben egyre több nigériai érkezik a vidékre – jelenti a Kameruni

Evangéliumi Egyház elnöke. Mivel a nigériai és kameruni hadsereg nem képes összehangoltan előrenyomulni, a menekültek és a helybeliek védtelenek a Boko Haram támadásaival szemben.

Gidan-Waya település (Kaduna szövetségi állam) Szent Péter katolikus templomának öre a támadásoktól való félelmében útzárat épített a bejárat elé. A katonák fölszólították a barikád eltávolítására, de az ör a mise végéig nem volt hajlandó erre. A földühödött egység erre tüzet nyitott. Hat ember életét veszítette, és többen megsebesültek.

Obiora Ike, Enugu (Dél-Nigéria) püspöki helynöke reméli, hogy Muhammadu Buhari, az ország frissen megválasztott muzulmán elnöke tiszteletben tartja a keresztény értékeket és az emberi jogokat. Nigéria 12 szövetségi államában már bevezették a sariát, ami a keresztények jelentős diszkriminációjához vezetett.

2015. március 28-án elnökké választották Muhammadu Buhari egykori tábornokot, az ország volt diktátorát. Buhari a 80-as években katonai puccsal került hatalomra, és akkor követelte – sikertelenül – a saría bevezetését. Az elmúlt években kiállt a vallásszabadság és az emberek egyenlősége mellett és együttműködött a keresztényekkel. Az újonnan megválasztott elnök bejelentette, hogy vissza akarja szorítani az Észak-Nigériát földülő radikál-izlámista Boko Haramot.

Benueben keresztényellenes hullám tört ki a márciusi elnökválasztásokat megelőzően. A támadók lerohantak egy keresztény települést, meggyilkoltak több mint 100 helyi lakost, és fölgyújtották a házakat. Kaduna szövetségi állam déli részén is zavargások törtek ki, amelyben szintén keresztények haltak meg.

A radikális izlámista Boko Haram harcosai 2014-ben 275 lányt raboltak el egy iskolából a keresztények lakta Chibokban. Néhányuknak sikerült elmenekülnie, de több mint 230-an ma is fogságban vannak. Abubakar Shekau, a Boko Haram vezére egy videón bemutatott néhány lányt, akiket izlámra kényszerítettek és akarataik ellenére hozzáadtak egy muszlim férfihoz. A keresztények elrablása, kényszer izlámizálása és legyilkolása a Boko Haram taktikájának része, amely egész Észak-Nigériát izlám állammá akarja tenni.

2015. március 28-án Muhammadu Buhari volt tábornok lett Nigéria új elnöke. Buhari már az 1980-as években elkövetett katonai puccs után betöltötte az államfői tisztséget, és követelte a saría bevezetését – eredménytelenül. Az elmúlt években kiállt a vallásszabadság és egyenjogúság mellett, és együttműködött a keresztényekkel. Elnökként le akarja törni az Észak-Nigériát földülő radikális izlámista Boko Haram terrorszervezetet.

A csádi légierő tűz alá vette a Boko Haram hat nigériai támaszpontját, és megölte az izlámisták több tagját. Az ellencsapás válasza a dzsihádisták által nemrég elkövetett N'Dzsamena (korábban Fort-Lamy), Csád fővárosa elleni támadásra. A merényletet egy rendőriskola és a bűnügyi rendőrség központja ellen követték el, amelyben 33 ember veszítette életét és több mint 100 megsebesült. Csád szá-

razföldi csapatokat is bevet Nigéria és Kamerun területén a Boko Haram ellen a határ menti területeken elkövetett támadások visszaverésére. N'Dzsamenában közös főhadiszállást hoztak létre a Nigériában, Csádban, Kamerunban, Nigerben és Beninben harcoló egységek számára.

„Szilárd meggyőződésünk, hogy a Boko Haram rövidesen elbukik. Imádkozunk, hogy az iszlámista terrorszervezet minél előbb a múlt része legyen” – nyilatkozta Oliver Dashe Doeme majduguri (Borno állam fővárosa) katolikus püspöke. Majduguriban 2015. június 22-én két lány öngyilkos merényletet hajtott végre, amely 32 halálos áldozatot követelt. A püspök kijelentette: a merényletek azt mutatják, hogy a „mozgalom a legújabb katonai offenzíva eredményeképpen végzetesen meggyöngült. Tudjuk, hogy a Boko Haram nagy veszteségeket szenvedett el, és hatalmas területekről szorult vissza.”

2015 első félévében Nigériában 1631 keresztényt öltek meg. Többségük a Boko Haram radikál iszlámistáinak áldozata lett. 2013-ban összesen 1783 keresztényt gyilkoltak meg. A gyilkosságok folytatódnak: 2015. augusztus 6-án a keresztény Gwoza városában (Borno szövetségi állam) elkövetett mészárlás több mint 100 áldozatot követelt. A Boko Haram célja egy kereszténymentes saría állam kialakítása Észak-Nigériában.

Gabriel Oyaka szerzetest Kogi szövetségi államban elrabolták. A katolikus pap Okenéből Auchiba, majd a fővárosba, Abudzsába tartott, amikor fegyveresek megállították az autóját. Nigériai sajtójelentések szerint az emberrablók kapcsolatban állnak a pap hozzátartozóival. Útonálló az elmúlt hónapokban több papot elraboltak vagy meggyilkoltak Nigériában.

Nigéria / Kamerun

A kameruni Maraoua városában egy 12 éves lány és egy középkorú nő levegőbe röpített egy zsúfolt kávéházat. A robbantásnak több halálos és súlyos sebesült áldozata van. A Boko Haram 2014 júniusa óta Nigériában és Kamerunban már legalább 35 öngyilkos merényletre kiképzett nőt vetett be. A nők lenge ruhájuk alatt könnyebben elrejtetik a robbanószerkezetet.

Olaszország

Az olasz hatóságok őrizetbe vettek 15 muzulmán afrikai menekültet, akik szemtanúk szerint 12 nigériai és ghánai keresztény menekültet dobtak a Földközi-tengerbe, ahol azok megfulladtak. A túlterhelt gumicsónak – amelybe 105 ember zsúfolódott – többi utasát az olasz hatóságok mentették ki.

Pakisztán

2014. novemberben – alkohol és drogereskedelem bizonyítatlan vádjával – Lahorban őrizetbe vették a keresztény Rakha Sahzadot. A rendőrségen napokig fogva tartották, kihallgatták és megkínozták a 35 éves fiatalembert, akit végül holtan találtak a cellájában. Egyre többször fordul elő, hogy a nyomozók kínvallatásnak vetik alá az önkényesen letartóztatott keresztényeket, sőt tétlenül szemlélik, ha az őrzőgő csöcselék meglincseli őket.

2014. november 4-én Kasurban élve elégették a Shahzad Masih és Shama Bibi keresztény házaspárt, mert állítólag blaszfémiát (istenkáromlás) követtek el. A hozzátartozókat megfenyegették, hogy nem merjenek jogi lépéseket tenni a borszalmas lincselés elkövetői ellen. A hatóság vizsgálatot indított.

A hindu vallású Angeli Magvard 12 éves kislányt 2014-ben iszlámra kényszerítették, és hozzáadták Riaz Sial gazdag muzulmán férjhez. A kiskorú lány szülei följelentést tettek a kényszerházasság miatt. Sindh tartomány legfelső bírósága azonban érvényesnek mondta ki a házasságot, és legitímálta a kiskorú iszlámra kényszerítését. A muszlim többségű Pakisztán vallási kisebbségeinek tagjait egyre több hasonló támadás éri.

2011-ben blaszfémiával (Mohamed próféta megszenteltségének sértése) vádolták meg az 52 éves Abid Mehmood muszlimot. 2015 januárjában „testi és lelki fogyatékoságára” tekintettel szabadon engedték a férfit, akit pár nappal később álarcos fegyveresek Ravalpindiben megöltek. Minden bizonnyal nem ő volt az első ilyen áldozat. Pakisztánban a blaszfémiával vádoltak – legyen az bizonyított vagy sem – élete közvetlen veszélyben van.

2015. január 25-én Karacsiban 30 ezren tüntettek a Charlie Hebdo satírikus lap ellen, amely a szerkesztőség tagjainak lemészárlása után újabb Mohamed karikatúrát közölt. A tömeg követelte, hogy Pakisztán utasítsa ki a francia követet, szakítsa meg a diplomáciai kapcsolatokat Franciaországgal, és az iszlám világ egységesen szálljon szembe a blaszfémiával.

A Shafqat Emmanuel Maszih és Shagufta Kausar keresztény házaspár, akik négy, 7-15 év közötti gyermeket nevelnek, már két éve van halálcellában. Egy iszlám pap 2013-ban Godzsrában azt állította, hogy egy Mohamed prófétát becsmérlő sms-t kapott tőlük. A lahori fellebbezési bíróság 2015. május 5-én dönt az ügyükben.

Iszlámisták 2015. március 15-én Lahor város (Pandzsáb tartomány közigazgatási székhelye) Youhanabad negyedében megtámadtak két templomot, melynek következtében legalább 16 ember meghalt. Másnap tiltakozó menetet tartottak a rombolások ellen. Ekkor többen megsérültek. Egy keresztényt és egy muzulmánt megöltek. A zavargásokért a Dzamatul Ahrar, a pakisztáni tálibokból kivált szakadár szervezet vállalta a felelősséget.

Pandzsáb tartomány államügyésze elismerte, hogy többeket ártatlanul – hamis és tarthatatlan vádak alapján – gyanúsítottak meg a blaszfémia törvény megsértésével. Ezért 50 őrizettest – akik között egyetlen keresztény sincs – haladéktalanul szabadon kell bocsátani. Pandzsábban több, istenkáromlás feltételezett vádja miatt halálra ítélt keresztényt tartanak börtönben. Köztük van Ászja Bibi, Szavan Maszih, valamint a Shafqat Emmanuel Maszih, Shagufta Kausar házaspár is.

2015. január 27-én 300, botokkal fölfegyverkezett muzulmán fiatal támadott meg egy keresztény iskolát az afgán határ közelében fekvő Bannuban. A csöcselék betörte a kapukat, megrongálták a berendezést, a fölszerelést és megsebesítettek négy diákot. Az intézmény addig zárva marad, míg a hatóságok nem garantálják a tanulók biztonságát.

A keresztény Ayesha Bibi háztartási alkalmazott állítólag meglopta muzulmán munkaadóját, ezért 2015. március 6-án családjával együtt letartóztatták. A kihallgatás során bántalmazták őket, majd Zubair Maszih, az asszony 25 éves fia kivételével mindannyian távozhattak. Másnap a nyomozók átadták a családnak a fiatalember holttestét. A kórházban megállapították, hogy a tetemen található sérülések mindegyike halálos lehetett. Az illetékes rendőrtiszteket rövid bírósági eljárás után szabadon engedték.

Az iszlámábádi kormány 2008-ban fölfüggesztette a halálos ítéletek végrehajtását. 2014. decemberben enyhítették a moratóriumon, így az már terroristákra nem vonatkozik. A kormányzóvivő 2015. március 10-én bejelentette: az összes halálra ítéltet ki kell végezni. Pakisztánban jelenleg több mint 8 ezren várnak kivégzésükre. A siralomház foglyai közt sok – blaszfémia vádjával elítélt – keresztény található, egyikük Ászja Bibi.

Shamin Maszih keresztény újságíró, aki több cikket publikált a pakisztáni keresztényüldözésről, 2015. március 29-én két ismeretlen megtámadta és súlyosan bántalmazta. Eltörték a karját, és megfenyegették, hogy a családjának is baja eshet, ha nem hagy föl tevékenységével. A rendőrség nem indított vizsgálatot a tettesek kiderítésére, és az áldozatnak sem nyújtott személyi védelmet.

Shamim Maszih keresztény újságíró jelentéseket közölt a keresztényüldözésről Pakisztánban. 2015. március 29-én két ismeretlen brutálisan bántalmazta. Eltörték a karját és megfenyegették, hogy baja esik a családjának, ha nem hagy föl tevékenységével. A rendőrség nem indított vizsgálatot a tettesek földerítésére, és nem biztosította a sértett személyi védelmét.

Fegyveresek 2015. május 13-án föltartóztattak egy Karacsiba tartó buszt, és vérfürdőt rendeztek az iszmáilita utasok között. 47 ember meghalt, és 24 megsebesült. A hívek a Dzamat Khana gyülekezeti központba igyekeztek, amikor megtámadták őket. Az iszmáiliták sííták, de a szunniták többsége nem ismeri el őket muzulmánként. Ezért gyakran válnak üldözések és támadások célpontjává. Pakisztánban körülbelül félmillió iszmáilita él.

2015. április 17-én két álarcos fegyveres érkezett motorkerékpáron a Szent Ferenc katolikus iskolához Lahor Behar Colony nevű keresztény negyedében. Tüzet nyitottak és megsebesítettek egy diákot és két őrt. Márciusban hasonló támadást intéztek a lahori Szent Péter iskola ellen is, amelyben két férfi sérült meg. A környékbeli keresztény iskolákat újabb támadásoktól tartva ármenetileg bezárták.

Fegyveresek 2015. május 13-án föltartóztattak egy iszmáilitákat szállító buszt, és vérfürdőt rendeztek az utasok között. Az iszmáiliták a Karacsiban lévő Dzsama at-Kán iszlám közösségi tanítóközpontba igyekeztek. A merényletben meghalt 47 iszmáilita és 24 megsérült. Az iszmáilita siitákat a szunniták többsége nem ismeri el muzulmának, ezért kíméletlen üldöztetésnek vannak kitéve. Pakisztánban körülbelül 500 ezer iszmáilita él.

Hina Patras (25 éves) az első keresztény nő, aki indul a körzeti tanácsi választásokon a talibán fellegvárnak számító Svát-völgyben. Patras szociológiát végzett, és egy segélyszervezet szociális munkásaként dolgozik. Az állam 2009-ben a Svát-völgybe száműzte a talibánokat. Itt azonban tovább folytatják támadásaikat és félelmet gerjesztenek a társadalomban. Hina Patras kiáll a nők és a vallási kisebbségek jogaiért.

A lahori rendőrség őrizetbe vett egy imámot, aki arra bujtogatta a muzulmán csőcseléket, hogy gyilkolják meg a Rukszana és Avaisz Qamar keresztény házaspárt, mivel azok egy olyan régi plakáton aludtak, amelyre Korán verseket nyomtattak. A fékevesztett tömeg megverte, kopaszra borotválta Awaist, majd végigvonszolták az utcán. A rendőrség szerencsére időben megérkezett, és megmentette a házaspár életét.

A 35 éves Pervaiz Maszih keresztény vállalkozó nem fogadta el két muzulmán üzleti ajánlatát, akik bosszúból följelentették blaszfémia (istenkáromlás) miatt. A hír hallatán fenyegető csőcselék gyűlt össze. A rendőrség mégis Maszih, a gyermekeit és nőrokonait vette őrizetbe.

Nadia (23 éves) kereszténységre térése után 3 évvel feleségül ment a keresztény Alím Maszihhoz. A nő családja úgy érezte, besározták a becsületüket, ezért apja, Muhammad Din Meo a fiaival lelőtte a férjet. A lövöldözésben Nadia életveszélyesen megsérült. Ügyvédje, Aníqa Maria hiába próbálja rács mögé juttatni a tetteseket.

Ászja Bibi jó egészségnek örvend – közölte ügyvédje, Saif ul-Maluk, aki Asikkal, Ászja élettársával meglátogathatta őt a börtönben. Korábban többször tévesen fölrippentek hírek a nő rossz állapotáról. Ászja a védőjével folytatott beszélgetés során egyértelműen tagadta ezt.

Az iszlám ország legmagasabb rangú vallási testülete mentesítette a nőket a fátyolviselés kötelezettsége alól. A saría (iszlám jog) nem írja elő a nők számára az arc, kezek és lábak eltakarását. Az iszlám tudósok tanácsának elnöke azonban azt javasolja, hogy a „veszélyhelyzetbe” került nők továbbra is fedjék el az arcukat.

A „Bargad” nem kormányzati szervezet kezdeményezésére Lahorban 500 muzulmán fiatal tüntetett a vallási kisebbségek elleni erőszak beszüntetéséért. Követelték, hogy ne becsméreljék a pakisztáni keresztényeket az „Isai” csúfnévvel. Ezzel a hagyományos kasztrendszer értelmében az alacsonyabb rendűeket illetik. A keresztények „másodrendű állampolgároknak” (Isai) számítanak. A muszlim fiatalok követelik a vallási erőszak áldozatainak védelmét is.

Srí Lanka

A 2004-ben hatályba lépett „áttérést tiltó törvény” gyakorlatilag lehetetlenné teszi a buddhisták kitérését. Azok a keresztények, akik megpróbálnak segíteni a buddhista hívőknek, súlyos büntetésre számíthatnak. Még a 200 éve bevett közösségek templomépítési kérelmeit is szigorúan elutasítják. Keresztény tanárok állami iskolákban nem oktathatnak.

Buddhista szerzetesek nyomására a Colombo fővárostól délre eső Pitabeddara település előljárói föloszlattak egy adventista gyülekezetet. A colombói bíróság ma hoz ítéletet a közösség fellebbezésére. Buddhista-nacionalista szélsőségesek rendszeresen megtámadják a keresztény gyülekezeteket, vagy bezárásukat követelik, mert tevékenységüket veszélyesnek tartják az államra nézve. A lakosság 70%-a buddhista, közülük kerülnek ki a politikai és társadalmi elit tagjai is.

Pitabeddara település (Colombo fővárostól délre) hatóságai buddhista szerzetesek nyomására föloszlattak egy adventista házi istentiszteleti gyülekezetet. Buddhista nacionalista szélsőségesek egyre többször támadják meg a keresztény közösségeket vagy követelik beszüntetésüket. A teljes lakosság 70%-a buddhista, akik a politikai vagy társadalmi elithez tartoznak.

Svájc

II. Ignatiusz Afrem Karim szír-ortodox pátriárka 2014. december 1-jén a svájci Siebnenben arám fiatalok előtt kijelentette: az iszlámista fanatikusok számára a „keresztények koponyája csak egy fej hagyma”. Az egyházfő találkozott Herbert Meierrel, a CSI nemzetközi elnökével és a CSI munkatársával, dr. John Eibner Közél-Kelet szakértővel.

Szauúd-Arábia

Az iszlám vallási rendőrség (Mutavviún, önkéntesek) őrizetbe vett egy keresztény vendégmunkást, aki a hitéről beszélgetett kollégáival. Az úgynevezett „Erény Előmozdításának és Istenkáromlás Megakadályozásának Bizottsága” hírhedt keresztényellenes föllépéséről. A keresztény jelképek, templomok és hitgyakorlás tiltott

a vahhábita királyságban. Szaúd-Arábia lakosságának 99%-a szunnita muzulmán, keresztények csak a mintegy 8 millió vendégmunkás között találhatók.

A nemrég elhunyt Abdullah bin Abdulaziz al-Szaud király éveken át finanszírozta a terrrorszervezeteket és közeli kapcsolatban állt az Izrael megsemmisítését és az arab félszigeten álló templomok elpusztítását követelő harci imámokkal. Barack Obama amerikai elnök 2015. január 25-én 30 fős delegáció élén az olajállamba utazott, hogy részvétét fejezze ki a király halála miatt.

A 2015. január 9-én a Charlie Hebdo francia satirikus magazin elleni merénylet 17 halottat és 21 sérültet követelt. A véres támadás Issza Assziri imám szerint – aki korábban azzal a mondásával vált híressé, hogy Amerikát a muzulmánok fedezték föl – az „egyetlen nyelv, amit a zsidó és keresztény hitetlenek megértenek”. Aki a prófétát becsmérelni meri, az keserű halállal lakol meg érte.

Raif Badawi muzulmán emberjogi aktivista 2015. június 17. óta börtönben van, mert blogjában bírálta a szaúdi vallási elitet, követelve a vallás- és szólásszabadságot. A bíróság 10 év börtönre és 1000 korbácsütésre ítélte. Péntekenként 50 ütést mérnek ki rá, melyet a januári első ostromozás után – súlyos sérülései miatt – föl kellett függeszteni. A CSI követeli Badawi szabadlábra helyezését.

A büntetőbíróság megerősítette Ali Mohammed al-Nimr halálos ítéletét. A vádlottat 2012-ben tartóztatták le, amikor 17 évesen részt vett az arab tavasz tiltakozó egyik gyűlésén. Őrizetesként kínzással bírták vallomásra, majd 2015. májusban halálra ítélték.

Szíria

John Eibner, a CSI munkatársa 2014. november közepén újra Szíriában járt. A többi között ellátogatott a keresztény Málula és Homsz városba is, ahol korábban a lakók egyötöde, mintegy 150 ezer keresztény élt. Bár az Iszlám Állam (IS) terrordahadserege 2014. május folyamán visszavonult innen, eddig csupán ezren mertek hazatérni. A helyzet most is kaotikus. Imádkozunk a háború befejezéséért és a menekültek hazatéréséért.

Az Iszlám Állam (IS) terroristái 2015. február 23-án al-Haszaka város északnyugati részén elraboltak 298 asszír keresztényt. A dzsihádisták a hasonló nevű tartomány több templomát is fölgyújtották. Az ENSZ – többéves késedelem után – népirtásról beszél. A Német Protestáns Egyház (Evangelische Kirche in Deutschland, EKD) is megtörte a hallgatást, és márciusban főszóltott az üldözött szíriai keresztények iránti közbenjárásra.

Az Iszlám Állam (IS) 2015. február 3-án video üzenetben azt állította, hogy a jordániai Moaz al-Kassasbeh pilótát élve elégették egy ketrecben. Az ellenség ilyenfajta szörnyű kivégzését Allah rendeli el a Koránban, amit a hóhér szó szerint

idéz. A Zarándoklat szúra (22:22) így fenyegeti a „hitetleneket”: „Ízleljétek csak meg a [Pokol] tüzének kínját!”

A radikál-islámista Iszlám Állam (IS) harcosai 2015 elején megölték Kenji Goto japán újságírót. A 47 éves keresztény férfi Szíriába utazott, hogy egy Aleppóba hurcolt barátján segítsen, de 2014. októberben maga is az IS fogságába esett. Goto 1997-ben tért meg, és Japánban belépett a Krisztus Egyesült Egyházába. A Krisztus Egyesült Egyháza presbiteriánus/református alapítású keresztény egyház Japánban.

Az ország ma ünnepli a függetlenség napját. Az utolsó francia egységek 1944-ben – 69 évvel ezelőtt – hagyták el az egykori gyarmatot (francia mandátumterületet). Szíriában már 4 éve polgárháború dúl, amely leginkább a vallási kisebbséget sújtja.

Az országban a 2011-ben kitört „arab tavasz” óta polgárháború tombol, melynek következtében a lakosság 50%-a (11 millió ember!) elmenekült, és legalább 200 ezret megöltek. A keresztények már elvesztették a jobb jövőbe vetett reményt. Imádkozunk a harcok mielőbbi befejeződéséért, és hogy a menekültek újra otthon találjanak a hazájukban.

Az Iszlám Állam (IS) 2015. június 25-én (csütörtökön) váratlanul megtámadta az észak-szíriai Kobani városát. A rajtaütésben több mint 49 helyi lakos és 14 dzsihádistá harcos vesztette életét, de sok nő és gyermek is megsérült. A kurd pesmergák a török határvárost hónapokig tartó véres küzdelmek után január végén szabadították föl a fanatikusok uralma alól.

Az Iszlám Állam ugyanezen a napon két másik észak-szíriai helységet is megtámadott: a Kobanitól 35 km-re délre fekvő Barcha Batan falut, ahol legalább 20 embert – köztük nőket és gyerekeket – öltek meg, valamint Haszaka várost (Északkelet-Szíria).

A Kobani elleni támadás kora reggel öngyilkos merényletekkel kezdődött a török határátkelőnél. Ezt követően több ütközet bontakozott ki a város különböző pontjain. Idriss Nassan kurd szóvivő elmondása szerint a dzsihádisták gondolkodás nélkül mindenkire lőttek, akit megpillantottak. A pesmerga (YPG) erők saját bevallásuk szerint bekerítették az Iszlám Állam állásait.

Jacques Murad szír-katolikus apátot 2015. május végén ismeretlenek elhurcolták a Mor Elian kolostorból (Quaryatayn külvárosa). A fegyveresek az adomány átadására kényszerítették, majd beültek az autójába és a szerzetessel együtt elhajtottak. A monostor több száz háborús menekültet fogadott be, és Murad atya együttműködött a muzulmán jótevőkkel. A szíriai polgárháború kezdete óta sok egyházi vezetőt és lelkészt hurcoltak el túsznak, akik közül többet megöltek.

A világ 162 országának békéjét vizsgáló Global Peace Index 2015-ös kiadásában a polgárháború szaggatta Szíria a sereghajtó. Szíria 2014-ben csúszott az utolsó helyre, Irak és Afganisztán mögé. A CSI támogatja a menekülteket és háborús

áldozatokat Aleppóban, Homszban, Damaszkuszban és a tengerparton. 2014-ben 34 200 000 Ft értékű segélyt szállítottunk a lerombolt országba.

A Global Peace Index kiadója az »Institute for Economics and Peace«. Nem vizsgálja a katonai kiadásokat és bevételeket, az ENSZ békemisszióira, a terrorfenyegetettség elhárítására fordított kiadásokat, sem a halálozási és a szociális mutatókat.

Az al-Nuszra Front szunnita szélsőségesei a velük szövetséges szíriai iszlámista lázadókkal együtt nemrég több tucat drúzt – köztük egy 8 éves gyermeket – öltek meg Északnyugat-Szíriában. A vérfürdő színhelye a Simaq hegységben (Idlib tartomány) volt, ahol mintegy 30 ezer drúz él. A drúz a síita vallás (iszmáilita) egyik ága. Idlib tartomány 2011-ig – a szíriai felkelés kirobbanásáig – mintegy 1,85 millió lakost számlált. A keresztények már elmenekültek innen. Az Iszlám Állam (IS) 2015. május végére meghódította a tartomány hasonló nevű fővárosát. Az iszlámisták a török kormány aktív támogatását élvezik.

Az Iszlám Állam (IS) dzsihadistái 2015. február 23-án 230 keresztényt hurcoltak el a Kabur folyó menti falvakból, és szabadon bocsátásukért fejkenként 30 millió forint váltságdíjat követelnek. Az asszír egyház azonban nem tudja előteremteni a hatalmas összeget, ezért az IS megszakította a tárgyalásokat. A túszoikat – köztük 52 gyermeket – jelenleg Rakkában, az Iszlám Állam fellegvárában tartják fogva.

2015. július elején a radikál iszlámista Iszlám Állam (IS), amely Irak és Szíria nagy részét ellenőrzése alatt tartja, példát statuált és keresztre feszített 9 férfit, akik a lázadókat vádolták. A borzalmas kivégzést a szíriai Aleppó közelében, nyilvános helyen követték el. Az iszlámista lázadó csoportok egy határokon átívelő iszlám államot akarnak létrehozni, ahol nincsenek vallási kisebbségek. A dzsihadisták már Szíria és Irak egész régióit tisztították meg a keresztényektől.

Az Iszlám Állam (IS) terrormilícia 2015. augusztus 11-én szabadon engedett 22 asszír keresztényt (köztük 4 nőt). Mindegyiküket február 23-án rabolták el, amikor az IS lerohanta Haszaka tartomány 35 faluját. A támadásban 253 asszirt elhurcoltak, és 3 ezer helyinek sikerült elmenekülnie. A foglyok nagy része még nem tért vissza szülőhelyére. Az IS jelenleg is több mint 200 asszír keresztényt tart őrizetben. Az asszír egyház folyamatosan tárgyal a dzsihadistákkal a keresztények kiszabadításáért.

Az Iszlám Állam (IS) harcosai több tucat keresztény családot ejtettek túsul al-Quaryatayn faluban (Homsz városától délre). Néhány lakost közvetlenül a templomból vittek el. Körülbelül 1400 keresztény család Homsz irányába elmenekült. Az IS bevette a falut, miután a szír kormánycsapatokat elűzték. Az elhurcoltak közül 30 embert szabadon engedtek, de a többi sorsa ismeretlen.

Az Iszlám Állam (IS) körülbelül 50, Qaryataynból elrabolt keresztény túszt engedett szabadon, akik hazatérhettek szülőhelyükre. A nemrég kiszabadult Murad

atya tárgyalásokat kezdett a környékbeli barátságos beduinokkal és muszlimokkal, melynek eredményeképp összesen 200 keresztény és muzulmán szabadult ki.

Szomália / Szomáliföld

Mivel a 31 éves Sharif kereszténységre tért, saját biztonsága érdekében el kellett menekülnie Szomáliföldről. A Szomáli-félszigeten, Szomália területén lévő államot a világ egyetlen országa sem ismeri el. Az autonóm régióban tilos az iszlámról kereszténységre térés. Sharif feleségét és négy kisgyermekét hagyta hátra. „Imádkozom Istenhez, hogy védje meg a családomat” – üzenté.

Szudán

A kormány 2014 novemberében Bahriban (Észak-Kartúm) kisajátítást kezdeményezett az evangéliumi közösség ingatlanjai ellen. A gyülekezet tagjai napokon át élőlánccal védték templomukat, hogy megakadályozzák a bontást. Öt lelkészt, akik részt vettek a tüntetésekben, letartóztattak. Szudánban 2014 folyamán két templomot zártak be és romboltak le. A hatóságok elsősorban a dél-szudáni közösségeket üldözik.

2014. december 21-én Kartúmban őrizetbe vették a dél-szudáni Yat Michael presbiteriánus lelkészt, aki családjával azért érkezett a fővárosba, hogy gyermekük orvosi kezelést kapjon. 2015. január 11-én a szintén dél-szudáni Peter Yen lelkész is Kartumba utazott, hogy érdeklődjön paptársa sorsa felől. A hatóságok azonban őt is letartóztatták, és azóta is sötétzárkában tartják.

A Human Rights Watch emberjogi szervezet legújabb jelentésében közzéteszi, hogy a szudáni hadsereg katonái 2014 októberében több mint 220 nőt erőszakoltak meg Tabitban (Dárfúr). A régióban kiújult harcok miatt csak 2015. február 1. óta több mint 36 ezren menekültek el Dél-Dárfútból az élelmiszer-, víz- és gyógyszerhiány következtében.

Két dél-szudáni presbiteriánus lelkészt – Yat Michael és Peter Yen Reith – 2014 decemberében őrizetbe vettek Kartúmban. Amikor Észak-Szudánba utaztak, ellátogattak egy gyülekezetbe, amelyet az elhárítás megfigyelt. A bíróság azzal vádolja őket, hogy „aláásták a szudáni alkotmányt, és harcolnak az állam ellen”. Mindkét lelkészt halálra ítélik.

Egy templom bejáratánál őrizetbe vettek tíz nőt, akik túl rövid szoknyát és sortot viseltek. „Nyilvános erkölcstelenség” elkövetése miatt 40 korbácsütés fenyegeti őket. A szudáni rendőrség bármikor őrizetbe vehet és bántalmazhat olyan nőket, akiknek a megjelenését erkölcstelennek ítéli. Szudánban évente több mint 40 ezer nőt tartóztatnak le vagy korbácsolnak meg brutálisan túl provokatívnak ítélt megjelenésük miatt.

Szudán / Dél-Szudán

A CSI 20 éve szabadítja föl és juttatja haza szülőföldjükre a szudáni rabszolgákat. A Dél-Szudáni – főleg keresztény – dinkákat a Kartúm által indított polgárháborúban a dzsihádek részeként hurcolták Észak-Szudánba az arab milicisták. A kiszabadítottak többsége majd egy évtizedet töltött rabságban. Iszlámra kényszerítik, körülmélik és megerőszakolják őket. A CSI 1995 óta eddig már több mint 100 ezer rabszolgát szabadított ki, és tevékenységünket addig nem hagyjuk abba, míg az utolsó rabszolga ki nem szabadul.

A CSI 2014. december elején Észak-Bahr el-Gazálban újabb 400 rabszolgát szabadított ki (nőket, gyermekeket és férfiakat vegyesen). A CSI rabszolga-kiszabadító programja 1995 óta tart. Ennek eredményeként nemcsak több mint 100 ezer rabszolga kapta vissza a szabadságát, hanem 2011. július 9-én megszületett a független Dél-Szudán állam is.

A CSI munkatársai 2015. február 7-8-án Aveil határkörzetében (Észak-Bahr el-Gazál) újabb 400 nőt, gyermeket és férfit szabadítottak ki. A volt rabszolgák egyike az 50 éves Kuol Wek Mayol, aki 25 évig szolgálta arab mesterét. Legtöbb társához hasonlóan őt is iszlámra kényszerítették.

Az iszlámról kereszténységre tért Adam Haron muszlimok közt térített. Iszlámisták ezért halállal fenyegették meg, és kémnek nevezték. Haront három hónapra őrizetbe vették és megkorbácsolták, majd 2015. február 18-án szabadon bocsátották, mivel kiderült, hogy ártatlan.

A dél-szudáni polgárháború következtében 2015. április 22-én Malakalban (Felső-Nílus szövetségi állam) sokan, köztük civilek haltak meg. Az áldozatok pontos számát a bizonytalan helyzet miatt nem lehet tudni. Salva Kiir Mayardit elnök hívei 2013. december óta harcolnak Machar volt elnök támogatóival. A polgárháború eddig már több mint 10 ezer halálos áldozatot követelt.

Az iszlámról kereszténységre tért Adam Haron muzulmánok közt térített. Ezért a szélsőségesek életveszélyesen megfenyegették, és kémkedéssel gyanúsították. A hatóságok három hónap elzárásra ítélték és megkorbácsolták. 2015. február 18-án szabadlábba helyezték, mivel bebizonyosodott, hogy ártatlan.

Angir még nagyon fiatalon elrabolták és Észak-Szudánba hurcolták, ahol eladták rabszolgának. Nyakán borzalmas heg éktelenkedik, amelyet rabtartója okozott, mert a nő nem akart a barátja felesége lenni. Angir már végre szabadon élhet hazájában, Dél-Szudánban. A CSI csak 2014-ben több mint ezer szudáni rabszolgát szabadított ki, és juttatott haza. De jelenleg is több ezer dél-szudánit kényszerítenek embertelen rabszolgasorsra Észak-Szudánban. Ők is várják a szabadulást.

Dél-Szudánban már 8 hónapja polgárháború tombol, amely eddig több mint 10 ezer emberéletet követelt. 2015. augusztus 11-12-én a Maban körzetében (Felső-Nílus szövetségi tartomány) tevékenykedő segélyszervezetek több munkatársát meggyilkolták, miután az ENSZ más segélyszervezetekkel együtt kivonult az

övezetből. Bár a harcok eddig nem érintették a CSI központját, és a munka zavartalanul folyik, Dél-Szudánban több mint 1 millióan menekültek el. Az egész országban súlyos éhínség fenyeget. A CSI tovább folytatja a rabszolgák kiszabadítását, és élelmiszersegélyek osztását.

Törökország

2007-ben Malatyában (Kelet-Törökország) öt szélsőséges iszlámista fiatal brutálisan meggyilkolta Necati Aydın, Uğur Yüksel és Tilman Geske keresztényeket. Bár a tetteseket szinte azonnal elfogták, ítélet a mai napig nem született. Ma van a 104. tárgyalási nap, de döntésre nincs kilátás. Az elkövetőket már több mint egy éve elengedték a vizsgálati fogságból, és elektromos lábbilincsel házi őrizetben vannak. Az áldozatok hozzátartozói ezért folyamatosan rettegnek.

Necati Aydın, Uğur Yüksel és Tilman Geske keresztényeket nyolc évvel ezelőtt öt nacionalista török meggyilkolta Malatyában (Kelet-Törökország). Bár az iszlámista tetteseket még a helyszínen őrizetbe vették, az ügyben máig nem született ítélet. A gyanúsítottakat 2014-ben elengedték, és jelenleg – elektromos lábbilincsel – házi őrizetben várják a bíróság döntését. Az áldozatok hozzátartozói ezért állandó félelemben élnek.

15 protestáns gyülekezet ellen életveszélyes kampányt indítottak, amelynek szóhasználata az Iszlám Államra (IS) emlékeztet. A protestáns törökök többsége korábban muszlim volt. Selina Dogan örmény keresztény parlamenti képviselő kijelentette: „Törökországban a nem szunnita muszlimokat gyengeelméjűnek tartják.”

Uganda

A muzulmán Kakongoka Ahamadah napokig étlen-szomjan elzárva tartotta és megerőszakolta két unokahúgát, mert kereszténységre tértek. A 14 éves Nabagabana Fatuma 16 éves nővérével, Namwase Aishával egy muszlim iskolába járt Palliszában, ahol 2015. február 1-jén fölkerestek egy templomot és megkerestelkedtek. Végül sikeresen megszöktek nagybátyjuk fogságából.

A 14 éves Nabagabana Fatuma és testvére, a 15 éves Namwase Aisha 2015. február 1-jén betért egy templomba, ahol Jézus Krisztushoz fordult. Ezért muszlim nagybátyjuk, Kakongoka Ahamadah több napig étlen-szomjan bezárta és megerőszakolta a két lányt. A testvérpárnak később sikerült elmenekülnie.

Namumbeiza Swabura 11 gyermekes édesanyját Nabuliban megmérgezte a sógornője, mivel az asszony Mohamed nevű férjével iszlámról kereszténységre tért. A sógornő, Jafaran Wowa meglátogatta, és otthonában ételt főzött neki. Ő maga azonban nem evett, sőt alighogy Swabura befejezte az evést, eltűnt. Amikor a férje hazaért, Swabura már erős gyomorfájásra panaszkodott, amit közvetlenül évés után érzett. Röviddel ezután meghalt. A házaspár kereszténységre térése óta több életveszélyes fenyegetést kapott.

Bukedeában három férfi megtámadott egy hazafelé tartó 19 éves diáklányt. A tettesek azt kiáltozták, tudják, hogy elhagyta az iszlámot, majd megverték és megérszakolták őt. Később járókelők vették észre a magára hagyott, súlyosan sérült lányt, akit kórházba vittek. A nő családja korábban iszlámról kereszténységre tért.

Ukrajna

2015. januárban ismét kiújultak a harcok a kelet-ukrajnai Mariupol kikötővárosban és környékén. A város templomai zsúfolásig teltek menekültekkel. Viktor Dudnik lelkész templomában több mint 80 üldözött él, de sok embert szállásoltak el magánházakban, akikről szintén az egyháznak kell gondoskodnia. Főleg az idősök ellátása jelent nehézséget, mert ők nem tudnak bérleti díjat fizetni. Az élelmszerárak az egekbe szöktek. Imádkozunk a mariupoli keresztényekért, akik sokat tesznek a száműzöttekért és szűkölködőkért!

Kelet-Ukrajnában a kormánycsapatok és az oroszbarát szeparatisták közti harcokban az egyház képviselői és a hívek kereszttűzbe kerültek. A konfliktus kirobbanása óta egyre gyakrabban rabolnak el és kínoznak meg papokat és lelkészeket. 2015 júniusában négy egyházi munkatársat hurcoltak el és lőttek agyon. Az egyházvezetők növekvő vallásüldözésről beszélnek.

Üzbegisztán

Keresztény szórólap terjesztéséért 15 napi elzárásra és több mint 3 éves átlagjövdelemnek megfelelő pénzbüntetésre ítélték Donyijor Ahmedov baptista hívőt. Bár Üzbegisztánban papíron vallásszabadság van, a keresztény irodalom tulajdonlását is súlyos pénzbüntetéssel és börtönnel sújtják. A szigorú vallási korlátozások a muzulmán hívőket is érintik.

Szergej Rihagovot, egy taskenti pünkösdista gyülekezet lelkészét azzal vádolják, hogy megsértette a vallásügyi törvényt, mivel aktívan térített, illegális hitoktatást végzett és túllépte a vallási összejövetelekre engedélyezett időkeretet. Egy árvaházban gondozott gyerekektől – akik rendszeresen részt vettek a pünkösdisták összejövetelein –, a rendőrség terhelő vallomást csikart ki a lelkész ellen.

Vietnam

A hatóságok Ben Catban a csöcselék támogatásával 2014. június óta zaklatják, támadják és megfélemlítik a mennonita közösséget. A vandálok többször megromgálták a gyülekezet épületét. A lelkészeket és hívőket kihallgatták, megverték és hamis vallomások aláírására kényszerítették. A kommunista hatóságok totális ellenőrzés alá akarják vonni a nem állami gyülekezeteket. Nguyen lelkész kéri, hogy imádkozunk Ben Cat város mennonitáiért.

II.

DOKUMENTUMOK

Dokumentumok 1.

BESZÉLGETÉS AZ AL-AZHAR EGYETEM FŐIMÁMJÁVAL

Ferenc pápa a béke embere¹

Ferenc pápa május 23-án a Vatikánban fogadta Ahmad et-Tajjeb professzort, a kairói al-Azhar mecset és egyetem főimámját, aki ezt követően – arab nyelven – exkluzív interjú adott a vatikáni média képviselőinek. Az interjú a Vatikáni Rádió szerkesztőségének olasz fordítása alapján közöljük.

– II. János Pál volt az első pápa, aki egyiptomi utazása során, a 2000-es jubileumi év keretében meglátogatta az al-Azhar főimámját. Ma pedig egy főimám először tesz látogatást a Vatikánban, az irgalmasság szentévében. Mit jelentenek ezek a fontos események?

– A kegyes és irgalmas Isten nevében először is szeretnék köszönetet mondani Ferenc pápa Őszentségének, amiért fogadta az al-Azharból érkezett küldöttségemet, és köszönetet mondok a szíves vendéglátásért, a meleg szeretetért, amellyel felém fordult. Ez a látogatás egy olyan kezdeményezés, amellyel az al-Azhar, az al-Azhar és a Vatikán közösen kívánja folytatni szent küldetésünket, a vallások küldetését: „boldoggá tenni az emberi lényt mindenütt”. Az al-Azhar párbeszédet folytat a Vatikánnal, jobban mondva van egy vallásközi bizottsága a Vatikánnal közösen, amely pontosan meghatározható körülmények miatt felfüggesztette tevékenységét, de most, hogy ezek a körülmények már nem állnak fenn, ismét visszatérünk a párbeszéd útjára, és azt kívánjuk, legyen jobb ez a párbeszéd annál, mint amilyen korábban volt. Örülök, hogy én lehetek az al-Azhar első imámja, aki ellátogat a Vatikánba, és leül a pápával, hogy kicseréljék gondolataikat és megérintsék egymást.

– Az ímént találkozott Ferenc pápával a Vatikánban. Mit tud elmondani erről a találkozásról, milyen légkörben zajlott?

– Az első, nagyon erős benyomásom az volt, hogy ő a béke embere, olyan ember, aki követi a kereszténység tanítását, amely a szeretet és a béke vallása; és ahogy hallgattuk Őszentségét, olyan embernek láttuk, aki tiszteli a többi vallást,

¹ Forrás: Vatikáni Rádió olasz nyelvű portálja – 2016. május 27.

figyelembe veszi követőiket; olyan ember, aki életét a szegények, a nyomorultak szolgálatára szenteli, és általában véve is vállalja a felelősséget az emberekért. Aszkéta, aki lemondott az evilág mulékony örömeiről. Olyan tulajdonságok ezek, amelyekben osztozunk vele, ezért kívántunk találkozni, hogy ezeken a tágas, közös területeken együtt munkálkodjunk az emberiségért.

– Milyen kötelességei vannak a nagy vallási tekintélyeknek, a vallási vezetőknek a mai világban?

– Súlyos, nagy felelősségük van, mert tudjuk – ahogyan Őszentségével együtt meg is állapítottuk –, hogy minden, a társadalomra vonatkozó modern gondolatrendszer, ideológia, amely a vallástól, a mennytől eltávolodva akarta kezébe venni az emberiség irányítását, kudarcot vallott abban, hogy boldoggá tegye az embert, megszabadítsa a háborúktól és a vérontástól. Azt hiszem, eljött az ideje annak, hogy a szent vallások vezetői határozottan és konkrét módon részt vállaljanak abban, hogy új látóhatárok, az irgalmasság és a béke felé vezessék az emberiséget, hogy az emberiség legyőzhesse azt a nagy válságot, amelytől napjainkban szenvedünk. A vallás nélküli ember veszélyt jelent az embertársaira, és azt hiszem, a 21. században az emberek elkezdtek körülnézni és bölcs vezetőket keresni, akik a jó irányba vezethetik őket. Ezek a dolgok ösztönöztek minket erre a találkozásra, a beszélgetésre, a megegyezésre, hogy kezdjük el megtenni a jó lépéseket a jó irányba.

– Az al-Azhar Egyetem fontos tevékenysége az iskolai tankönyvek szövegének megújítása. Beszélne nekünk erről?

– Igen, olyan értelemben újítjuk meg a szövegeket, hogy tisztazzuk az iszlámnak azokat a fogalmait, amelyeket elferdítettek azok, akik az erőszak, a terrorizmus eszközeivel élnek, a fegyveres mozgalmak, amelyek azt mondják magukról, hogy a békéért munkálkodnak. Tévesnek nyilvánítottuk ezeket a fogalmakat (...), rámutattunk eltévelyedett, félreértelmezett mivoltukra, és ugyanakkor igyekeztünk megmagyarázni a diákoknak a helyes fogalmakat, amelyeket a szélsőségesek és a terroristák elferdítettek. Létrehoztunk egy nemzetközi megfigyelőközpontot, amely nyolc nyelven figyeli a szélsőséges mozgalmak által terjesztett anyagokat, a mérgezett gondolatokat, amelyek rossz irányba fordítják a fiatalokat. Ezeket az anyagokat kijavítjuk, és ezt követően más nyelvekre is lefordítjuk. Az Egyiptomi Család Háza elnevezésű központon keresztül – amely egyesíti a muszlimokat és az egyiptomi keresztény felekezeteket, az al-Azhar és az egyházak közös projektje – igyekszünk választ adni mindazoknak, akik keresik az alkalmakat, támadásra készen várják, hogy zavart, megosztást és konfliktust teremthessenek keresztények és muszlimok között. Létezik a Bölcs Muszlimok Tanácsa is, amelynek vezetője az al-Azhar imámja – ez a tanács békeküldöttségeket küld a világ különböző fővárosaiba, és fontos munkát végez a béke előmozdítása, valamint a valódi iszlám megismertetése érdekében. Körülbelül egy évvel ezelőtt rendeztünk egy konferen-

ciát, éppen itt, Olaszországban, Firenzében a kelet és nyugat, vagyis a keleti és a nyugati világ együttműködése témájában. Ezenkívül az al-Azharban fogadjuk az európai mecsetek imámjait egy kéthónapos továbbképzésre, hogy a párbeszédre neveljük őket, leleplezzük előttük a hamis fogalmakat, és beszéljünk a muszlimok integrációjáról társadalmiainkban, az európai nemzetek körében, hogy a biztonság, a gazdagság és az erő forrásai lehessenek ezekben az országokban.

– A Közel-Kelet nagy nehézségeken megy keresztül. Vatikáni látogatása alkalmából milyen üzenetet szeretne átadni ezzel kapcsolatban?

– A Közel-Keletről jövök, ott élek, és másokkal együtt én is elszenvedem a patakokban folyó vér, a holttestek látványát és következményeit. Nincs semmilyen logikus oka ennek a katasztrófának, amelyet éjjel és nappal átélünk. Természetesen vannak különféle külső és belső okok, amelyeknek a találkozása lángra lobbantotta ezeket a háborúkat. Ma itt vagyok Európa szívében, és a katolikusok legnagyobb intézményében, a Vatikánban meg szeretném ragadni az alkalmat arra, hogy felhívást intézzek az egész világhoz: egyesüljön, rendezze sorait, hogy szembe tudjon nézni a terrorizmussal, és véget vessen neki. Azt hiszem, hogy ha ezt a terrorizmust elhanyagolják, annak nemcsak a keletiek fizetik meg az árát, hanem keleten és nyugaton együtt fognak szenvedni, ahogyan már láttuk is. Ez az én felhívásom a világhoz, a világ szabad embereihez: egyeztetek meg azonnal, és lépjenek közbe annak érdekében, hogy véget vessetek a véráradatnak!

Engedjék meg, hogy még egy gondolatot fűzzek ehhez a kijelentésemhez: igen, a terrorizmus létezik, de az iszlámnak semmi köze nincs ehhez a terrorizmushoz, és ez igaz a muszlim ulemákra (a muszlim egyházjog tudósaira), valamint a keleten élő keresztényekre és muszlimokra is. Azok, akik megölik a muszlimokat és megölik a keresztényeket is, szándékosan vagy hanyagságból félreértelmezték az iszlám szövegeit. Egy évvel ezelőtt az al-Azhar általános tanácskozássra hívta össze a muszlim ulemákat, szunnitákat és sítákat egyaránt. Meghívtuk a keleti egyházak vezetőit is, különböző vallásokat és felekezeteket, még a jazidiket is, akik el is küldték egy képviselőjüket az al-Azhar égisze alatt tartott konferenciára. A közös nyilatkozat legfontosabb pontjai között ott volt az is, hogy az iszlámnak és a kereszténységnek nincs köze azokhoz, akik gyilkolnak, és kértük a nyugati világtól, hogy ne keverje össze ezt az eltévelyedett csoportot a muszlimokkal és – muszlimok és keresztények – egy hangon jelentettük ki, hogy gazdái vagyunk ennek a földnek, partnerek vagyunk, és mindegyikünknek joga van ehhez a földhöz. Elutasítottuk a kényszerített kivándorlást, a rabszolgaságot, a nők adásvételét az iszlám nevében. Itt el szeretném mondani azt is, hogy a problémát nem szabad úgy bemutatni, mint a keresztények üldöztetését, éppen ellenkezőleg, több muszlim áldozata van, mint keresztény, és mi mindannyian együtt szenvedjük el ezt a katasztrófát. Röviden azzal szeretném befejezni, hogy nem kiálthatjuk ki bűnösnek a val-

lásokat azért, mert néhány követőjük letért a helyes útról, mert minden vallásnak van eltévelyedett irányzata, amely a vallás zászlaja alatt, a vallás nevében gyilkol.

– Szeretne még mondani valamit, mielőtt elkészönnénk?

– Még egyszer szeretném kifejezni köszönetemet, megbecsülésemet és reményemet – amelyet magammal viszek –, amiért együtt munkálkodhatunk, muszlimok és keresztények, az al-Azhar és a Vatikán, hogy segítsük az emberi lényt, akárhol is él, vallásától, hitvallásától függetlenül, hogy megmentjük a pusztító háborúk, a szegénység, a tudatlanság és a betegségek válságából.

DARVAS ISTVÁN RABBI FERENC PÁPA ÉS KIRILL PÁTRIÁRKA TALÁLKOZÓJÁRÓL¹

Február 12-én Kuba fővárosában, Havannában találkozott Ferenc pápa és Kirill moszkvai pátriárka, az orosz ortodox egyház feje. Ez az egyháztörténetben az első alkalom, hogy a pápa és a moszkvai pátriárka találkozott egymással.

Történelmi jelentőségű volt Ferenc pápa és Kirill pátriárka találkozója? Más vallásokon belül is vannak eltérő irányzatok? Fontos lehet a vallási párbeszéd más vallásokon belül, esetleg vallások között is? Hogyan látják ezt a különböző vallások tantói?

A zsidó vallás képviselőjében Darvas István, az OR-ZSE zsinagóga rabbija fejtette ki véleményét a 24.hu internetes oldal összeállításában:

A pápa és a pátriárka találkozóját semleges megfigyelőként is fontosnak tartom, egyszerűen azért, mert jó azt látni, ha helyrehozhatatlannak tűnő kapcsolatok a javulás irányába indulnak el. Ahogyan a zsoltár (133:1) mondja: “íme, milyen jó és szép, ha a testvérek együtt ülnek”. Hogy vannak e hasonló ellentétek a zsidó irányzatok között? Talán mindennél többet mond a kérdés kapcsán a vicc, amelyik egy lakatlan szigetre tévedt zsidóról szól, aki rögtön két zsinagógát is épít. Miért kettőt? Egyet azért, hogy bemenjen imádkozni, egyet meg azért, hogy be se tegye oda a lábát. Ez így persze túlzás, de nem lehet azt mondani, hogy teljesen távol van a valóságtól, mint ahogy az a kijelentés is mély igazságot tartalmaz, miszerint ahol két zsidó van, ott legalább három különféle vélemény fogalmazódik meg, az esetek nagy részében egyszerre. Terjedelmi okból most nem foglalkoznék a világban található zsidó közösségek ellentéteivel, ideológiai különbségeinek mélyebb magyarázatával.

Magyarországon négy irányzat rendelkezik annyi követővel, hogy említésük esetén értelme legyen a “jelenlét” kifejezésnek: a neológia, az ortodoxia, a Chábád-mozgalom, illetve a reform közösség. Bíró Tamást idézve és vele teljesen egyetértve kijelenthető, hogy “a legtöbb esetben nem lehet rámutatni bizonyos fundamentális teológiai különbségekre az irányzatok közt”. Ez ad reményt arra, hogy az ellentétek előbb-utóbb elsimulnak és a konfliktusok gerjesztői minden oldalon belátják, hogy csak egymást tisztelve tudják az istenszolgálatot a megfelelő módon végezni.

1 2016. febr. 21.

Dokumentumok 3.

KERESZTÉNY–ZSIDÓ IMAÓRA AZ ÖKUMENIKUS IMAHÉT NYOLCADIK NAPJÁN¹

A 2016. évi ökumenikus imahét nyolcadik napján, január 24-én a terézvárosi templomban számos keresztény felekezet és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (Mazsihisz) részvételével keresztény–zsidó imaórát tartottak. Erdő Péter bíboros és Frölich Róbert országos főrabbi is beszédet mondott.

A budapesti Avilai Nagy Szent Teréz Plébánia és a Keresztény–Zsidó Társaság által szervezett imaórán részt vett és beszédet mondott Gáncs Péter evangélikus püspök-elnök; Bálint Benczédi Ferenc, a Magyar Unitárius Egyház püspöke; Papp János, a Magyarországi Baptista Egyház elnöke; Csernák István, a Magyarországi Metodista Egyház szuperintendense; Pataky Albert, a Magyar Pünkösdi Egyház elnöke; Németh Pál professzor, református lelkész; Fischl Vilmos, Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa főtákará és Szécsi József, a Keresztény–Zsidó Társaság főtákará. Közreműködött Fekete László, a Dohány utcai zsinagóga főkántora. Horváth Zoltán plébános házigazdaként vett részt az eseményen és köszöntötte a vendégeket.

Erdő Péter bíboros beszédét az alábbiakban közöljük:

1. *„Nézzétek, elküldöm nektek Illés prófétát, mielőtt elérkeznék az én nagy és féltelmetes napom. Ő újra fiaik felé fordítja az apák szívét, és apáik felé a fiak szívét” (Mal 3,23-24 = 4,5-6). A várakozás Illés próféta eljövételére elevenen élt Jézus kortársainak lelkében. Az evangélium utal is Malakiás most hallott jövendölésére (Mt 17,1-13; Lk 1,17). Illés alakját Keresztelő János személyében fedezték fel, mindezt pedig Jézus színeváltozásának történetében olvassuk, ahol megjelenik Mózes és Illés sugárzó alakja. Isten és a választott nép, Isten és az egész emberiség találkozásának nagyszerű pillanata Jézus egész élete.*
2. *De a történet tovább folytatódik az idők végéig. Jézusi mondás utal arra is, hogy „Illés majd eljön, és helyre fog állítani mindent” (Mt 17,11; vö. ApCsel*

1 2016. január 24. Forrás: Thullner Zsuzsanna / Magyar Kurír

1,6). Szent Pál apostol pedig saját népének azokról a tagjairól szólva, akik nem fogadták el Jézus evangéliumát, ezt mondja: „A kiválasztás szerint kedvesek az ősökért. Isten ugyanis nem bánja meg kegyelmi adományát és meghívását” (Róm 11,28-29). Ha a vad olajfaág nemes fába oltva meghozza a termést, mennyivel inkább a nemes oltvány, amely természete szerint is nemes fába illik – ezzel a képpel, ezzel a vágygal, ezzel a reménységgel viaskodik az apostol a rómaiakhoz írt levelében (Róm 11,24). Mert Isten hűséges szövetségéhez és ígéretéhez, hiszen önmagát nem tagadhatja meg (vö. 2Tim 2,13).

Urunk és Mesterünk, a Názáreti Jézus azzal kezdte a tanítását, hogy meghirdette: „Beteljesedett az idő és már közel van az Isten országa. Tartsatok bűnbánatot és higgyetek az evangéliumban!” (Mk 1,15). Jézus tehát szívbeli megtérésre és Isten uralma örömhírének elfogadására hívott. De azt nem tanította kortársainak, hogy hagyjanak fel Izrael vallásának követésével. Ő maga is együtt ünnepelt népével, a zsinagógába pedig rendszeresen eljárt: „Szombaton szokása szerint bement a zsinagógába és felolvasásra jelentkezett” (Lk 4,16; vö. Mt 13,53-58; Mk 6,1-6) – olvassuk Lukács evangéliumában. De még az apostolok nemzedéke is gyakorolta ősei vallását. Szent Pál is „szokása szerint járt a zsinagógába” (ApCsel 17,2). De maga a tanítványok egész jeruzsálemi közössége is „egy szívvel-lélekkel összegyűlt a templomban” (ApCsel 2,46). Péter és János apostolokról is azt olvassuk, hogy a jeruzsálemi templomba mentek imádkozni „a kilenc órai imádság idején” (ApCsel 3,1).

3. Mégis, Jézus örömhire nyomán megoszlottak a vélemények. Mikeás próféta szavai (Mik 7,6) Jézus tanításában új perspektívába kerülnek. Feltűnik a családon belüli megoszlás motívuma: „Azért jöttem, hogy szembeállítsam az embert apjával, a leányt anyjával, a menyét anyósával. Az embernek a tulajdon családja lesz az ellensége” (Mt 10,35-36). Az evangélium követése tehát két dolgot kíván: radikalitást és azonosulást a Mester személyével. De éppen ez az azonosulás köti össze elszakíthatatlanul Jézus tanítványainak egész közösségét Izrael népével. Ezért volt fájdalmas a családon belüli megoszlás már az első vagy a második nemzedékben. Ezért okozott megrázkódtatást sokaknak, hogy keresztényként, a Templom pusztulása után, kizárva találták magukat a zsinagógai közösségből is (vö. Jn 9,22; 12,42; 16,1).
4. Egyházunk most ünnepelte a II. Vatikáni Zsinat Nostra Aetate kezdetű nyilatkozatának 50. évfordulóját. Ebből az alkalomból az Apostoli Szentszék új dokumentumot adott ki, mely gazdagabbá és intenzívebbé teszi a zsidó–keresztény párbeszédet. Az új megnyilatkozás a Nostra Aetate 4. fejezetéhez kapcsolódik, melynek címe: Benső kapcsolat a zsidó vallással. Az elmúlt ötven esztendő valóban nagy előrelépéseket hozott a párbeszéd terén: a távolságtartó együtt-

élésből eljutottunk egy mély barátságig, amely teológiai alapokra épül. „A zsidósággal való dialógus a keresztények számára igen sajátos jellegű, mert a kereszténységnek zsidó gyökerei vannak, és ez kettejük kapcsolatát egyedülálló módon határozza meg”. Ezért hangsúlyozza Ferenc pápa, hogy „keresztényként nem tekinthetjük a zsidóságot idegen vallásnak, sem a zsidókat nem soroljuk azok közé, akik arra hivatottak, hogy hagyják el a bálványokat és térjenek meg az igaz Istenhez (vö. 1Tessz 1,9). Velük együtt hiszünk az egy Istenben, aki a történelemben tevékenykedik, és velük együtt fogadjuk be a közös kinyilatkoztatott szót”.

Meg kell tanulnunk tehát mélyebben megismernünk egymást. A valóságos különbségekről nem megfeledkezve érthetjük meg igazán, hogy nagy és közös út áll előttünk, mert az újszövetség a keresztények számára nem megsemmisíti és nem is helyettesíti a régi szövetséget, hanem beteljesíti annak ígéreteit.

A Szentszék dokumentumának kibocsátása előtt néhány nappal ortodox rabbinikus nyilatkozat látott napvilágot a kereszténységről. Ebben az alábbi megrendítő szavakat olvassuk: „A Nostra Aetate és az ennek szellemiségét követő hivatalos egyházi okmányok egyértelműen elutasítják az antiszemitizmus minden formáját, megerősítik Isten és a zsidó nép felbonthatatlan szövetségét, elutasítják az istengyilkosság vádját, és a keresztények és zsidók közötti egyedülálló kapcsolatot hangsúlyozzák. ... Mi is elismerjük, hogy a kereszténység létrejötte nem hiba vagy a véletlen műve, hanem isteni akarat eredménye volt és ajándék a nemzeteknek”.

5. Közös kincsünk a bibliai kinyilatkoztatáson alapuló meggyőződés, hogy az embernek méltósága van, mert a Mindenható képmása; hogy a teremtett világ Isten alkotása és ezért értelme és értéke van; Isten bizta a világot az emberre, hogy bölcsen és szeretettel gondozza azt; a világtörténelem nem értelmetlen sodródás, hanem célja van: Isten gondviselése kíséri az emberiség életét.

Az ökumenikus imahét során a keresztények egységéért könyörögtünk. Isten szándéka az egység, hogy tanúságtételünk hiteles legyen az egész világ előtt. Most, ennek a hétnek a végén azért imádkozunk, hogy zsidók és keresztények Isten akarata szerint együtt dolgozhassunk az egész emberiségért, együtt kérhessünk életet és áldást a föld minden nemzete számára. A világnak szüksége van közös kiállásunkra. Szüksége van arra, hogy apák és fiak szíve egymás felé forduljon, hogy idősebb és ifjabb testvér szeretetben találkozzon. Amen.

*

Frölich Róbert országos főrabbi beszédében felidézte, hogy előző nap a zsinagógákban Izrael népének szabadulásáról olvastak. Izrael népe végleg maga mögött tudja a rabszolgaságot, elindul, hogy hirdesse a monoteizmust, világossággá legyen a világban. A Nádas-tenger (Vörös-tenger) partjánál – amikor előttük áll a tenger, mögöttük pedig az egyiptomiak – megrettennek, szívük elgyengül. Mózes az ég Urához fohászkodik. Isten azt válaszolja: „Miért kiáltasz fel hozzám? Szólj Izrael fiainak, induljanak el.”

Frölich Róbert kiemelte az Isten válaszában rejlő ellentmondást, hiszen gyerekkorunktól fogva azt tanuljuk, hogy ha baj van, forduljunk az ég felé, emeljük tekintetünket a hegyek felé, onnan jön a segítségünk; ha igaz szívvel kérünk, Isten megadja nekünk. Ez a mondat gyökeresen ellentmond ennek a tanításnak. A főrabbi a zsidó legendárium, a Midrás alapján oldotta fel ezt az ellentmondás, amely azt mondja, hogy amikor a zsidók elindultak a Nádas-tenger felé, a víz nem vált rögtön ketté, csak akkor, amikor az első ember belépett a tengerbe és már a szájaig ért a víz.

Fontos tanítást ad a Midrás: mindennek helye és ideje, feladata van és az embernek tudnia kell, mikor mi a helyes. Ott a tenger partján nem a könyörgés ideje volt, hanem a hit ideje. Isten már bizonyított a tíz csapással, a kivonulással, ott pedig a népnek kellett bizonyítania hitét. „Szólj a zsidóknak, hogy induljanak már el” – mondja az Úr. Amikor teszünk valamit, ami a hitünkéből fakad, akkor bizonyítjuk, hogy a kapcsolat Isten és ember között nem gyengült meg. Akkor Isten megteszi a magáét, szétválasztja a tengert, átvezet minket száraz lábbal – magyarázta a főrabbi a tanítást a zsidó legendárium segítségével és hozzátette, hogy Erdő Péter bíboros szavai is megvilágították ezt a mondatot.

Figyelmeztetett, hogy eljött a bizonyítás ideje: eddig fohászkodtunk, ostromoltuk az eget kapuit imáinkkal, de most eljött az idő hogy – keresztények és zsidók – bizonyítsuk hitünket, szívünkkel, lelkünkkel, szánkkal, kezünkkel induljunk el együtt. Utalt arra, hogy Ferenc pápa elment a római zsinagógába – mi is a világ templomaiban és zsinagógaiban, szakrális és nem szakrális helyein öleljük át egymást, fogjunk végre kezét és induljunk el egy új úton, száraz lábbal a reményteli, boldog és békés jövő felé – fejezte ki vágyát.

A beszédekét követően a keresztény felekezetek képviselői mondták el gondolataikat egy-egy zsoltárhoz vagy más bibliai szakaszhoz kapcsolódóan. Gáncs Péter evangélikus püspök-elnök a 133. zsoltárhoz fűzte gondolatait: Csak oda küld áldást és életet az Úr, ahol a testvérek egyetértésben élnek. Nem azt jelenti ez, hogy mindenben egyformán gondolkodunk, hanem azt, hogy a legfontosabb dologban egyetértünk. Utalt *A szembenállástól a közösségig* című evangélikus-katolikus párbeszéd-dokumentumra – amelyet az ökumenikus imahét megnyitása alkalmával bemutatnak –, amely a két felekezet közötti párbeszéd legújabb gyümölcseit foglalja össze. Hangsúlyozta, hogy ezen a közös úton, a keresztény-zsidó

imaórán együtt imádkozunk az egyetértésért, hogy megtaláljuk a közös gyökereket, a közös forrást.

Bálint Benczédi Ferenc, a Magyar Unitárius Egyház püspöke Mózes ötödik könyvéből idézett: „Ami rejtve van, az az Úrnak, a mi Istenünknek a dolga; ami nyilvánvaló, az a miénk s a mi fiainkéi mindörökké, hogy teljesítsük ennek a törvénynek minden igéjét” (MTörv 5,29). Mózes intése nekünk is szól – figyelmeztetett. – Azzal foglalkozzunk, aminek megvalósítása tőlünk is függ. Porszemnek érezzük magunkat, kétségbe esünk, de van valami, ami a miénk, amit örökíthetünk: az isteni törvény. Hozzátette, hogy csak azt tudjuk továbbadni, amit magunk is birtokolunk. Jézus új parancsolata az, hogy szeressük egymást – csak akkor teljesíthetjük be a törvényt, ha a szolgáló szeretet hatja át az életünket.

Papp János, a Magyarországi Baptista Egyház elnöke az ember egyik nagy, örök kérdését tette fel: „Miért uralkodhat el a gonosz, meddig állhat fenn egy képmutató ideológia?” A 73. zsoltár szavaival válaszolt, amely szerint Isten felébreszti az embert, ráébreszti az igazságra, és ami mulékony, az eltűnik, mint az álmkép. Van azonban egy súlyos felelősségünk: minket is bevon a hamis ideológiák ledöntésébe. Ehhez hitre, bátorságra, tisztaságra van szükség, és arra, hogy egyedül is ki merjünk állni, ahogyan például Bonhoeffer és Martin Luther King tette. Ragaszkodjunk mindig Isten örök igazságaihoz – buzdított. – Az igazság nem hangerő kérdése, nem múlik el álmképként, hanem szilárd, örök, mert Istenben gyökerezik.

Csernák István, a Magyarországi Methodista Egyház szuperintendense a 139. zsoltárból felolvasott szakasz alapján azért fohászokodott, hogy fel tudjuk fedezni életünkben Isten szándékát. Nem tudunk minden isteni szándékot felfedezni, de keressük azokat. Úgy hisszük, ez az imaóra a szerető Isten akarata, imádkozzunk tovább ezért az isteni szándékért – kérte.

Pataky Albert, a Magyar Pünkösdi Egyház elnöke arra figyelmeztetett, milyen bizonytalan világban élünk. A 20. század tragédiái után azt gondoltuk, a 21. század békésebb lesz, de nem így van, a világban tombol a terror. A 16. zsoltárból felolvasott szakasz alapján buzdított: Nem ismerhetjük a sorsot, a jövőt, a holnapot sem, de ismerhetjük azt, aki kezében tartja sorsunkat. Isten a mi örökké tartó örökségünk. „Az Úrra tekintek szüntelen, nem tántorodom meg” – szól a zsoltárban Dávid bizonyágtétele. Közel van az Isten, ezért bármilyen szenvedés ér, tudjuk, hogy rátekinthetünk. Ha elesnénk is, van, aki felemel – hangsúlyozta reménységünket és kérte, imádkozzunk azokért, akik sok szenvedést élnek meg napjainkban.

Németh Pál református lelkész az 1. zsoltár alapján emlékeztetett: boldog az az ember, aki az Úr törvényén gondolkodik éjjel és nappal. Olyan lesz, mint a folyóvíz mellé ültetett fa. Erdő Péter bíboros gondolataira rímelték szavai, amikor a zsidóságról és a kereszténységről beszélt. Egy fa van, Istennek egy választott

népe: a zsidó nép a szelíd olajfa, amelynek sok ága leszáradt, és Isten más ágakat oltott bele. A kiválasztás az egész világért történik meg – hangsúlyozta. Istennek egy népe van, amely egy üzenetet hordoz: irgalmas és türelmes az Isten, megbocsátja bűneinket és életre segíti az egész emberiséget.

Fischl Vilmos, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtítkára felidézte, hogy Dávid a 145. zsoltárban dicséri Istent azért, amit véghezvitt a világban. Minden embernek észre kell vennie, hogy Isten uralkodik és az ő akarata jó – hangsúlyozta és kifejezte örömét, amiért az imahét nyolcadik napján keresztények és zsidók együtt tudnak imádkozni. Fohászkodott az Úrhoz, hogy gátoljon meg minden gonosz szándékot és adja, hogy akik felelősséget hordoznak, felismerjék, ami a népek haladását szolgálja. Ébresszen igaz szeretetet az egyházakban, hogy szolgálják népük fejlődését az egész emberiség javára.

Szécsi József, a Keresztény–Zsidó Társaság főtítkára felelevenítette, milyen fontos volt a zsidó és a keresztény vallásban a történelem során a hittérítés, hogyan alakult ez a missziós arculat az évszázadok alatt, illetve milyen problémákat hordoz magában. Mind a zsidó, mind a keresztény vallás könyvvallás, így újra és újra vissza kell térniük a szent iratokhoz. Ugyanakkor őseink szent írott és szóbeli hagyományát életet adó kapcsolatba kell hozni napjaink kihívásaival és jogos elvárásaival – hangsúlyozta.

Végül a vallási vezetők rövid fohászokkal fordultak az Úrhoz, majd Erdő Péter bíboros Isten kegyelmét kérte, hogy ledöntsük az ellenségeskedés falait az emberek között, és a megosztottságot legyőzve egyek lehessünk Isten szeretetében.

Az imaóra első részében Szécsi József, a Keresztény–Zsidó Tanács főtítkára és Fekete László, a Dohány utcai zsinagóga főkántora zsoltárt énekelt, a második rész imádságai között taizéi énekek hangzottak el a kórus vezetésével.

IGAZSÁGOSSÁGOT ÉS BÉKÉT KÍVÁNOK AZ ÖRMÉNY NÉPNEK!

Ferenc pápa az örmény népirtásról

Ferenc pápa interjúja Örményországból visszatérőben¹

Ferenc pápa a Jerevából Rómába tartó négy órás repülőúton ezúttal is a vele utazó újságírók rendelkezésére állt és válaszolt kérdéseikre. Először az örmény állami sajtó képviselője a látogatás benyomásairól és az örményekkel való kapcsolatáról kérdezte.

„Igazságosságot és békét kívánok ennek a népnek – válaszolt a pápa. Sokan dolgoznak ezért” és utalt az orosz, az örmény és azeri elnök találkozájára: „Legalább beszélnek egymással” – jegyezte meg Ferenc pápa. Idézte az örmény elnök szavait, melyet Jerevánba érkezésekor neki mondott: „Kössünk megegyezést, bocsássunk meg egymásnak és tekintsünk a jövőbe”. Ezek a szavak nagy bátorságra utalnak. A sokat szenvedett örmény nép ikonja – vallotta a pápa – ami éppen az imádságomban ötlött fel, a kőkemény élet és anyai gyöngédség. Hordozták keresztjeiket, a látható kőkereszteket is, de közben nem veszítették el a gyengédséget, a művészetet, a zenét, melynek tónusait nem is olyan könnyű megérteni. Nem elég azt mondani, hogy ők az első keresztény nemzet, hanem hozzá kell tenni: az Úr megáldotta őket, mert oly sok szentjük volt, szent és vértanú püspökök. Ezért olyan ellenállóak, mint a kő, de nem veszítették el az anyai szívüket, hiszen Örményország egyben anya is.

Örmény kapcsolataira utalva a pápa név szerint megemlítette „a Buenos Aires-i Mouradin örmény apostoli és Boghussian örmény katolikus érsekeket”. „Az apostoli vagy katolikus örmény egyházhoz tartozásnál – és ezt azokban az időkben tanultam meg – fontosabb az örmény mivolt”.

A „Nouvelles d'Arménie” tudósítója idézte a pápát, aki azt kérte „az örmény fiataloktól, hogy legyenek a kiengesztelődés művelői Törökországgal és Azerbaj-

1 2016. jún. 27.

dzsánnal”. Minthogy a pápa nemsokára Azerbajdzsánba utazik, a segítség milyen konkrét jeleit viszi oda?

Az azerieknek majd elmondom akkor, ami a szívemen van, de mindig pozitívot. Válaszában a pápa azt jelezte: „Az igazságról fogok beszélni az azerieknek, amit láttam és amit hallottam. Bátorítom majd őket, egyébként pedig találkoztam már az elnökükkel és beszéltem is vele. Megmondom majd neki, hogy a békét nem egy darab földért teremjük. Ezt mindenkinek elmondom, örményeknek és azerieknek egyaránt. Talán nem jutnak a dűlőre a béke körülményeit illetően, mert ezen még dolgozni kell. Többet nem tudok mondani. Majd elmondom abban a pillanatban azt, ami a szívemen van, de mindig pozitívot, hogy járható utak megoldásaira találjanak és hogy tovább tudjanak lépni.

Mindig három népirtásról beszéltem: először az örmények elleni népirtásról, aztán Hitler, majd Sztálin népirtásáról

A France Press tudósítója a genocídium szó használata felől érdeklődött: Miért döntött mégis úgy, hogy használja ezt a szót? Egy ilyen fájdalmas témánál gondolja, hogy hasznos a béke érdekében ebben a bonyolult térségben?

Amikor Argentínában az örmények pusztításáról beszéltek, mindig a genocídium szót használták. Én nem ismertem másikat. A Buenos Aires-i székesegyházban, balra a harmadik mellékoltárnál az örmény genocídium emlékére felállítottunk egy kőkeresztet, az örmény apostoli és a katolikus érsekek áldották meg. Mondom, én nem ismertem más szót erre és én kijövök ezzel a szóval. Amikor Rómába érkeztem, hallottam a Nagy Csapásról, de ez örményül van, amit én nem beszélek. Azt mondják nekem, hogy a genocídium-népirtás az sértő szó. Én mindig három népirtásról beszéltem az elmúlt évszázad kapcsán, három népirtásról: először az örmények elleni, aztán Hitler, majd Sztálin népirtásáról. Vannak még kisebbek is, mint Afrikában Ruandában, de a két világháború földjén ez a három létezik. Én megkérdeztem, hogy miért? Azt mondják, némelyek úgy érzik, hogy az nem volt igaz népirtás. Egy jogász ismerősöm magyarázta el nekem, hogy a genocídium szó egy szakkifejezés és nem pedig az öldöklés és pusztítás szinonimája. Ha kijelentjük, hogy genocídium történt, akkor azzal együtt jár annak a jóvátétele. A múlt évben, amikor a beszédemet írtam, láttam, hogy Szent II. János Pál pápa használta ezt a szót, de használta mindkét kifejezést: Nagy Sorscsapás és genocídium. Én pedig idézőjelbe téve használtam. Ez pedig nem esett jól, a török kormány nyilatkozatot tett közzé, majd hazarendelte a nagykövetét, de 2-3 hónap múlva visszatért. Joguk van ehhez a nagykövet-bőjthöz, a tiltakozás mindannyiunk joga. Igen, abban a beszédben nem volt itt az a szó, de amikor hallottam az elnöki beszéd tónusát, tudva azt, hogy tavaly én kimondtam ezt a szót a Szent Péter bazilikában, nyilvánosan, nagyon furcsán hatott volna az én beszédem, ha nem mondom ugyanazt. De én még szerettem volna egy dolgot aláhúzni, hogy ebben a népirtásban, éppúgy, mint a másik kettőben, a nagyhatalmak félrefordították a fejüket”.

**FERENC PÁPA A RÓMAI ZSINAGÓGÁBAN:
Zsidók és keresztények,
mind Isten egyetlen családjához tartozunk!¹**

Január 17-én délután a történelemben harmadik alkalommal került sor arra, hogy a pápa a római zsinagógába látogat. Ferenc pápa sokakkal kezét fogott, elbeszélgett, beszédét a jelenlévők többször is megtapsolták. A zsinagóga felé tartva Ferenc pápa gyalog haladt át az épület előtti téren, ahol koszorút helyezett el az 1943-ban deportált római zsidók, valamint a zsinagógánál 1982-ben történt merénylet áldozatának és sebesültjeinek emléktáblájánál. Ferenc pápát Ruth Durughello, a római zsidó közösség elnöke és Renzo Gattegna, az olasz zsidó közösségek uniójának elnöke, valamint Riccardo Di Segni római főrabbi fogadta és vezette be a zsinagógába. A zsinagógában jelen voltak az izraeli rabbínátus, a Zsidó Világkongresszus (WJC) és számos európai ország zsidó közösségének képviselői, az olasz kormány tagjai, valamint a római muzulmán közösség imámja is.

Kedves testvéreim és nővéreim!

Boldog vagyok, amiért veletek lehetek ebben a nagytemplomban. Köszönetet mondok Dr. Di Segni úrnak, Dr. Dureghello asszonynak és Gattegna ügyvéd úrnak. Köszönöm mindnyájatoknak a meleg fogadtatást! Todá Rábá! (Nagyon köszönöm!)

Első látogatásom alkalmával ebben a zsinagógában Róma püspökeként szeretném átadni nektek – kiterjesztve minden zsidó közösségre – Róma egyházának és az egész katolikus egyháznak békét kívánó testvéri üdvözlését.

Nagyon szívemen viselem a köztünk lévő kapcsolatokat. Már Buenos Airesben szokásom volt elmenni a zsinagógákba és felkeresni az ott egybegyűlt közösségeket, hogy közlelről kíséjrem a zsidó ünnepeket és megemlékezéseket, hogy hálát adjak az Úrnak, aki életet ad nekünk és kísér minket a történelem útján. Az idők folyamán lelki kapcsolat jött létre közöttünk, ami elősegítette a hiteles baráti kapcsolatokat, és közös erőfeszítésre sarkallt minket. A vallásközi párbeszédben alapvető fontosságú, hogy találkozzunk testvérekként és nővérekként Teremtőnk

¹ 2016. január 17.

színe előtt és hálát adjunk neki; hogy tiszteljük, becsüljük egymást, és igyekezzünk együttműködni egymással. A zsidó-keresztény párbeszédben egyedülálló és különleges kötelék köt össze minket a kereszténység zsidó gyökereinek köszönhetően: zsidóknak és keresztényeknek tehát egymás testvéreinek kell érezniük magukat, akiket ugyanaz az Isten és közös, gazdag lelki örökség egyesít (vö. Nostra aetate nyilatkozat, 4), melyre támaszkodniuk és a jövőt építeniük kell.

Látogatásommal elődeim nyomdokait követem. II. János Pál pápa harminc évvel ezelőtt, 1986. április 13-án jött ide; XVI. Benedek pápa pedig napra pontosan hat évvel ezelőtt. II. János Pál akkor találta ki a „nagyobb testvérek” szép kifejezést, és valóban, bátyáink és nővéreink vagytok a hitben. Valamennyien egyetlen családdhoz, Isten családjához tartozunk, aki kísér és népeként védelmez minket. Együtt, mint zsidóknak és katolikusoknak az a feladatunk, hogy felelősséget vállaljunk ezért a városért, segítséget, főleg lelki segítséget nyújtsunk, és elősegítsük a mai problémák megoldását. Kívánom, hogy egyre növekedjen e két hitközösség egymáshoz való közelsége, egymás megismerése és megbecsülése. Ezért különleges jelentősége van annak, hogy éppen ma, január 17-én jöttem hozzátok, amikor az Olasz Püspökkari Konferencia a „katolikusok és zsidók közti párbeszéd napját” tartja.

Nemrég emlékeztünk meg a II. Vatikáni Zsinat Nostra aetate kezdetű nyilatkozatának ötvenedik évfordulójáról, amely lehetővé tette a katolikus egyház és a zsidóság közötti rendszeres párbeszédet. Tavaly október 28-án a Szent Péter téren a zsidóság nagy számban jelenlévő képviselőit is köszönhettem; ezt mondtam nekik: „Különleges hálával kell Istenhez fordulnunk, amiért az utóbbi ötven évben a keresztények és zsidók közötti kapcsolat teljesen megváltozott. A közömbösség és az ellenségesség átadta helyét az együttműködésnek és a jóakaratnak. Ellenségből és idegenből barátta és testvérré váltunk. A Nostra aetate nyilatkozattal a zsinat kijelölte a követendő utat: ígent mondunk a kereszténység zsidó gyökereinek újrafelfedezésére; nemet mondunk a zsidóellenesség minden formájára, elítélünk minden abból fakadó sértegetést, hátrányos megkülönböztetést és üldözést.”

Teológiaiilag a Nostra aetate határozta meg első alkalommal – kifejezett módon – a katolikus egyház és a zsidóság közötti kapcsolatokat. Természetesen nem oldotta meg az összes, kettőnkre vonatkozó teológiai kérdést, de bátorítólag említett meg titeket, és nagyon fontos ösztönzést adott a további szükséges reflexiónak. Ezzel kapcsolatban 2015. december 10-én a Zsidósággal való Vallási Kapcsolatok Bizottsága új dokumentumot tett közzé, amely a Nostra aetate publikálása óta eltelt utóbbi évtizedek során felmerült teológiai kérdésekkel foglalkozik. A zsidó-katolikus párbeszéd teológiai dimenzióját érdemes egyre mélyebben megismerni, és szeretném bátorítani mindazokat, akik részt vesznek ebben a párbeszédben, hogy haladjanak előre bölcs megfontolással és kitartóan. Éppen teológiai szempontból látható világosan a keresztényeket és zsidókat összekötő elszakíthatatlan kötelék.

A keresztények önmaguk megértése érdekében nem tehetik meg, hogy ne utaljanak zsidó gyökereikre, az egyház pedig, bár a Krisztusba vetett hiten keresztüli üdvösséget vallja, elismeri az ószövetség visszavonhatatlanságát és Isten állandó, hűséges szeretetét Izrael iránt.

A teológiai kérdésekkel együtt nem szabad szem elől téveszteni azokat a nagy kihívásokat, amelyekkel a mai világnak szembe kell néznie. Ilyen az átfogó ökológia kihívása, amely elsődleges jelentőségű, mi, keresztények és zsidók pedig átadhathatjuk és át kell adnunk az egész emberiségnek a Szentírásnak a teremtett világ gondozására vonatkozó üzenetét. A fegyveres konfliktusok, a háborúk, az erőszakos cselekmények és a jogtalanságok mély sebeket ejtenek az emberiségen, és arra készítetnek, hogy megerősítsük a béke és az igazságosság melletti elkötelezettségünket. Az ember ember elleni erőszaka ellentétes minden vallással, mely méltó erre a névre, de különösen is a három nagy monoteista vallással. Az élet mint Isten ajándéka szent. A tízparancsolatból az ötödik kimondja: „Ne ölj!” (Kiv 20,13). Isten az élet Istene, aki mindig kibontakoztatni és védelmezni akarja az életet, nekünk pedig, akik az ő képeire és hasonlatosságára teremtettünk, ugyanezt kell tennünk. Minden emberi lény mint Isten teremtménye testvérünk, függetlenül származásától és vallási hovatartozásától. Minden emberre jó szándékkal kell tekintenünk, miként Isten teszi, aki odanyújtja irgalmas kezét mindenkinek, függetlenül hitétől és származásától, és aki gondját viseli mindenkinek, akinek szüksége van órá: a szegényeknek, a kirekesztetteknek, a védteleneknek. Ott, ahol az életet veszély fenyegeti, még inkább feladatunk, hogy védelmezzük. Nem lehet sem az erőszaké, sem a halálé az utolsó szó Isten előtt, aki a szeretet és az élet Istene. Állhatatosan kell kérnünk, hogy segítsen minket a béke, a kiengesztelődés, a megbocsátás és az élet logikáját követni Európában, a Szentföldön, a Közel-Keleten, Afrikában és a világ minden részén.

Történelme folyamán a zsidó nép megtapasztalta az erőszakot és az üldöztetést, egészen az európai zsidók kiirtásáig a soá idején. Pusztán azért, mert a zsidó néphez tartoztak, hatmillió ember vált áldozatává a legembertelenebb barbárságnak: ezt egy olyan ideológia nevében követték el, amely az embert akarta Isten helyébe tenni. 1943. október 16-án több mint ezer férfit, nőt és gyermeket deportáltak Auschwitzba a római zsidó közösségből. Ma különösen is szeretnék megemlékezni róluk: szenvedéseiket, szorongásaikat, könnyeiket sosem szabad elfelejtenünk! A múltnak leckeként kell szolgálnia a jelen és a jövő számára! A soá arra tanít minket, hogy a legnagyobb éberségre van szükségünk, hogy azonnal felléphessünk az emberi méltóság és a béke védelmében. Szeretném kifejezni közelségemet a soá minden, ma még élő tanújához, és szeretném külön köszönteni közülük az itt jelenlévőket.

Kedves nagyobb testvéreink, valóban hálásnak kell lennünk mindazért, amit megvalósíthattunk az utóbbi ötven évben, amiért növekedett és elmélyült közöttünk a kölcsönös megismerés, a bizalom és a barátság. Kérjük együtt az Urat, hogy

vezesse utunkat jó és jobb jövő felé. Istennek üdvözítő terve van velünk, miként Jeremiás próféta mondja: „Tudom, milyen terveket gondoltam el felőletek – mondja az Úr; ezek a tervek a békére vonatkoznak, nem a pusztulásra, mert reménységgel teli jövőt szánok nektek” (Jer 29,11). Az Úr áldjon és oltalmazzon minket! Ragyogtassa ránk arcát, és legyen hozzánk jóságos! Fordítsa felénk arcát, és adja meg nekünk a békét! (vö. Szám 6,24–26). Shalom áléchem!

*

A zsinagóga felé tartva Ferenc pápa gyalog haladt át az épület előtti téren, ahol koszorút helyezett el az 1943-ban deportált római zsidók, valamint a zsinagógánál 1982-ben történt merénylet áldozatának és sebesültjeinek emléktáblájánál.

Ferenc pápát Ruth Durughello, a római zsidó közösség elnöke és Renzo Gattegna, az olasz zsidó közösségek uniójának elnöke, valamint Riccardo Di Segni római főrabbi fogadta és vezette be a zsinagógába. A zsinagógában jelen voltak az izraeli rabbinátus, a Zsidó Világkongresszus (WJC) és számos európai ország zsidó közösségének képviselői, az olasz kormány tagjai, valamint a római muzulmán közösség imámja is.

Fordította: Tózsér Endre

FERENC PÁPA MOTU PROPRIO-JA EGYHÁZI SZEMÉLYEK HANYAGSÁG MIATT TÖRTÉNŐ ELTÁVOLÍTÁSÁRÓL¹

„Come una madre amorevole”, „Mint egy szerető anya” címmel jelent meg Ferenc pápa június 4-én szombaton közzétett olasz nyelvű Motu Proprio-ja, mely szabályozza az egyházi előljárók hanyagsága miatt előálló súlyos esetekben történő elmozdítások kánonjogi rendjét.

„Mint egy szerető anya, az egyház szereti a fiait, de gondját viseli és különleges szeretettel védelmezi a legkisebbeket és a legvédtelenebbeket: az egyház olyan feladatáról van szó, melyet Krisztus maga bízott a keresztény közösségre a maga egészében. Ennek a tudatában az egyház éberren őrködik a gyermekek és a sérülékeny felnőttek védelmén.

A védelem és oltalom feladata az egész egyházat illeti, de különösen is a pásztorain keresztül gyakorolja ezt a megbízatást. Ennélfogva a püspökök, az eparchák és mindazok, akik a részegyházak felelősei, kötelesek különleges buzgóságot alkalmazni azok védelmében, akik a rájuk bízott személyek közül a legvédtelenebbek.

A kánonjog már gondoskodik az egyházi hivatalból való elmozdítás lehetőségéről „súlyos esetekben”: ez érinti a megyéspüspököket, az eparchákat és azokat, akik velük egy jogot viselnek. Ezzel a levéllel azt szeretném pontosítani – szól Ferenc pápa Motu Proprio-ja – hogy a nevezett „súlyos esetek” közé vétetik a püspök hanyagsága (negligenza) a hivataluk gyakorlásában, főként a gyermekeken és a sérülékeny felnőtteken elkövetett szexuális visszaélések esetében, melyeket már a Szent II. János Pál által a „Sacramentorum Sanctitatis Tutela” címmel közzétett és szeretett elődöm, XVI. Benedek által módosított Motu Propio-ja előre látott”.

A továbbiakban Ferenc pápa Motu Proprio-ja öt fejezetben pontosítja a bevezetőben felvetett elmozdítás lehetőségét. Az első a nevezett egyházi előljárók esetében hanyagság révén előálló olyan esetekről szól, mely másoknak súlyos károkat okoztak, akár konkrét fizikai személyek, akár közösségek egésze esetében. A kár pedig lehet erkölcsi, lelki vagy patrimonális, örökösödési jellegű. A nevezett egyházi előljáró akkor is elmozdítható a hivatalából, ha őt magát ugyan nem ter-

1 2016. június. 4.

heli morális véték, de súlyos hanyagságot, mulasztást követett el. A gyermekeken és a sérülékeny felnőtteken elkövetett szexuális visszaélések esetében elégséges, hogy a buzgóság-serénység, a diligenza súlyos legyen. A megyéspüspökökhöz és eparchákhoz hasonló elbírálásban részesülnek a szerzetesrendek és az Istennek szentelt élet pápai jogú intézményeinek legfőbb elöljárói is. Az adott témában fölmerült gyanú esetében a Római Kúria illetékes dikasztériuma kezdeményezheti az eljárást, értesítve az érintettet, lehetőséget adva neki az igazolások és tanúságtétel elkészítésére. Az érintett személyek felfolyamodhatnak a megfelelő elöljáróikhoz. Ha a püspök a jelzés ellenére nem lép tovább, a dikasztérium maga tesz kezdeményezést. A kongregáció a saját közgyűlésén hoz döntéseket és ha az egyházi vezető személy elmozdításáról van szó, azt a körülmények adta lehető legrövidebb idő alatt kell megtennie, továbbá buzdítsa testvéri módon az érintett püspököt az önkéntes lemondásra. Ha a püspök adott határidőig nem válaszol, a kongregáció kibocsátja az elmozdítás dekrétumát. A kongregáció döntéséhez mindig szükséges a pápai jóváhagyás, aki pedig mielőtt a saját döntését meghozná, előzetesen a bírák és kijelölt személyek kollégiumi testületével egyeztet.

Dokumentumok 7.

Ferenc pápa: VALAMENNYI VALLÁS BÉKÉT AKAR! A HÁBORÚT MÁSOK AKARJÁK! CAPITO?

Ferenc pápa szokása szerint a Rómából Krakkóba tartó repülőn – P. Lombardi kérésére – röviden nyilatkozott az újságíróknak, konkrétan a franciaországi brutális merényletre és utóbbi terrorista tényekre utalva.

Többször megismételte: „Háború folyik. Nem olyan, mint 1914-ben első, majd 1939–45 között a második világháború idején. Nem olyan szervezett talán, de háború! „Az a szent pap, aki éppen akkor halt meg, amikor felajánlotta a misét az egész egyházzért, egy a sok megölt keresztény közül, annyi ártatlan és annyi gyermek... Gondoljunk például Nigériára. „De az Afrika!” – mondják. – „Ez háború! Ne féljünk kimondani az igazságot: A világ háborúban van, mert elveszítette a békét.” Később még hozzáfűzte: „Még egy szót, hogy világos legyen. Amikor én „háborút” mondok, komolyan beszélek, de nem vallásháborúról van szó, nem. Ez az érdekek háborúja, háború a pénzért, a természeti erőforrásokért, a népek feletti uralomért. Valaki ezt gondolhatja: 'vallásháborúról beszél'. Nem. Valamennyi vallás békét akar. A háborút mások akarják! Megértették?”

Ferenc pápa a repülőn még köszönetet mondott az újságíróknak, hogy annyit dolgoztak, dolgoznak az Ifjúsági Világtalálkozóért. „A fiatalok mindig ezt mondják: 'reménység'. Reméljük, hogy a fiatalok egy kis reményt adnak nekünk ebben a pillanatban!”

Dokumentumok 8.

Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség

elnök

Balog Zoltán úrnak,
Emberi Erőforrások Minisztere
Pintér Sándor úrnak,
Belügyminiszter

Budapest, 2016. augusztus 1.

Tisztelt Balog Zoltán miniszter úr! Tisztelt Pintér Sándor miniszter úr!

Azért fordulok egyszerre Önökhöz, mert az alábbi, szóban forgó ügy mindkettőjük hatáskörét érinti. Az elmúlt héten, július 26-án, kedden három rendőr jelent meg a Budapest, III. kerület Békásmegyér, Királyok útja és Hadrianus utca sarkán lévő Megbékélés Háza Templomunk parókiáján. Azt közölték a kaput nyitó személlyel, hogy Franciaországban, Saint-Etienne-du-Rouvrayban, Rouen egyik elővárosában, egy templomban terroristák meggyilkoltak délelőtt egy idős papot, és túsokat ejtettek. Őket pedig a feletteseik azért küldték, hogy megjelenjenek minden, a körzetükbe tartozó templomnál.

Július 31-én, vasárnap reggel 9.00-kor, az istentisztelet kezdetén is bejött a templomkertbe egy szolgálatban lévő udvarias, fiatal rendőr, aki immár az én kérdésekre közölte, hogy felsőbb utasításra jelent meg, biztonsági megfontolásokból. Invitáltam, hogy ha már itt van, vegyen részt az istentiszteleten. Mint mondta, ezt megtiltották neki, és fegyveresen nem is léphet be.

Jó szívvel állíthatjuk, hogy nélkülözhetetlennek tartjuk a rendőrség munkáját (a vasárnapi istentisztelet keretében imádkoztunk is értük), amennyiben tényleges veszélyekkel szállnak szembe. Fontos, hogy amikor jelzést adunk, megkapjuk azt a segítséget, védelmet, szolgálatot, melynek készségét hazánk rendőrsége állítja is önmagáról és munkájáról. Nem kívánjuk viszont, hogy a velünk való előzetes egyeztetés és megfelelő tájékoztatás nélkül egyszerűen megjelenjenek intézményeinkben, egyházközségeinkben. Híveink első gondolata vasárnap az volt, hogy ez az akció emlékeztet a két háború közötti gyakorlatra, amikor egyes szabadegyházakat egyesületté minősítettek vissza, és istentiszteleteiken, gyűléseiken mindig megjelent egy csendőr, azt ellenőrizendő, nem történik-e valami nemzetellenes tevékenység. Meggyőződésünk, hogy – Istennek hála – Magyarországon nincs terrorveszély. Ha viszont a múlt heti és vasárnapi látogatás azért történt, mert Önöknek valami konkrét tudomásuk van ellenünk tervezett terrorakcióról,

akkor kérem, hogy ezt haladéktalanul hozzák tudomásunkra. A Franciaországban véghezvitt gyalázatos tett, vagy a világ más pontjain megtörtént terrorcselekmények nem indokolják az erőteljesebb rendőri jelenlétet. Huszonöt évvel ezelőtt a római Szent Péter téren II. János Pál heti audienciáján egy Mehmet Ali Akca nevű terrorista merényletet kísérelt meg a katolikus egyházfő ellen. Súlyosan meg is sebesítette. Mindez azonban nem eredményezhetett Magyarországon a megszo-
kottnál is nagyobb rendőri jelenlétet az egyházak életében. Arról nem is beszélve, hogy a pápa nem korlátozta nyilvános szerepléseit felépülése után sem. Sőt, már betegágyán megbocsátott merénylőjének, később meglátogatta a börtönben, és közbenjárt szabadon bocsátásáért is. A terrorizmus elleni világméretű éberségnek és védekezésnek vannak hozzánk méltó tapintatos és tanulságos formái.

Felmerül azonban a kérdés, hogy az egyházi státuszától 2012-ben megfosztott egyházunk, a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség, szorul-e valamilyen zavartalan működését biztosító eljárásra. A válaszuk határozottan igen! Elfogadhatatlan, hogy az egyházi törvény megváltoztatásával alkotmány- és egyezményesértő módon más egyházakhoz hasonlóan elvették a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség négy évtizeddel ezelőtt kiharcolt és harmincöt éve legálisan megszerzett egyházi státuszát. Elfogadhatatlan, hogy bár a Magyar Alkotmánybíróság a 6/2013 (III.1) számú jogerős határozatával 2012. január elsejei hatállyal helyreállítani rendelte egyházunk törvényes státuszát, ez többszöri felhívásunk, pereskedésünk ellenére sem történt meg. A hatóságok törvénytelen eljárását és az egyházi törvény jogsértő tételeit a Velencei Bizottság és a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága is egybehangzóan kifogásolta, utóbbi a jogaink helyreállításának jogosságát elismerte és kártérítést írt elő számunkra. Ennek a magyar állam csak hosszú huzavona után és részben tett eleget. Bár megállapodásában elismerte követeléseink jogosságát, azt azonban csak vonakodva és csökevényesen teljesítette. Most is határidőn túl húzza az újabb megállapodás végrehajtását, ezzel mérhetetlen terhet róva ránk közfeladataink ellátásában, kiterjedt intézményrendszerünk működtetésében, és arra kényszerítve bennünket, hogy újra a nemzetközi igazságtételi fórumhoz forduljunk.

Tisztelt Balog Zoltán miniszter úr! Tisztelt Pintér Sándor miniszter úr!

Tisztelettel kérem, hogy csak akkor küldjenek vagy küldessenek (előzetes tájékoztatás és megegyezés után) rendőri jelenlétet egyházközösségeinkbe, ha tényleges veszély áll fenn, és ha mi ezt kérjük vagy igényeljük. Ne a rendőrök jelenlétéből kelljen találgatva egy esetleges veszélyre következtetnünk vagy annak látszatát belenyugvásunkkal igazolnunk.

Kérjük, inkább munkálkodjanak azon, hogy egyházunk, a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség visszakapja alkotmányesértő módon elvett egyházi

státuszát, továbbá ne akadályozzák hitvalló szolgálatában, s mihamarabb bocsásák rendelkezésünkre jogos követeléseinket, hogy munkánkat zökkenőmentesen végezhessük.

Természetesen megrendít és felháborít a Jacques Hamel atya elleni embertelen támadás. Elítélem ezt a terrorakciót, és mindazt, ami az elmúlt években Belgiumban, Franciaországban, Németországban vagy Európán kívül, például Szíriában, Irakban és egyéb érintett országokban radikális iszlamisták által megtörtént. Nem gondolom azonban, hogy mindez az iszlám vallás számlájára írható. Azt sem képzelem, hogy azok, akik az ehhez hasonló akciók elől menekülnek hazájukból, veszélyt jelentenének az erősebb, fejlettebb országok számára. Nem hiszem, hogy a határainkhoz átvonulási szándékkal érkezők bármiben veszélyeztetnék hitünket, érdekeinket és biztonságunkat.

Egyházunk hitvallásához tartozik, hogy a Szentírás útmutatását követve, törekedjünk a hozzánk érkező, menedéket kérő vagy csupán vágyott céljaik felé tájékozódó menekülteket is tisztességes európai módon ellátni, segíteni, és békén továbbengedni. Sajnálom, hogy az elmúlt két hónapban a déli országhatárnál végzett ilyen irányú tevékenységünkben jelenleg hatóságaink megakadályoznak bennünket.

Tisztelt Balog Zoltán miniszter úr! Tisztelt Pintér Sándor miniszter úr!

A sok ezer protestáns hívő által naponta forgatott Útmutató mai igéivel, és a hozzájuk csatolt gondolatokkal zárom leveletem.

„[Az Úr] igazságot szolgáltat az árvának és az özvegynek, szereti a jövevényt, kenyeret és ruhát ad neki. Szeressétek hát a jövevényt.” (5Móz 10,18-19)

„Jövevény voltam, és befogadtatok.” (Mt 25,35)

Úrjézus Krisztus te magad is menekült voltál. Könyörgünk mindazokért, akik az üldöztetés vagy a nyomor elől menekülnek. Légy közel hozzájuk, őrizd meg őket, és mutasd meg nekik a helyet, ahol menedékre és reménységre találnak. Könyörgünk mindnyájunkért, akik menekültekért felelősséget vállalunk, ahogyan azt a felebarátainkkal parancsod szerint meg is kell tennünk. Adj bátorságot, hogy a tőled jövő szeretet szavával és cselekedetével fogadjuk őket. Imádkozunk kormányunkért, hogy ajtót nyisson azok előtt az idegenek előtt, akiknek segítségre és biztonságos helyre van szükségük ahhoz, hogy az életüket újjáépítsék. (AZ EVANGÉLIKUS ALIANSZ IMÁJA)

Az idézett bibliai üzenetet és gondolatokat a magam és egyházam nevében is, szívből vállalom és vallom.

Tisztelettel:
Iványi Gábor

Dokumentumok 9.

Magyar Iszlám Közösség KÖZLEMÉNY

Nem győzzük elégszer hangsúlyozni, hogy nem lehet hívő muszlim az, aki ártatlan embereket gyilkol. Nem győzzük hangsúlyozni, hogy a terrorizmusnak terror a vallása. Az iszlám vallás soha sem engedett meg terrorcselekményeket, az ilyen bűnök elkövetőit a seriá halállal bünteti. A Magyar Iszlám Közösség, mint eddig mindenkor, mélységesen elítél minden terrorcselekményt, legyen az Isztambulban, vagy éppen Brüsszelben. Reménykedünk ezen Európában működő terrorista sejtek mihamarabbi felszámolásában és példás megbüntetésükben. Őszinte részvétünket fejezzük ki Belgium népének, és szolidaritásunkat nyilvánítjuk ki minden terror sújtotta országgal. Támogatjuk, hogy Európa végre vesse ki magából a szélsőséges eszméket követő embereket, mert ez a hosszú távú biztonság záloga. Az ilyen merényletek ártnak az Európában élő több millió békés muszlim vallású embernek is, és az iszlamofóbiát erősítik!

2016. március 22.

Dokumentumok 10.

Magyarországi Muszlimok Egyháza NYILATKOZAT A BRÜSSZELI MERÉNYLETEKRŐL

A Magyarországi Muszlimok Egyháza mélységesen elítéli a Brüsszelben ma délelőtt elkövetett robbantásokat. A támadássorozat olyan terrorakció volt, amire nincs magyarázat, nem köthető egyetlen valláshoz, egyetlen nemzetiséghez sem vagy származáshoz. Az iszlám elítéli az erőszakot és a terrort, és megengedhetetlennek tartja a béke, a biztonság, a jog és a törvényes rend megsértését, bárki is legyen az elkövető.

Mohamed Próféta (béke legyen vele) azt mondta: *„A muszlim az, akinek a beszédétől (nyelvétől) és a tetteitől (kezeitől) biztonságban vannak az emberek. És az erős hitű muszlim az, aki mellett az emberek biztonságban érzik magukat és vagyonukat.”* (an-Naszái)

A Magyarországi Muszlimok Egyháza részvétét fejezi az áldozatok hozzátartozóinak és Belgium kormányának és lakosságának.

Budapest, 2016. március 22.

A MAZSIHISZ KÖZLEMÉNYE SZAKÁLY SÁNDOR NYILATKOZATÁVAL KAPCSOLATBAN¹

Szakály Sándor, a Veritas Intézet vezetője a napokban interjút adott a Budapest Beaconnek, amelyben a numerus claususról úgy véli: nem jogfosztó, csak” jogkorlátozó” törvény volt, miközben azt sem szabad szerintem feledni, hogy sokakat – a diszkrimináltak kárára – előnyös helyzetbe hozott.

Szakály Sándor, a Veritas Intézet vezetője a napokban interjút adott a Budapest Beaconnek, amelyben a numerus claususról úgy véli: nem jogfosztó, csak” jogkorlátozó” törvény volt, miközben azt sem szabad szerintem feledni, hogy sokakat – a diszkrimináltak kárára – előnyös helyzetbe hozott.

Nem kizárólag a nyilvánvaló és nem különösebben titkolt világnézeti elfogultság, hanem a vele járó megdöbbentő érzéketlenség az, ami hátborzongatóvá teszi Szakály mondatait. A magyar zsidóság tragédiája iránti átható közöny – amely korábban az „idegenrendészeti intézkedés” kitételben is megnyilvánult – világossá teszi, Szakály Sándorral továbbra sincs módunk, vagy okunk bármilyen párbeszédet folytatni.

A numerus clausus a magyar zsidók számára jogfosztó volt, és fontos állomást jelentett a magyarországi holokauszt folyamatában. Ezt tagadni, „elhomályosítani” azért is kiemelten érzékeny kérdés a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége szerint, mert a fiatalok történelemszemléletét is negatívan befolyásolja.

Orbán Viktor miniszterelnök és számos minisztere egyaránt mondott a közelmúltban példamutatóan bátor, felelős mondatokat szembenézésről és összetartozásról. Ezért különösen érthetetlenek Szakály Sándornak a felelősségvállalást kerülő, érzéketlen szavai.

Örölnénk, ha Magyarország kormánya hű maradna a holokauszttal kapcsolatban többször kinyilvánított értékrendjéhez és tisztázná, mit gondol a saját történettudományi intézetét vezető Szakály Sándor álláspontjáról.

¹ 2016. jún. 27.

BAJBAN VANNAK, AKIK EDDIG POKOLLAL MEG KÉNKÖVEKKEL RIOGATTAK

Interjú Várszegi Asztrik főapáttal¹

A hagyományaink, a tradícióink ízig-vérig keresztény gyökerűek, de ez nem jelenti, hogy cselekvésben és hozzáállásban is azok vagyunk. A keresztény Európa, keresztény Magyarország utópia, ábránd. Interjú.

„Mit gondol, amikor arról beszélnek politikusok, hogy a »keresztény Európa megvédése a tét«, vagy »Európát a kereszténység különbözteti meg a többi kontinensstől«?

Annál találóbbat, mint amit egy angol történésznél olvastam, nehezen mondhatnék: Európa, úgy ahogy van, minden esendőségében keresztény konstrukció. És lám, mire jutottunk? De ki tudja, mi lett volna – teszi hozzá –, ha nincs kereszténység? A hagyományaink, a tradícióink ízig-vérig keresztény gyökerűek, de ez nem jelenti, hogy cselekvésben és hozzáállásban is azok vagyunk. A keresztény Európa, keresztény Magyarország utópia, ábránd. Akik az ellenkezőjét hangoztatják, őszintén feltehetnék a kérdést: tényleg a kereszténységünket védelmezzük? Nem inkább a jólétünket, a kényelmünket és a biztonságunkat féltjük?

Egyszerű elhatározás kérdése volna csupán a harmonikus együttélés a másfajta kultúrából, vallásból érkezőkkel?

Nehéz itt bölcsnek lenni, de az együttélés kérdései jelentéktelenek ahhoz viszonyítva, hogy képesek vagyunk-e megnyitni a szívünket. Ha a történelmet nézzük, számos párhuzamot tudunk felvonultatni, hogy népek hogyan szorítottak ki virágzó vagy hanyatló civilizációkat, hogyan léptek az örökségükbe, hogy aztán néhány évszázad után ők is átadják a helyüket valami másnak. Most azonban nem a történelmi erők mozgásának ezt a dinamikáját érzékelem, hanem a feszült légkört, a felszított indulatokat. Ráadásul mi, magyarok, mintha leragadtunk volna az Egri csillagok török- és iszlámszemléleténél. Pedig nem a XVI. század Oszmán

1 2015. dec. 20.

Birodalmával állunk szemben! Nemrég a bencés apátok gyűlésén Fekete-Afrikában jártam, valahol mélyen az Egyenlítő alatt. Hihetetlenül hatott rám az ottani nyomorúság. Rövidesen ez az Afrika is megjelenhet – sőt már meg is jelent – Európában. Már csak ezért sem lehet keresztény–muszlim ellentétre egyszerűsíteni, ami történik. Több ismeretre és józan hangra lenne szükség. De sajnos a politikai ráhatás és – ha lehet így fogalmazni – az egyházi tájékozatlanság erősíti egymást, táptalajt ad az egysíkú gondolkodásnak.

Nem tart attól, hogy az ilyen kijelentéseivel bajt hoz a fejére? Már eddig is gyakran megkapta, hogy a liberálisok szócsöve!

Egyszerűbb megoldás valakire a liberális jelzöt szitokszóként ráragasztani, mint tájékozódni a világ dolgairól, nyitott lélekkel és szellemmel gondolkodva a realitásokból kiindulni. Mi, keresztények, nem mindig vagyunk köszönő viszonyban a valósággal: a múltban vagy a jövőben élünk, holott a Miatyánkban is azt imádkozzuk, hogy a mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. Tehát a cselekedeteinkben is a mára kellene koncentrálnunk. Még fiatal püspök voltam, amikor 26 éve, a korábbi szocialista Magyarországról az európai püspökök konferenciájára becsöppenve döbbenet hallgattam, hogy ott az iszlámról diskurálnak. Rájöttem, hogy a fizikai bezártságunk szellemi bezártsággal párosult. Amikor pár éve az egyik zsidó barátommal Jeruzsálemben sétáltam, ő, elhaladva egy kapu előtt, felgyorsította a lépteit, és engem is magával húzott. Kiderült, hogy előző nap ott ölték meg egy társát. »Asztrik – fordult hozzám –, a zsidóknak és a keresztényeknek össze kell fogniuk, mert ma az egyikünk, holnap a másikunk torkát vágják el.« *Európa* ma olyan, mint a Titanic. Főnt még a Wiener Walzert húzzák, de lent már ömlik be a víz.”

III.

BIBLIOGRÁFIA

Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2001–2016

Szerzői bibliográfia

szerk. Szécsi József

BAÁN István

Töredékes jellemrajz Ióánnés Chrysostomosról (2004)

BABITS Antal

A félreismert Juda Halévi – a szellem által vezet az út az Abszolút Szellemhez (2008)

Hellenizmus – rabbinizmus – Alexandriai Philón és a Talmud (2010)

Az első zsidó „filozófiatörténész” (2012)

BANYÁR Magdolna

A Krisna-tudat teológiai alapjai (2013)

BEER Miklós

Páli gondolatok nyomán (2010)

BENCZE Lóránt

In memoriam victimarum holocausti belli IIndi universarum gentium et in honorem Gabriellae Szilárd, cuius duodetriginta propinqui occisi erant (2015)

XVI. BENEDEK pápa

Hit, értelem és egyetem – emlékek és reflexiók (2007)

BENYIK György

A zsidó Jézus (2001)

Qohelet (2002)

Mózes a zsidó és a keresztény Bibliában (2003)

Héber nyelvi kultúra a keresztény egyházban (2004)

Ó- az Új-ban – A Tóra értelmezése a korai keresztény hagyományban (2005)

21 éves a Szegedi Nemzetközi Bibliikus konferencia (2009)

A Jézus elleni zsidó eljárás megismerésének nehézségei (2010)

Gál Ferenc a szisztematikus és bibliikus teológus (2011)

Jézus és a farizeusok (2012)

A hellenista bibliaértelmezés és hatása a kereszténységre (2013)

Studiorum Novi Testamenti Societas (SNTS) – 2014 Szeged (2014)

A Septuaginta kutatásának fordulópontjai (2015)
A szóbeli törzsi hagyománytól az írott vallási könyvig (2016)

BÉRINÉ Bíró Berta

Slomo Ibn Gabirol a liturgikus és világi költészet érintkezésében (2009)

BORSÁNYI Schmidt Ferenc

A próféta és a prófétálás a Biblia és a pszichológia megvilágításában (2003)

Chaszdizmus és Unio Mystica (2004)

Chaszdizmus – a zsidó misztika újkori virágzása (2005)

A zsidó felvilágosodás gyökerei és virágba borulása (2007)

Az arám, vagy arameus nyelv története az ókorban (2008)

A zsidó „lényeglátás”(belátás)-meditáció (chádirá, hit’bod’dut, hiszták’lut) és a távol-keleti „lényeglátás”-(belátás)-meditáció (vipasszáná-bháváná) (a valóságnak és jelenségeinek teljesen objektív szemlélete; olyannak látása, mint amilyen valójában) összevetése” (2009)

A Chábád Lubávics kialakulása és fejlődése napjainkig (2011)

Közép-Ázsia jiddise. és a korai (középkori) és a mai zsidó-perzsa nyelv, a dzsidí és a jázdi, valamint az iráni zsidók rövid története (2012)

BÖLCSKEI Gusztáv

Az egyházak, mint a népek közeledését elősegítő faktorok (2001)

Common Word – Egyezkedő szó (ford. SZENTIVÁNYI Ilona) (2013)

CZIRE Szabolcs

A történeti Jézus helye az ókori csodatevők típusainak viszonylatában (2012)

CSEPREGI András

„Rudat a kerék küllői közé...” Bonhoeffer első megütközése a zsidóellenes Harmadik Birodalommal (2015)

CSERHÁTI Sándor

Teológiai sokszínűség az Újszövetségben (2002)

CSERNAI Balázs

A betű és a lélek szolgálata (2 Kor 3) (2015)

CSERNÁK István

Beszéd a Keresztény–Zsidó Imaórán – 2013 (2013)

CSUKÁS Judit

„Tavas volt akkor is...” – a Debreceni Egyetem Könyvtárának Haggáda Gyűjteményéről (2006)

Dénes (Deutsch) Zsófia és Ady Endre kapcsolata (2007)

CZIRE Szabolcs

Az erőszakmentes ellenállás első előfordulásai a korai zsidóságban (2015)

DANCU Pál

A szatmári egyházmegye papságának levelezése az 1944. évi zsidódeportálásokról (2006)

A Kuncz ügy – egy plébános lelkiismerete (2009)

DÁVID Katalin

Találkozások – néhány gondolat a Szentlélek ünnepéről (2002)

DEUTSCH Gábor

Imaszobák pesten (2008)

DOBNER Győző

Krisztushívő zsidó mozgalmak (2001)

Kereszténység, zsidóság – útban a második jeruzsálemi zsinat felé? (2006)

Messiáshívő zsidók ma (2011)

DOBOS Károly Dániel – MONTSKÓ Georgina

Polémia különös felhangokkal – A zsidó – keresztény polémia egy különös fejezete: Jehuda Arjeh me-Modena Magén va-Herev (Pajzs és vért) című alkotása (2015)

Jaap DOEDENS

Az „istenfiak” kifejezés jelentése 1Mózes 6,1-4-ben (2016)

DOMÁN István

Anti-judaizmus Magyarországon (2001)

Misztika és erkölcs a Szentírásban (2002)

Mózes negyedik könyve: Bámidbár (2014)

DOMONKOS István

Életünk a nagy folyam – önéletrajzi részletek (2005)

EGERESI László Sándor

„Jakab, József fia” – de kinek a testvére? (2004)

ENDREFFY Zoltán

Az antijudaizmustól az antiszemitizmusig (2007)

ERDŐ Péter

A zsidó-keresztény párbeszéd kánonjogi vonatkozásai tekintettel korunk közös kihívásaira (2008)

Beszéd a Holokauszt Áldozatainak Emléknapján a Terror Háza Múzeumban 2010. április 18-án (2010)

Igehirdetés az első magyarországi keresztény–zsidó imapon –
2012. január 22. (2011)
Beszéd a Keresztény-Zsidó Imaórán – 2013 (2013)
Beszéd az Operaházban – 2013 (2013)
Beszéd a budapesti Zsidó Világkongresszuson – 2013 (2013)
Beszéd Isztambulban – 2013 (2013)

ERDŐ Péter – Christopher HILL

CCEE és a KEK felhívása Ima és böjtnap Szíriáért – 2013 (2013)

FABINY Tamás

Ahasvér és Júdás (2003)
Antijudaista tendenciák a középkori passiójátékokban (2004)
Júdás Iskariótes megítélése zsidó szépirodalmi művekben (2005)
A paradoxon szerepe a Bibliában és XX. századi írónál (2009)
Lessing példázata (2016)

FÉNYES Balázs

Hol született Ábrahám és hol volt Ur Kászdím? (2009)
Hol volt az „Éden Kert”-je? (2010)
Emlékezések a Tánáchban és a rabbinikus hagyományban (2014)
Kárpótlások – Adalékok egy fogalom jelentésváltozásainak tipológiai vizsgálatához (2016)

I. FERENC pápa

Ramadani üzenet – 2013 (2013)
Beszéd a szíriai háború ellen – 2013 (2013)
Beszéd a római zsidó közösséghez – 2013 (2013)

FISCHL Vilmos

A világvallások egymáshoz való viszonya (2013)
Vallások együttélése, a mai aktuálpolitika tükrében (2016)

FODOR György

Az ószövetségi apokaliptika társadalmi háttere (2003)

FRIEDMANN Sándor

Ramban és a barcelonai Hitvita (2012)

FRITZ Beke Éva

A vágsellyei és a komáromi zsidó hitközség története (2011)
A komáromi zsidóság hétköznapijai az első világháború idején (2014)
Pap Gábor (1827–1895) a Dunántúli Református Egyházkerület hajdani

- püspöke, és a Rév-komáromi gyülekezet lelkésze, a 19. századi keresztény-zsidó kapcsolatok előmozdítója (2016)
- FRÖHLICH Ida
Efráim és Menase – nevek a qumráni közösség hagyományában (2002)
Teremtés Tóbit könyvében (2010)
- GARAY János
Zsidók megkeresztelkedése a terézvárosi plébánián az anyakönyvek tükrében 1937–1945 (2009)
- GÁBOR György
Zsidó politikai messiások és messiási politikák az első században (2007)
Leszerelési teológia avagy csodagyűrű csak egy van – hogyan lehetséges ez? (A vallási párbeszéd esélyéről) (2008)
Üdvtörténetté hazudott gyűlölet – az antijudaizmus teológiája (2014)
- GERŐFINÉ Brebovszky Éva
Az Ige testté lett – János evangéliumának Krisztus-képe (2002)
A Zsidókhöz írt levél és az Ószövetség (2009)
- David GUR
A Cionista Ifjúsági Mozgalmak ellenálló-mentő tevékenysége 1944-ben Magyarországon (2009)
- M. Fethullah GÜLEN
A vallások közötti párbeszéd szükségessége (2010)
- GYŐRI Matild
A hagyomány és a Szóbeli Tóra szerepe a korai rabbinikus judaizmusban és a korai kereszténységben (2004)
- GYÜRKI László
Nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér téged! (Róm 11,18) (2001)
Szentföldi zárandoklat egy mozaik térkép segítségével (2006)
Az ókori antiszemitizmus (2008)
- HALMOS Sándor
Zsidóság a Holocaust után (2004)
Brück Gyula a debreceni zsidó zeneszerző (2005)
Dr. Kardos Albert (2006)
Az álom szerepe a Szentírásban, az apokrif és pseudoepigrafikus irodalomban (2007)
Amit a zsidókról írtak 1848/49-ben – az 1848/49-es szabadságharc zsidó vonatkozású előzményei (2008)

HAMAR István

A bibliai őstörténet néhány üzenete (2001)

HARASZTI György

A magyar zsidóság helyzete Trianon előtt és után (egy ismeretlen dokumentum a status quo ante hitközségek történetéhez) (2003)

Az égő titok – az „Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)” sorsa 1944-ben (2004)

A magyar „Igazak fala” (2005)

A magyarországi zsidóság a második világháború után és az 56-os forradalomban (2006)

Feltárul(t) a múlt a budai várban... – régi-új adatok a középkori zsidónegyedekről (2009)

Moses Hess a szent balga, avagy a nagy eszmék koránjött lovagja (2010)

Kényszer-peregrináció az első világháború után (2012)

„Nomen est omen”, avagy nevekbe zárt történelem – A magyarországi zsidó családnevek eredete és típusai (2013)

Emléktábla avatás Kassán (2014)

„Magyar hősiességgel és zsidó hűséggel” – Néhány ecsetvonás a Magyar hadviselt zsidók aranyalbumának hátteréhez (2016)

HARMATI Béla

A „választott nép” fogalma mint a „civil religion” (2001)

Jutta HAUSMANN

Istenről beszélni a Soá után (2001)

HÁBERMAN Zoltán

A zsidóság, mint szeretetvallás (2009)

A zsidó etikai elvek kontextuális terminológiája. Haszidizmusból kommunizmusba, az isteni messiástól az ateista messiásig – antifasiszta ellenállás a Holokauszt idején (2014)

A pusztulás és a feltámadás nemzedéke (2016)

HEISLER András

Párbeszéd a XXI. században (2003)

„Hej, zsidó, neked még a neved is csúfság! (2016)

HERMANN Judit

A keresztény–zsidó párbeszéd nemzetközi struktúrája és távlatai (2002)

HETÉNYI Attila

Adalék az óizraeli nő törvényelöltti státuszának vizsgálatához (2001)

HÍDVÉGI Máté

- Márton Áron rákbetegsége és halála (gyászjelentés) (2005)
A halhatatlanság – Beszéd Löw Lipót főrabbi születésének kétszázadik évfordulójára rendezett táblaavatáson, Nagykanizsán, 2011. szeptember 18-án (2011)
Makovecz Imre kézirat-töredéke az antiszemitizmusról (2012)
Death by fault – Primo Levi's chemically provoked suicide (2016)

ERDŐ Péter – Christopher HILL

- CCEE és a KEK felhívása Ima és böjtnap Szíriáért – 2013 (2013)

HODOSSY-TAKÁCS Előd

- „Ellenségeinket Ő tapossa el!” – háború-ideológia az ókori Izraelben (2004)

HROTKÓ Larissa

- A vallási nyelv paradigmái (2007)
A feminizmus helye a magyar társadalmi párbeszédben (2009)

ICCJ

- Izlám részvétel a zsidó-keresztény párbeszédben (2007)

JAKAB Attila

- Az alexandriai hellenista zsidóság szellemi hagyatéka a keresztény teológiában (2003)
Az Újszövetség kronológiája (2004)
A kereszténység teológiai irányzatai (2005)
A római katolikus egyház szerepe a moldvai csángók elrománosításában (2006)
A vallási műveletlenség piacértéke (2007)

JAKUBINYI György

- Keresztény–zsidó kapcsolat életemben – Élménybeszámoló (2010)
Éveid nem érnek véget (Zsolt 102,28 = Zsid 1,12) Rövid időszámítástan (2011)

JELENITS István

- Kirje, kirje, kisdedecske, betlehemi hercegecske! (2003)

KALOTA József

- Ortodox antropológiai értékszemplélet (2003)
Az Úr test szerint való körülmetélésének ünnepe az ortodox hagyományban (2004)
Az Úr templomi bemutatásának ünnepe az ortodox hagyományban (2005)

KAMARÁS István

- Vallásgyakorló zsidó fiatalok vallásossága, habitusa és ízlése (2011)

A zsidó vallás keresztény nézetben (2014)

Vallásosság és előítéletesség (2016)

KARASSZON István

Egységes-e Ezékiel könyve? (2002)

Tényleg megőrült Antiokhosz Epiphanész? (2003)

A filozófiai gondolkodás kezdetei Kóheletnél (2004)

Trito-Ézsaiás? (2005)

A héber próza varázsa (2006)

A föderálteológia az újabb Deuteronomium-kutatás fényében (2007)

A héber kánon kérdései (2009)

Józsue könyvének történetei és az ókori beszámolók a győzelemről (2016)

Arhan KARDAS

A dialógus esélye a XXI. század elején (2009)

KÁRMÁN György

Az európai felvilágosodás hatása a zsidó liturgikus zenére (2005)

KÁRPÁTI Judit

„A nagy vizek zúgásainál” – A lélek és a test megtisztulása a zsidó hagyományok tükrében (2006)

A Közel-Keleten élő zsidó közösségek sorsa a második világháborúban (2008)

Vájdábér Hásém el-Mose bemidbár színáj... (Bemidbar 1:1) (2011)

„Saved Alone” A jemeni zsidók és a jeruzsálemi Amerikai Kolónia találkozása – 5642. (1881–1882) 130 éve történt – az 5642. zsidó évben (2012)

Tisztaság és Istenszolgálat (2015)

KÁRPÁTI Judit – VAJDA Orsolya

ajelet chen... „Esthajnalcsillag, száműzetésemben légy vezérlő fényem!

– bepillantás Rav Salom Sabazi költői világába (2009)

KERESZTES Pál

Keresztelő János (2003)

Démonkiűzésre kiküldött tanítványok (2006)

KISS Endre

Metafizika, marxizmus, teológia (2010)

Metafizika és globalizáció kereszteződési pontján (Kísérlet napjaink fundamentalizmusáról) (2011)

- KOCSI György
Az ószövetségi misszió egyik lehetséges formája (2Kir 5,1-19) (2003)
Láthatja-e az ember Isten arcát? – Isten arcvonásai a Bibliában (2015)
- KOMESZ Mátyás
Tanulmányozó Biblia szemelvény-kötet (2002)
- KOMORÓCZY Géza
Szent tárgyak Jeruzsálemből: a menóra és a keresztfa a Szászánida korban (2003)
Júdea története a hellénisztikus korban (2007)
A zsidók története Babylóniában a Szászánida dinasztia korában (2008)
- KORMOS Erik
Az újszövetségi interkulturális jövevényszavak kérdése. Az Ó- és Újszövetség nyelvi kapcsolatának jelentősége (2012)
A Septuaginta és a septuagintizmus (2013)
Az alexandriai zsidó retorika nyomai Pál apostol Galata-levelének 2. részében (2016)
- KRÁNITZ Mihály
Bensőséges kapcsolat a zsidósággal – negyven éve jelent meg a Nostra aetate zsinati nyilatkozat (2004)
Kálvin János katolikus értékelése (2012)
Ferenc pápa hatása az egyházban és világban (2014)
- KUSTÁR Zoltán
A család, mint Isten áldásának színtere. A 128. zsoltár üzenete (2012)
„Imádság háza“ – no de minden népnek? Izrael és a pogány népek viszonya a Makkabeusok első könyvében (2013)
- LEBOVITS Imre
Kezdet és vég (2005)
- LÉNÁRD Ödön
Sömá Izrael ! – börtönversek (2002)
- LICHTMANN Tamás
A zsidó irodalom jövője (2005)
- LŐRIK Levente
Fordítástechnikai ujjlenyomatok Jób könyve görög változatában (2013)
- MARJOVSZKY Tibor
Megismertette útjait Mózesrel – egy prédikáció a Tanhúmából (2002)
„Még a Jordánban voltak...” – egy aggáda a Tószeftában (2003)

Gerhard MARSCHÜTZ

A biológiai nem megszüntetése (2014)

MARTON Gellért Ernő

The Persecution of the Jews in Medieval England (2015)

MARTON Zsolt

Lichtenstein Izsák rabbi élete és munkássága (2012)

Bán-Kiss Edit és az Újpesti zsinagóga kerítésén található holokauszt emlékmű bemutatása (2015)

MARTOS Levente Balázs

Jézus bölcsességi etikája Márk evangéliumában (2011)

Az olajfa és beoltott ágai. Egy félig elfeledett vatikáni dokumentum méltatása (2012)

Márk evangéliumának ószövetségi szöveghagyományai (2013)

Néhány Septuaginta-idézet a Zsidóknak írt levélben (2015)

MÁTÉ-TÓTH András

A Nostra Aetate aktualitása – gondolatok zsidók és keresztények párbeszédéről (2002)

Keresztény Európa – és ami mögötte van (2016)

Abdul Fattah MUNIF

Andaluzia és hatása a vallási párbeszédre – a XII. századi kulturális együttélés példája (2009)

Az iszlám és a vallásközi párbeszéd (2010)

A Korán egyértelmű és többértelmű részeinek problematikája Ibn Qutaybánál (2014)

A dzsihád valódi fogalma az iszlám vallástudományban (2015)

A dzsihád valódi fogalma az iszlám vallástudományban (2016)

MERÉNYI Zsuzsanna

Sztehlo Gábor zsidómentő munkája a vészkorszakban (2014)

NACSINÁK Gergely András

A szem böjtje – az ortodox művészet befogadásáról (2006)

NEMESHEGYI Péter

Buddhista lelkiség és keresztény lelkiség (2013)

NÉMETH Pál

A négybetűs istennév (Tetragrammaton) lefordításának lehetősége és kötelessége az Exodus 3:14 alapján (2001)

Az iszlám fundamentalizmus (2002)

„Ábrahám vallása” – az iszlám (2003)
Teológiai párhuzamok kérdése a három monoteista világvallásban (2004)
A szúfi, az iszlám misztikus útja (2005)
A radikális monoteizmus és a politikai radikalizmus összefüggése az iszlám világban (2006)
Megfontolások XVI. Benedek Pápa regensburgi beszéde kapcsán (2007)
Theodórosz Abú Qurra értekezései (2010)
Islám-keresztény párbeszéd a Krisztus utáni nyolcadik századból (2012)
Hunein ibn Iszháq értekezése emberi életünk végéről (2014)
Islám és térítés keresztény szempontról átgondolva (2015)

NEUDECKER, Reinhard

Az igazságosság isteni attribútuma (ford. RACS Csaba) (2008)

NÓGRÁDI György

Néhány gondolat a szíriai helyzetről (2013)

OLÁH János

Filozófia-Aufklärung-Házkálá (2003)
Néhány apró téma a rabbinikus irodalomból purimmal kapcsolatosan (2004)
Jónás alakja és története a midrásokban (2005)
A zsidóság bűjtjei, mint kollektív történelmi emlékeztető napok (2006)
A Talmud kívánalmái a gyermekek tanítóitól és tanácsai a tanításról, nevelésről (2007)
„Négy oszlop...” – az Országos Rabbiképző Intézet első négy rektora (2008)
A rabbi és a zsidó néprajz – Kohlbach Bertalan munkássága (2009)
Vajda Lajos és a Felmutató ikonos önarckép – egy másféle értelmezési kísérlet (2010)
A kinyilatkoztatásról és a zsidóság választottságáról (2011)
Bacher Vilmos, a Wissenschaft des Judentums egyik „importálója” (2012)
Győr nagyzsinaágójája és neológ rabbijai (2013)
„Nem egy atyánk van-e mindnyájunknak?...” (2014)
Gersom (Gerhard) Sólem „kabbalája” (2015)
Egy kicsi város (Liptószentmiklós) zsidó „nagyjai” a XIX. századból (2016)

OROSZ Gábor Viktor

A Da Vinci-kód nyomában: keresd a nőt! (2006)

ÖMER Almak

Egy polgári mozgalomról (2016)

PERINTFALVI Rita

Az erotika és misztika, mint határátlépés (2013)

A genderellenes kultúrharc valódi arca avagy egy újfajta politikai és vallási fundamentalizmus megjelenése Európában? (2015)

POKORNI Zoltán

Beszéd az Igazak Fala felavatási ünnepségén (2005)

RACS Csaba

Ezekiel 37,1-14 rabbinikus szövegekben (2007)

Ez 37,1-14 nei Testi Rabbinici (2007)

RADNÓTI Zoltán

Beszéd Operaházban – 2013 (2013)

RAJ Tamás

A mispóhe (2001)

Istennevek a Bibliában (2002)

RÓBERT László

A türelem és a szeretet próbái (2002)

RÓBERT Péter

Az Egyenlőség első két évtizede (2001)

„Fiúk fel a fejfel...” – zsidó cserkészlet Magyarországon (2002)

A pusztulás számai (2003)

Kapisztrán János másik arca (2005)

A keresztes hadjáratok és zsidóság (2006)

RÓNA Tamás

A bizonyosság ládája (2007)

A zsidó lélek és a böjtök (2008)

Tolerancia (2011)

A mészaszekelés, avagy a halott mosdatás törvényei (2016)

RÓTH Dezsóné/POLLÁK Erzsébet

Micsoda madár?! (2004)

RÓZSA T. Endre

Karl Marx és a zsidó identitás, súroló fényben (2010)

Sant'Egidio Közösség. Nyilatkozat a romaholokauszt évfordulóján – 2013 (2013)

S. SZABÓ Péter

Filozófiai antropológiai alapú megfontolások a vallásközi párbeszéd témaköréhez (2012)

SCHÖNER Alfréd

- „A cseppben benne él a tenger...” (2001)
Fejezet Buda zsinagóga-építészetének történetéből (2002)
A zsidó család a XXI. század elején Magyarországon (2005)
Hamispacha hajechudit betchilat hamea ha-21 beHungaria (2005)
Zsinagóga Toledóban (2007)
Adalékok a Mózes ikonográfiához a művészetbe – az ószövetségi textusok interdiszciplináris megközelítése (2008)
A meggyalázott tóratekercek üzenete (2009)
Neológ rabbi Magyarországon a XXI. század első évtizedeiben (2010)
...hidak, amelyek összekötnek... Ros Hásáná 5772 (2011)
„A miskolci zsidóság a vidéki közösségek fellegvára volt...” Egy tanulmány elkészítésének előéletéhez (2012)
Fejezetek egy kiskunhalasi pedagógus életéből (2013)
A megváltás képzetének allegorikus-történeti asszociációi a Knesszet-kerti menóra reliefsjein (2014)
Birnfeld élettorzó üzenete (2015)
Zsinagóga-mozaik Ciporiban (2016)

SCHWEITZER József

- A zsidók János evangéliumában (2001)
„Ha a halál völgyében járok is, nem félek a rossztól, mert Te, Istenem, ott is velem vagy!” (2006)

SIMON Zsolt

- Az identitás megőrzésének lehetőségei egy kis nyelvi-kulturális közösség számára (2008)

SPÁNN Gábor

- Zsidó viccek – vicces zsidók (2015)

STALLER Tamás

- Philo Judeus (Alexandriai Philon ie. 20.kb.–i.sz. 40.kb.) (2003)
Száműzetés és az ország (2004)
Judaizmus és Európa – kulturális reflexiók (2005)
Szemere Samu (1881–1978) (2006)
A psziché és az intellektus (2007)
A tizenharmadik törzs a zsidó mitológiában (2008)

SZABÓ Ferenc

- Halál és gyász az óizraelita kultúrkörben a Szentírás szövegei alapján (2007)

SZALAI András

Az iszlám vallásszemlélete (2013)

SZÁNTÓNÉ Dr. Balázs Edit

Zsidótörvények az Árpád-korban (2008)

Eltűnt zsinagógák Vas megyében (2010)

A budai purim (2012)

„...az egész zsidóság sorsdöntő érdekei fűződnek a pánikmentes hangulat fenntartásához...” A Szombathelyi Zsidó Tanács tevékenysége (2015)

SZARKA Emese

A neveléstudomány szerepe a vallásos mozgalmak megismerésében (2010)

SZEBIK Imre

A zsidóság keresztyén szemmel (2001)

SZÉCSI József

„Meglátni és cselekedni!” Angelo Rotta szegedi kapcsolata – embermentés 1944-ben: Nagy Tibor (2001)

Abortusz az ókori zsidó forrásokban (2002)

Antiochiai szent Ignác (2003)

A háláchá (2004)

Imáság böjttel – Tóbiás 12,8 (2005)

proszeukhé metá nésztejász – Tobit 12,8 – Prayer with fasting – Tobias 12,8 (2005)

A holocaust nem teológiai véletlen! – Nyíri Tamás emlékezete (2006)

„The Holocaust is not a Theological Incidence” – In Memoriam Thomas Nyíri (2006)

Philo vallásfilozófiája (2007)

Jegyzetek a prófétaágról a zsidó gondolkodásban (2008)

Aszketizmus, szüzesség, coelibatus, monogámia, poligámia és a zsidóság (2009)

A vallásközi párbeszéd televíziós megjelenítésének biztonságpolitikai kockázatai (2010)

Az angyalokról a zsidó gondolkodásban (2011)

ojkiá párá thálásszán – ház a tengerparton ApCsel 10,6 (2012)

Hét keresztyén egyházi megnyilatkozás (2012)

Jegyzetek az Eszter tekercs héber szövegének görög betoldásaihoz (2013)

Akit nem avattak Boldoggá – Bernovits Vilma hitoktató (2014)

Erőszakról és háborúról az ókori zsidóság és a rabbinikus irodalom tükrében (2015)

A hellenisztikus zsidó éra és a „fősz” (2016)

KZSTÉ szerzői bibliográfia 2001–2016 (2016)

SZÉKELY János

Monoteizmus az iszlám és a zsidó misztikában (2007)

A Papi Írás teológiájához (2012)

SZÉNÁSI Jonathan Sándor

GeSheR-HÍD – Vallásközi Kapcsolatok és Kutatások Központja (2001)

SZENT-IVÁNYI Ilona

Az iszlámmal való párbeszéd lehetőségei (2007)

SZENTPÉTERY Péter

Az őstörténet igazságtartalma a The Fundamentals-ben (2015)

Vallási sokféleség, világethosz, valóság (2016)

SZIGETI Jenő

A bibliai szép nő, meg a szép férfi (2001)

Folklor a Miatyánkban – Miatyánk a folklórban (2002)

Máté evangéliuma és a „héber dialektus” (2004)

Egy adventista lelkész emlékfája a Jad Vasem Emlékparkban (2005)

A bibliai teremtéstörténet és a Korán (2006)

A szombatos imádságoskönyv zoltárfordításai (2008)

A bibliai gesztusokról – Hogyan beszéltek a bibliai korban az emberek a kezükkel? (2010)

Jézus nagy eszkatológiai beszédének szerkezete. Máté 23-25. fejelet (2012)

Szent és tiszta – a Leviticus két alapfogalmának egymáshoz való viszonya (2013)

Gondolatok a fény születéséről a Tánách alapján (2016)

SZITA Szabolcs

Az 1944–45. évi pannonhalmi embermentés történetéhez (2001)

90 éve született Raoul Wallenberg (2002)

A kényszermunka idején is élt az emberség (2003)

Raoul Wallenberg és magyar munkatársa, Langfelder Vilmos budapesti zsidómentő akcióiból (2007)

Németországba deportált zsidók szovjet fogságban (2008)

Friedrich Born küldetése (2009)

Raoul Wallenberg küzdelme a svéd követségi védelem érvényesítéséért (1944. október 15. – november vége) (2011)

Wallenberg országszövetkezet (2014)

Wallenberg utolsó budapesti napjai 1945 januárjában (2015)

SZÚCS Ferenc

Barth Károly hatása a protestáns teológiára – különös tekintettel Magyarországon és a magyar protestáns izraelológiára (2011)

- SULYOK Elemér
„A nemzetek világhossága” – Iz 42,1-4 és 5-9 ritmikai és stilisztikai elemzése (2014)
- TAKÁCS Gyula
Vajon él-e az Ószövetség? (2001)
Septuaginta Zsoltárok és zsoltárfordítások a Septuagintából (IX–XVI) (2013)
- TARJÁNYI Béla
A zsidó szórvány szerepe a kereszténység terjedésében (2002)
A Hetvenes fordítás – és a modern bibliafordítások (2013)
- TATAI Eszter
A lmlk-peccsétlenyomatok és az ókori Júda igazgatástörténete (2010)
Izraeli – palesztin narratívák szinoptikus ütköztetése közel-keleti tankönyvek alapján (2014)
- TATAI István
Az Egyház és Izrael a Római levél 9–11. fejf. fényében (2009)
- TATÁR György
Visszaúton Egyiptomba (2009)
- TOKICS Imre
Jeremiás szimbolikus cselekedetei (2005)
A teremtéstörténet elemzése (2006)
A főpap személye és jelentősége az Ószövetségben (2011)
Worship as a Mission in the Book of Daniel (2016)
- TOKICS Imre – TOKICS Péter
A pénz és pénzérmék bibliai vonatkozásai (2012)
- TORDAI Péter
Megnyitó a Keresztény–Zsidó Társaság 2002. évi jan. 16-i sajtótájékoztatóján (2001)
- TÖKÉS László
A tegnaptól – a holnap felé (2006)
- TÖRÖK Csaba
A kultúrák pluralizmusa és a párbeszéd kérdése a hit szemszögéből (2005)
Kultureller Pluralismus und (Inter)Kultureller Dialog (2005)
Az emlékezés, mint a zsidó-keresztény párbeszéd alapvető kategóriája (2006)
Az ókeresztény kor zsidószemlélete – Szövetség és szakadás (2007)
Isten Szava elválaszt vagy összeköt? (2008)

- Húsvét előtt és után – a zsidóság és az első keresztények közötti feszültség (2009)
Krisztusi kiválasztottság: Isten új népe (2010)
Mintha nem is lenne Isten? – Eszmélkedés hitről és hitetlenségről (2011)
Az új evangelizáció bibliai alapjai (2012)
Ferenc pápa és a vallásközi párbeszéd (2013)
Ferenc pápa szentföldi útja (2014)
Józsue és Jézus (2016)
- TÜSKE László
Az ember „eredeti elrendezése” és a dzsihád (2012)
- XERAVITS Géza
Néhány megjegyzés a papság öszövétségi képéről (2003)
- UHRMAN Iván
Ászé lechá keli...(Ezekiél és Solón) (2011)
Szent István fiairól (2012)
Az első görög Jeruzsálem falainál (2012)
- UNGVÁRY Krisztián
Konceptiók per a Kádár-rendszerben: A Hageman-ügy (2007)
- KÁRPÁTI Judit – VAJDA Orsolya
ajelet chen ... „Esthajnalcsillag, száműzetésemben légy vezérlő fényem!”
– bepillantás Rav Salom Sabazi költői világába (2009)
- VARGA Béla
Egy fiú naplója (2004)
Megemlékezés Dr. Heves Kornél volt szolnoki főrabbiról (2013)
- VÁRSZEGI Asztrik
„A tanítás az élet kapuja” (2001)
- VÍZ Péter
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2007 (2008)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2008 (2009)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2009 (2010)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2010 (2011)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2011 (2012)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2012 (2013)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2013 (2014)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2014 (2015)
Keresztényellenes jogsértések a világban – 2015 (2016)

WEISZ Péter

A béke gondolata a Szentírásban (2004)

WILDMANN János

A kelet-európai katolicizmus teológiai és társadalmi kísértései (2004)

A vallásközi párbeszéd a II. Vatikáni Zsinat fényében (2007)

ZAMFIR Korinna

Máté Jézus-képe a Jeremiás-idézetek fényében (2008)

ZOLTAI Gusztáv

Megnyitó beszéd a Zalaegerszegi Zsinagóga 2002. jún. 16-i Gálakoncertjén (2002)

ZSENGELLÉR József

Templom és szent szöveg: zsidó és samaritánus kontextus (2003)

A teremtéstörténet a samaritánus vallásban (2006)

Goldziher és a magyarországi hebraisztika (vázlat) (2011)

*

Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv Dokumentummelléleteinek bibliográfiája 2012–2015

szerk. Szécsi József

ÁDLER János

Beszéd a Nemzetközi Élet menete megemlékezésén Auschwitzban (2014)

AL-AZHAR

al-Azhar Nyilatkozat 2014 (2015)

Beszélgetés az al-Azhar egyetem főimámjával (2016)

COMMON WORD – Egyezkedő szó – SZENTIVÁNYI Ilona ford. (2013)

CSERNÁK István

Beszéd a Keresztény–Zsidó Imaórán 2013 (2013)

DARVAS István rabbi

Ferenc pápa és Kirill pátriárka találkozásáról (2016)

ERDŐ Péter

Igehirdetés az első magyarországi keresztény–zsidó imanapon (2012)

A kereszténység nem fér össze az antiszemitizmussal! (2012)

Beszéd a Keresztény–Zsidó Imaórán 2013 (2013)

Beszéd a budapesti Zsidó Világkongresszuson (2013)

Beszéd Isztambulban (2013)

Beszéd az Operaházban (2013)

ERDŐ Péter – BÖLCSKEI Gusztáv – GÁNC S Péter

A katolikus, református és evangélikus egyházi vezetők állásfoglalása a tisztaeszlári vérvád parlamenti emlegetése ellen (2012)

A katolikus, református és evangélikus egyházak vezetőinek válasza Kovács Zoltán államtitkárnak, amelyet a Nemzeti Összetartozás Napján tervezett harangzúgással kapcsolatos megkeresésre küldtek (2012)

A katolikus, református és evangélikus egyházak vezetőinek nyilatkozata a Dr. Schweitzer József ny. országos főrabbit ért jún. 5-i inzultáció miatt (2012)

CCEE és a KEK felhívása Ima és böjtnap Szíriáért (2013)

FERENC pápa

Beszéd a szíriai háború ellen (2013)

Beszéd a római zsidó közösséghez (2013)

Ramadani üzenet (2013)

Ferenc pápa az örmény népirtásról (2016)
Ferenc pápa a római zsinagógában (2016)
Ferenc pápa egyházi vezetők eltávolításáról (2016)
Ferenc pápa: Capito! (2016)

HEISLER András – SCHWEITZER József – ERDŐ Péter
MAZSIHISZ szolidaritási nyilatkozata és ERDŐ Péter köszönő levele (2014)

IVÁNYI Gábor

Nyilatkozat az újabb náci provokációval és az arra adott válaszokkal
kapcsolatban (2012)
Iványi Gábor a rendőri jelenlétről (2016)

KERESZTÉNY–ZSIDÓ IMAÓRA az ökumenikus imahét nyolcadik napján (2016)

MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA
Az Egyház élő hitével összhangban (körlevél) (2012)

MAGYAR ISZLÁM KÖZÖSSÉG Közlemény (2016)

MAGYARORSZÁGI MUSZLIMOK EGYHÁZA Nyilatkozat (2016)

Ilan MÓR beszéde (2015)

Ortodox rabbik nyilatkozata (2015)

Örmény genocídium 1915–2015 (2015)

Párizsi merényletek 2015 (2015)

RADNÓTI Zoltán

Beszéd Operaházban (2013)

SANT’EGIDIO KÖZÖSSÉG

Nyilatkozata a romaholokauszt évfordulóján (2013)

SLACHTA Margit – SZAPÁRY Erzsébet – SZABÓ Imre – APPONYI György
Tiltakozás a körösmezei deportálások ellen 1941. 08. 20. (2014)

SZAKÁLY Sándor

Nyilatkozat (2016)

SZENTÁGOTHAJ János

Országgyűlési betérjesztés 1994. 03. 08. (2014)

VÁRSZEGI ASZTRIK főapát

Interjú (2016)

Vatikán az iszlám párbeszédéről 2015 (2015)

Vatikán és a valdensesk (2015)

Vatikáni dokumentum a zsidósággal való párbeszédéről (2015)

BENYIK György	A szóbeli törzsi hagyománytól az írott vallási könyvig
Jaap DOEDENS	Az „Istenfiak” kifejezés jelentése 1Mózes 6,1-4-ben
FABINY Tamás	Lessing példázata
FÉNYES Balázs	Kárpótlások – Adalékok egy fogalom jelentésváltozásainak tipológiai vizsgálatához
FISCHL Vilmos	Vallások együttélése, a mai aktuálpolitika tükrében
FRITZ BEKE Éva	Pap Gábor (1827–1895) a Dunántúli Református Egyházkerület hajdani püspöke és a Rév-komáromi gyülekezet lelkésze a 19. századi keresztény-zsidó kapcsolatok előmozdítója
HARASZTI György	„Magyar hősiességgel és zsidó hűséggel” – Néhány ecsetvonás a Magyar hadviselt zsidók aranyalbumának hátteréhez. Post-holokauszt trauma-feldolgozás Izraelben az Új Kelet tükrében
HÁBERMAN Zoltán	A pusztulás és a feltámadás nemzedéke. Post-holokauszt trauma-feldolgozás Izraelben az Új Kelet tükrében
HEISLER András	„Hej, zsidó, neked még a neved is csúfság!
Máté HIDVÉGI	Death by fault – Primo Levi’s chemically provoked suicide
KAMARÁS István OJD	Vallásosság és előítéletesség
KARASSZON István	Józsue könyvének történetei és az ókori beszámoló a győzelemről
KORMOS Erik	Az alexandriai zsidó retorika nyomai Pál apostol Galata-levelének 2. részében
MÁTÉ-TÓTH András	Keresztény Európa – és ami mögötte van
Abdul Fattah MUNIF	A dzsihád valódi fogalma az iszlám vallástudományban
OLÁH János	Egy kicsi város (Liptószentmiklós) zsidó „nagyjai” a XIX. századból
ÖMER Almak	Egy polgári mozgalomról
RÓNA Tamás	A műszásezekelés, avagy a halott mosdatás törvényei
SCHÖNER Alfréd	Zsinagóga-mozaik Ciporiban
SZENTPÉTERY Péter	Vallási sokféleség, világethosz, valóság
SZÉCSI József	A hellenisztikus zsidó éra és a „fősz”
SZIGETI Jenő	Gondolatok a fény születéséről a Tánách alapján
Imre TOKICS	Worship as a Mission in the Book of Daniel
TÖRÖK Csaba	Józsue és Jézus
VÍZ Péter	Keresztényellenes jogsértések a világban – 2015

DOKUMENTUMOK

1. Beszélgetés az al-Azhar egyetem főimámjával
2. Darvas István rabbi Ferenc pápa és Kirill pátriárka találkozásáról
3. Keresztény–zsidó imaóra 2016
4. Ferenc pápa az örmény népirtásról
5. Ferenc pápa a római zsinagógában
6. Ferenc pápa egyházi vezetők eltávolításáról
7. Ferenc pápa: Capito!
8. Iványi Gábor a rendőri jelenlétről
9. A Magyar Iszlám Közösség közleménye
10. A Magyarországi Muszlimok Egyházának nyilatkozata
11. Szakály Sándor nyilatkozata
12. Várszegi Asztrik főpátp interjúja

SZÉCSI József Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2001–2016 szerzői bibliográfiája